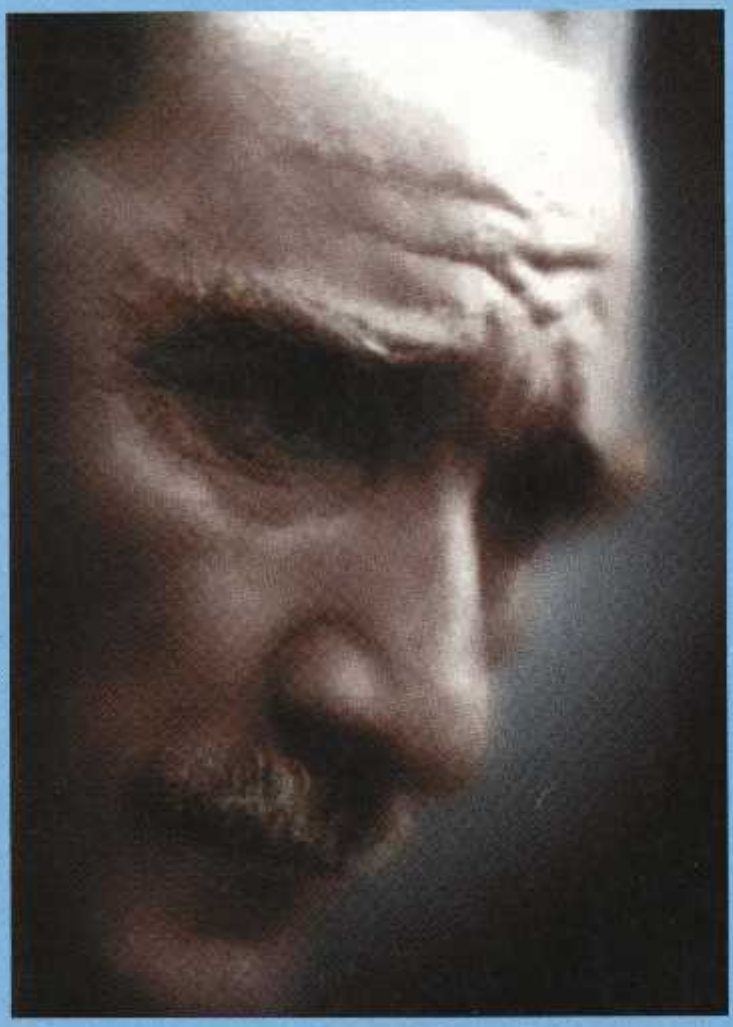
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

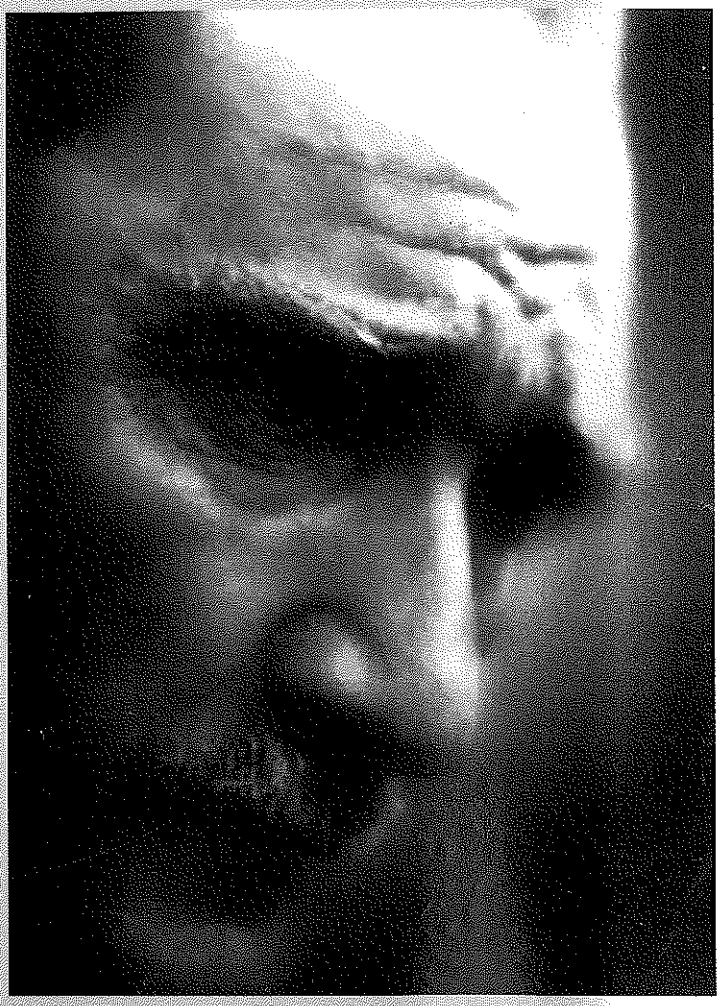
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XX KASIM 2004 SAYI: 60

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XX KASIM 2004 SAYI: 60

Bu Sayının Hakem Kurulu / Editorial Board For This Issue

Prof. Dr. Mehmet SARAY
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. Reşat GENÇ
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. M. Akif TURAL
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Cezmi ERASLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XX **KASIM 2004** **SAYI: 60**

SAHİBİ / OWNER
Atatürk Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Mehmet SARAY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Prof. Dr. M. Akif TURAL
Doç. Dr. Cezmi ERASLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATIVE
Mustafa ÇÖHCE

REDAKSİYON / REDAKTION
Uzm. Hüseyin TOSUN
Uzm. Mukaddes ARSLAN
Uzm. Neşe ÇETİNOĞLU
Uzm. Nilgün İNCE
Uzm. Ali TUNA
Uzm. Murat Alper PARLAK

HABERLEŞME / İNFORMATION
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133
06570 Maltepe/ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48
Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr.
web: http://www.atam.gov.tr.
Derginin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
Basıldığı Yer: Divan Matbaası
ABONE BEDELLERİ/SUBSCRIPTION
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 12.00YTL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 9.00$

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından yayımlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk, Atatürkçü Düşünce ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini, tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde araştıran, inceleyen ve ileriye yönelik yeni stratejiler geliştiren bilimsel bir dergidir.

Mart, Temmuz ve **Kasım** aylarında (yılda 3 defa), ilke olarak Türkiye Türkçe'si ile yayımlanması amaçlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça yazılara da yer verilir. Her yayın yılı sonunda derginin yıllık dizini, on sayıda da bir olmak üzere de genel dizini çıkarılarak yayımlanır.

Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar Kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalar ile ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar; Hakem raporları gizlidir ve saklanır.

Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Yazarlar yeni eserlerini merkezimize gönderdikleri takdirde Dergide tanıtımları yapılır.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'ne yazıları kabul edilen yazarlara ve bunları değerlendiren hakemlere, te'lif ücreti ödenir. Yayımlanan yazıların te'lif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi'ne devredilmiş sayılır.

Levent Sahverdi Arşivi

GENERAL INFORMATION ABOUT JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center is an scientific journal inwhich it is developing the new strategies directed to the future and also examining the basic foundations of Turkish Republic and Atatürk's thought and Him within the aspect of current realities.

The Journal of Atatürk Research Center is published (three times a year) as forthly months **March, July** and **November.** It is aimed to publish in Turkey's Turkish and there will be English, German, French and Russian writings not more than 1/3 proportion of it. At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published.

The works submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives. The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. Their reports are hide and secret.

The submitted writings to the Journal will not be return whether they published or not. Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid after it's publishing. The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Research Center.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arsivi

İÇİNDEKİLER
CONTENT

PROF. DR. AYGÜN ATTAR : Ulus Devlete Geçiş Süreci ve Türkiye Cumhuriyetinin Üniter Yapısı
Transition Period of National State and Unitary Structure of Turkish Republic 643

DOÇ. DR. N. FAHRİ TAŞ : Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Fransızların Trakya'yı İşgali
The İnvension of Throce By The French After The World War I 659

PROF. DR. EBÜLFEZ AMANOĞLU : Bakü'de (Mart 1918) Ermenilerin Türettikleri Soykırım ve Edebiyattaki Yansımaları
The Armenian Genocide in Bakü (March 1918) and Its Reflections in Literature 675

DOÇ. DR. ADİL DAĞISTAN
DOÇ. DR. ADNAN SOFUOĞLU : Sancak'ta Fransız "Mandat" Yönetimi ve Türkiye
French Mandate Administration in Sancak and Turkey 687

Levent Sahverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. MEHMET OKUR : Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilme Meselesi
The Question of Being Sent of German and Austrian Citizens in Ottoman State to Their Country After Mudros Armistice 705

YRD. DOÇ. DR. FERİDUN ATA : Mütareke Döneminde İtilâf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri
The İnterference of the Entente State to the Prisons and the Releasing of the Convicts During the Period of the Armistce 727

YRD. DOÇ. DR. FAHRİ SAKAL : Türkiye'de Çalışma Hayatının Millîleştirilmesi
"The Nationalization" of Government Activities in Turkish Business Life 745

Levent Sahverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. SABRİ BALKAYA : Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde Türkiye ve Bulgaristan
Turkey and Bulgaria in Media The Period Balkanian Pact 759

YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM TELLİOĞLU : Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler
The Opinions About The Existence of Greeks in the Region of the Eastren Black Sea 785

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA SITKI BİLGİN : Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Diplomasisi (1923-1930)
The Diplomacy of Turkey in the Balkans During Ataturk Period (1923-1930) 799

PROF. DR. SADIK TURAL : Milli Bilinç ve Şiir Üzerine Konuşma
Speaking About National Concious and the Poem ... 821

Levent Sahverdi Arşivi

X

MUKADDES ARSLAN : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi 1. 2. 3. 4. 5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi Bildirileri Dizini
The Index of The Reports of Atatürk Supreme Council For Culture, Language and History Atatürk Research Center First, Second, Third, Fourth, Fifth International Congress on Atatürk 833

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (1-60 Sayılar) Dizini
Journal of Atatürk Research Center Index (1-60) Volumes 891

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 957

Düzeltme *(Corrections)* 971

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XX KASIM 2004 SAYI: 60

ULUS DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN ÜNİTER YAPISI

Prof. Dr. Aygün ATTAR*

ÖZET

Kavram olarak 'ulus' sözcüğünün Türkiye siyasî tarihine girişi I. Dünya Savaşı öncesine rastlamaktadır. Ancak, Osmanlı toplumunda bu kavramın taşıdığı anlam ve ifadelere en az itibar eden kesim Türkler olmuşlardı. Osmanlı toplumunu içine alan 'ümmet' yapısı parçalanıp, elle tutulur bir tarafı kalmayınca Türkler için de 'ulus' kavramı bir şeyler ifade etmeye başladı. Ancak M. Sait Halim Paşanın söylediği gibi "bir Müslüman'ın vatanı, Şeriatın hüküm sürdüğü yerdir" anlayışı 'ulus' bilincinin pekişmesine epey bir zaman kaybettirmişti. Cumhuriyet anlayışı, mevcut şartların ve gerçeklerin izini sürmekten başka Türkiye'nin bir diğer çıkar yolu olmadığını açık biçimde beyan ettikten sonra tam anlamıyla ulusallaşma süreci başladı. Türkiye devlet olarak yeni bir kimliğe ve bu kimliğin siyasî, sosyal, kültürel ve tarihî kriterlerini belirleyecek oluşuma kapılarını açınca 'ulus' kavramı toplumsal yapının her katmanını birincil dereceden etkileyen olguya dönüştü. Çalışmamız bu olgu üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin uniter yapısını açıklamak amacındadır.

Anahtar Kelimeler

Ulus, Türkler, Osmanlı Toplumu, I. Dünya Savaşı, Türkiye Cumhuriyetinin Uniter Yapısı.

* Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

TRANSITION PERIOD OF NATIONAL STATE AND UNITARY STRUCTURE OF TURKISH REPUBLIC

ABSTRACT

The entrance of the "nation" concept to Turkish political history coincides with the period before World War I. However, it was Turks who paid the least respect to the meanings of concept in Ottoman society. When the Muslim community structure disintegrated, the concept of nation started to present a meaning. However, the context "the land of a Muslim is the place where the realm of the İslamic law exists" said by M.Said Halim Pasha caused a waste of time for the reinforcement of the sense nation. Nationalization process started after having been defined by the Republic conception that there was no way for Turkey but to follow the requisites and the realities of the day. When Turkey as a nation accepted the formations which would determine political, social, cultural and historical criteria of its new identity, the concept of nation transformed into a phenomenon primarily affecting the social structure. The aim of this study is to present the Unitary Structure of Turkish Republic, in this respect.

Key Words

Nation, Turks, Ottoman Society, The World War I, Unitary Structure of Turkish Republic.

Levent Sahverdi Arşivi

Ulus Anlayışının Türk Siyaset Düşüncesine Girişi

Kavram olarak 'ulus' düşüncesinin Türkiye siyaset anlayışına geç bir dönemde girdiği doğruysa da, kavramın içine aldığı değerlere vurgu yapacak siyasî ve sosyal içerikli duyarlılık arz eden anlayışların canlanmaya başladığı tarih XVIII. Yüzyılın sonu olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ve özellikle Küçük Kaynarca ile Rusya karşısında büyük yara alması, ulema dahil bütün devlet mensuplarını düşündürmeye başladı. III. Selim döneminde devletin kurtarılması için proje ve plânlar hazırlandı. 1822 yılında Reisü'l-küttab olan Akif Efendinin, imparatorluğu tehdit eden tehlikeleri ve imparatorluğun karşısında bulunan üç seçim şıkkını ortaya koyan tezkiresi ümmet olgusunu esas alsa da Osmanlı'da toprağa bağlılık ve kimlik bilincine vurgu yapacak bazı duyarlılıklar ve hisleri temel almaktaydı: "*Müslümanlar üç karardan birini seçmelidirler: ya Allah'ın emrine ve Muhammed'in kanununa bağlı olarak mülk ve hayatımıza önem vermeksizin, hâlâ elimizde bulunan eyaletleri sonuna kadar savunmalıyız; ya onları terk edip Anadolu'ya çekilmeliyiz; ya da sonuncu olarak – ki Allah bunu yasaklar – Kırım, Hindistan ve Kazan halklarının örneğini izleyip kölelik menzilesine ineceğiz. Kısacası, söyleyeceğim şuna indirgenebilir: Muhammed'in dini ve Ahmed'in kanunu adına Kutsal Cihad ilân edelim ve topraklarımızdan bir karış bile terketmeyelim*"[1]. Akif Efendinin söyledikleri Osmanlı'nın bir nefis musahabesi olarak algılansa da, aslında bir kimlik sorgulamasından öte bir anlam ifade etmemektedir. Ancak, Osmanlı Devleti bu üç şıkkın dışında bir yol izledi: Batı bilimini ve tekniğini esas alarak devlet yapısını yeniden düzenledi. Tanzimat ve Reform girişimleri Osmanlı tarihinin Avrupalılaşma sürecinin temel parametreleri olarak kabul edildi. Eğitim yapısı tümden değiştirildi, askeri yapılandırılmalarda, Batı merkeziyetçi bir mekanizmanın işletilmesi esas alındı.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu, şartları kendi lehine çevirecek pratik siyaset anlayışını uygulayabilecek güç ve kuvvetten önemli ölçüde uzaktı. Hanedan merkezli hakimiyet yapısı monarşi kurgusu içinde tutulan çeşitli etnik kimlikli milletlerin büyük ölçekte dış destekli 'öz bilinç' ve 'kendi

[1] B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1996 (6. Bsk.), s. 323.

Levent Şahverdi Arşivi

haklarına muktedir olma' istekleri karşısında, tek tip idarî savunma geliştirmesi hemen hemen kuruluşundan beri Yakın ve Orta Doğu ile Balkan Avrupa'sına yüzyıllar boyu damgasını vurmuş bir gücün tedirginliğine ve hızla erimesine neden oldu. Osmanlı'yı en fazla yıpratan etnik sorunlardı. Anlaşılması hiç de zor olmayan bu sorun, Osmanlı için devralınmış bir problemden daha ziyade uzun yüzyıllardan beri baz aldığı Avrupa'yı dikkatlice izlememesinden ve gözetlemesinden kaynaklanan bir sorundu. Batı, XVI. Yüzyıldan itibaren hızlı biçimde siyaset algısını değiştirerek çevresindeki hiçbir güçle kıyas edilemeyecek derecede büyük bir aşama kaydetmişken, Osmanlı geleneksel devleti, yani kutsanmış hakimiyeti merkeze alan bir siyasal döngüyü takip etmekteydi. Yani, aslında Osmanlı'nın sıkıntısını çektiği en önemli sorun 'siyasal iktidar' sorunuydu. Oysa, Hobbes'ten beri Batı'daki hakimiyet anlayışı büsbütün değişmişti[2]. Osmanlı'daki devlet anlayışı soyut, toplumun üzerinde kurulmuş, bir anlamda ilâhi otoriteyi temsil eden özerkliğe sahipken, Batı'daki devlet kavramı pratik ve somut bir gerçekliğin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Batı'daki egemenlik anlayışı, devlet vatandaşlarının veya ülke topraklarında yaşayan insanların kendi aralarında kurdukları bir diyalog sonucunda güçlerini devretmeleriyle kurulan bir egemenlik ise, Osmanlı'daki egemenlik bunun tam tersiydi. Yani kendi anlayışını ülke vatandaşlarına tanıtan bir üst egemenlikti[3]. Modern biçimiyle Batı'daki egemenlik olgusu ulus egemenliğini merkeze alan bir diyalektik sonucu ortaya çıkartmaktaydı[4]. Böylece, modern anlamda Batı'da ortaya çıkan hakimiyet anlayışı ulusçu bir olguya veya temele dayanıyordu. Vatandaşlar istesinler veya istemesinler işlemekte olan süreç onların katılımıyla gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla, Osmanlı biçim olarak bu anlayışın dışında kalmaktaydı. Bu açıdan Osmanlı'yı modern çağ öncesi yaşamış en büyük siyasal güç olarak kabul etmek gerekir. Osmanlı, Batı öncülüğünde dünyanın geçirmekte olduğu değişim karşısında iki farklı çağ ara-

[2] Bu konuda geniş bilgi için bkz. T. Hobbes, **Léviathan,** Sirey, Paris 1971; F. Rangeon, **Hobbes, Etat et droit,** Albin Michel, Paris 1982.

[3] D. Kushner'in bir tanımlaması bu durumu açık biçimde özetlemektedir: "Türkler hiç şüphesiz İslam tarihindeki rollerini bilen ve bununla gurur duyan insanlardır. Yalnız bu gurur Türk kavmi (milleti) veya ırkı olarak değil, Osmanlı olarak hissedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin varoluş sebebi dinin emirlerini yerine getirmektir". (**Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu,** çvr. Z. Doğan, Fener Yay, İst.1998, s. 8).

[4] Simone Goyard-Fabre bunu şöyle tanımlar: iktidar yaratıcılarda, ya da ulustadır. Bu, aynı zamanda Leviathan'dan çıkan bir egemenlik anlayışıdır. Bkz. **Le droit et loi dans la philosophie de Thomas Hobbes,** Klinckieck, Paris 1975,s. 117.

Levent Sahverdi Arşivi

sında yaşam mücadelesi vermiş ve biraz da kendi istemi dışında tarihî mirasını Türkiye'ye devrederek ortadan kalkmıştır.

Türkiye'nin Benimsediği Ulus Modelleri

Türk milliyetçiliğinin teori babası olarak kabul edilen Yusuf Akçura, Türkiye'nin ulusa bakışını ve ulusalcılığını şöyle öngörmekteydi: "*Modern devletin temeli burjuva sınıfıdır. Çağdaş refah devletleri, burjuvazinin, işadamları ve bankerlerin omuzları üzerinde var olur. Türkiye'deki ulusal uyanış Türk burjuvazisinin doğuşunun başlangıcıdır. Ve Türk burjuvazisinin doğal gelişimi, eğer kesintiye uğramaksızın sürerse, Türk devletinin sağlam biçimde kurulmasının garanti edilmiş olduğunu söyleyebiliriz*"[5]. Son yıllara kadar bu bakış açısı bize en doğru ve gerçekçi olarak görünüyordu. Tıpkı, F. Ahmad'ın dediği gibi, Kemalistler ve öncüleri İttihatçılar siyasî iktidarın amacının toplumsal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek olduğuna inanmaları gibi, yapıyı değil, yapının görünen pratik kurgusunu hayata geçirmek için büyük çaba sarf ettiler[6].

Buradan anlaşılan, Tanzimat'la birlikte yüzünü Avrupa'ya dönen Osmanlı, siyasal düşünce anlamında II. Meşrutiyetle birlikte Batı'nın topluma dönük siyasî kriterlerini esas alarak yapısal değişimlere gitmeye başladı. İşte bu temel değişim Türkiye'de ulusallaşma sürecinde atılan ilk pratik adımdır[7]. Burada edinilen veya edinilmek istenen yapının en önemli yanılgısı, daha çok dönemin gerektirdiği sıkıntıya verilen pratik bir yanıtlama olmasıydı. Gerçi, millî olgu temel çıkar olarak hassas biçimde işlenmekteydi ama, Atatürk'ün başlattığı anlamda toplumsal bir şuurla beslenmiş değildi[8]. Bu, İttihatçıların benimsedikleri ulus modelinin fikri ve anlam bakı-

[5] N. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Bilgi Kitapevi, Ankara, (tarihsiz) s. 425.

[6] F. Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** çvr. Y. Alogan, Kaynakça Yay, İst. 1999 (2. Bsk.),s. 91.

[7] F. Ahmad'a göre, "İttihatçılar gayrimüslim tüccarları ve bankerleri topluca böyle bir sınıf olarak görmüyorlardı. Bunun nedeni Osmanlı Yahudileri dışında gayrimüslimlerin 1908'den sonra devleti, kendi çıkarları sayesinde daha ileri düzeyde kollayabilecekleri bir devlet, kendi devletleri olarak görmemeleriydi". **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** s. 59.

[8] N. Berkes buna dikkat çekerek, İttihatçılar ekonomik sorunları "sanki Türkiye bu sisteme dahilmiş gibi, kapitalist ekonomik kategorilerine göre çözümleme yoluna gitmişlerdi" açıklamasında bulunmaktadır. (**Türkiye'de Çağdaşlaşma,** s. 424). F. Ahmad ise, "bu durumda mevcut sistemin dışında bir kapitalist toplum inşa etmeye çalışıyorlardı" demektedir. (**Modern Türkiye'nin Oluşumu,** s. 58). Bu durum İttihatçıların ulus anlayışını toplumsal bir kitleyi hedef edinmeden tepeden indirme pratik bir anlamda hızla Türkiye üzerinde inşa etmek gibi aceleci bir siyaset izlediklerini ortaya koymaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

mından Türk toplumundan biraz uzak olduğunu ve en önemlisi Türk insanına anlatılmamış olduğunu göstermektedir. Belki etkinlik olarak İttihatçıların benimsedikleri sistemde daha faal oldukları ve uygulanması için büyük bir azimle çalıştıkları doğru kabul edilebilir, ancak toplumsal şuurun kendi benliğini bu duyguyla özdeşleştirerek kabullendiği bir ulus olgusundan da uzak olduğu bilinmelidir[9]. Atatürk'ün 'millî bilinç ve şuur' üzerinde durmasının en temel nedenlerinden biri buydu. Atatürk, bir şeyin benimsenmesi için anlatılmasının ve toplumca algılanmasının üzerinde durmuştur. Bunda da 'tarihsel bir idraki toplum zihninde harekete geçirmek' gerektiği düşüncesine varmıştır[10]. Bu durumda, Türkiye Cumhuriyeti döneminde kabul edilen ulus modelinin, Batı'daki ulusa dayalı egemenlik anlayışına daha yakın olduğu gözlemlenmektedir.

Ulus Kavramının İçeriği

C. B. Akal, biraz da iğneli bir üslupla, ulusun Batılı anlamda açıklamasını şöyle yapmaktadır: "*Bireyler topluluğun karşısında bir Ayna... Tanrısal odak dışarıda kaldığı sürece anlamlandırdığı bütün tekparçalıdır ve bölünebileceğini düşünmenin hiçbir anlamı yoktur. İçselleşmenin tamamlanmasıyla, sosyal corpus'tan (sivil toplum) kopan Ayna'yı (devlet) düşünmek mümkün olacaktır; iki suratlı bir maske gibi... Temsil sözcüğü ile anlatılmak istenen budur: Modern siyasî-hukukî düşünce, bu kavramlarla aktörlerin değil, Bir'in kalabalığı, aynı bütün içinde kusursuz bir ayna gibi yansıttığı savına dayanacaktır. Artık meşruiyet kalabalıkla Bir arasındaki bu yansıma ilişkisi bağlamında aranacak ve egemenlik kayıtsız şartsız ulusun olabilecektir*"[11]. İktidarın heryerdeliğini gülümser gibi bir ironiye bürün-

[9] Bu tavır o dönemde bazı kuşkular da yaratmıyor değildir. Örneğin Mehmet Cavit'in kuşkusu düşünmeye değerdir: "Kendilerini uygarlığa açma durumunda olan bütün ülkeler, kendi güçlerine dayanarak ilerlemeye çalışırlarsa (İttihatçılar gibi) kaçınılmaz biçimde sendelerler ve düşerler. Bütün yeni ülkeler ancak yabancı sermayenin yardımıyla ilerleyebilmişlerdir". (O. Okyar – H. İnalcık, **Social and Economic History of Turkey (1071-1920)**, Ank 1980, s. 324-342;).

[10] M. K. Atatürk bir konuşmasında bunu şöyle vurgular: "Bir milletin ne gibi haslet ve kabiliyetlere malik olduğunu takdir ve tayin edebilmek için o milletin sevk ve idaresine memur edilen kimselerin beşer tarihini ve bilhassa milli tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olmaları şarttır. Muvaffak olmanın birinci sırrı bunda mündemiçtir". (E. Aybars, "Milletleşme ve Çağdaşlaşma Lideri Atatürk", **Atatürkçü Düşünce,** Ank. 1992, s. 1149).

[11] C. B. Akal, **İktidarın Üç Yüzü,** Dost Yay, Ank 1998,s. 101.

Levent Sahverdi Arşivi

müş olan bu ifadeler Avrupalının zihninde uzun bir tarihsel sürece bağlı olarak kendisini açığa vurmuştur. J. Habermas'ın tanımlaması bu bakımdan dikkat çekicidir, çünkü onun tanımında ulus anlayışı içinde yerellik bir özellik olarak ifade edilmektedir: "Ulusal kimlik modern bilinç biçimi olarak bir yandan bölgesel bağlılıkların aşılması yönüyle kendini gösterir. XIX. Yüzyıl Avrupa'sında *ulus*, o tarihe kadar birbirlerine yabancı olan kişiler arasında yeni bir dayanışmalı bağ kurmuştur. Bir zamanlar köy ve aile, toprak ve hanedanlığa karşı gösterilen içten bağlılıkların evrensel boyutlu bir bağlılığa dönüşmesi, oldukça zor kazanılmış, en azından Batı'nın klâsik devlet uluslarında dahi XX. Yüzyıldan önce tüm halkın içine işleyememiş uzun vadeli bir süreçtir. Diğer yandan anavatanın düşmanlarına karşı seferber edilmiş askerlerin savaşmaya ve canlarını feda etmeye hazır oluşlarıyla kendini gösteren bu soyut entegrasyon biçimi de bir tesadüf değildir. Devlet vatandaşlarının dayanışması, önemli durumlarda halkı ve anavatanı için hayatını riske atma biçiminde kendini göstermeliydi. Varoluşunu ve kendine özgü biçimini diğer uluslarla savaşarak kanıtlamış, romantik esinlik halk kavramı içerisinde, doğal olarak kendini bulan sanal dil ve soy topluluğuyla kuşaktan kuşağa aktarılan hikayeler etrafında yapılanmış ortak yazgıya sahip topluluk kaynaşmıştır. Fakat bu sanal geçmişlerde kök salan ulusal kimlik, aynı zamanda gelecekteki cumhuriyetçi özgürlük haklarının hayata geçirilmesi projesinin sorumlusudur"[12].

Her iki açıklamada da dikkati çeken bir husus bulunmaktadır; sanki ulus kavramı ortaya çıktığı süreye kadar toplumun içinde bulunduğu soyut anlayışlara karşı bir diğer soyut anlayış oluşturarak gündemdeki yerini almıştır. Din, Tanrı devleti ve onun günahlarından arınmak isteyen ve ruhlarını özgür kılmak arzusunda olan vatandaşları yerine; dil, soy gibi insanın kendi kimliğine daha yakın temasta bulunduğu soyut düşünce getirilmiştir. Burada ikincisinin kalıpları, ilkine göre daha görünürdedir. Her şeyden önce, ulusla pekişen insani devamlılık dünyayla yakın bir ilişki içindedir. Oysa ötekinde süreklilik ahretten yana sağlanmaya çalışılmaktaydı. Bir diğeri ise

[12] J. Habermas, **Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak**, çvr. İ. Aka, YKY, İst. 2002, s. 39. Bu açıklama ile yukarıda sözünü ettiğimiz Atatürk'ün Tarih şuuru oluşturma çabası birbirlerini tamamlamaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

ulusla, insanların arasındaki daha sıcak ortak özellikler birliğe bağlanmış, Hıristiyan toplumu anlayışında ise insan sürekli günah mitiyle oyalandığından dünyalı kimliğinin dışına çıkarılmıştı. İlki dışsal, ikincisi ise içseldi[13].

Anlam kendi kabuğunu doldurur biçimde dünyasal olgularla ilişkiye sokularak sıkı bir ağ gibi dokunmaya başlanmıştır. Hukuk, insan kimliği, sosyallik, insani haklar ulus anlayışının çehresini belirleyen özgürlük katmanları olacaktır. İnsanın toplumsal bir varlık haline gelmesinin modern anlamda geniş bir zemini hazırlanmıştır.

Ulus Düşüncesi Karşısında Türk Toplumunun Endişeleri

Tartışmasız günümüzde Türkiye'de etken olabilecek iki toplumsal davranıştan söz edilebilir: Birincisi, lâik-modern yapı içinde bütünleşmiş ulusalcı toplum örneği (Atatürkçü öngörü); ikincisi ise İslam'dan yana millî kaygılarını değerlendiren toplum örneği (İslamcı öngörü). Batılı ve sosyalist kimlikli gruplar birincilerin yanında, milliyetçi gruplar ise fikri anlamda ikincilerden pratik anlamda birincilerden yana tavır belli etseler de temel bir siyasal bakışı benimseyecek kadar iddialı olmadıklarından ve etkileri de yaygın olmadığından burada sınıflama dışında tutulmuştur. Aslında her iki toplumsal davranış biçimini örgütleyen devlet olmuştur. Aslında her iki tavır da Batıdaki 'ulus' düşüncesi karşısında şekillenmiştir. Yine ilginç olan bir diğer husus ise her iki düşünce için de Batı modelinin esas alınmasıdır.

II. Mahmud'a kadar Osmanlı toplumuna herhangi bir oluşumda yer verilmemiştir. Devletin içine aldığı bütün kesimler dini yapılarına göre fark edilmekte ve dinsel kimlikler esas alınarak sosyal bir oluşuma tabi tutulmaktaydılar. Ancak, İmparatorluğun Hıristiyan tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasıyla durum değişti. Bunun karşısına geçmek amacıyla II. Mahmud, hakimiyetinin son yıllarında 'Osmanlı vatanperverliği' düşünce-

[13] C. B. Akal, bunu dışsallıkla içselliğin ortak bir düşüncede eritilmesi olarak tanımlar: "Hobbes düşüncesinde insanlar devleti kurar ve temsille, temsilciden önce, kendi kurdukları siyasi corpus'a tabi olurlar. İtaati de, meşruiyet tanınsallıkta aranmadığına göre, yalnızca bu meşrulaştırılabilir. Dışsallığın içselleştiği bir düşüncede, siyasi iktidarı kullanana itaatin tek dayanağı, Bir'i kalabalığın aynası yapmaktır. Böylece, temsil sayesinde *yaratıcı*, *aktöre* kendisini yönetme yetkisi veren birine dönüşür". **İktidarın Üç yüzü,** s. 101-102.

Levent Sahverdi Arşivi

sinin şekillenmesi için yoğun çaba harcar. Bu 'vatanperverlik' anlayışı III. Selim'le başlayan Batılı anlamda bir vatan olgusundan beslenmekteydi[14]. "Dinleri ne olursa olsun, bütün tebaasını eşit addeden sultan tarafından bizzat başlatılan bu hareket, 3 Kasım 1839'da Gülhane Fermanının okunmasından sonra, Tanzimat devlet adamlarının şahsi gayretleriyle Osmanlıcılık fikri olarak gelişti. 'Osmanlı Milleti'ni, İmparatorluğun kuruluşundan beri birlikte yaşayan farklı dinlere mensup milletlerin karışmasıyla kurmaktan amaç, Osmanlı devletinin birliğini korumaktı"[15]. Bu anlayış 1911 yılında Arnavutluğun Osmanlı'dan ayrılmasına kadar sürdü. Osmanlılık kimliği statik unsurları içine alan yapay, temeli sadece tarihsel bir geçmişlik olan bir anlayıştı. Hakim bir iktidarın taşıdığı siyasî, dinî anlamları içine aldığı için bu anlayış İslamî bir nitelik de taşımaktaydı[16]. Abdulhamid döneminde adeta İslamcı bir nitelik alan resmî bakış açısının temelinde de vatanseverlik mefhumu hakimdi. Türkçülüğün ortaya çıkışıyla, ırki esasları temel alan bu düşünce karşısında görülen Osmanlıcılık ve İslamcılık aslında onun kadar Batılı bir terminoloji kurgusunu baz almaktaydılar. Modern yapıyı hiçbir zaman dışlamadılar, sadece içinde kendilerinden bazı olgular aradılar[17]. En ılımlı Osmanlı kesiminde bile zamanında 'Gavur Padişah' adıyla damgalanan II. Mahmud tarafından temelleri atılan bu düşünce Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı elit tabakasının fikri iddiasını oluştururken, Türkçülük anlayışının kökleşmesiyle halk tarafından benimsenmeye başlandı. Bugün Türkiye'deki İslamcı tez Türkiye merkezli bir İslam dünyasını esas almakla, zamanının Müslümanları tarafından 'gavurlukla' itham edilen II. Mahmud'un temellerini attığı 'vatanseverlik' anlayışının Abdülhamid'in İslamcı teziyle örtüşen bir sentezini oluşturmaktadır. Bu kesim Türkiye Cumhuriyetinin kabul ettiği anlamda Türkler'den yana 'ulus' anlayışı karşısında İslamî açıdan bazı endişeler duymaktadır. Bu tezi savunanlar, lâik-

[14] E. Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Mücadele,** TDV Yay, Ank. 1994,s. 66, n. 3.

[15] E. Kuran, **A.g.e.,** s. 66.

[16] "Namık Kemal'in vatanseverliğinin bir bölümü Osmanlı İmparatorluğudur – hükümdar, toprakları ve insanlarıyla... Osmanlı kelimesi sık sık Müslüman manasına gelmektedir; fakat sair zamanlarda din ve ırk farkı gözetilmeksizin, padişahın tebaası olarak birleşenler için de istinat edilmiştir" der B. Lewis. (**Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s. 78).

[17] İslamcılığın serüveni için bkz. Marsel A. Boisard, **Batı Dayatmacılığı ve İslam,** çvr. A. Batur, Selenge Yay, İst. 2002, s. 253-260.

Levent Sahverdi Arşivi

liği dinin reddi olarak görmektedirler. Oysa lâiklik elbette dinin reddi, inanç ve ibadet hürriyetinin tanınmaması, dinî inançlara saygı duyulmaması anlamına gelmez[18].

Ayrıca Türk toplumu, asırlarca İslâmî ve dinî temele dayanan bir devlet düzeni içinde yaşamıştır. Balkan, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarından çıkan ülke ekonomisi tümüyle ilkel tarıma dayalı, ulaşım şebekesi yetersiz, eskimiş ve hatta kısmen harap demiryollarından oluşmaktaydı. Halk savaşlardan yorgun düşmüştü. Bu şartlar içinde bulunan bir nüfusun yapısal karakterinin gelenekçi ve cemaatçi olması tabiidir. İslamî değerler, dinîlik insanların ferdi ve toplumsal hayatlarında, ilişkilerinde egemendir.

Toplumlarda, en basit yenilik önerileri bile dirençlerle karşılaşır. Aslında, devletin lâikliği konusunda, lâikliğin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda yaygın ve aydın bir eğitim faaliyeti uygulanmalı idi[19].

Özellikle eğitimin yeterli olmadığı bölgelerde içerden ve dışardan faaliyet gösteren bedbahtlar sisteme karşı lâikliği kullanarak dirençler yaratmaya gayret ediyorlar. Atatürk'ün ifadesiyle "lâikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış Şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz"[20].

Türkiye'de siyasal değişme süreçlerine farklı yaklaşan kesimlerin tümü Türk Ulusçuluğunun, Osmanlı vatanperverliğinin içinden çıktığını hor göremezler. Nitekim, Türkçülük anlayışının, Osmanlı kimliğine sırt çeviren Müslüman ve gayrimüslim tebaanın ayrılmasından sonra kabul edilmek zorunda kalındığı da bir gerçektir[21].

---

[18] Turhan Feyzioğlu, **Atatürk'ün Yolu**, İstanbul, 1981, s.168-206

[19] Sulhi Dönmezler, **Atatürkçü Düşünce El kitabı I,** Ankara,2004, s. 14-25

[20] Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, İstanbul,1962,s. 82

[21] E. Kuran'a göre, "Batı milliyetçiliği XIX. asırda veya daha kesin olmak gerekirse 1908 Jön-Türk ihtilalinden önce Türk aydınlarını büyük ölçüde etkilememiştir. İlk başlarda milliyetçiliğe karşı takındıkları tavır oldukça menfidir. Bu bir çok milletten teşekkül eden devletin birliğini temin edebilmek için Osmanlı İmparatorluğunun gayrimüslim tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasını engelleme temayülündeydi. Her şeye rağmen yönetici kesim tarafından Türk diline büyük ehemmiyet verilmişti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin dilinin, 1870'de Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilmesi, Osmanlı Anayasasının 18. Maddesinin Türkçe'yi resmi dil olarak kabul etmesi kayda değer vakalardır. Türklerin imparatorluk içinde en belli başlı etnik grubu meydana getirmeleri gerçeğine rağmen, bu hareketler Batı milliyetçiliğinin Türkler üzerindeki etkilerinin birer işareti olarak ele alınmalıdır". (**Türkiye'nin Batılılaşması,** s. 67).

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Uniter Yapısı

M. K. Atatürk, Nutuk'unun bir yerinde Türk halkının iradesine karşı gelenleri millet adına itham ederek şöyle demektedir: "*Milleti, padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini taktirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. ..... milletimiz ve vatanımız için muzur olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazar-ı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.* "[22]. Bu sözler ulus anlayışının en kesin ifadeler içinde dile gelmesidir. F. Ahmad, ulus bilincini hedef edinen İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki ince kırmızı çizgiyi şöyle belirlemektedir: "Kemalistler de kendilerinden önceki İttihatçılar gibi, siyasal iktidarın amacının toplumsal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek olduğuna, bu olmaksızın siyasal devrimin sonuca ulaşmayacağına inanıyorlardı. İttihatçılar böyle bir devrimi başaramamışlardı; çünkü birbirini izleyen krizler, onları tutucu güçlerle, özellikle Anadolu'daki toprak ağaları ve eşrafla uzlaşmaya zorladı. İttihatçılar, İmparatorluğu zayıflatmaktan ve yıkılmaktan kurtarmak amacıyla iktidara geldiler. Önlerindeki siyasal ve toplumsal seçenekler bununla sınırlıydı. Cumhuriyetçi ya da açıktan laik olmadıkları için, ideolojisi İslamı temel alan bir anayasal monarşi kurdular... Kemalistler tamamen farklı bir durumla karşılaştılar. Dünya savaşı sırasında sadece imparatorluk çökmekle kalmamış, 30 Ekim 1918 tarihli ateşkesle belirlenen hatların içinde kalan Küçük Asya toprakları da bölünme tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. İstanbul dahil olmak üzere, Anadolu'nun en değerli bazı vilâyetlerinin yabancılar tarafından işgal edilmesi, gelecekte bir Türk devleti ve ulusunun varlığını tartışma konusu haline getirmişti. Böylesine umutsuz bir durumda, Kemalistler, Türk halkının varlığını sürdürmesi için neredeyse her türlü uzlaşmaya istekliydiler. Bu durum, ideolojilerine çok yabancı oldukları

[22] Atatürk, **Nutuk Söylev**, C.I, TTK. Yay. Ankara 1999, s.176.

Levent Sahverdi Arşivi

Bolşeviklerle olan ilişkilerini de açıklar. Kemalistler, yeni bir Türkiye'nin kurulması ve var olmasını garanti altına almak için ülke içinde de radikal çözümleri uygulamaya kararlıydılar"[23].

Türkiye yeni siyasal kimliğini tarihî şartlar doğrultusunda oluşturmaya başladı. Türkiye'deki toplumsal yapı hiçbir zaman öngörülür bir düzeyde hassas temellere dayalı bir düzen ilişkisinde olmamıştı. Bir çok Doğu ve Avrupa ülkesinde olduğu gibi toprak açlığı çeken köylülük sınıfı bu ülkede yoktu. Yine pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde olduğu gibi klâsik tipte bir toprak sorununa da rastlanmıyordu. Anadolu insanının en çok duyarlı olduğu sorun siyasaldı. Asırlardan beri orduları beslemek ve oluşturmak için, yani adeta bir asker yaratma mekanizmasının insan deposu gibi bir fonksiyonu olmuştu. Kimlik kaygıları her zaman devlet tarafından belirlenmiş, ne gariptir ki imparatorluğun en fakir yaşam düzeyine de onlar lâik görülmüşlerdi. Bu durum Tanzimat'la birlikte Türkiye'nin ana unsuru olan Türkler tarafından da fark edilmeye başlandı. Gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması, ticari etkinlikler sayesinde üst düzey bir yaşam sürmeleri, devleti kurtarma çabalarına katılmamaları, milliyetçilik temayülleriyle Avrupa ülkelerinden aldıkları destekle ülke içinde sorun çıkartmaya başlamaları, en kötüsü kutsal topraklar adıyla Arap feodallerine yüzyıllardan beri yapılan yatırımların karşılığında Arap uluslarının Osmanlı'ya karşı İngiliz ve Fransız sömürgecileriyle oluşturmaya başladıkları yakın temas, Türk aydını kadar Türk toplumunu da üzmekteydi. İttihad-ı Terakkinin Mehmet Cavid'ini çileden çıkartan, yabancılara karşı ve ülkedeki gayrimüslim tüccarlara karşı takındıkları tavrın ve güvensizliğin temelinde bu yatmaktaydı[24].

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Türk toplumunun bu çilesi ikiye katlandı. Avrupalılar için kendi çıkarları doğrultusunda bir anlam ifade eden daha küçük topluluklar olan Ermeniler, Yezidiler, Süryaniler, Asuriler ve bazı Kürt aşiretleri millî heveslerle umutlandırılıp Türklere karşı harekete geçirildiler. Öte yandan bir zamanlar imparatorluğun tebaaları kabul edilen Yunanlıların Anadolu'yu işgal girişimi, Sultan'ın müttefik devletlerle yaptığı anlaşma, içte Türkleri yapayalnız bırakmıştı. Bugün da-

[23] F. Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 91.
[24] F. Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 53-67.

Levent Şahverdi Arşivi

hi siyasal anlamda Türk toplumundaki komşularına duyulan güvensizliğin temelleri ciddi biçimde o dönemde atılmıştı. Bu hezeyan ve bir anlamda ihanet Türklerin ulus kimliğini pratik anlamda üst düzeyde pekiştirdi. Türkiye yeni yaşam hedefini Millî Mücadele'yle bu ulusalcı kimlik üzerine inşa etmişti. Yani, Türkiye'nin ulusalcı bir söylemle ortaya çıkması Türkiye'yi hedef alan güçlerin siyasî oyunlarından ve emellerinden ileri gelmekteydi. Aksi takdirde Osmanlı'nın uzun süreli hakimiyeti sırasında edindiği Türk kimliği askere duyduğu ihtiyaçtan ileri gitmemişti[25]. Selçuklu ve Osmanlı devlet ve medeniyetlerinin kurucusu ve yönetici unsuru olan Türk unsuru ne yazık ki çağdaş anlamda bir "millet" olma fikir ve bilincine kavuşturulmamıştı. Bu bilincin geliştirilmemiş olması yüzünden, zamanla Türk unsuru adeta kendi devletinin sınırları içerisinde azınlık durumuna düşürülmüştür. Atatürk'ten önce "vatan" üzerine çok yazı yazılmış, fakat Türk unsurunun millî menfaatini üstün tutan , gerçek bir "anavatan" anlayışı bir türlü gelişmemişti[26]. Türkiye ulusal kimliğini Anadolu'da sürüp giden savaş sahnesinde kanıyla kazanmıştı[27].

M. K. Atatürk'ün Cumhuriyeti Türklere hitaben oluşturmasındaki temel gaye I. Dünya ve Millî Mücadele savaşlarında Türklere beslenen olumsuzluğa verilen bir cevaptı. Dolayısıyla, Türkiye'nin ulus bilinci tek yanlı seçilmiş bir değer olarak kabul edilemez. Uniter bir devlet yapısını esas alan Türkiye Cumhuriyetinin 'Türk' kimliğine belirgin biçimde gönderme yapması, yapısal bir millî davanın tarih şarları karşısında ulaştığı yeni bir boyuttur. Atatürk döneminde ve hatta Çok Partili rejime geçiş dönemine kadar Türkiye'nin devlet olarak tek yanlı bir millî özellik taşıdığını her fırsatta dile getirmesi, en önemlisi Türkiye kuruluşu sırasında Batı'yı esas alan devlet modeli ve yapısını benimsediği halde Avrupa'ya beslemiş olduğu tepki I. Dünya ve Millî Mücadele savaşlarının toplum hafızasında

[25] Mehmet Emin'in Osmanlı için kaba, cahil köylü ve Yörük anlamını ifade eden 'Türk' adını iftiharla kabul etmesi bu duyarlılıktan ileri gelmektedir. (K. Akyüz, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi,** Ank 1953,s. 20; B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s. 341).

[26] Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I,** Ankara, 2004, s. 48

[27] F. Ahmad, "Ulusal hareket Anadolu'nun bölünmesini önleme hedefine yönelmiş antiemprealist ve birleşik bir hareket olmakla birlikte, toplumsal olarak tutucuydu" derken, buradaki 'tutuculuk' kelimesinin yaptığı vurgudan Türklerin yalnızlığa terkedilmişliği anlaşılmalıdır. (**Modern Türkiye'nin Oluşumu,** s. 68).

Levent Şahverdi Arşivi

yarattığı travmaydı. Türkiye'nin demokrasinin bütün şekillerini kabul etmesine rağmen merkezi bir idareyi de kendi sistemi içinde öngörmesi bu travmanın yol açtığı siyasal tedirginlikten ileri gelmektedir[28]. Türk milliyetçiliği, kısmen yerli ve yabancı fikir adamlarının yazılarıyla, fakat daha çok millî bilinçlerine kavuşmuş kavimlerin birbiri ardından Osmanlı devletine indirdikleri darbelerden alınan acı derslerin etkisiyle uyandı. Millî Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yılları, milliyetçilik inancının somut bir vatan anlayışı ile bütünleştiği dönemdir. Millet kavramıyla "sınırları belli bir vatan" kavramı arasında ilişki kurulması önemli ve zorunlu bir yenilikti. Türk Milliyetçiliği vatan kavramıyla birleşince açıklık ve güç kazandı. İkinci önemli adım, egemenliğin bir şahsa, bir hükümdara değil, millete ait olduğu gerçeğinin açıkça ilân edilmesiydi.

Türk milliyetçiliğinin şahlanışıyla yepyeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem yalnız Türk vatanının kurtuluşunu değil, bütün ezilen Asya ve Afrika milletlerinin kurtuluşunu müjdelemiştir.[29]

Değerlendirme

Batılı literatürde yer alan, Türkiye'ndeki ulusalcı devlet zihniyetinin baskıcı ve Türkiye'nin uniter devlet yapısının disipline edici bir konumunun olduğu yönündeki bazı söylemlerin temelsiz olduğu bilinmektedir. Türkiye, Doğu dünyasında Batı tarzı bir toplum ve devlet modelini benimsemiş tek ülkedir. Çok partili siyasi hayatı ve demokratikleşme geleneği bulunan ülkenin devlet kimliğinin ulusal ideolojiyle bütünleşmesinden Batılı devletler rahatsız olsalar da üniter yapıya sahip Cumhuriyetimiz ve ulus devletimiz XX. Yüzyılda yaşanmış siyasî ve toplumsal olayların doğurduğu sonuçtur. Bir başka ifadeyle bu olgu tarihimizin kendisinin yarattığı realitedir. Toplumsal barış ve eşitlikten yana olan Türkler, ısrarla tarihin dışına itilmek istediklerini gördükten sonra son çare olarak millî bir karakteri benimsemek zorunda kalmışlardır. Yani, Türkiye üniter devlet yapısını,

[28] Uzun yıllar Türkiye'nin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisi dahi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin halefi olması Türkiye'nin siyasi olarak Millî Mücadele ruhunu devam ettirdiğini göstermektedir. (B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s. 377).

[29] Feyzioğlu, **a.g.e.,** s. 50,51.

Levent Sahverdi Arşivi

son dönemlerde sıklaşan bütün eleştirilere rağmen tarihsel bir varoluş anlayışı gereği kabul etmiştir. Batılı kanalların eleştiri hedefine Türkiye'nin devlet yapısını oturtmalarına karşılık, kendi içlerinde ulus anlayışını muhafaza etmek için çok sıkı politik önlemler aldıkları, hatta etno-site kimlikli devlet yapısını teşvik edici girişimlerde bulundukları bir gerçektir. Türkiye'nin devlet yapısı içinde sorun gibi gösterilen bazı problemler ise bu anlamda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batılılar tarafından suni olarak oluşturulan milliyetçilik olgusunun yeni bir versiyonu olarak değerlendirilmelidir. Cumhuriyet Türkiye'sinin en başlıca hedefi, daha pratik ve sistemli olduğu kadar toplumsal öğretici yanları güçlü olan ulus ideolojisini daha yerel kimlik değerleri içinde algılamak olmalıdır. Zira, ulus aralarında gelenek ve görenek birliği olan, genellikle aynı topraklar üzerinde yaşayan insan topluluğudur. Atatürk, ulus devlete bakış açısını şöyle ifade etmişti. "Burada maksût olan meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden oluşan İslam unsurlarıdır. Hayatını şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslama münhasır değildir. İslam unsurlarından mürekkep bir kitleye aittir." [30]

Atatürk'ün uygulanabilir siyaset olarak kabul ettiği ulusal siyasa, ulusal sınırlarımız içinde her şeyden önce **kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak, gelişi güzel, ulaşılmaz istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak;** uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğu beklemektir. [31]

[30] Yücel Özkaya, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I**, s.69.
[31] Atatürk, **Söylev**, C.II, Ankara, 1999, s. 587.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sabverdi Arsivi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA FRANSIZLARIN TRAKYA'YI İŞGALİ

Doç. Dr. N. Fahri TAŞ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın henüz devam ettiği yıllarda Osmanlı toprakları İtilâf Devletlerince paylaşılmak istenmiş, bu maksatla aralarında gizli antlaşmalar imzalanmıştır. Rus devrimi bu gizli antlaşmaları açığa çıkarınca, İtilâf Devletlerinin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde, Türk hakimiyetinde bulunan topraklar üzerindeki emellerini gerçekleştiremeyen İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi ile sonuca gitmek istemişlerdir. Mondros Mütarekesi'nin elastikî hükümlerine dayanarak, bir çok Türk toprağı işgale uğramıştır. İşgal edilen bu topraklardan biri de Trakya topraklarıdır. İtilâf Devletlerince Trakya topraklarının işgali ve İstanbul'u tehdit etme görevi başlangıçta Fransa'ya verilmiştir.

Bu araştırma, arşiv vesikaları ve diğer literatürdeki bilgilerin değerlendirilmesiyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Trakya, İşgal, Birinci Dünya Savaşı, Fransa, Mondros Mütarekesi.

* Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

THE INVENSION OF THROCE BY THE FRENCH AFTER THE WORLD WAR I

ABSTRACT

During the World War I, ally forces wanted to partake Ottoman country and signed secret agreements for this purpose. When the Russian revolution revealed this contracts, real intention of allies was disclosed. Allies tried to achieve their goals through Mudros Truce, as they failed within Turkish-dominated area during the war. Supported by the ambigious codes of Mudros Truce, allies begin invasion of Turkish territory. Thracian territory was one of the invasion areas. The mission of Thrace's invasion was given to France by ally forces. In this study, archives and literature have largely been reviewed and evaluated, then the results have proposed.

Key Words

Thrace, Invasion, World War I, France, Mudros Truce.

Levent Sahverdi Arşivi

Doğu'da Karadeniz, Güney'de Çanakkale ve İstanbul boğazlarıyla Marmara Denizi ve Ege Denizi, Batı'da Makedonya, Kuzeyde bazen Karasu veya Rodop dağlarının silsilesi hudut kabul edilen sahaya Trakya adı verilmiştir[1]. Bu bölge, Osmanlı devletinin 1353'de Çanakkale boğazını geçerek, Balkanlarda fütuhata başlaması ve Sırp Sındığı zaferinden (1363) sonra, Türk hakimiyetine girmiştir[2]. Balkan yarımadasının güney bölümünü oluşturan bu sahanın bugün bir kısmı Yunanistan, bir kısmı ise Türk toprakları içinde bulunmaktadır. Yunanistan'da kalan bölümüne "Batı Trakya", Türkiye'de bulunan bölüme ise "Doğu Trakya" veya "Paşaeli" denilmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Rusya gerek Balkanlar'da ve gerekse Doğu Anadolu'da üstün bir duruma geçerek, İngiltere'nin İmparatorluk yolunu tehdit eder duruma gelmişti. Rusya'nın Balkan politikasını dilediği gibi tanzim edip Büyük Bulgaristan Prensliği'ni kurması ve böylece Kavala'da Akdeniz'e ulaşması, Karadağ prensliğini de genişletip müstakil hâle getirmesi, Avusturya'nın Adriyatik sahilleri üzerinde yayılma yolunu kesmiş bulunuyordu[3]. Balkanlar'daki bu gelişmeler neticesinde Rusya, Paris Antlaşması'ndan (1856) sonra "ya anatomi ya anatomi" politikasını Slavcılık düşüncesinin zaferi olarak gerçekleştirmiş oluyordu[4].

Balkan Sıradağları'yla Karadeniz, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Mesta nehri arasında yer alan Trakya'nın Romalılar devrinden beri devam ede gelen idarî birliği Osmanlılar zamanında da muhafaza edilmiş, yönetimi Edirne vilâyeti çatısı altında toplanmıştır. Ayastefanos [3 Mart 1878] ve Berlin Antlaşması [13 Temmuz 1878] ile, Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Bulgaristan[5] tarafından ilhakıyla [5 Nisan 1886] Trakya bölgesi yönetim birliğini kaybedip, parçalanmıştır[6].

---

[1] Şemseddin Sami, **Kamul'ül-Â'lâm**, C. III., İst. 1308, s. 1632.
[2] **Türk Ansiklopedisi**, C. 31, Milli Eğitim Yayını, Ankara. 1982, s. 380.
[3] Oral Sander, **Siyasi Tarih**-I- Ankara. 1994, s. 229.
[4] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII., Ankara. 1983, s. 67.
[5] Rusya, Ayastefanos Antlaşmasıyla, Tuna'dan Marmara ve Ege Denizi'ne; Karadeniz'den, Ohri gölüne kadar uzanan 18 Osmanlı sancağından meydana gelen topraklar üzerinde bir Bulgaristan kurulmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişti [Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., Ankara. 1992, s. 32].
[6] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele** , C. I., s. 3.

Levent Sahverdi Arşivi

Doğu Rumeli'nin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasından sonra Trakya; Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi'yle, Mesta nehri ve Doğu Rumeli'nin güney sınırları arasındaki bölgeden ibaret kalmıştır. Trakya'nın bu son durumuna göre, Meriç nehri Doğu ve Batı Trakya'yı iki kısma ayırmıştır.

Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakı ile sadece Trakya bölgesinin parçalanması söz konusu olmamış, İstanbul ve Boğazların en sağlam ve tabiî bir savunma hattı olan Balkan sıradağlarının elden çıkmasıyla, Trakya'nın Osmanlı Devleti'nde kalan kısımları ve İstanbul ile Boğazların ve dolayısıyla bütün Anadolu'nun emniyeti de ciddî şekilde tehlikeye girmiştir.

Trakya, I. Balkan Savaşı'yla Midye-Enez hattına kadar işgal edilmiş, ancak, II. Balkan Savaşı sonrasında Meriç'e kadar olan toprakları işgalden kurtarılmıştır. Balkan harbinden [1913] sonra imzalanan İstanbul Antlaşması [29 Eylül 1913] ile Batı Trakya'nın 25 Ekim'e kadar Bulgaristan'a teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tarihten itibaren Türk idaresinde kalan Meriç nehrinin doğusundaki topraklar "Doğu Trakya" adıyla anılmaya başlanmıştır[7]. Bu son hâliyle Doğu Trakya, Birinci Dünya Savaşı süresince de Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde İtilâf Devletleri'nin Selanik cephesi, Fransız generali Franchet d'Espérey'in emrinde bulunuyordu. Fransa'nın öteden beri Almanya'ya karşı duyduğu intikam hissiyle Fransızlar, Almanya'yı müttefikleri karşısında yalnız bırakmayı düşünmüştür. Fransa, bu maksatla Bulgaristan'ı Almanya'nın yanından ayırmayı ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan irtibatını keserek, Almanya'nın yalnız kalmasını plânlamıştır. İtilâf Devletleri'nin Trakya'da bulunan Franchet d'Espérey'in emrindeki ordusu bu maksatla ikiye bölünerek, bir kolu Franchet d'Espérey'in komutasında Tuna üzerine yöneltilmiş, diğeri ise İngiliz generali George Milne'nin komutasında İstanbul'a hareket etmiştir[8].

Franchet d'Espérey, Bulgar ve müttefik devletler cephesine karşı, İngiliz, Yunan ve Sırp kuvvetlerinden oluşturulan 700 000 civarındaki Makedonya ordusuyla Manastır-Doyran hattında taarruza geçip (15-24 Eylül

[7] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., s. 3.
[8] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I., Ankara. 1977, s. 56, D. Not. 104.

Levent Sahverdi Arşivi

1918), Dedeağaç'tan Avlonya'ya kadar uzanan 630 km. lik cephede On üç gün savaştıktan sonra 29 Eylül'de Bulgaristan'ı çökertmiş, arkadan "Selanik Mütarekesi" imzalanarak Bulgaristan'ın savaş dışı kalması sağlanmıştır[9]. Bulgaristan'ın Makedonya bölgesinden çekilmesiyle, Franchet d'Espérey'e Doğu Trakya ve İstanbul yolu açılmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni çok ağır hükümler ihtiva eden Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya mecbur etmiştir[10].

Bulgaristan'ın mütareke imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi Türkler için iyi olmamıştır. Zira, İstanbul-Berlin yolunu kontrol altında bulunduran Bulgaristan'ın savaş dışı kalması, bu demiryolunun İtilâf Devletleri'nce kapatılmasına sebep olmuştur. İstanbul-Berlin yolunun İtilâf Devletleri'nce kapatılması, Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden yardım alamamasına ve İstanbul yolu da İtilâf Devletleri'ne açılmıştı[11]. Nitekim, Bulgaristan'daki Fransız kuvvetlerinden bir birlik 6 Kasım 1918'de Uzunköprü'ye gelerek, daha sonra buraya gelecek olan Fransız birliklerine yer ve yiyecek temin etmiş, Fransız birlikleri 9 Kasım'dan itibaren Uzunköprü- Sirkeci arasındaki demiryolunu kontrollerine almışlardır[12].

Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'yle imzaladığı 25 maddelik Mondros Mütarekesi'nin hiçbir maddesinde, açık bir hüküm olarak Türk topraklarından herhangi bir yerin işgal edileceğine dair bir ifade bulunmamasına rağmen, kapalı hükümlere dayanılarak, Anadolu'nun bir çok bölgesinde olduğu gibi Doğu Trakya toprakları da işgal edilmek istenmiştir. İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesinde yer alan; *"Bütün trenlere İtilâf Devletlerinin kontrol memurları yerleştirilecek; İtilâf yetkilileri, Türk trenlerini istedikleri gibi serbestçe kullanabilecek, fakat halkın ihtiyaçlarını nazar-ı dikkate alacaktır"* [13] hükmü gereğince, Trakya'daki demiryollarını da bu maddeye istinaden kontrol altına almak istemişlerdir. İngiltere Anadolu'daki demiryollarını kendi kontrolüne aldığından, Trak-

[9] M. Cemil, **Lozan**, C.I., İstanbul. 1933, s. 199; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX., s. 522-523.
[10] Yuluğ Tekin Kurat, **"Türkiye Topraklarının Paylaşılması Hazırlıkları-Sevr"** B.T.T.D., C.X, S. 58 [1972], s. 7.
[11] M. Cemil, **Lozan**, C.I., s. 199.
[12] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, s. 58.
[13] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**-I-, Ankara. 1987, s. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

ya'da birliği bulunan Fransızlara da Uzunköprü-Sirkeci demiryolunun kontrolünü vermiştir. Böylece Fransızlar, 4 Kasım 1918 günü Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu ele geçirip, işletmesini de yapmaya başlamıştır[14].

Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'yle imzaladığı Mondros Mütarekesi hükümlerine göre; itilâf donanması 7 ve 11 Kasım 1918 günlerinde İstanbul'a gelerek, gemilerini Dolmabahçe önünde demirlemişlerdi. Yine Mütarekeye göre; Çanakkale boğazının deniz ve kara tesisleri boşaltılarak müttefiklere teslim edilmişti. Bu durum, Doğu Trakya'nın Anadolu ile irtibatını kesmişti[15].

Trakya üzerindeki hâkimiyet, aynı zamanda boğazların kontrolü ile de yakından ilgili olduğundan, bilhassa Rusya bu son gelişmeleri benimsememekteydi. Ancak, Ekim Devrimi (1917) sebebiyle Rusya'nın savaştan çekilmesi, Boğazlar üzerindeki Rus hâkimiyetini de ortadan kaldırmıştı. Bu boşluğu doldurmak için, bu defa Fransa ve İngiltere birbiriyle yarışmaya başladı[16].

İngiltere, müttefikleri arasında Türkiye'ye karşı güçlü görünmek için Mondros Mütarekesi'ni imzalarken Fransa'ya hiç bir bilgi vermeyip, Türk toprakları üzerinde adeta tek söz sahibi olma konumuna gelmişti. Zira İngiltere'nin 12 Eylül 1919'da Damat Ferit Paşa ile imzaladığı söylenen gizli antlaşma, Anadolu'daki demiryollarının İngiliz etkisinde olan bir komisyon tarafından işletilmesi, Fransa ve İtalya'nın İngiltere'ye karşı kuşkularını artırmaktaydı[17]. İngilizlerin gerek Türkiye'ye karşı tek güçlü devlet olduğu intibaını vermeye çalışması ve gerekse Osmanlı Devleti'nin İngilizleri Fransa'ya göre daha güçlü görüp, İngilizler yanında yer alma temayülün-

---

[14] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, s. 145.

[15] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., s. 196. Trakya'nın Anadolu'yla olan irtibatı kesilince, Trakya halkı kendi başının çaresine bakmış, Edirne Mebusu Faik, Belediye Reisi Şevket, Avukat Şeref Bey, Tüccar Yolageldili Kasım Efendi ve bazı yurtsever Edirneliler 2 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da Kasım Efendi'nin Küçük Kınacıyan Hanı'ndaki bürosunda toplanarak, Trakya Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını kararlaştırdılar. Şeref Bey'in teklifiyle Cemiyet'e Trakya-Paşaeli Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti adını verdiler. 30 Kasım 1918 tarihinde ise bu cemiyet "Trakya-Paşaeli Müdafa-yı Hey'et-i Osmaniyesi" adını aldı. [H. Bülent Demirbaş, **Batı Trakya Sorunu**, İstanbul, 1996, s.69.]

[16] Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara. 1976, s. 37.

[17] Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922,** TTK, Ankara. 1994, s. 68.

Levent Şahverdi Arşivi

de bulunmaları sebebiyle, İstanbul ve Trakya'daki İtilâf Devletleri komutanlığı İngiliz Generali Milne'ye kalmıştı[18]. Bu durum Fransızları kızgınlığa sevk ederken; Almanya'nın 11 Kasım'da Antlaşma imzalayarak saf dışı kalması Fransa'yı memnuniyet sarhoşluğuna sokmuştu. Bu atmosferde Fransız Generali Franchet d'Espérey, Doğu Orduları Komutanı edasıyla 23 Kasım 1918'de bir savaş gemisiyle İstanbul'a geldi[19]. İngilizler, Fransızların kızgınlığını gidermek istemiş olacaklar ki; İngiltere Genelkurmay Başkanı Mareşal Wilson, General Wilson'a d'Espérey'den emir almasını bildirmiş, 3 Aralık'ta Londra'da alınan bir kararla, Türklerin elinde bulunan Rumeli'nin neresinde olursa olsun bütün birliklerin d'Espérey'in emrinde olmasını istemiştir[20]. Fakat d'Espérey, İstanbul'a bu ilk gelişinde kendisine pek parlak bir karşılama töreni yapılmadığı için, kısa bir süre sonra İstanbul'dan ayrılmıştır.

Venizelos'un barış konferansına sunduğu Yunan isteklerinin kabul edilmesi neticesinde, 14 Ocak 1919 tarihinde Hadımköy'den Kuleli ve Burgaz'a kadar bütün demiryolu istasyonları Yunanlılar tarafından işgal edildi. Böylece bir oldu bittiye getirerek Doğu Trakya Yunanistan'a verilmek isteniyordu. Osmanlı Devleti Yunanistan'ın Doğu Trakya'ya girmesine sessiz kalıp, "*Bunun bir işgal olmadığını, bütün memurların görevleri başında olduğunu*" belirterek bu gelişmeye kayıtsız kalırken, olay Bulgaristan'ı hiç ilgilendirmediği halde, Osmanlı Devleti'nden daha duyarlı davranıp, İtilâf devletleri nezdinde protesto etmiştir[21].

Fransız generali d'Espérey, 8 Şubat 1919 tarihinde tren ile ikinci defa İstanbul'a geldiğinde, görkemli bir törenle karşılanarak, Fatih'in İstanbul'a girişine kinaye olarak beyaz bir atın üzerinde Rum, Ermeni... azınlıklarının çılgınca alkışları arasında Beyoğlu caddelerinde şov yapmıştır. D'Espérey'in İstanbul'a bu şekilde görkemli girişinin maksadı, kendilerince hem Türklere gözdağı vermek, hem de İngilizlere Fransa'nın üstünlüğünü göstermekti.

---

[18] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK., Ankara. 1988, s. 73; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele** C. I., İstanbul, 1992, s. 107.

[19] Y. Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, s. 73; S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, s. 107.

[20] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, s. 107.

[21] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, s. 151-152.

Levent Sahverdi Arşivi

Franchet d'Espérey'in İstanbul'a bu ikinci gelişini Süleyman Nazif Hadisat Gazetesi'nde "Kara Bir Gün" başlıklı yazısında yererek; "*Varlıklarını Osmanlının hoşgörüsüne borçlu olan azınlıkların, vatana ınanet ederek, Fransız işgal generalini çılgınca karşılamaları Türklerin yüreğinde ebediyen kanayacak bir yara açtı...*" şeklinde tepkisini dile getirmiştir[22].

Her inkıraz döneminde görüldüğü gibi, yıllardır Türk hoşgörüsü altında ve Türklerle birlikte yaşayan insanlar, devletin zayıf konumundan yararlanarak, kendi zayıf karakterlerini ortaya koyup, düşmanla işbirliği etmekten çekinmemiştir. Trakya'nın işgalinde de benzer durumlar olmuş ve bir kısım vatanperver bilinen insanlar, bir düşmana diğer düşmanı tercih edebilmiştir. Bir Rum'un Edirne valiliğine verdiği 12 Haziran 1919 tarihli dilekçede "*Edirne Trakya Cemiyeti nâmı altında toplanan İttihatçılar, Bulgarlar ile Trakya hakkında tecavüzî ve tedâfü'î bir ittifak akdine çalıştıkları ve buna Edirne İstinaf memur-u umumisi Hasan Fehmi, Merkez memur-u umumisi Arif ve diğer bazı memurlar iştirak etmiştir.*"[23] şeklinde İfadeler kullanması, bir azınlığın art niyetli olmasının yanında, diğer olaylar da göz önüne alındığında bu ihanet gerçeğini doğrulamaktadır.

Fransız Generali Franchet d'Espérey'in kuvvetleri, Bulgaristan'ı savaş dışı bıraktıktan sonra, Doğu Trakya'ya üstlenmek üzere 2 Temmuz 1919'dan itibaren, emrindeki birlikleri Edirne'ye toplamaya başlamıştır. Edirne Valisi Salim Beyin İstanbul'a gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre, "*İki alay İtalyan askeri Sofya'dan Karaağaç'a gelerek, bunlardan 63. Alay'ın Karaağaç'ta, 64. Alay'ın Edirne'de ikâmet edeceği, ayrıca Sofya'dan bir alay Fransız askeri Bulgaristan'daki bazı noktaları ele geçireceği*"[24] bildirilmiştir.

Doğu Trakya'nın Fransızlar tarafından işgal edildiği bu günlerde, bir diğer olay da Bulgaristan hükümetinin, Karaağaç ahalisi başta olmak üzere, diğer yerlerdeki İslâm ahalinin evlerini arayarak, buldukları Bulgar paralarına ve ecnebilere ait her nevî evraka el koymalarıdır[25]. Belli zamanlarda

[22] Y. Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, s. 74.
[23] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, **İrade-i Dahiliye Şifre Kalemi** (İ.DH. ŞFR) D.100, N. 89.
[24] **BOA.**, İ.DH. **Kalem-i Mahsusası** (KMS), D. 53-3, N. 74, s. 18.
[25] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 16.

Levent Sahverdi Arşivi

yapılan bu aramaların maksadı, Bulgaristan'daki bil'umum ahali için her üç ayda bir mevcut nakit paralarının miktarını mahallî hükümete bildirme mecburiyetinde olmaları ve bu emre uymayanların cezalandırılmaları sebebiyle, muhtelif zamanlarda arama yapılarak, bildirimi yapılacak olan paralara el koymaktır[26].

Fransız kuvvetleri bir yandan Edirne'de toplanmaya çalışıp, İstanbul'a geçme hazırlığında bulunurken, diğer yandan Bulgaristan'daki kuvvetlerinin bir kısmı firar etmeğe başlamış, ayrıca Bulgaristan'da Rus Bolşeviklerıyle de yer yer çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu hususta Edirne Valisi Salim Beyin 5-6 Temmuz 1919'da verdiği bilgiye göre; beş, altı gün önce, "*Romanya cephesinde Bolşeviklere karşı sevk edilen Fransız askerlerinden iki fırkanın isyan ettiği ve kendilerinin Bulgaristan'a getirilerek silahlarından tecrit edildiği ve Fransa'ya iâdelerine başlanıldığı, ayrıca Romanya'nın Dobruca eyaletine Rusya'dan ve Bulgaristan'ın Vidin karyesine Macaristan'dan gelen Bolşevikler ile İtalyan ve Fransız askerlerinin harp etmekte olduğu, bu çarpışmalarda bir çok yaralı Fransız askerinin Sofya'ya getirildiği, Bolşeviklerin bölgeyi kuşattığı*"[27] bildirilmektedir. Bu durum Fransa'yı Doğu Trakya'da zor duruma sokacak ve bölgenin Yunanistan tarafından işgal edilmesine Fransa rıza gösterecektir. Fransa'nın bölgedeki bu aczi karşısında Doğu Trakya'ya giren Yunan birlikleri 6 Temmuz 1919 günü, Bulgar güçleriyle İskeçe ile Okçular hattında karşılıklı çarpışmalara girecekler, İtalyan ve Fransız komutanlarının müdahalesiyle bu çarpışmalara son verilecektir[28].

Fransızlar, Bulgaristan'da bulunan askerlerini 17 Eylül'de 30 vagon[29], 21 Eylül'de 27 vagon, 22 Eylül'de 68, 23 Eylül'de 30, 24 Eylül'de 11, 25 Eylül'de 11, 30 Eylül'de 10 vagon ile Edirne'ye taşıyacaktır [30].

Fransız askerlerinin Bulgaristan'dan ayrılmasından sonra, Bulgaristan toprakları olarak kabul edilen bir kısım yerlerin komşu devletlere verilece-

[26] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 29/2.
[27] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 19.
[28] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 20.
[29] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 13.
[30] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 14, 15.

Levent Sahverdi Arşivi

ği söylentileri üzerine, Bulgaristan'da protestolar olmuş, bu konuyla ilgili olarak Edirne Vali vekili Gazi Sırrı Bey 26 Temmuz 1335 (1919) tarihinde; " *... 15 güne kadar Bulgaristan'ın İşçeze ve Romanya'nın bir kısım arazisinin İtalyanlar tarafından işgal edileceği ve Dobruca Bulgar Makedonyası'nın Romanya ve Sırbistan ve Yunanistan'a ilhakı aleyhinde Bulgaristan'ın muhtelif şehirlerinde tevarih-i muhtelifede mitingler yapıldığı ve bu gün Karaağaç'ta da bu maksatla bir miting yapılacağı Dobruca ve Makedonya Bulgar Heyet-i Murahhasaları'nın Paris Konferansı'nca adem-i kabul, memalik-i mezkurenin Romanya ve Sırbistan ve Yunanistan'a ilhak edileceğine bir işaret telakki edildiğinden şehir halkına 27'inci Pazar günü umum Bulgaristan'da sosyalistler tarafından mitingler yapılacağı ve bunun Bolşevikliğe bir mebde' olacağı ve bunu ihtilâl takip edeceği ve asayiş-i asliyenin muhafazası için Karaağaç'taki Süvari Alayı ile piyadelerden tertip edilen müfrezelerin Bulgaristan içlerine sevk edildikleri...*"[31] bilgilerini vermiştir.

27 Temmuz günü Bulgaristan'ın bir çok kasabalarında Bolşeviklik lehinde Bulgarlar tarafından nutuklar irad edildiği ve Filibe civarında ahalinin toplanmalarına engel olmak üzere hükümet tarafından sevk olunan asker ile ahali arasında müsademelerin olduğu ve Karaağaç'ta nutuk irad edileceği esnada Hükûmet tarafından engel olunduğu ve 28 Temmuz'da Karaağaç'ta tekrar toplanmak üzere Rumca ve Bulgarca ilânlar dağıtılmasına rağmen toplantının gerçekleşmediği, ancak Bulgaristan'da Bolşevikliğin ilân edildiği anlaşılmaktadır[32]. Bulgaristan-Türk hududunun yerleşim yerlerindeki nüfusun ekseriyeti Rum olduğundan, gerek Bolşevikliğin Türk topraklarına sirayet etmesini engellemek ve gerekse, sınır boylarındaki Müslüman ahalinin mallarını gasp edip tekrar Bulgaristan'a geçen tecavüzcülerin faaliyetlerini önlemek için sınır boylarındaki emniyeti sağlamakta güçlük çekilmektedir. Bu sebeple Edirne valisi, 7 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'a bir telgraf göndererek, bölgenin düzenini sağlamak için kafî miktarda asker bulundurulması gerektiğini bildirmiştir[33].

[31] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 208.
[32] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 17.
[33] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 9.

Levent Sahverdi Arşivi

Fransa'nın Trakya'yı işgal ettiği günlerde Osmanlı devletini tehdit eden diğer bir husus ise, Rusya'daki Bolşevizm ideolojisinin Bulgaristan üzerinden Trakya'yı tehdit etmesidir. Konuyla ilgili olarak Edirne valiliğince Harbiye Nezareti'ne gönderilen 10 Ağustos 1919 tarihli telgrafla; "*Bulgaristan'daki Bolşevizmin Osmanlı hudutlarını tehdit ettiği, Rumların sık sık sınır ötesine geçerek, Bolşevikler ile temasa geçtiği ve Trakya halkını bu yönde tâciz ettikleri*" bildirilmiş olup, bu durumun önlenmesi için, "*bölgedeki birliklerin sayısının çoğaltılması*"[34] istenmiştir.

Trakya'da bu gelişmeler yaşanırken, yukarıda belirtildiği gibi Fransız Generali Franchet d'Espérey, daha önce âdeta bir şov edası içinde iki defa İstanbul'a gelmişti. Üçüncü gelişi ise 11 Ağustos 1919 tarihinde gerçekleşmiştir. D'Espérey, henüz Edirne'ye gelmeden önce, Edirne'de Fransız askerleri tarafından sıkı tedbir alınmış, Generalin geçiş emniyetini sağlayacak olan askerlerin kalması için, Edirne valiliğince oda tahsis edilmiştir[35]. Özel treniyle Karaağaç'a gelerek, İstasyonda bulunan Fransız ve İtalyan askerleriyle bir müddet görüşen d'Espérey, aynı gün İstanbul'a gitmek üzere Edirne'den ayrılmıştır. D'Espérey'in Edirne'ye geldiği bu günlerde, Bulgaristan sınırlarının üç tarafı Fransız askerleri tarafından sarılmış olduğu, Bulgaristan'ın iç bölgelerindeki şehir ve kasabalara yine bir çok Fransız askeri yerleştirildiği yetkililerin yaptığı yazışmalardan öğrenilmiştir[36].

Ağustos ayının sonları ile Eylül ayının başlarında Trakya'da bir askeri hareketlenme ve yer değişimi gözlenmiştir. 20 Ağustos 1919 gecesi beş vagon Yunan askeri İstanbul'dan Bulgaristan'a; 21 Ağustos 1919 günü beş vagon Fransız askeri posta treniyle Bulgaristan'dan İstanbul'a geçmiştir[37].

30 Ağustos'ta, posta treniyle bir vagon Fransız askeri, 31 Ağustos'ta yine posta treniyle 13 vagon silahlı Arap askeri Bulgaristan'dan İstanbul'a geçmiştir[38]. 3 Eylül'de ise; Bulgaristan'dan Marşandiz treniyle 17 vagon Fransız, 23 vagon zenci asker ve posta treniyle yine 15 vagon zenci asker

[34] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 4.
[35] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 10.
[36] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 21.
[37] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 23.
[38] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 22.

Levent Sahverdi Arşivi

İstanbul'a gitmiştir[39]. 3 Eylül akşamı ve Eylül'ün 15'ine kadar devam eden günlerde ise, 329 vagon Fransız askeri Bulgaristan'dan İstanbul'a nakledilmiştir[40].

Franchet d'Espérey, 7 Kasım 1919 günü Karaağaç'a gelerek, burada Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey ile görüşmüş ve görüşmede, 16 Ekim 1919 günü Edirne'de toplanan Trakya Paşaeli Kongresi'nde Batı Trakya'nın bir kısmının Bulgaristan'a verilmesinin protesto edilmesindeki memnuniyetsizliğini dile getirmiştir[41]. Cafer Tayyar Beyin Rumların Yunan taburundan destek alarak zulüm yaptıkları yolundaki şikayetine d'Esperey, "*Bunlar, Almanlar ile birlikte Fransızlara karşı harbe girmenizin ve harp içinde Rum ve Ermenilere zulüm yapmanızın bir karşılığıdır.*"[42] cevabını vermiştir. D'Espérey'in bu ifadesi, gelişen olayların, Osmanlı devletinin Almanya saflarında savaşa girmesinin cezalandırılması olarak anlaşılması gerektiğini göstermektedir.

Franchet d'Espérey, 11 Ekim 1919 günü yaveri Lejyon yüzbaşısı Halid'i Trakya Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezine göndererek, Batı Trakya'nın bir kısmının Bulgar idaresinden kurtularak, müttefikler arası bir hükümetin idaresine girdiğini tebliğ etmiştir. D'Espérey, ayrıca İskeçe'nin de Yunanlılar tarafından işgal edileceğini haber vermiştir[43].

Paris'te bulunan Venizelos da, İskeçe'nin bir Yunan tümeni tarafından işgal edilmesi müsaadesini zaten almıştır. Uzun süre Vodin'a ve Kıllaş bölgesinde bulunan 9. Yunan Tümeni[44] 11 Ağustos 1919'da Mesta, Karasu üzerindeki Bük civarına gelmiş, 17 Ekim 1919 günü İskeçe'de bulunan Fransız Senegal avcılarıyla, Faslı bir Sipahi bölüğünü değiştirmiş ve İskeçe'yi işgal etmiştir[45].

Paris Konferansı'nda kararlaştırıldığı üzere, Bulgar sınırı dışında kalan Bulgar kuvvetleri, 11 Ekim 1919 tarihinde Sofya'dan verilen emir gere-

[39] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 24.
[40] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 25.
[41] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., s. 187.
[42] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., s. 189.
[43] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., s. 184.
[44] Bu Tümen 25 Temmuz 1920 tarihinden sonra Anadolu'ya nakledilip, Yunanlıların Batı Anadolu işgalinde kullanılacaktır.
[45] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, s. 186.

Levent Sabverdi Arşivi

ğince 14 Ekim'e kadar geri çekilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Karaağaç'ta bulunan kuvvetler Ortaköy'e, Kolalı'dakiler Svilengrad'a (Mustafa Paşa), Dedeağaç'ta bulunan kuvvetler ise Filibe'ye nakledilmiştir[46].

Fransızlar, yukarıda belirtildiği gibi askerlerinin bir kısmını İstanbul'a sevk ederken, Bulgaristan'ın boşalttığı yerleri doldurmak için, diğer bir kısım askerlerini de Trakya bölgesinde iskân ettirmeyi uygun görmüşler, 16 Eylül 1919 tarihinde Macaristan'da bulunan Fransız askerinin 8-10 binini Edirne ve çevresine yerleştirip, kış mevsimini burada geçirmeğe karar vermişlerdir. Bu Fransız askerlerinin yerleşecekleri yerler ise, Osmanlı Devletince tedarik edilmiştir[47]. 2 Ekim 1919 tarihinde Sofya'dan bir tren ile bir Alay süvari ve kırk vagonluk diğer bir tren ile de piyade askerlerini Karaağaç'a getirmişlerdir[48]. Fransız askerlerinin Karaağaç'a gelmesi üzerine, Bulgarlar 16 Ekim 1919 günü Karaağaç'ı boşaltmışlardır[49].

Bulgar kuvvetleri 17 Ekim'de Edirne Sancağı'nı, 19 Ekim'de Gelibolu Sancağı'nı boşaltmaları üzerine, yerlerine Fransız askerlerinin gelmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Fransız askerleri bölgeye hakim oluncaya kadar bir zaman geçeceğinden, bu zaman zarfında bölge Müslümanlarının çevreden saldırıya uğrayacağı ve katliama maruz kalacağı endişesi başlamıştır. Bölge Müslümanlarının emniyetini sağlamak için Türk askerî birlikleri, Kaleli'den Aynoz'a kadar olan mesafede ve Meriç'in sol sahilinde, nehir ile hudut kaleleri arasındaki iki kilometre uzunluğunda bulunan arazi üzerinde bir çok geçit mahalleri ve köprü başları bulunduğundan, bu geçitleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Türk kontrolü dışında kalan Dimetoka, Sofulu, Karacık ve Dedeağaç'tan gelen bir çok muhâcir Müslüman'ın Doğu-Trakya'da bulunması ve bunların kendi topraklarına geri dönmek istemeleri üzerine, Türklerin bu isteklerinin karşılanması için, Fransız kuvvetlerinin bu bölgeleri kontrolleri altına alıncaya kadar, söz konusu yerlerin Osmanlı Hudut Muhafaza Kıtası tarafından emniyetinin sağlanması kararlaştırılmış-

[46] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 5.
[47] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 26.
[48] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 11.
[49] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

tır[50]. Ayrıca, Türk yöneticiler tarafından, Fransız güçleri bölge eşkıyalarına tercih edilerek, hudutlardan Fransız askerleri dışında hiç bir kimsenin geçmemesi için tedbir alınmıştır[51].

Bölge halkı,Trakya bölgesinin Türkler dışındaki devletler arasında el değişmesine rıza göstermemiş, bu durumu protesto etmek üzere 1 Kasım 1919 günü Karaağaç ve çevre köyleri toplanarak sulh muâhedesini te'lin etmişlerdir[52]. Edirne valisi 7 Kasım 1919 günü Dahiliye Nezâreti'ne bir telgraf göndererek; "*Bugün, Edirne Vilayeti'nin Vali Vekili, Ordu-yu Hümayun Kumandan Vekili, ulema ve eşraf ve ahâli, Belediye dairesinde toplanarak Müdafa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni, Trakya Paşaeli Hey'et-i Merkeziyesi'ne tevdi' eylediklerini taht-ı karara almışlardır.*"[53] demektedir.

Trakya'nın Türklere verileceğine dair Atina'da haberler çıkmaya başlayınca; Yunanlılar, 13 Ekim 1919 günü halkı zorla Tekfur Dağı'na (Tekirdağ'a) toplayıp miting yaptırtmışlardır. Bu mitingde Müslümanlara zorla Yunan idaresinden memnun olduklarını ifade etmelerini istemişler, ayrıca Müslümanlara Yunan idaresinde kalmak istediklerini gösteren vesikalar tanzim edip imzalattırmışlar ve bu vesikaları itilâf mümessillerine vererek, bölgenin huzuru için Trakya'nın Yunanistan'da kalması gerektiği intibaını uyandırılmaya çalışmışlardır[54].

İtilâf Devletleri, mütareke ile savaştan çekilen Bulgaristan'a 27 Kasım 1919'da Neuilly Antlaşması'nı imzalattırmışlardır. Bu Antlaşmanın 48. maddesine göre, Batı Trakya'nın dağlık kuzey kısmını teşkil eden Nevrekop, Ropçoz, Paşmaklı, Eğridere, Darıdere, Kırcaali, Koşudavak, Ortaköy ve Mustafa Paşa kazaları Bulgaristan'a bırakılmıştır. Batı Trakya'nın geri kalan Karaağaç, Dimetoka, Sofulu, Dedeağaç, Gümülcine ve İskeçe kazaları "Müttefikler Arası Trakya Hükümeti" adı altında Fransız askerî makamlarının idaresine verilmiştir. Bu hükümetin başına, Müttefikler Yüksek Meclisi adına ve doğudaki Müttefik Orduları Başkumandanı Mareşal

[50] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 8.
[51] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 7.
[52] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 74, s. 12.
[53] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 53-3, N. 49, s. 1/2.
[54] **BOA.**, İ.DH. KMS. D. 60-3, N. 22, s. 1/2.

Levent Sahverdi Arşivi

Franchet d'Espérey'in delegesi sıfatıyla General Charpy vali tayin edilmiştir. Bu karar üzerine Bulgaristan, 18 Ekim 1919'da yukarıda belirtilen Batı Trakya topraklarını boşaltmış, devir teslim işi 20 Ekim 1919 tarihinde neticelenmiştir. Bu geçici hükûmetin kurulmasının sebebi, bu bölgeyi Yunanistan'a vermek için işi kolaylaştırmaktan başka bir şey değildir[55].

Franchet d'Espérey, 30 Aralık 1919 günü ikinci defa Edirne'ye geldiğinde, bir kaç yeri ziyaret ettikten sonra; İslâm Cemaati Kulübü'nde Müftü'ye hitaben; "*Her ne olursa olsun, İslâmların din ve mukaddesâtının düçar-ı tecavüz olmayacağını*" belirterek, burada bir devlet kurulacağını imâ edip, "*Trakya'da, henüz Trakya hakkında konferansça bir karar verilmediğini, verilecek karara itaat lâzım gelip, aksi takdirde itaate icbar etmek vazifesi kendilerine ait olduğunu*"[56] söylemiştir. Franchet d'Espérey'in bu ifadesi, Trakya'nın İtilâf Devletleri'nce bir Türk toprağı olmaktan çıkarılmasının kararlılığı olarak değerlendirilmiştir. Bölgedeki Türk varlığını devam ettirmek için kurulmuş olan Trakya Paşaeli Müdafa-yı Hukuk-u Millîye Cemiyeti ve bu cemiyetin Reisi Şükrü Bey, İtilâf Devletleri'nin bölgede Türk varlığını ortadan kaldırmaya yönelik düşüncelerini kabul etmeyip, konuya bir çözüm getirmek üzere, daha önce İstanbul'a gönderdiği Merkez Sancağı Milletvekillerinden Faik Beyin İstanbul'da kalıp, Galip Bahtiyar Beyin hemen Ankara'ya gitmelerini ve çözümün Ankara'da aranmasını kendilerine bildirmiştir[57]. Bu gelişme, Trakya için bir dönüm noktasıdır. Zira artık Trakya'nın her işi Ankara tarafından yönlendirilecektir.

Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi kesinlik kazanınca, bölge halkı İstanbul hükûmetinden kendilerine bir fayda gelemeyeceğini anlayıp, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'da başlattığı yurdu kurtarma çalışmalarının neticeye gittiği bu günlerde, çareyi Anadolu yönetiminde aramaya başlamışlardır. Trakya halkının bu arayışı, TBMM'ne temsilci göndererek ve Büyük taarruz harekatından sonra imzalanacak olan Mudanya Mütarekesi'yle bağımsızlıkla sonuçlanacaktır.

---

[55] T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., s. 184.
[56] **Nutuk-Söylev, Vesikalar, Belgeler**, C. III., Ankara. 1989, Vesika. 249, s. 1800-1803.
[57] **Nutuk**, a.g. vesika.

Levent Sahverdi Arşivi

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın sıcak atmosferinde paylaşılmaya çalışılan Türk toprakları, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilâf Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'yle hayata geçirilmeğe çalışılmıştır. Osmanlı devletini mütareke yapmaya zorlayan en önemli gelişme, Trakya'da Fransız askerlerinin öncülüğünü yaptığı İtilâf güçlerinin Bulgaristan'ı savaş dışı bırakmalarıdır.

Fransız askerlerinin öncülüğündeki İtilâf güçlerinin Trakya'da hakimiyet kurmaya çalıştıkları 1919 yılının ilk aylarından itibaren, bölgede ortaya çıkan yönetim boşluğu ve belirsizliği şu sonuçları ortaya çıkarmıştır.

1- Bölge sakinlerinden olan Türk ve Müslüman halk, çevrede her geçen gün şiddetini artıran çete faaliyetlerinin baskısına maruz kalmıştır. Trakya'da meydana gelen savaş sonrası bu karışık atmosferde, Müslüman halk yerinden edilmiş, soyulmuş, katliamlara tabî tutulmuştur.

2- Diğer taraftan, Rusya'nın tesiriyle, Bolşevizm ideolojisi Bulgaristan üzerinden bölgede hakim düşünce haline getirilmeğe çalışılmıştır. Bu maksatla bir çok olay istismar edilerek, bölge halkının bir başka esarete girmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır.

3- Trakya bölgesi Türk yönetiminden alınarak, İtilâf Devletleri'nin kendi menfaatlerine uygun düşmesi sebebiyle Yunanistan'a verilmek istenmiştir. Böylece Yunanistan, bu emeller peşinde koşturularak savaşın sonlarında savaşa itilmiş, Trakya ile birlikte, Anadolu'ya da asker çıkarması sağlanmış ve bir çok Türk insanının evsiz, yersiz, yurtsuz kalmasına, kan dökülmesine sebep olmuştur.

4- İtilâf Devletleri'ne İstanbul'un Trakya kapısı açılmış, İstanbul'un fiilî işgali gerçekleştirilmiştir. Bu işgalde, İtilâf Devletleri'nin Türk milletine karşı besledikleri kin duygusu açıkça ortaya çıkmış, toplu direnişleri önlemek için söylenen Türk dostluklarının samimiyetten ne kadar uzak olduğu görülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

BAKÜ'DE (MART 1918) ERMENİLERİN TÜRETTİKLERİ SOYKIRIM VE EDEBİYATTAKİ YANSIMALARI

Prof. Dr. Ebülfez AMANOĞLU*

ÖZET

30 Mart 1918 yılında Bakü'de Ermeniler Türkleri katletmeye girişmişlerdir. Bu girişimle birlikte Bakü savaş alanına dönmüştür. Bolşevik-Ermeni Komitesi 1 Nisan 1918'den itibaren ise Askerî birlikler eşliğinde taarruza başladılar. Katliam tam üç gün devam etti. Şehirde cesetlerden başka hiç müslüman kalmamıştı. Bu çalışmada 30 Mart 1918'de Ermeniler tarafından Bakü'de yapılan soykırım ve bunun Azerbaycan Edebiyatı'na yansımaları işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ermenistan, Genosid, Azerbaycan, Bakü, Bolşevik, Azeri Literatürü.

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Levent Sabverdi Arşivi

THE ARMENIAN GENOCIDE IN BAKU (MARCH 1918) AND ITS REFLECTIONS IN LITERATURE

ABSTRACT

After the demise of the Russian Tsardom, there became a political vacoom in the South Caucasus, and Armenian gangs committed a horrible genocide in March 18, 1918, in Baku, where 30,000 Muslims were cruelly killed. Azerbaijan literature in the Republican period (1918-1920) intensively dealt with this tragedy, while Bolsheviks were trying to have it forgotten. Thus, it is not mentioned in the Soviet period.

Key Words

Armenian, Genocide, Azerbaijan, Bolsheviks, Azeri literature.

Levent Sahverdi Arşivi

XIX yy. sonu XX yy. başlarında Azerbaycan'ın eski ve güzel şehirlerinden biri olan Bakü, Kafkasların en büyük sanayi merkezi haline gelmişti. Bakü petrolleri tüm dünyanın, özellikle Rusya'nın dikkatini çekmekte idi. Bu yüzden Petrograd'da (Petersburg) Bolşevik İhtilali gerçekleştirildikten hemen sonra Lenin, Bakü'yü Kafkasya Bolşeviklerinin odağına dönüştürmeye karar vermiş ve bununla ilgili olarak Ermeni Stepan Şaumyan'ı Aralık 1917'de Kafkasların olağanüstü komiseri atamıştı. Şaumyan da kısa süre içerisinde Ermeni Korganov'un başkanlık ettiği Askeri Devrim Komitesi ile birlikte karargahını Tiflis'ten Bakü'ye taşımıştır. Bu durum ortamı daha da gerginleştirdi. Ayrıca yerli Türkleri temsil eden Musavat Partisi'nin ve milli güçlerin otoritesinin gittikçe artması Ermeni Taşnakları ile birleşmiş Bolşevikleri çok korkutmuştu. 1917 yılı sonlarında Bakü Konseyi seçimlerinde Musavat Partisi'nin oyların çoğunluğunu, yani %40'ını, Bolşevik kuvvetlerinin ise oyların %14'ünü alması endişeleri daha da arttırmıştı.

Millî güçler arazinin bağımsızlığı ve siyasî hakimiyet uğruna yılmadan, inançlı bir şekilde mücadele veriyorlardı. Şaumyan'ı, Azerbaycan Türklerinin bağımsız bir devletlerinin olacağı düşüncesi çok rahatsız ediyordu. O Bakü'nün bağımsız Azerbaycan'ın başkenti olması meselesini bir türlü tasvip etmiyor, Ermenilerin bağımsızlığına gelindiğinde onların bu plânı Bakü'de gerçekleştirmesine her türlü yardımı yapıyordu. Şaumyan, Azeri Türklerine; "Size Azerbaycan istiklâli yerine bir mezarlık bahşedeceğim" ifadesini kullanıyordu.[1] Aynı zamanda o Bakü Konseyi'nde ve diğer yerlerde düzenlenmiş toplantılarda bölgenin Hıristiyan ahalisini korkutarak propaganda yapıyor ve diyordu ki: "Musavat Partisi'nin başkanı Resulzade tehlike sembolüdür. Müslümanların silahlı birlikleri Türkiye Sultanına güveniyorlar."[2]

İlk zamanlar Bakü Konseyi'nin halk arasındaki otoritesi çok zayıftı. Çünkü Bakü nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türkler Bolşeviklere inanmamış, bundan dolayı Musavat Partisi'ni ve Müslüman Millî Konseyini desteklemişlerdir. Ermeniler ise Bolşevikleri desteklemiş ve onlardan kendi niyetlerini gerçekleştirmek için yararlanmaya gayret etmişlerdir. Bu

[1] Vagif Abişov "1918 yılı Mart – Nisan Soykırımı", **Halk Gazetesi**, 2 Nisan 2004.

[2] Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Hareketler Tarih Arşivi, F 176, s. 2, Dosya 20, Varak 18.

Levent Sahverdi Arşivi

yüzden giderek bir Ermeni – Bolşevik koalisyonu oluşturmaya başladılar. Böylece Şaumyan, Mikoyan, Emiryan, Korganov ve Taşnaksütyun partisinin diğer temsilcileri "Büyük Ermenistan" devletini kurmak siyasetini Bolşevik bayrağı altında yürütüyorlardı. Şaumyan aynı zamanda Kafkas cephesinden terhis edilmiş, yahut kaçmış Rus askerlerinin silahını da alarak Bakü'de olan Ermenileri silahlandırıyordu. O, biliyordu ki güçlü bir askeri birlik olmadan Bakü'de hakimiyeti tamamıyla ele geçirmek mümkün değildir. Aynı zamanda o, Türklerin silahlanmasına her türlü engel olmaya çalışıyordu. Böylece 1918 yılı Mart soykırımı öncesi Bolşevikler Ermenileri hızlı bir şekilde silahlandırmışlardır. Bolşeviklerin Bakü'de oluşturdukları ordunun Ermenilerden teşkil olması Sovyet tarihçileri tarafından da itiraf edilmişti. Bunlardan biri Y. Ratgauzer'dir. Yazar belirtiyordu ki, Sovyetlerin oluşturduğu Kızıl Ordu karşı devrimci burjuvazi ve mülkdarların çıkış ve ayaklanmalarını tümüyle önlemek gücüne sahip değildi. Bundan dolayı Sovyetler, şehirde yerleşmiş Taşnak askerî birliklerinden yararlanmıştır.[3] Şunu da belirtelim ki bu zaman Bakü'de Taşnaksütyun Partisi'ne ve Ermeni Millî Konseyi'ne bağlı bulunan iyi silahlanmış askerî birlikler var idi. Onlara eski Rus ordusundan büyük sayıda silah miras kalmıştı. Aynı zamanda yeterince paraya sahip olan Ermeni Millî Konseyi terhis olan Rus askerlerinden silah satın alıyordu. Ermeni Taşnak askerî birlikleri iyi eğitim görmüş ve Türklere karşı derin bir nefretle doldurulmuştu. Mart soykırımı arifesinde Genel Kurmay Başkanı Taşnak Partisi'nin üyesi Ermeni Z. Avetisov olan Kızıl Ordunun %80'i Ermenilerden oluşmaktaydı.

Askeri hazırlık bakımından Azeri Türkleri Ermenilere göre çok daha güçsüz kalıyordu. Azerbaycan Millî Konseyi'nin teşkil etmek istediği ordunun kurulması çok ağır ilerliyordu. Ordunun kurulmasına hiç yardım yoktu. Oysaki Ermeni Taşnakları, Rus Çarizmi yıkıldıktan hemen sonra fırsatı yakalayarak Rus ordusunda bulunan kendi askerî güçlerini bir araya getirdiler. Ancak Azeri Türkleri ise Rus ordusuna çağrılmıyor ve bunun yerine vergi ödüyorlardı. Ermeniler Bakü'deki Türklerin rehavete kapılmasını sağlamak için aynı zamanda taktik de uyguladılar. Bakü'nün o zamanki

[3] Y. Ratgauzer, **Revolyutsiya i Grajdanskaya Voyna v Bakü**, Moskova, 1927, s. 40.

Levent Sahverdi Arşivi

üst düzey görevlilerinden Ermeni Ter-Mikaelyans Ermeni Millî Konseyi ve Taşnak Partisi adından ifade etmiştir ki, eğer Türkler Ruslara, Bolşeviklere karşı çıkarlar ise Ermeniler de onlarla dayanışma içinde olacak, onları destekleyip Bolşeviklerin Bakü'den kovulmasına yardım edeceklerdi.[4]

Aynı zamanda o günlerde şehrin Türklerin yaşadığı yerlerindeki Ermeniler, Ermenilerin yaşadığı bölgeye taşınmaktaydılar. Böylece Ermenilerin yalan vaatlerine inanmış Türkler hadiselerin gidişine seyirci kalmış, şehirde nelerin olduğunu anlayamamışlardı. Savaşa hazır hale getirilen Ermeni Kuvvetler savaşı başlatmak için gerekçe de buldular. Bu bahane de Evelina gemisinde Lenkerana gitmeye hazırlanan askerlerin silahsızlandırılması olmuştu. Bolşevik – Ermeni birlikleri gemiyi makineli tüfekler ile ateş yağmuruna tuttular. Gemideki silahlara el konuldu. Böylece 1918 yılı 30 Mart tarihinde Bakü' de Ermeniler Türkleri katletmeye, evlerini yağmalamaya başladılar. Akşam saat 6 sularında Bakü savaş alanını hatırlatıyordu. Kıvılcımlar tedriçle büyük yangına dönüşmekteydi. Aynı günde Devrimci Savunma Komitesi oluşturuldu. Yeni oluşturulan Bolşevik – Ermeni Komitesi 1 Nisan'da sabah erkenden piyadelerden, top ve uçaklardan istifade etmek suretiyle, taarruzu başlattı. Katliam 3 gün içinde hat safhaya ulaştı. Bu günlerde Bakü'de olan İngiltere Konsolosu Mc Donel belirtmiştir ki, şehirde cesetlerden başka Müslüman kalmamıştı.[5] Aynı yılın Temmuz ayında kurulmuş Olağanüstü Tahkikat Komisyonu'nun topladığı belgelerde gösteriliyor ki, iyi silahlanmış ve eğitilmiş Ermeni askerleri Müslümanların evlerine giriyor, evdekileri katlediyor, onları hançer ve süngü ile doğruyor, çocukları yanan evlerin içine atıyor, 3 – 4 günlük çocukları süngülerin ucuna takıyorlardı.[6] Çok sayıda genç Türk kadınını diri diri duvara çivilemişler. Kaçıp canını kurtarmaya çalışan ahaliyi kurşunlamak için önceden şehrin uygun yerlerinde makineli tüfekli adamlar konulmuştu. Müslümanları katletmenin yanı sıra, Ermeniler onların mallarını, evlerini de tahrip edi-

[4] Anar Iskenderov, "Taşnak – Bolşevik birleşmelerinin Türk – Müslüman Ahalisine Karşı Soykırımları", **Azerbaycan Gazetesi,** 3 Nisan 2004; Vagif Arzumanlı, Veli Hebiloğlu, Kamil Muhtarov, **1918 Yılı Kırgınları,** Bakü öğretmen yayımevi, 1995, s. 13.

5 Cemil Hesenli, **Azerbaycan'da Ermeni Mezaliminin Tarihi Değerlendirilmesi (1918),** 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve kurtuluştan günümüze Erzurum 1. Uluslar arası Sempozyumu (23 – 25 Temmuz 2002 Erzurum) bildirileri, Ankara, 2002. s. 9.

[6] **Türk – Ermeni İlişkileri Belgelerde,** Ankara 1998.

Levent Sabverdi Arşivi

yor, değerli eşyalarını ise alıp götürüyorlardı. Daha sonraları bir yerde toprağın altından 57 Müslüman kadın ve kızın cesedi bulunmuştu. Onların kulaklarını, burunlarını kesmiş, karınlarını yırtmış, sağ kalanlara tecavüz etmiş, işkence etmişlerdir. 1918 yılı Mart soykırımı zamanı Bakü şehrinde kaynakların belirttiğine göre Ermeniler 30 bin civarında Müslüman'ı katletmişlerdir.

Onların bir çoğunun cesetleri ise bulunamamıştır. Çünkü şahitlerin dediklerine göre Ermeniler, cesetleri ateşe bürünmüş evlere, denize ve kuyulara atmışlardır ki yaptıkları cinayetin izi kaybolsun. Mart katliamından sonra şehirdeki durumu tasvir ederek Menşevik Gazetesi "Naş Golos"(Bizim ses) yazıyordu; "*Her yerde cesetler, acayip hale salınmış, yakılmış cesetler, bazı yerlerde toplu, bazı yerlerde tek tek cesetler, erkek, kadın ve çocuk cesetleri. Taze Pir camisinin hakarete uğratılması geniş kitlelerin kalbini ağrıtıyor, cesetler onları daha çok heyecanlandırıyor. Nefret ve hakaret zehrinin nasıl derinliğe işlediği hissolunuyor. Bu düşmanlığı aradan kaldırmak, bu nefretin gazaplı intikam hissine çevrilmesinin karşısını almak için çok iş görmek lazım gelecektir.*"[7]

Azerbaycan Türklerinin ağır yenilgisinden sonra imzalanmış mütareke hakkında Bakü Konseyi toplantısına bilgi veren I. Suhartsev büyük sevinç içinde beyan ediyordu ki Musavat Partisi darmadağın edildi ve Türkiye'nin Bakü cephesi ele geçirildi.[8] 1918 yılı Eylül ayına kadar Bakü Ermenilerin elinde kaldı. Bu soykırımın arkasında büyük amaç duruyordu. Azerbaycan'ın daha sonra Versayl Konferansı'na sunduğu belgelerde belirtiliyordu ki Mart'ta Müslüman katliamı, soykırımı yapmış Ermeniler Bakü'yü yerli ahaliden temizlemek, onun kaynaklarına sahip çıkmak, en sonunda ise bu eski Azerbaycan şehrini Ermenistan toprağı ilân etmek istiyorlardı.[9]

Mart soykırımından 1 yıl sonra Ermeniler bu olayı Bolşeviklerle Müslümanlar arasında baş göstermiş hakimiyet mücadelesi olarak takdim etmeye başladılar. 1919 yılı sonbaharında Bakü'ye gelen ABD misyonunun baş-

[7] **Naş Golos Gazetesi**, Bakü, 1918, 24 Mart (5 Nisan).
[8] **Yeni Kafkasya,** 1924, 31 Mart.
[9] C. Hesenli, a.g.m., s. 9.

Levent Sahverdi Arşivi

kanı General Harbord'a Bakü'deki Ermeni Piskoposu Bagrat'ın takdim ettiği belgede Ermenilerin Mart olaylarındaki iştiraki inkar ediliyordu. O Bakü'deki olaylar da 1000 kişinin öldürüldüğünü, bunun 300 tanesinin Ermeni ve Rus, 700 tanesinin ise Müslüman olduğu iddia ediyordu. Ne yazık ki sonralar, Bakü soykırımının siyasî değerlendirilmesi yapılmadı. Güya bu soykırımın karşı devrimcilere karşı bir saldırı olduğu belirtildi. Şunu da belirtelim ki, Mart soykırımı tek Bakü'de değil, Şamahı, Kuba, Gence, Lenkaran, Zengezur, Nahçıvan vb. bölgelerde de yapılmış ama Sovyetler döneminde olayın asıl sebebi çarpıtılmıştır. Buna rağmen Mart soykırımı o zaman 2 sene art arda Azerbaycan'da matem günü olarak anılmıştır. Zamanla yönetim tarafından unutturulmuş bu olaylar, nihayet 1990'lı yıllarda tekrar gündeme gelmiş, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1998 yılı 26 Mart tarihli kararı ile her yıl 31 Mart tarihi, Azerbaycan Türklerinin Ermeniler tarafından soykırım günü olarak anılmaktadır.

1918 yılı soykırımı, Azerbaycan edebiyatı ve basınında da geniş yankı bulmuştur. Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan'da Ermenilerin yaptıkları ilk katliam girişimleri daha 1905 – 1906 yıllarında bölgeyi sardığı zaman Mir Mühsün Nevvab "1905 – 1906 yıllarında Ermeni – Müslüman davası", Mehmet Seid Ordubadı ise "Kanlı Seneler" adlı eserleri ile Millî Yaddaş abidelerinin temelini atmışlardır. Ama ne yazık ki 1920'li yıllardan sonra 1918 Mart soykırımı konusunun edebiyatta işlenmesi Sovyet Azerbaycan'ında yasaklanmış, bu kanlı olaylar 70 yıl içinde görünmez olmuş, kasıtlı olarak millete unutturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Mart soykırımı konusundaki eserlerin büyük çoğunluğu 1918 – 1920 yılları arasında yazılmış edebi eserlerden ibaret olmuştur. Bu konuda daha zamanında Azerbaycan'ın ünlü yazar ve aydınları, M. E. Resulzade, Cafer Cabbarlı, Üzeyir Hacıbeyli, Seyyid Hüseyin, Mehemmed Hadi, Mirzebala Memmetzade, İbrahim Halil, Hacı Selim Seyyah, Yusuf Vezir Çemenzeminli vb. Mart faciasının şahitleri olmuş, çeşitli edebi eserler yazmışlardır.

1918 yılı Mart soykırımı yeni olmasına rağmen Cafer Cabbarlı'nın yaratıcılığında önemli yer tutmuştur. O esas itibariyle Çemberekent mezarlığında, şimdiki Şehitler hiyabınında defnolunmuş, Mart faciası kurbanlarının

Levent Şahverdi Arşivi

hatırasını anmak için "Dur ey har olan millet" başlıklı bir mersiye de yazmıştır. Gençler bu mersiyeyi şehitlerin yedi ve kırkında günahsız kurbanlar için gözyaşı dökmek, aslında ise milleti düşmana karşı seferberliğe çağırmak amacıyla okuyorlardı.[10]

Gülzâr-ı vatan soldu, Millet hâr-u zar oldu, Hamı Payimal oldu, Dureyhar olan millet; Bir yanda yedi cellat, Bir yan nâle-vü feryat, Ol buzulümden azat, Dur ey har olan Millet; El çek bu hekaretten, Kurtar bu esaretten, Har ol bu hecaletten, Dur ey har olan Millet.

Yazıldığı dönemden 85 yıl geçmesine rağmen şiir bu gün de güncelliğini korumaktadır. Cafer Cabbarlı'nır aynı konuya ithaf ettiği diğer değerli edebi eseri "Ehmed ve Gumru" hikayesidir. Eserde Ehmed ve Gumru'nun ulvi sevgisinden, Mart faciasının bu iki gence getirdiği musibetlerden bahis edilmektedir. Yazar ebeveynleri Ermeni çeteleri tarafından katledilmiş, evleri dağıtılmış, Ehmed ve Gumru'yu "büyük pencereleri kara kömürlere dönmüş, altın duvarları matemlere bürünmüş, eti dökülmüş baş iskeletine benzeyen muhteşem" İsmailiye binasının önünde dilenci durumunda karşılaştırıyor. Facia ve mahrumiyetlerin mengenesinde tanınmaz şekle düşmüş", yaralıyım, sakatım, Şamahı esiriyim, - diye yalvarmalardan birbirini zorlukla tanıyan iki sevgili görüştüklerine sevinmelerine rağmen birbirlerini kucaklamıyorlar, daha doğrusu kucaklayamıyorlar, çünkü Ermeni barbarları, vahşileri onların kolunu kesmiştir. Hikaye vahşiliğe, barbarlığa karşı nefret hislerini yükseltiyor.

Metni bugüne dek elde edilmemesine rağmen, afiş ve gazete bilgilerinden belli oluyor ki, C. Cabbarlı'nın "Bakü muharebesi" adlı 5 perdeli, 7 şekilli dram eseri olmuş ve bu eser Mart faciasında Bakü'de yapılan akıl almaz dehşetlerden bahsetmektedir.[11] C. Cabbarlı'nın ahbabı, okul arkadaşı, Cumhuriyet dönemindeki parlamentoda mesai arkadaşı Mirzebala Memmetzade'nin de (1898 – 1959) yaratıcılığında Mart katliamı önemli yer tutmaktadır. Mirzebala Bakü Mart soykırımı konusunda "Bakü uğrunda muharebe" adında facia yazmış ve burada ilk olarak Bakü faciasını kendi adıyla katliam olarak belirtmiştir. O yazıyordu: "31 Mart 1918 senesi,

[10] Asif Rüstemli, "Azerbaycanlıların Soykırımı Bedii Edebiyatta", **Edebiyat Gazetesi,** 26 Mart 2004.

[11] Asif Rüstemli, a.g.m.

Levent Sabverdi Arşivi

günü Bakü'müzde kanlar akıtılmış, evler talan edilmiş, ana – babalarımız şehit düşmüş, bacılarımız esir edilmiş. O gün Bakü ahalisi kendi yurdunda katliama, esarete ve mahkumiyete maruz kalmıştır. Bugün Bakü'nün etrafından akar neft (petrol) çeşmeleri kan çeşmelerine mübeddel olmuştur. Bugün Bakü sahiline vuran Kuzgun deniz kan denizine çevrilmiştir. Bugün Şaumyanlar, Suhartsevler... uyanmış... Türk egemenliğini... öldürmek için Taşnak Kuvvetlerine müracieten unutulmayacak kanlı günler vücuda getirmişlerdir."

Mirzebala Açık Söz, Gençler Yurdu, Besiret, İstiklal, Azerbaycan vb. dergi ve gazetelerde devamlı olarak çeşitli edebî ve ilmî eserler yayınlamıştır. Onun editörlüğü, baş yazarlığı ile ilk sayı 1918 yılında Tiflis'de basılmış "Gençler Yurdu" dergisinde yayımlanmış Eksinkılapçılar (Karşı devrimciler) hikayesi Mart katliamından bahis eden enteresan ve ibretli bir edebî eser olarak dikkati çekiyor. Eserin kahramanı Moskova Üniversitesi'nin öğrencisi olan Bolşevik zihniyetli Hüseyin Beydir. Milletini, kültürünü inkar eden, dinine nefretle yaklaşan, ana –babasını beğenmeyen, millet sevgisinden uzak, mankurtlaşmış "aydın" tipini Mirzebala Hüseyin Bey karakterinde çok büyük ustalıkla yaratmıştır.

Mart soykırımını doğru düzgün şekilde yansıtan en iyi edebî eserlerden biri Ali ve Nino romanıdır. 20. yüzyılın 20'li yıllarında yazılmış, ilk defa 1937'de Viyana'da Almanca yayımlanmış, mühacir, mülteci yurttaşımız Macit Musazade tarafından ilk kez Azerbaycan Türkçesine aktarılmış, Cumhuriyet dönemi olaylarına ithaf edilmiş bu roman 1990 yılında Bakü'de gün yüzüne çıkmıştır. Eserde Bakü'deki Mart katliamının dehşet verici sahneleri de yansıtılmıştır. Dünyanın birçok dillerine de çevrilmiş bu roman 1918 yılı Martında Ermenilerin yaptıkları soykırım hakkında renkli ve etkili bir üslupta Avrupa okuyucuları için aktarılan bilgilerin ilk taşıyıcısına dönüşmüş, Batıda asıl gerçeklerin anlaşılmasına büyük hizmet göstermiş bulunmaktadır.

Ünlü yazar Seyid Hüseyin, Mart hadiseyi – elemiyesi(matemi) konusunda iki hikaye yazmıştır. İsmailiye İstiklal Gazetesinde (4 Şubat 1335), "Hezin bir hatıra" ise Azerbaycan Gazetesinde (20 – 26 Ağustos 1919) ya-

Levent Sahverdi Arşivi

yımlanmıştır. Her iki eserin konusu yazarın kendi tabiri ile aktarılırsa: "İsmailiye – o millî emellerimizin doğduğu yer, o muhteşem bina, o Azerbaycan fikrini, Azerbaycan hürriyet ve istiklâliyeti mefkûresini bir ana gibi besleyip terbiye veren, millet arasında neşreden merkez, o güzel ve sevimli bina" hakkında idi. Hikayelerde İsmailiye namus, kültür sembolü olarak tasvir edilmiştir. Seyid Hüseyin Azerbaycan okuyucusuna İsmailiye'yi mimari eser, istiklâl mefkûresinin odağı gibi sunarak onu yakıp yıkan Ermeni vahşilerine nefret aşılamayı başarmıştır.

Mehmet Hadi bu devirde Mart soykırımının şahidi olmuş şairlerimizden biridir. O "Türkün nağmesi" adlı şiirinde Türkün dökülen kanlarının beyhude gitmeyeceğine inandığını bildiriyordu. Hadi'nin "Şüheda-i hürriyetimizin ervahına ithaf" adlı şiiri ise Mart soykırımının birinci yıl dönümü münasebetiyle yazılmış ve Azerbaycan gazetesinin 31 Mart 1919 yılı tarihli sayısında basılmıştır. Şair doğru olarak soykırım kurbanlarını özgürlük, hürriyet uğruna canından geçmiş şehitler adlandırıyor;

Sizin mezarınız işte kulûb-ü hürriyettir,
Bu sözlerim yüreğimden kopan hakikattir,
Sizi unutmayacak şanlı milletim asla,
Emin olun buna, ey ziynet-i cehan-ı fena,
Sizinle buldu bu millet heyat-i nur-i istikbal.

Müsavat Partisi başkanı, siyasetçi, aynı zamanda ünlü gazeteci yazar Mehmet Emin Resulzade Mart soykırımının temel siyasî nedenlerine dikkati çekerek "Unutulmaz Facia" adlı makalesinde (İstiklal Gazetesi 1919) yazıyordu; "Martın 31'i haince bir surette hazırlanmış siyasî facialardan birisi... O günlerde... bir inkılâp nam ve perdesi ile ortaya çıkıp millî edavat icra edilmişti. Burjuvaziye ilân-ı harp edilip neticede Sosyalist, Bolşevik ve Müsavat, hiç birisine fark etmeksizin kesilmek ve atılmak için Müslüman olmak kafi gelmişti. Bu nokta-i nazardan Bakü'de Şaumyanların çıkarttıkları hadise Leninlerin Leningrad, Petrograd ve Moskova'daki hareketlerine katiyen benzemezdi. Orada sınıflar arası bir harp, burada ise sınıflar arası harb namı altında millî bir katliam icra olunuyordu. Taşnaklar intikam alıyordu. Bu intikam her tür komşuluk, inkılâpdaşlık, vatandaşlık

Levent Sahverdi Arşivi

hissini köreltiyor, yan yana sulh ve müsellimat içinde yaşayan komşu milletleri senelerce birbirlerinden ayırıyordu... Martta dökülen kanlar Türklerdeki Milliyet ve Hürriyeti – Azerbaycan ateş-ı mügeddesesini söndüremedi. Bakü sokaklarında dökülen kanlar... yakılan İsmailiye ise bir iplek işini görerek yüreklerde söndürülmek istenen hürriyet meşalesini daha ziyade tutuşturuyordu. Kanlar içinde boğulmak istenen Azerbaycan fikri bir kere müstakil bir hükûmet şekli ile tecelli etti."[12]

Yazarın belirttiği gibi yapılan kanlı facialardan, soykırımlardan kasıt Azerbaycan Türklerinin gözünü korkutmak, onu düşünen başlardan yoksun bırakmak, kafalarındaki Türkçülük, özgürlük, istiklâlcilik düşüncesinin yok edilmesine çaba göstermekten ibaret idi. 1918 – 1919'lu yıllarda edebî toplumsal fikrî Azerbaycan Türklerinin soykırımına yönelmiş Ermeni Meselesinin sosyal – psikolojik kökleri ve onun isnat noktalarının araştırılması ve problemin siyasî çözümü meşgul ediyordu. Mesela, Yusuf Vezir Çemenzeminli 1919 yılında, "Harici Siyasetimiz" genel başlığıyla yayımladığı makaleler dizisinden (silsile) birini "Ermenistan ve biz" diye adlandırmıştı. Burada yazar Ermeni meselesinin tarihî zarfında onların Avrupa'ya devamlı müracaatlarının Hıristiyanlık namına, dindarlık adına bağlanmalarına rağmen tatlı vaatlerden başka hiç bir şey elde edemediklerine dikkati çekerek yazıyordu: "Mesele açıktır. Siyasette hissiyat yoktur. Siyaset ne din, ne millet, ne insaniyet hiçbir şey tanımaz. Siyasetin aslı faydadır. Ve bütün siyasî ve beynelmilel münasebete dair meseleler fayda nokta-i nazarından hallolunur".

Taşnakların vahşilikleri, riyakarlık dolu gaddarlıkları, aynı zamanda dış güçler elinde bir alete çevrilmeleri Mehemmed Muradzade'nin 1918 yılı soykırımına ithaf ettiği "Mart hadise-i elimesi"(Bakü, 1919) eserinde daha dolgun şekilde ve renkli bir üslupta tasvir edilmiştir. Şunu da belirtelim ki bu eser 1993'de Bakü'de tekrar yayımlanmıştır. Azerbaycan'ın halk musikisinin kurucusu sayılan Üzeyirbey Hacıbeyli'de Mart soykırımının şahidi olmuş, bu dehşetli olaylarla ilgili birkaç makale yazmıştır. O "Hikayene-

[12] Alhan Bayramoğlu, "Ermenilerin Azerbaycanlılara Karşı Türettikleri Soykırım Emelleri Bedii Edebiyatta", **Ulduz Dergisi**, Sayı 10, 2001, s. 80.

Levent Sahverdi Arşivi

vis" imzasıyla bu konuda "Gönüllü" adında bir hikaye ve aynı zamanda 1919 yılında Mart Soykırımının yıl dönümü ile ilgili 31 Mart isimli bir makale yazmıştır. Yazar makalesinde Ermenilerin 1919 yılı Martında sivil masum insanları vahşi bir şekilde katlettiğine değiniyor aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin samimiyetini, dürüstlüğünü öne çekiyor ve soykırımın bir ders olduğunu belirterek onun bir daha unutulmamasını temenni ediyor.

Şunu da belirtmekte yarar var ki, zorbalığa, zulme ve gaddarlığa nefret, hakka, adalete, hürriyete rağbet hissinin aşılanması, Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları soykırımdan bahis eden edebî eserlerin temel gayesini, hedefini teşkil etmektedir. Vatansever şair ve yazarlarımızın yürek yangısını, feryadını, sözünde mısrasında yaşatan bu eserlerin arşivlerden çıkartılarak millî istiklâl ışığında araştırılıp incelenmesine büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Bizde makalemizi Üzeyirbey Hacıbeyli'nin bugün için de güncel olan aşağıdaki cümleleri ile noktalamak istiyoruz. "Bugünkü vazifemiz o kara günleri yaddan çıkarmamak ve buna göre de hemişe(her zaman) ve her an her şeye hazır olmaktır. Borcumuz bu vatanı gelecekte her tür tecavüzden korumak ve memleketimizi şerefle yaşatmaya çalışmaktır."

Levent Sahverdi Arşivi

SANCAK'TA FRANSIZ "MANDAT" YÖNETİMİ VE TÜRKİYE

Doç. Dr. Adil DAĞISTAN*
Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU*

ÖZET

Sancak (Hatay) bölgesi Mondros Mütarekesi sonrasında Fransızlar tarafından işgal edilecektir. Millî Mücadele döneminde Sancak'ta işgale karşı mahallî bir direniş sergilendiyse de Ankara Hükûmeti dönemin şartları gereği Fransa ile 13 Ekim 1921'de imzaladığı Ankara İtilâfnamesi ile Sancak'ı Fransız "Mandat" yönetimine bıraktı. Ancak bu anlaşmaya göre "Mandat" yönetimi Sancak Bölgesine özel bir statü uygulayacaktı.Bu şekilde Sancak, yaklaşık on altı yıl sürecek olan "Mandat" yönetimine son verilene kadar Fransız mandası altında kaldı. 1936'da "Mandat" yönetiminin sona ermesiyle Sancak, Türkiye'nin de girişimleriyle bağımsızlık sürecine girdi. Türkiye bu döneme kadar Sancak'la 1923 Lozan Antlaşması çerçevesinde resmî ve gayrî resmî olarak ilgilendi. Bu makale, 1920-1936 yılları arasında on altı yıl süren manda yönetimi süresince Sancak'la ilişkisini kesmeyen ve müdahale için uygun bir zamanı bekleme politikası izleyen Türkiye'nin, Bölgeye yönelik tutum ve davranışlarını arşiv belgeleri de dahil olmak üzere elde edilen yeni materyaller çerçevesinde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sancak, Hatay, "Mandat", Fransa Hükûmeti, Türkiye, Ankara İtilâfnamesi, Suriye.

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri.

Levent Şahverdi Arşivi

FRENCH MANDATE ADMINISTRATION IN SANCAK AND TURKEY

ABSTRACT

The Province of Hatay, popularly called Sancak in Turkish, was occupied by France after the Mondoros Ceasefire in 1918. Popular opposition rose in the Sancak against the French occupation during the Turkish National Struggle (1919-1922), during which the government of Ankara left the governance of Sancak to the French mandate, in accordance with the Ankara Treaty, signed between the French and Ankara governments in 13 October 1921. With the pressure of the government of Ankara, France applied a special status to the Sancak which continued until the end of the mandate in 1936, after which the Sancak became independent. During the mandate, Turkey continued its relations with Sancak at formal and informal levels, within the framework set by Lausanne Treaty (1923). This acticle, reconsiders the mandate period, in other words the period of pre-independence, particularly the attutude of Turkish government towards Sancak, in the light of some newly found archival material. It suggests that, despite the long mandate governance, which took some sixteen years between 1920-1936, Turkish government did not cut its relations with Sancak and persistently followed the policy of waiting the best time for interference.

Key Words

Sancak, Hatay, mandate, French government, Turkey, Ankara Treaty, Syria

Levent Sabverdi Arşivi

Giriş

Tarihi ilk çağlara kadar uzanan ve coğrafî açıdan da bir geçiş noktası olan ve Osmanlı yönetim biriminde İskenderun Sancağı olarak yer alan Hatay tarihten günümüze bir çok kültüre merkezlik etmiştir. Şimdiki Hatay vilâyeti içinde yer alan ve yukarıda belirtildiği gibi sancağa adını veren İskenderun'un kuruluşu ise Büyük İskender'e kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde belirli bir idarî bütünlük veya coğrafî bölge olarak ifade edilmeyen İskenderun Sancağı önemli bir liman kenti olması yanında, 1913 yılında inşa edilen demiryolu ile Bağdat Demiryolu hattına bağlanarak ayrı bir önem kazanmıştır.[1] Bölge, bu durumu, zenginliği ve ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu itibarıyla daima ilgi çeken bir yer olmuştur. Nitekim Fransa XVIII. Yüzyıldan itibaren bölge ile yakından ilgilenmeğe başlamıştır.[2] Diğer taraftan sıcak denizlere inmek isteyen Çarlık Rusyası da bölge ile özellikle İskenderun ile ilgilenmiştir ki, bu durum Çarlık Rusyası ile Fransa arasında bir rekabete sebep olacaktır. Bu çerçevede I.Dünya Savaşı başladığında Rusya'nın talepleri sonucu İtilâf Devletleri arasında Türk Boğazlarıyla ilgili görüşmeler sürerken, Fransa Büyükelçisi, Fransa Cumhuriyeti'nin Kilikya da dahil olmak üzere Toroslar'a kadar bütün Suriye ile ilgilendiğini, bunu Türkiye ile ilerde yapılacak barış antlaşmasına dahil etmek istediğini beyan edecektir. Nitekim Fransa'nın bu niyet ve düşüncesi 1916 yılında akdedilen Sykes-Picot gizli antlaşmasıyla teyit edilecek ve bölge Fransızlara bırakılacak, Rusya da buna muvafakat edecektir. İtalya ise bu anlaşmayı 1917 yılında akdedilen Saint-Jean

[1] İskenderun Avrupa'da Aleksandrette olarak bilinir. Küçük İskenderiye manasına gelmektedir. Şehir Büyük İskender tarafından Persler'e karşı İssus'ta kazandığı savaş sonrasında savaşın geçtiği bölgede şehir ve liman olarak kurulmuş olduğu ifade edilmektedir. Gotthard Jaeschke ; "İskenderun ve Antakya Halis Türk Yurdudur" **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,** Ankara, 1938. s. 241 ; Ayrıca Hatay'ın tarihçesi için bkz. Süleyman Tüzün; **İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939),** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989. s. 6-8 ; Erol Seyfeli, **Milli Mücadele'de Hatay,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987. s. 1 v.d.

[2] Geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** Cilt 4, Ankara, 1983. s. 39 ; Renè Pinon; "Chronique de la Quinzaine" **Revue des Deux Mondes,** Paris, 1938. s 713 v.d. ; E.E. Adamof; **Cihan Harbi Esnasında Avrupa Hükümetleri ve Türkiye, Anadolu'nun Taksimi,** Çeviren: Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1926. s. 72

Levent Sahverdi Arşivi

de Maurienne anlaşmasıyla tanıyacaktır.[3] Diğer taraftan bölgenin bir Arap bölgesi olmadığını kabul eden İngilizler, 25 Ekim 1915'te Şerif Hüseyin'le müzakerelerde bulunurken Mersin ve İskenderun sancaklarıyla Şam, Humus, Hama, ve Halep'in batısında kalan arazinin halis Arap olmadığını beyan edip, bu bölgenin kurulacak bir Arap devletinin sınırları dışında kalmasında ısrar edecekler ve bu durumu Şerif Hüseyin'in de kabul etmesini isteyeceklerdir.[4]

Bu arada I. Dünya Savaşı devam ederken İtilâf Devletleri birkaç defa İskenderun Körfezine çıkarma yapmayı düşünmüşlerse de savaş süresince bu yönde herhangi bir girişimde bulunmamışlardır.[5] Ancak savaş sonunda Osmanlı Devleti ile imza edilen Mondros Mütarekesi sonrasında Mütareke'nin ikinci maddesi çerçevesinde 6 Kasım 1918'de İngilizler İskenderun'da karaya çıkmak için teşebbüste bulunacaklar, bu durum karşısında Bölgede bulunan Yıldırım Orduları Gurup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Mütareke'nin hemen akabinde Sadrazam İzzet Paşa'ya gönderdiği ve Mütareke'de işgali öngörülmeyen bölgelerin İtilâf Devletlerince işgaline muhalefet edeceği beyanı çerçevesinde, çıkarmaya karşı silâhla karşılık verilmesini emredecektir. Bunun üzerine İngilizlerin ilk girişimi neticesiz kalacaktır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasından sonra 9 Kasım'dan itibaren İskenderun ve dolayları, 10 Kasım 1918'den itibaren de Amanos Dağları ile Körfez tamamen boşaltılacak ve 11 Kasım'dan itibaren İngiliz birliklerince işgal edilecektir. Tabî ki bu işgal İskenderun ve Hatay'la sınırlı kalmayacak, Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa'yı da içine alacaktır. Daha sonra bölge Fransızların işgaline terk edilecektir. Fransızlar da bölgeye kendi birliklerinin yanı sıra Ermeni gönüllülerden oluşturduk-

[3] Jaeschke, a.g.m., s. 243; Ayrıca gizli antlaşmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. E.E. Adamof, **a.g.e.,** s. 142 v.d. ; Laurence Evans; **Türkiye'nin Paylaşılması, 1914, 1924,** Çeviren: Tevfik Alanay, İstanbul, 1972. s. 112 v.d.

[4] Jaeschke, a.g.m., s. 242

[5] İtilaf devletleri savaş boyunca Türkiye'nin Irak, Filistin ve Sina cepheleri ile ilişkisini kesmek için İskenderun Körfezine çıkarma yapmayı birkaç defa düşünmüşlerdir. Bu planı en ciddi düşünen de Lord Kitchener olmuştur. Bu çerçevede bölgedeki Ermenilerin isyanı söz konusudur. Nitekim İtilaf Devletlerinin Akdeniz Donanması 1915 Eylül'ünde çıkarma için İskenderun Körfezine gelmiş ve Musa Dağı'ndaki isyan eden Ermenileri alıp götürmüşlerdir. Fransızlar bunlardan 1926 yılı sonlarında malûm doğu legion birliklerini oluşturmuşlardır. Jaeschke, a.g.m., s. 241-242

Levent Sahverdi Arşivi

ları Legion kıtalarını getireceklerdir ki, bu kıtalar yerli Ermenilerden oluşan 400 kişilik bir tabur ile bilahare bölgeye geri dönen Ermenilerden oluşturdukları birliklerden oluşacaktır.[6]

Hatay'da Fransız Manda Yönetiminin Kurulması

İşte yukarıda izah edildiği şekilde fakat ağırlıklı olarak İngiliz kuvvetlerinin yer aldığı İtilaf kuvvetlerince işgal edilen Filistin ve Suriye'de 22 Ekim 1918'de daha çok İngilizlerin etkin olduğu "muvakkat askerî idare" kuruldu. Bu idare, işgal altındaki bölgeyi üç kısma ayırdı. Bu kısımlardan biri olan ve Suriye sahili ile İskenderun Körfezi'nden oluşan Şark mıntıkası Fransız idaresine verildi. Ancak bu mıntıkalardan her biri İngiliz başkumandanına karşı sorumlu birer baş idareci tarafından yönetilecekti. Kurulan bu Askerî idare İngilizlerin Kasım 1919'da bölgeden çekilmesinden sonra bir müddet daha devam etti. İşte bu muvakkat askeri idare ilk iş olarak 27 Kasım 1918'de merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kazalarını içine alan "İskenderun Sancağı" adı altında müstakil bir idare oluşturdu. Müstakil ifadesinden maksat da bu bölgenin Osmanlı idaresinde Halep vilayetine tabi olan adı geçen yerlerin buradan ayrı olduğunu vurgulamak içindi. Bu bölgenin idaresinden Fransızların tayin ettiği "Kilikya (Çukurova) ve Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud sorumluydu. Bu şekilde oluşturulan sancağın yönetim şekli de merkezi Beyrut'ta olan Yüksek komiserlikçe belirlenecekti. Bilâhare General Gouraud Sancak'a, Askerî vali yerine sivil bir şef olarak Arap asıllı Beşir Tabbare adında biri mutasarrıf olarak atadı. Ancak mutasarrıfın kararları, yanlarına verilen iki Fransız müşavirin tasvip ve muvafakatine tabi olacaktı. Bu arada müstakil sancakta daha evvel yerleşmiş olan Şerif Hü-

[6] Jaeschke, a.g.m., s. 243 ; Tevfik Bıyıkoğlu, **Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** C. 1, Ankara, 1962. s. 58-63 ve 81 v.d. ; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya, (1881-1938),** İstanbul, 1969. s. 150; Atatürk'ün yazışmaları ve verdiği emirler için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** C. 4, Derleyen; Nimet Arsan, Ankara, 1964. s. 15-20 ; Ermeni Legion birlikleri kin ve intikam duygusuyla hareket ederek bölgede aşırı taşkınlıklar yapmışlardır. Nitekim bu gelişme karşısında Fransızlar İskenderun'daki bir Ermeni taburunu silahlardan tecrit etmek zorunda kalacaklardır. Jaeschke; a.g.m., s. 246; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi,** C. 4, Güney Cehesi, Ankara, 1966. s. 45 v.d. ; İsmet Parmaksızoğlu, **Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller,** Ankara, 1981. s. 143 v.d.; E. Brémond, **La Cilicie en 1919-1920,** Paris, 1921, s. 8 v.d.

Levent Sahverdi Arşivi

seyin'in Arap kuvvetleri geri çekilerek, yerlerine yukarıda belirtildiği gibi Ermeni gönüllülerden teşkil edilmiş Legion kıtaları yerleştirildi.[7]

Bölgede bu gelişmeler olurken Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde bir Millî Mücadele hareketi başlamıştı. Bu çerçevede Erzurum ve Sivas kongrelerinde Ülkenin millî sınırları 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk askerlerinin çizdiği hat olarak belirlendi ki, bu hat aynı zamanda Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeleri içine almaktaydı. Bu gelişmeler üzerine o sırada Doğu Anadolu'da dolaşmakta olan Fransız Yüksek Komiseri General George Picot, Paris'e dönerken Sivas'a uğrayıp 5-6 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa George Picot'a Kilikya'nın, Türkiye'nin bir parçası olduğunu ve bu bölgenin Fransa tarafından rehine tutulmasına asla razı olmayacağını belirtti.[8] Yine Heyet-i Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın burada yaptığı bir konuşmada Misak-ı Milli'yi değerlendirirken, Toroslar ile Antakya arasında Türklerin meskûn bulunduğunu ve bu bölgenin bin yıldan beri Türk kanı ile yoğrulduğunu, bu bölgedeki hududun İskenderun Körfezi'nin güneyinden başlayıp Antakya ile Halep ve Katma arasındaki bir noktadan geçerek Carablus Köprüsü'nün güneyinde Fırat nehrine vardığını söyleyecektir.[9] Bu sıralarda ise Kilikya bölgesinde millî kuvvetlerle Fransız Kuvvetleri arasında ciddi ve şiddetli çatışmalar vukua gelmekteydi.[10]

Bu gelişmelerin yanı sıra diğer taraftan Paris'te toplanmış olan Barış Konferansı'na katılmış Emir Faysal, İskenderun'u Arap devletine katma girişiminde bulundu. Ancak bu girişim, İtilâf Devletlerince çok çabuk bertaraf edildi. Bu sırada, Bölgede incelemeler yapmak üzere kurulan ve bilâhare Bölgede incelemelerde bulunan King-Crane Komisyonu'nun, İskende-

---

[7] Jaeschke, a.g.m. s. 246-247; Abdurrahman Melek; **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Ankara, 1986. s. 11; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,** Ankara, 1978. s. 22; Tarık Mümtaz Göztepe, **Hatay Albümü,** İstanbul, 1942 s. 10; Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu,** Çeviren: Şirin Tekeli, İstanbul, 1994. s. 175

[8] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** C. 1, Ankara, 1985. s. 5; Ayrıca görüşme ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** İstanbul, 1953. s. 268

[9] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. 3, Vesika: 220, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981. s. 1186

[10] Bölgedeki çatışmalarla ilgili bkz. A. Faik Türkmen, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi,** C. 4, İstanbul, 1937. s 940 v.d.; Sökmen, **a.g.e,** s. 22 v.d.; Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti,** Antakya, 1985. s. 15 v.d.

Levent Sabırdi Arşivi

run halkının Amerika'nın himayesini istediği açıklaması, Barış Konferansı'nda dikkate dahi alınmadı.[11] Buna mukabil bilâhare toplanacak olan San Remo Konferansı'nda 25 Nisan 1920'de, Amerikan Başkanı Wilson'un yaklaşımı da hesaba katılarak, Milletler Cemiyeti yasasının 22. Maddesi ile öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulmuş olan "Mandat" sistemine dayanılarak Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan "A" türü mandat olarak Fransa'ya verildi. Bunun arkasından da 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti Hükûmeti'ne yani o sırada İstanbul'da hükümet etmekte olan Damat Ferit Paşa Hükümetine imzalattırılan Sevr Antlaşması'nın 94. Maddesinde bu mandat yönetimi, "sınırı Ceyhan'a kadar uzayacak olan Suriye'nin bir mandater devletin rey ve yardımını, kendi başına ayakta duracak duruma gelinceye kadar alacağı" şeklinde yer aldı. Ancak Türkiye açısından bu hükmün, Sevr Antlaşması'nın ilgili kurumlarca tasdik edilmemesi sebebiyle herhangi bir geçerliliği olmayacaktır. Bunun yanı sıra halkın gerçek temsilcisi durumunda olan BMM (Büyük Millet Meclisi) ve onun hükûmeti yani Ankara Hükümeti, Sevr Antlaşması'nı zaten hiçbir şekilde tanımayacağı gibi bu antlaşmayı imzalayanları da vatan haini ilan edecektir.[12]

Diğer taraftan Suriye ve Lübnan'daki manda yönetiminin kabul edilmesinin arkasından General Gouraud, 25 Temmuz 1920'de askerî işgal mıntıkasını genişleterek, Şam'a girdi. Arkasından epey uzamış olan askerî işgali tedricen manda yönetimine uydurmaya yönelip, Sevr Antlaşmasını vesile ederek, 1 Eylül 1920'de sivil idareyi ilân etti. Bu idare çerçevesinde Bölge, "müstakil" muhtelif devletler şeklinde Büyük Lübnan, Alevî Bölgesi, Şam ve 19 Ağustos 1920'de Bayır, Bucak, Kinsiba kazaları ile Cesrilçukur (Cisri Şuğur) nahiyesi bağlanarak genişletilmiş olan İskenderun Sancağı da dahil edilmiş olan Halep olmak üzere dört idarî bölgeye ayrıldı. Bu gelişmenin arkasından 9 Ekim 1920'de yayınlanan bir emirname ile İskenderun için özerk bir idare meclisi teşkil edildi. Bu idare meclisi, şube müdürleri ile dört mensup ve dört seçilmiş üyeden müteşekkildi. İş-

[11] Tekin, **a.g.e.,** s. 22-23 ; Jaeschke, a.g.m., s. 243

[12] Jaeschke, a.g.m., aynı yer. Ayrıca Hatay'da oluşturulan manda yönetimi için bkz. Türkmen; a.g.e., C. 4, s. 950-951; Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri,** İstanbul, 1972. s. 46-49; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten,** C. XLIX, Sayı: 193, Nisan, 1985. s. 80; Sökmen, **a.g.e.,** s. 21-22

Levent Sahverdi Arşivi

te bu şekilde bir idarî yapı oluşturulan İskenderun Sancağı'na daha sonra, yukarda belirttiğimiz gibi askerî vali yerine sivil bir yönetici olarak Arap asıllı Beşir Tabbare mutasarrıf olarak tayin edildi.[13]

Bölgede bu gelişmeler olurken diğer taraftan Anadolu'da başarı ile gelişen Millî Mücadele hareketi sırasında Mustafa Kemal Paşa, Suriye ve Hatay bölgesindeki millî direnişçilerle irtibata geçerek, Fransa'yı barış yapmağa zorlayacaktır. Bu çerçevede I. İnönü Muharebesi'nden sonra toplanan Londra Konferansı sırasında 9 Mart 1921'de Ankara Hükûmeti temsilcisi Bekir Sami Bey (Kunduk) ile Fransa temsilcisi Briand arasında bir anlaşma yapılacaktır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye'nin güney sınırı, "Payas Köyü'nün güneyinde ve hemen yanı başındaki bir noktadan başlayarak müstakim hat üzere Meydan-ı Ekbez'e varır" şeklinde tespit edildikten başka, Fransız Hükûmeti'nin İskenderun Sancağı için özel bir idare sistemi kuracağı, Bölgedeki Türklerin kültürlerini geliştirmek ve Türk dilini kullanmak için her türlü kolaylığı yapacağı, Türkçe'nin Sancak'ta Arapça ve Fransızca gibi resmî dil mahiyetine haiz olacağı hükümleri benimsenmişti. Ancak bu anlaşma, hükümleri arasında nüfuz bölgelerine ilişkin maddenin diğer bir deyişle iktisadî imtiyazların bulunması sebebiyle Ankara yani BMM hükûmetince kabul edilmedi.[14]

Buna rağmen bu gelişme sonrasında Aristide Briand yönetimi, uygulamaya koyduğu barışçı politikası çerçevesinde Türkiye ile bir an önce anlaşmaya varmak için Ankara Hükûmeti ile irtibata geçti. Bu çerçevede Franklin Bouillon'u görevlendirildi. Bilâhare yani II: İnönü Muharebesi sonrasında Türkiye'ye gelen Franklin Bouillon, Ankara'da bu yönde temaslarda bulundu. Bu sırada Yunanlılar tarafından Ankara'ya karşı başlatılan büyük saldırı Millî Kuvvetlerce Sakarya Muharebesi sonrasında kırılmış ve durdurulmuştu. Bu gelişme sonrasında, Fransa ile savaşı bir an önce sona erdirerek bu cephedeki kuvvetlerini Yunan cephesine yönlendirmek, ayrıca silâh ve cephane temini için yeni fırsat oluşturmak gibi büyük yararları dikkate alan Ankara Hükûmeti de bu yönde hareket etmeğe baş-

[13] Jaeschke, a.g.m., s. 247; Soysal, a.g.m., s. 81.

[14] Jaeschke, a.g.m., s. 244-245; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)**, Ankara, 1994. s. 125-130; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. 2, Ankara, 1973. s. 117 v.d.; Adil Dağıstan, **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Ankara, 1992. Basılmamış Doktora Tezi, s. 36-40.

Levent Sahverdi Arşivi

lamıştı. İşte böyle bir ortamda İskenderun Sancağı'nın millî sınırlar dışında bırakılması Türkiye'nin menfaatleri açısında zorunlu ve lüzumlu olarak görüldü. Bu sebeple Sakarya Muharebesi sonrasında 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükûmeti arasında, yukarıda belirttiğimiz Londra Anlaşmasında tespit edilen sınırlar istemeyerek de olsa tanımak zorunda kalınan Ankara İtilâfnamesi imzalandı. İmzalanan İtilâfnamenin yedinci maddesi, İskenderun Sancağı için özel bir idare sistemi öngörüyor, ayrıca bölgedeki Türklerin kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıkların sağlanması ve Sancak'ta Türkçe'nin resmî dil olarak kabul edilmesini ihtiva etmekteydi. Bunun yanında Anlaşma ile Türkiye'ye İskenderun limanından istifade etme hakkı da tanınmaktaydı. Diğer taraftan Anlaşma imzalandığı gün Franklin Bouillon Ankara Hükûmetine bir mektup göndererek, Anlaşmanın yedinci maddesinin uygulanma şeklini de izah edecektir.[15]

Her ne kadar Fransızlar uygulama aşamasında bu maddeye pek uymayacaklarsa da Anlaşmanın bu maddesi ile öngörülen özel idare usulü ileride Türkiye'nin Hatay politikasında önemli bir rol oynayacaktır.

Yukarda ifade etmeğe çalıştığımız Ankara İtilâfnamesi daha sonra yani 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinde yer alarak aynen geçerli olduğu kabul edildi. Ayrıca Lozan Antlaşması'nın imzalandığı gün Fransız temsilci kaleme aldığı iki mektup ile 1921 Ankara İtilâfnamesi ve eklerinin aynen devam etmekte olduğunu da teyit etti.[16]

İşte bu şekilde Fransa'ya bırakılan Sancak bölgesinin de yer aldığı Suriye Mandaterliği 24 Temmuz 1922'de taraflar arasında akit ve karara bağlanacak, arkasından Milletler Cemiyeti Tarafından 29 Eylül 1923'te tasdik edilerek, manda yönetiminin resmen uygulanmasına başlanacaktır.[17]

---

[15] Mektupta yedinci maddenin uygulanması ile ilgili, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeler Türk memurları tarafından idare edilecek, Türk kültürünün gelişmesi için her türlü kolaylıklara haiz okullar açılacak, bu sistem Antakya arazisine ve eski Adana vilayetinin güneyinde kalan yerlerine de tatbik edilecek hükümleri yer alıyordu. Jaeschke; a.g.m., s. 245; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-C , D: 74-1 , F: 22-9; Ayrıca Ankara İtilafnamesi için bkz. **Dustur;** 3. Tertip, C. 2, s. 152 ; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları,** Ankara, 1983 s. 50-52; Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde,** Ankara, 1981. s. 232 v.d.; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),** Ankara, 1975. s. 148-151; Yavuz, **a.g.e.,** s. 134 v.d.

[16] Jaeschke, a.g.m., s. 246 ; Dağıstan, **a.g.t.,** s. 51; Lozan Antlaşmasındaki ilgili madde için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 87; Cemil Bilsel, **Lozan,** C. 2, İstanbul, 1953. s. 214

[17] Jaeschke, a.g.m., s. 248, **Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939),** Ankara 1974. s. 158

Levent Sahverdi Arşivi

Hatay'da Fransız Manda Yönetimi

Yukarıda belirtildiği gibi özel statüye sahip olan Sancak Bölgesi'ne 31 Aralık1924 tarihli emirname ile Suriye Hükûmeti Reisi tarafından tayin edilecek olan İskenderun Sancağı Mutasarrıfı, genel masrafları 1921 tarihli anlaşmaya uygun surette yapmağa memur edildi. Diğer taraftan mutasarrıfın nezdine, 1 Mart 1923'te, muavin delege rütbesi verilmiş ve mutasarrıfın üstünde bir mevkie sahip olacak olan bir Fransız müşavir tayini öngörüldü. Bilâhare bu statü ile 1924 yılında bir Fransız teğmeni olan Durieux (okunuşu Düryo) Sancak'a tayin edildi.[18]

Bu arada Fransa, 24 Temmuz 1922 tarihli akıta göre, Mandat yönetimi tatbik tarihi olan 29 Eylül 1923 tarihinden itibaren üç yıl içinde bütün ahalinin arzularına uygun anayasa hazırlamayı bir görev olarak kabul ettiği halde, Fransız Mandat yönetimi çok uzun süre kendisini bu görev ile ilgili saymadı. Buna mukabil Sancak'ta özel yönetim korunmağa devam etti. Bu çerçevede Sancak'ta 1924 yılında 12 üyeli bir Sancak Meclisi oluşturuldu. Bunun akabinde 1925 yılında Sancak'ta Fransızca ve Arapça'nın yanı sıra Türkçe resmî dil olarak kabul edildi. Bu şekilde Halep Valiliği'ne bağlı olan Sancak, 1925 yılından itibaren ise doğrudan Suriye Hükûmetine bağlandı. Ancak bu durum İskenderun Sancağı'nın hukukî durumunu esaslı surette bir değişikliğe uğratmadı. Esasında yönetimlerin hepsinin üstünde Suriye ve Lübnan Mandalarının yöneticisi durumunda olan Fransız Yüksek Komiseri bulunmaktaydı. Bu gelişmelerin yanı sıra diğer taraftan Mandat yönetimiyle Fransız sömürge yönetimine giren Suriyeliler Fransızlara baş kaldırmağa da başlamışlardı.[19]

Bölgedeki bu gelişmeler olurken aynı zamanda Lozan Antlaşması'nda hükme bağlandığı üzere Ankara İtilâfnamesi çerçevesinde Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırının tespiti için görüşmeler ve çalışmalar sürdürülmekteydi.[20]

Bu sırada 1925 yılında Suriye'de yoğun güçlüklerle karşılaşan Fransa Suriye'ye M. De Jouvenel'i yüksek komiser olarak gönderdi. Liberal dü-

[18] Jaeschke, a.g.m, s. 248
[19] Jaeschke, a.g.m, s. 248; Soysal, a.g.m., s. 81 ; Melek, **a.g.e.,** s. 10-12
[20] Bu konuda geniş bilgi için bkz.

Levent Sabverdi Arşivi

şünceye sahip olan adı geçen yüksek komiserden umutlanan Sancak Türkleri bağımsızlık düşüncelerini ifade etmeğe başladılar. Bu çerçevede Ocak 1926'da Suriye Meclisi'ndeki Sancak temsilcileri, Sancak'ın doğrudan Fransız Yüksek Komiserliğine bağlanmasını Yüksek Komiserden istediler. İlk başta Fransız Yönetimi bu teklife sıcak yaklaştı. Bu ortamda Sancak'ta gerçekleştirilen seçimler sonunda oluşan Sancak İdare Meclisi Mart 1926'da "Mandat" yönetiminin Sancak'taki temsilcisi Durieux'a bir şeref teklifi götürdü. Bu teklifte, Kendisini "Serbest ve Müstakil İskenderun Devleti"nin reisi seçtikleri ifade edilmekteydi. Türklerin bu girişimi Fransızları zor durumda bıraktı. Bu teklifi yapan İskenderun İdare Meclisi aynı zamanda Sancak'ın hür ve bağımsız olması için bir anayasa projesi de hazırlamıştı. Ancak İskenderun için böyle bir ayrı devlet teşkili manda yönetimine aykırı görüldüğünden bu girişim Fransa tarafından uygun karşılanmadı. Bunun üzerine uzun süren müzakereler sonunda Sancak'taki Türkler ikna edildi. Bundan sonra anayasa projesi de meclisten geri çekildi. Bu girişim Suriye'de özellikle Vataniler (Arap Milliyetçileri) arasında savaşa varacak ölçüde bir tepki oluşturdu.[21] Bu gelişmelerden sonra Manda yönetimince, kendine bağlı olarak Sancak'ta oluşturulan bağımsız İskenderun Hükûmeti'nin adı Sancak Meclisi'nce alınan karar doğrultusunda Kuzey Suriye Hükûmeti şeklinde değiştirilerek 12 Haziran 1926'da Şam'a bağlandı.[22]

Bu girişim Sancak'ın gerçek özerkliği için İskenderun Türklerinin ilk girişimleri olurken, aynı zamanda ilerde gerçekleşecek olan Hatay'ın bağımsızlığı niçin önemli bir mana ve ehemmiyet taşıyacaktır.

Bu arada 30 Mayıs 1926'da Türkiye ile Fransa arasında Ankara'da bir "Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri" sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşme ile Türkiye-Suriye ilişkileri düzenlenirken, sınır çizgisi de belirlendi. Ayrıca bu sözleşme ile, Sancak için ön görülmüş olan özel yönetim de teyit edildi. Ancak imzalanan bu sözleşmeye rağmen Türkiye Suriye sınırının belirlenmesi bu tarihten dört yıl sonra yani 3 Mayıs 1930'da imzalanacak olan son protokolle tamamlanabildi.[23]

---

[21] Jaeschke, a.g.m., s. 249

[22] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası; Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934),** Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1974. s. 124.

[23] Anlaşma için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 380-385

Levent Şahverdi Arşivi

Sancak'ta yukarıda ifade edilen gelişmeler olurken diğer taraftan Suriye'de Vataniler tek bir Suriye Devleti için girişimlerde bulunmaktaydılar. Nitekim bu doğrultuda Vataniler, manda yönetimi ile devletler hukuku anlaşmalarını dikkate almaksızın bağımsız Suriye Devleti oluşturmak için bir gayret içine girerek 1928 yılında bu yönde taleplerde bulundular. Ancak bu girişimleri kabul görmedi. Diğer taraftan Fransa'nın Suriye milliyetçileriyle istediği gibi bir anlaşmayı gerçekleştirememesi üzerine Bölgedeki Fransız Yüksek Komiser Henri Ponsot, emirnamelerle Fransız mandası altındaki hükümetler ve arazi için 14 Mayıs 1930'da ayrı geçici anayasalar çıkardı. Bu şekilde oluşturulan yapılanmada da Suriye Devleti'ne bağlı bırakılan İskenderun Sancağı'nın statüsünde esaslı bir değişiklik olmadı. Yalnız Sancağın seçilmiş idare meclisi üyelerinin sayısı dokuza çıkarıldı. Bu yapılanma ile İskenderun Sancağı malî ve idarî açıdan uluslar arası bir belgeye bağlandı. Bu şekilde oluşturulan bu yeni yapılanma, Sancak'ta özerkliğin kullanılmasında Suriye Hükûmeti'ne geniş yetkiler tanıdığı ve bu yetkiler Türklerin aleyhine kullanıldığı için Sancak'ta olumlu bir gelişme de sağlamadı.[24]

Diğer taraftan yukarıda ifade dilen Suriye'deki gelişmeler sırasında Arap Milliyetçi Hareketi çerçevesinde grev ve gösteriler yapılıp Suriye sürekli olarak siyasi ve sosyal çalkantılar içinde bulunurken, bu sırada Suriye olaylarına ilgisiz gözüken Sancak genelde sakin bir görüntü çizmekteydi. Bu ortamda çok başarılı olmasa da ilerde Türkler arasında bir birliğin oluşmasına zemin hazırlayacak partileşme çalışmaları yapıldı. Bu sırada Türkiye'de gerçekleştirilen inkılâplar, Sancak Türkleri arasında bire bir yankı bulmaktaydı. Bu çerçevede harf ve şapka inkılâbı Türkler arasında uygulama alanı bulduğu gibi özellikle şapka Türklerin siyasî ve toplumsal hareketlerinde bir simge haline geldi.[25]

Böyle bir ortamda Fransız Manda yönetimi, Türklerin salt çoğunluğunu oluşturduğu Sancak'taki nüfus yapısını bozmak için Sancak'ı güneye doğru genişletme yoluna gitti. Bu şekilde Sancak'taki Arap nüfusu çoğal-

[24] Jaeschke, a.g.m., s. 249; Suriye Devleti anayasa metni için bkz. Ayın Tarihi, C. 22-23, S (Sayı), 75-78, Haziran-Eylül, 1930. s. 6388-6398

[25] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** (C. A.), A: IV-18-c, D: 74-1 F: 20-101; Tekin, **Harf İnkılâbı, Türk Ocakları'nın Çalışmaları ve Hatay'da Yeni Yazı,** Ankara, 1988. s. 119 v.d.; Melek, **a.g.e.,** s. 19

Levent Sahverdi Arşivi

tılmak istendi. Bunun yanı sıra bölgeye, başta Ermeniler olmak üzere diğer yabancı unsurlar da yerleştirilmeğe gidildi. Ayrıca Anadolu'dan kaçan Türkiye'deki yeni rejim karşıtları da Sancak'a kabul edildi. Bu gelişmeler zamanla bölgedeki dengeleri bozacağı gibi cemaatler arasındaki siyasî çekişme ve çatışmaları da hızlandıracaktır.[26]

Sancak'ta, bir taraftan bu gelişmeler olurken diğer taraftan 1931 Yılında, Suriye Şam Meclisi için milletvekili ve 12 üyeli Sancak idare meclisi için de üye seçimi yapıldı. Sancak idare meclisi için yapılan seçimde nüfus yapısına göre Antakya'dan; 2 Türk, 2 Sünni Arap, 1 Ortodoks ve 2 Alevi, Kırıkhan'dan; 1 Türk, 1 Ermeni, İskenderun'dan; 1 Türk, 1 Alevi, 1 Ortodoks seçildi. Bu şekilde oluşmuş olan Sancak İdare Meclisi bilâhare Şam'a bağlı kalmak istemeyerek anlaşmalardan doğan özel haklarını öne çıkardı. Özellikle meclisteki Türk üyeler Türk kültür ve hukukuna riayet edilmesi gerektiğini söylediler ve savundular. Ancak buna rağmen Sancak'ta, Şam Hükûmeti'nin idarî ve kültürel tasarrufları artarak devam etti.[27]

Manda Yönetimi Süresince Türk-Fransız İlişkileri

Önceki bölümlerde de zaman zaman ifade edildiği gibi, 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi sonrasında Ankara Hükûmeti yani Türkiye'nin Sancak'la olan ilgisi devam edecektir. Bu cümleden olarak Mustafa Kemal Paşa, daha Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanmasından hemen sonra 2 Kasım 1921'de görüştüğü Tayfur (Sökmen) ile Faruk (Cengiz) beylere, İtilâfname'nin imzalanması ile ilgili gerekçeleri ve İtilâfname'nin getirdiği hükümleri açıkladıktan sonra kendilerine "...inşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız Bir işiniz olur veya müşkülâtla karşılaşırsanız arkadaşlara müracaat ediniz" diyecektir.[28] Ancak Millî Mücadele ortamında İtilâfname sonrasında Sancak'la çok fazla ilgilenilememiştir. Bu ortamda Fransız işgali sırasında Sancak bölgesindeki Türklerin bir kısmı mevcut yönetimden memnun olmamaları ve yönetimce

[26] René Massingli, **La Turquie Devant la Guerre,** Paris, 1964. s. 43.; Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar. Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu,** Çeviren: Şirin Tekeli, İstanbul, 1994. s. 185

[27] Bu gelişmelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Melek; **a.g.e.,** s. 18 v.d.; Tekin, **Tarihte Hatay...,** s. 42 v.d.

[28] Sökmen, **a.g.e.,** s. 63

Levent Sahverdi Arşivi

uygulanan baskı sebebiyle o zamanki mevcut Türkiye sınırları içine göç etmişlerdir. Bu şekilde göç eden Türklerin çoğunluğu da Adana ve Mersin bölgelerine yerleşmişlerdir. Esasında bölge ile hiç ilgisini kesmeyen Mustafa Kemal Paşa, Lozan görüşmelerinin askıya alındığı dönemde 15 Mart 1923'te Adana ziyareti sırasında kendisini ellerinde siyah tüller içindeki bayraklarla karşılayan yukarıda ifade ettiğimiz şekilde bölgeye yerleşmiş olan Sancak Türklerinden yaklaşık iki yüz kadar olan kalabalığa, "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz." diyecektir.[29] Bu karşılama törenini Ankara İtilâfnamesi sonrasında Adana'da gayrî resmi olarak kurulup faaliyet göstermeğe çalışan "Antakya-İskenderun ve havalisi Müdafaai Hukuk Cemiyeti" tertiplemişti. Bu cemiyet bu ziyaret sonrasında Tayfur Bey ve arkadaşları ile Adana Valisi Refet Bey'in girişimleriyle resmiyet kazanacaktır. 30 Mayıs 1923'te resmiyete geçen cemiyetin adı ise "Antakya-İskenderun Yurdu Cemiyeti" olmuştur. Ancak bu cemiyet bir müddet sonra bölgedeki faaliyetine geçici olarak ara verecektir.[30]

Diğer taraftan Lozan Antlaşması sonrasında Türk Fransız ilişkileri hemen rayına girmeyerek, anlaşma sonrasında bir müddet daha iki ülke arasında bir takım pürüzlü meseleler varlığını sürdürecektir. Bu pürüzlü konuların en önemlilerinden biri de Suriye sınırının tespiti meselesi olacaktır. Bu mesele iki ülke arasında uzun görüşmeler ve tartışmalardan sonra 18 Şubat 1926'da imzalanan bir sözleşme ile büyük ölçüde çözümlendiyse de ki, bu sözleşme ile aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkiler de düzenlenmekteydi, ancak bu sözleşme, Fransa tarafından o sıralarda henüz çözüme kavuşmamış olan Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul Meselesi sebebiyle 30 Mayıs 1926'ya kadar imzalanmayacaktır.[31]

Bu anlaşma sonrasında da Türkiye, içinde bulunduğu hayatî önem taşıyan diğer önemli iç ve diş meselelerin halledilmesiyle ilgilendiğinden, Sancak'la ilgili ancak sınırlı faaliyetlerde bulunabildi. Çünkü Fransa ile he-

---

[29] Sökmen, **a.g.e.,** s. 70-71; Melek, **a.g.e.,** s. 9; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım,** İstanbul, 1961. s. 307

[30] Sökmen, **a.g.e.,** s. 72 v.d.; Nuri Aydın Konuralp, **Hatay'ın Kurtuluşu ve Kurtarılış Mücadelesi Tarihi,** İskenderun, 1970. s. 140-142

[31] Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Gönlübol-Sar, **a.g.e.,** s. 82 v.d.; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyet'in İlk On Yılı** .., s. 124

Levent Sahverdi Arşivi

nüz halledilmemiş mevcut diğer problemlere bir yenisini eklemek istemedi. Bu yüzden Türkiye, Fransa'nın yukarıda kısaca değindiğimiz Sancak'taki bazı uygulamalarına çok sert tepki göstermedi. Hatta Suriye ile Lübnan'daki Başkonsolosları'na Sancak'ı ziyaret etmemeleri için talimat da verdi.[32] Bunun yanı sıra yukarıda ifade ettiğimiz gibi sınırlı da olsa Sancak'a yönelik bazı girişimlerde de bulunuldu. Nitekim 1929 yılında daha önce de belirttiğimiz şekilde faaliyetine ara vermiş olan "Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" İstanbul'da yeniden kurularak faaliyete geçirildi.[33] Bu cemiyetin başkanlığına ise o tarihlerde İstanbul'a gelip yerleşmiş olan Tayfur (Sökmen) Bey getirildi. Bu cemiyetin önemli faaliyetlerinden biri, kurulduğu yıldan itibaren başlayarak birkaç yıl içinde 175 Hataylı Türk çocuğun Türkiye'ye getirilerek Türk okullarında eğitilmesi sağlanıp Hatay'a geri gönderilmesi oldu. 1934 yılında ise Tayfur Bey, Sancak meselesi ile daha aktif ilgilenebilmesi için Atatürk'ün girişimleriyle Antalya bağımsız milletvekili olarak seçildi. Bundan sonra Tayfur Bey'in Sancak'a yönelik girişimleri Fransızları rahatsız etmeğe başladı. Nitekim Fransızlar, Türkiye Hükûmeti nezdinde protestoda bulunacaklar. Ancak Hükûmet onun bağımsız milletvekili olduğunu beyan ederek talepleri reddetti.[34]

Bu arada Türkiye, 1926 tarihli sözleşme ile tam olarak çözülemeyen sınırlar meselesini yani Suriye sınırıyla ilgili itilâflı konuları, 22 ve 29 Haziran 1929 tarihlerinde Fransa ile Ankara'da imzaladığı protokollerle çözümlemek istedi. Ancak konunun kesin çözümü 3 Şubat 1930'da iki ülke arasında imzalanan "Türk-Fransız Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması"yla gerçekleştirilebildi. Ama bu anlaşmanın da yürürlüğe girmesi Fransa'nın oyalayıcı tutumu yüzünden gecikti. Nitekim adı geçen antlaşmayı TBMM birkaç ay içinde onaylamasına rağmen Fransa, antlaşmayı o sırada iki ülke arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan yeni problemler nedeniyle ancak 1933 yılı bahar aylarında parlamentodan geçirdi. Fransa'nın, bu antlaş-

[32] Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar,** C. 1, Ankara, 1980. s. 86 ; Yusuf Sarınay; "Atatürk'ün Hatay Politikası -I- (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XII, S. 34, Mart 1996, s. 9

[33] Sökmen, **a.g.e.,** s. 87

[34] Geniş bilgi için bkz. Sökmen, **a.g.e.,** s. 88 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

mayı üç yıl geciktirerek bu tarihlerde onaylaması, her iki devletin bu sıralarda barışçı politika gütmesi ile Avrupa'da "statuquo"nun korunması yanlısı olmasının ve bu durumun her iki devleti birbirine yakınlaştırmasının yanı sıra özellikle 1933 yılında Almanya'da revizyonist politika yanlısı olan Hitler'in iktidara gelmesi de rol oynayacaktır.[35] Bundan sonra Fransa, özellikle 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmesini takiben daha aktif bir şekilde uluslar arası işbirliğine yönelen Türkiye'nin girişimleriyle 1934'de oluşturulan Balkan Paktı'nı da destekleyecektir.[36]

Diğer taraftan bu sıralarda Akdeniz'de bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmış olan İtalya'nın, 1935'te Habeşistan'a saldırması karşısında Türkiye'nin, Fransa ve İngiltere gibi Milletler Cemiyeti yaptırımlarına katılması bu devletlerin Türkiye'ye yakınlaşmasında önemli bir rol oynadı. Ayrıca o sırada oluşmuş olan Roma-Berlin ekseninin ortaya çıkardığı tehlike de Fransa'nın Türkiye'ye karşı ilgi ve ihtiyacını arttırdı. İşte oluşan bu olumlu ortamda Fransa, yukarıda ifade edilen Türkiye'nin Sancak'a yönelik girişimlerine karşı çok sert tutum almadığı gibi, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili devletlerce kabul edilmesinde de etkili oldu. Yani Fransa, Montreux'da İngiltere gibi Türk tezini destekledi. Hatta Fransa, Montreux Sözleşmesi'nin 19. maddesi üzerinde İngiliz ve Sovyet görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan çekişmelerin giderilerek Türkiye lehine bir formül bulunmasında önemli bir rol oynadı.[37]

Dış olaylarda ortaya çıkan bu gelişmelerin yanı sıra Fransa'da, Nisan-Mayıs 1936 seçimlerinde "Halk Cephesi"nin seçimleri kazanması ve arkasından 4 Mayıs'ta Léon Blum liderliğinde komünistlerin dışardan desteklediği sosyalist ve radikallerden oluşan bir hükümetin iktidara gelmesi de Fransız dış politikasını etkiledi. Nitekim artık manda yönetiminin zamanının geçtiğine hükmeden adı geçen Halk Cephesi Hükûmeti, aynı zamanda

[35] Soysal, a.g.m., s. 81. Ayrıca Protokoller için bkz. **Ayın Tarihi,** Haziran-Temmuz 1929, s. 4651 v.d.; Antlaşma metni için ise bkz. Cengiz Yavuzcan, **Türkiye İle Yabancı Devletler Arasında Hukuki ve Cezai Sahalarda Yapılan Antlaşmalar (1920-1967),** Ankara, 1967 s. 215 v.d.

[36] Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. **Türkiye Dış Politikasınada 50 Yıl, Cumhuriyet'in İlk On Yılı** .., s. 124 v.d.

[37] Soysal, a.g.m., s. 81-82; Ayrıca Montreux ile ilgili geniş bilgi için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,** Ankara, 1976; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990,** Ankara, 1994. s. 343-346

Levent Sahverdi Arşivi

Avrupa'da çıkan yukarıda kısaca değindiğimiz buhranların da etkisiyle Suriye ve Lübnan'la olan ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna gitti. Bu çerçevede Hükûmet, Dışişleri Bakanı Delbos ile Bakanın siyasî danışmanı Viénot vasıtasıyla Paris'te Suriyeli siyasal liderlerle görüşmelere başladı. Bu görüşmeler sonunda 9 Eylül 1936'da Paris'te, Fransa ile Suriye arasında bir Dostluk ve İttifak Antlaşması parafe edildi. 25 yıllık bir süre için yapılan bu antlaşmaya göre Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşacak ve Milletler Cemiyeti üyeliğine aday olacaktı. Antlaşma Suriye'nin bütünlüğü ilkesine dayanmaktaydı. Bu antlaşmadan hemen sonra bölgedeki Fransız Yüksek Komiseri derhal Alevî ve Dürzî bölgelerinin Suriye'ye bağlandığını açıkladı. Esasında Antlaşmada Sancak hakkında açık hiçbir hüküm bulunmamaktaydı. Yalnız Antlaşmanın 3. maddesine göre Fransa, Suriye'den çekilirken Sancak'taki hak ve yükümlülüklerini yeni Suriye Hükûmeti'ne devredecekti. Ancak bu hükme rağmen Sancak bölgesinin özel statüsü korunmaktaydı.[38]

Bu antlaşma ve uygulaması Sancak'taki Türkler arasında ve Türkiye'de endişe uyandırdı. Bunun üzerine Türkiye'nin temsilcisi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti Meclisinin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda bu mesele ile ilgili olarak Fransa Hükûmeti ile Türk Hükümeti arasında ikili görüşme yapılması teklifinde bulundu. Ancak Fransa temsilcisi bu teklifi kabul etmedi. Bu gelişmeden sonra Türkiye Hükûmeti, 9 Ekim 1936'da Fransa Hükümeti'ne Suriye ile yapılan antlaşmanın bir benzerinin Sancak'la da yapılması yönünde bir nota verdi. Fransa bu notaya 10 Kasım'da olumsuz cevap verdi.[39] Bu sırada Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM'de yaptığı konuşmada "Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz." diyerek Sancak meselesini gündeme getirecektir.[40]

---

[38] Soysal, a.g.m., s. 82; Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 348-351; 3. Madde için bkz. Gönlübol-Sar, **a.g.e.,** s. 134.

[39] Türkiye notası için bkz. **Ayın Tarihi,** Kasım, 1936 s. 92 Fransa Notası için bkz. **Ayın Tarihi,** Aralık, 1936. s. 102 v.d.

[40] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** 2. Baskı, Ankara, 1961. s. 392.

Levent Sahverdi Arşivi

Diğer taraftan bu sırada Türk basınında, Suriye'ye verilen bağımsızlık memnuniyetle karşılanırken, antlaşmayı imzalayan Suriye Heyeti'nin, Şam'a dönerken uğradıkları İstanbul'da basına verdikleri demeç sırasında Sancak bölgesindeki Türklerden azınlık olarak bahsetmeleri tepkiye sebep oldu. Bunun üzerine basında Sancak bölgesinin Anadolu kadar eski bir Türk yurdu olduğu, bu sebeple Sancak Türklerinin bir azınlık olarak Suriye'ye bırakılamayacağı vurgulanmaya başlandı.[41]

Bundan sonra Sancak'ta, Türkiye'nin de girişimleriyle bağımsızlık süreci başlayacaktır.

Sonuç

Sancak Sorunu'nun çözümlenmesi, Atatürk'ün bir dış politika uygulaması olarak kendine has özellikler taşır. Yukarıda aktarıldığı gibi, iç ve dış gelişmeler, Türkiye açısından Sancak Sorunu'nun uluslar arası gündeme taşınabilmesi için uygun bir ortam oluşturmuştu. Atatürk, dış politikadaki hedeflerin elde edilmesinde zamanlamanın önemini iyi bilen bir devlet adamı olarak; Montreaux Boğazlar Sözleşmesinin imzalandığı gün, yakın çalışma arkadaşlarına yeni ve yakın hedefin Sancak Sorunu'nun çözümlenmesi olduğunu ifade etmiştir. Nitekim daha sonra konu, yukarıda belirtildiği gibi Cumhurbaşkanı tarafından TBMM'nde dile getirilerek gündemin oluşturulması süreci başlatılmıştır. Bunun yanında Sancak Sorunu plânlı bir şekilde iç ve dış kamuoyunda gündem konusu haline getirilmiş ve tartışılmaya başlanmıştır.

Atatürk'ün bu plânlı ve kararlı çalışmasının bir sonucu olarak Sancak Sorunu Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözümlenecektir.

[41] Sarınay, a.g.m., s. 10-11

Levent Sahverdi Arşivi

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE BULUNAN ALMAN VE AVUSTURYA VATANDAŞLARININ ÜLKELERİNE GÖNDERİLMESİ MESELESİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet OKUR*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti açısından sona erdiren Mondros Mütarekesi, yalnızca doğrudan doğruya Türkiye'ye yönelik askerî ve siyasî uygulamalarla değil, savaş boyunca Türk askerî ve sivil teşkilâtlarında önemli görevlerde bulunan Alman ve Avusturya vatandaşlarının durumlarını ilgilendirmesi bakımından da önem arzetmektedir. Zira mütarekenin 19. maddesi Türkiye'de bulunan Almanya ve Avusturya'ya mensup askerî ve sivil şahısların en kısa zamanda ülkeyi terk etmeleri ile ilgili hükümler içermekteydi.

Nitekim Mütareke hükümlerinin uygulanması ile beraber Osmanlı Devleti'nde bulunan Alman ve Avusturya vatandaşlarının memleketlerine gönderilme çalışmalarına da başlandı. Ancak sayılarının çok oluşu ve vasıta yetersizliği, Alman ve Avusturya vatandaşlarının İstanbul'un, özellikle Haydarpaşa, Kadıköy ve Adalar olmak üzere çeşitli semtlerinde yığılmalarına neden olmuştu. Bu durum hem Alman kumandanlar hem de İstanbul hükûmetleri açısından büyük serzenişlere ve şikayetlere yol açmıştı.

Ancak bu şikayetlere rağmen uygulamalarda herhangi bir düzelme olmamış, özellikle İngilizlerin baskısı üzerine Alman ve Avusturya vatandaşlarının memleketlerine sevki süratli bir şekilde devam etmiş ve Mart 1919'da tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mondros, Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya, Vatandaş.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

THE QUSTION OF BEING SENT OF GERMAN AND AUSTRIAN CITIZENS IN OTTOMAN STATE TO THEIR COUNTRY AFTER MUDROS ARMISTICE

ABSTRACT

Terminated Word War I from the point of Ottoman State Mudros Armistice, was important not only for the militay and political activities towards Turkey directly but also for the situation of German and Austrian citizens who was charged with militay and civil duty during the war. 19 th article of the armistice, included the processes relating to being returned of German and Austrian citizens, military and civil in Turkey the shortest time.

Just as, together with application of the sentences of the armistice, it was started to be returned German and Austrian citizens to their countries. But too many citizens of theese countries crowded in various regions of İstanbul such as Haydarpaşa, Kadıköy, Adalar. Because the number of these people was too much and there weren't adequate vehicles. This stuation caused a lot of comlainings of German commanders and İstanbul Goverments.

But it wasn't obtained a result of these complainings and this procedure continued fast due to the pressing of England and completed in March 1919.

Keywords

Mudros, Ottoman State, Germany, Austrian, Citizens.

Levent Sabverdi Arşivi

Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, savaş boyunca bu ülkeden askerî ve ekonomik alanlarda büyük destek görmüş. Ancak bu yardımlar ne Osmanlı Devleti'ne, ne de Almanya'ya savaşı kazandırmaya ve onları ayakta tutmaya yetmedi. Osmanlı Devleti Mondros, Almanya ise Rethondes Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı.

I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti açısından sona erdiren Mondros Mütarekesi, yalnızca doğrudan doğruya Türkiye'ye yönelik askerî ve siyasî uygulamalarla değil, savaş boyunca Türk askerî ve sivil teşkilâtlarında önemli görevlerde bulunan Alman ve Avusturya vatandaşlarının durumlarını ilgilendirmesi bakımından da önem arzetmektedir. Zira mütarekenin 19. maddesi; "Almanya ve Avusturya'ya mensup deniz, kara ve sivil memurlar ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların da bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı ülkesini terk etmelerini" hükme bağlarken, 23. maddesinde de; "Osmanlı Hükûmeti Merkezi Hükûmetlerle münasebeti kesecektir" denilmekteydi.[1]

Aynı şekilde Almanya tarafından 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Antlaşması'nın 22. maddesinin 4. fıkrası ile 155, 258, 261 ve 434. maddelerinin[2] ve Avusturya tarafından 10 Eylül 1919'da imzalanan Saint Germain Antlaşması'nın III. bölümünün 4. ve VI. bölümünün 2. paragraflarının[3] amacı da, Almanya ile Avusturya'nın Osmanlı Devleti arasında herhangi bir ilişki kurulmasını engellemekti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nce 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nın 275. maddesi ise 1 Ağustos 1914'den bu antlaşmanın yürürlüğe girmesine dek geçen süre içinde, iki devlet arasında imzalanmış tüm sözleşme ve antlaşmaların geçersiz kalacağını öngörmekteydi.[4] Benzer hüküm Versay Antlaşması'nın 290. maddesinde de yer almaktadır. Bu maddeye göre, Türkiye ile 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra yapılmış olan bütün anlaşmalar iptal edilmekte ve tekrar yürürlüğe girmeleri yasaklanmaktadır.[5]

---

[1] **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı** (Haz: Tevfik Buyıkhoğlu), Ankara, 1999, s. 28, 45-46.

[2] Cemil Koçak, **Türk – Alman İlişkileri 1923 – 1939**, Ankara, 1991, s. 1.

[3] Eriş Ülger, **Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910 – 1944)**, Ankara, 1995, s. 101.

[4] Koçak, **Türk – Alman İlişkileri,** s. 1.

[5] Ülger, **Alman Basınında Atatürk**, s. 101. Aynı antlaşmanın 291. maddesi ise, Türkiye'de İtilaf Devletlerine, memurlarına ve vatandaşlarına, Almanya'nın 1 Ağustos 1914'den beri sahip olmuş olduğu hakları ve ayrıcalıkları vermekteydi. (Ülger, **Alman Basınında Atatürk**, s. 101).

Levent Sahverdi Arşivi

Esasında savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki siyasal ve diplomatik ilişkiler en alt düzeye inmişti. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Johann Von Berntrotf, Mondros Mütarekesi'nden iki gün önce, 28 Ekim 1918'de İstanbul'dan ayrılmıştı.[6] Osmanlı Devleti'nin son Berlin Büyükelçisi Rıfat Bey ise, güven mektubunu yaklaşık iki ay önce sunmuş, savaşın sona ermesiyle yeniden İstanbul'a dönmüştü.[7]

Keza, Osmanlı Devleti'nin son Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa ve Avusturya - Macaristan'ın İstanbul'daki Büyükelçisi Johnn Von Pallavicini de bulundukları ülkeleri terk ederek memleketlerine dönmüşlerdi.[8] Şimdi sıra büyük çoğunluğunu Almanların oluşturduğu İttifak Devletleri'ne ait askerin ve sivil vatandaşların Mondros Mütarekesi'nde belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'ni bir an önce terk etmesine gelmişti.[9]

Mütarekenin imzalanması ile beraber Osmanlı Devleti'nin çeşitli cephelerinde veya mevkilerinde görev almış olan sivil ve asker hemen bütün Alman ve Avusturya vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesi işlemlerine başlandı.[10] Nitekim mütarekenin imzalandığı gün Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Yıldırım Orduları Grup Komutanı General Liman Von Sanders'e bir telgraf göndererek, komutayı Mustafa Kemal Paşaya bırakmasını ve kendisi ile beraber Alman askerî birliklerinin de derhal İstanbul'a dönmesini is-

---

[6] Diğer Büyükelçilik mensupları ise, 20 Aralık 1918'de İstanbul'u terk etmişlerdir. (Koçak, **Türk – Alman İlişkileri**, s. 1).

[7] Koçak, **Türk – Alman İlişkileri**, s. 1.

[8] Benzer durumlar Bulgaristan ile de yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda Sofya'daki Osmanlı Elçisi Safa Bey ile İstanbul'daki Bulgar Elçisi Nedelko Kolouchеff ülkelerine dönmüşlerdi. (İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I (1920 – 1945)**, Ankara, 1989, s. 84).

[9] Bu sıralarda 3000'i İstanbul'da olmak üzere Osmanlı Devleti'nin; Filistin, Suriye, Irak, Kafkasya gibi yerlerinde Alman subay ve er sayısı 19.000 kişi civarındaydı. (Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/IV**, Ankara, 1991, s. 788).

[10] Bu konuyla ilgili olarak Yrd. Doç. Dr. Tülay Alim Baran'ın **Belleten,** Cilt: LXVII, Sayı: 248'de yayınlanan, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu" isimli makalesi bulunmaktadır. Ancak bu makalede daha çok, Osmanlı Hükümeti'nin vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği, Alman ve Avusturya uyruklularının en kısa zamanda memleketlerine gönderilmesi ile ilgi talimat ve kendi isteklerince Osmanlı Devleti'nde kalmak isteyen ya da ihtiyaca binaen hükümet tarafından gidişleri bir süre ertelenen Alman ve Avusturya vatandaşlarından ve bunlarla ilgili uygulamalardan bahsedilmektedir. Makalede, İstanbul ve çevresinde konuşlandırılan ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinden İstanbul'a sevkedilen Alman ve Avusturya vatandaşlarının mevcudu, bunların iskân edilme meselesi, neden oldukları asayişsizlikler, Adalara sevkedilmeleri, Adalardan ülkelerine gönderilmesi, bu meselelerle uğraşmak üzere oluşturulan Alman Kıtaatı İskân Heyeti, Alman vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesi ile ilgili olarak Liman Von Sanders'in itirazları, bu konularla ilgili olarak İtilaf murahhasları ile yapılan görüşmeler ve alınan kararlara değinilmediğinden ATASE Arşivi'nden de yararlanmak suretiyle hem meseleyi daha ayrıntılı ele almak hem de belirtilen eksiklikleri gidermek amacıyla bu konunun yazılmasına karar verildi.

Levent Sabırdi Arşivi

tedi.[11] Ahmet İzzet Paşanın bu emri üzerine Liman Von Sanders, 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşaya bırakarak İstanbul'a hareket etti.[12]

Ahmet İzzet Paşa 31 Ekim 1918'de, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na, Anadolu Hattı Askerî Komiserliği'ne ve Adana Hattı Askerî Komiserliği'ne yönelik yayınladığı tamimde ise, "Mütareke imza edildiği, bunun neticesi olarak uzun senelerden beri silah arkadaşımız olan Alman ve Avusturya – Macarların ittifaktan ayrıldığı, bu nedenle mütareke şartları gereğince tayin edilmiş müddet zarfında adı geçen devletler vatandaşlarının memleketimizi terk edebilmeleri için lazım gelen hususların hemen düzenlenmesi gerekmektedir"[13] demekteydi. Dahiliye Nezareti de, Edirne, Erzurum, Ankara, Aydın, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Kastamonu, Konya, Trabzon, Hüdavendigar, Mamüratülaziz, Musul ve Van vilayetleri ile Bolu, Canik, Maraş, Menteşe, Karesi, Kayseri, Erzincan, Eskişehir, Urfa, İçel, Karahisar-ı Sahip, Niğde, Teke ve Kal'a-i Sultaniye mutasarrıflıklarına birer talimat göndererek, "İngiltere ile yapılan mütareke gereğince Alman ve Avusturya tebaasının bir ay zarfında, uzak yerlerde bulunanların ise bir aydan sonra en kısa zamanda memalik-i Osmaniye'yi terk etme zorunluluğunu" belirtmiş ve "bu gibi kişilerin isimlerini, lâkaplarını ve bulundukları mahalleri içeren birer defterin acilen nezarete bildirmelerini" istemiştir.[14]

Hükûmetin bu talimatları üzerine Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ve vilayetler istenilen bilgileri göndermeye ve gerekli hazırlıkları yapmaya

---

[11] Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Ankara, 1997, s. 173.

[12] **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K. 254, G. 30, B.30-1.** General Liman Von Sanders 31.10.1918'de şu emri yazarak Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na veda etmiştir: "Ordular grubunun sevk ve idaresini Mustafa Kemal Paşa'nın şeref kazanmış ellerine bırakmak zorunda olduğum şu anda, emrim altında Osmanlı imparatorluğu'nun yararına savaşmış, bütün subay, memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım.

"Beni Ordular Grubu'nun subay ve erlerine sıkı sıkıya bağlayan Gelibolu Muharebeleri'nin şan ve şeref dolu günleri, bütün tarih boyunca unutulmayacaktır. Keza Anadolu sahillerindeki bir çok cesaretli teşebbüste unutulmayacaktır. Bizim başarımızın bir zinciri olan ve fasılasız altıbuçuk ay devam eden Filistin'deki çetin savunma, özellikle Telazur, Turmusaya, Elkefir ve iki Şeria muharebesi – ki hepsi ayrıca bizden çok üstün düşmana karşı kazanılmıştır – Osmanlı ordularının ve onunla omuz omuza çarpışan Alman ve Avusturya birliklerinin cesaretinin bir örneğidir.

"Bu süre içinde olup bitenleri hatırlayınca, Osmanlı Devleti'nin kendi cesur evlatlarına dayanarak geleceğe güvenle bakabileceğini düşünüyorum." (Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, İstanbul, 1968, s. 353-354).

[13] **ATASE, İSH, K.135, G.2, B.2-1.**

[14] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, 93/69-1.**

Levent Şahverdi Arşivi

başladılar. Konuyla ilgili olarak Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı, bölgesindeki Alman ve Avusturya kıtaatı hakkında aldığı kararları Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne bildirdi. Buna göre;[15]

"1- Alman – Avusturya kıtaatı ile müteferrid Alman zabitanı hemen Dersaadet'e hareket edecektir.

2- Dersaadet'e hareket edecek olan Asya kuvve-i seferiyesi 31 Ekim 1334 (1918)'den itibaren yevmiye 1000 nefer olarak Yenice'den nakline başlanacaktır.

2- Kıtaatı bervech-i ati mevadı beraberinde götürecektir.

a- Eşya-i zatiye,

b- Her kıt'a kendi el silahı ve çantalarındaki cephanesi,

c- Beraberinde 14 günlük yiyeceği,

d- Her kıt'anın çadır malzemesi ve her nakliyat kafilesi için bir seyyar matbah.

3- Her Alman kıt'ası ağır eşyaların muhafazası için birer zabit kumandasında birer ağırlık kumandanlığı bırakacak ve bu ağırlıklar bilâhare Adana'da cem edilecektir.

4- Bunlardan başka olarak mezkûr kıtaat nezdinde mevcut binekve yük otomobilleri edavatı, binek ve koşum hayvanatı ve arabalar, tayyareler edavatı ve erzak, malzeme ve teçhizat depoları, malzeme-i sıhhiye ve baytariye, muharebe edevat ve malzemesi Yıldırım mıntıkasında Osmanlı ordu ve müfrezeleri tarafından teslim alınacaktır.

5- Teslim muamelatı için 7. Ordu Memure'de, 2. Ordu Adana ve Yenice'de, Baş Menzil Müfettişliği Pozantı'da birer ilga karargahı teşkil edecekler ve bundan başka olarak her mevkide küçük ilga karargahları yapacaklardır.

6- İlga karargahları daima en kuvvetli Alman zabitanıyla görüşerek teslim edilecek eşya ve malzemenin hesabını yapacak ve teslim aldıkları malzeme mukabilinde ilgili zabite birer mazbata vereceklerdir.

[15] ATASE, İSH, K.248, G.133, B.133-1.

Levent Sahverdi Arşivi

7- Teslim alınan her şey öteye beriye atılmayarak, muntazam depolar halinde tanzim edilecektir.

8- Her ilga karargahı hangi Alman kıt'asından ne teslim aldığını doğruca telgrafla Grup 3. Şube'ye bildirecektir.

9- 2. ve 7. Ordulara, Baş Menzil Müfettişliği'ne, Adana Askeri Hat Komiserliği'ne tebliğ edilmiştir."

Alınan bu kararlar üzerine Almanlar yanlarındaki çeşitli malzemeleri ilga heyet kumandanlıklarına teslim ederek İstanbul'a hareket etmeye başladılar.[16] Ancak burada hemen şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Yıldırım Orduları mıntıkasındaki Almanların tamamının ellerindeki ya da kontrollerindeki malzemeleri teslim ettikleri söylenemez. Alman ve Avusturyalı subay ve erlerin binek ve yük otomobilleri başta olmak üzere ellerindeki malzemeleri tahrip etmeye veya satmaya başladıkları görülmüştür. Nitekim General Liman Von Sanders yerine Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Komutanlığı'na, 7. Ordu Komutanlığı'na, Adana Menzil Müfettişliği'ne ve 3. Şube'ye bu konuyla ilgili şu talimatlarda bulunmaktaydı:

"Almanların benzin ve yük otomobillerini benzin dökerek yaktıkları, bıraktıkları malzemeyi vakit buldukça tahrip ettikleri, hudud-u muharebeyi bozdukları haber alındı. Buna mani olmak için her kumandan, her menzil memuru civarında bulunan bütün Alman malzemesini kontrol altına alacak ve hiç bir şeyi tahribata cevaz vermeyecektir.

Bu gibi malzemeyi tahrip edenler tevkif olunacaktır.

Adana Hat Kumandanlığı ve Müfettişliği, şimendifer hattı üzerinde bilumum imalat sanayii müessir şekilde muhafaza edecek ve buralardan son hareket edecek Alman Şimendifer Bölük Kumandanı'na eğer imalat sanayiide en küçük bir arızaya meydan verilirse bölükte bulunan bütün Alman trenlerinin tevkif edilerek içindekilerinin esir-i harp telakki olunacakları tebliğ edilecektir."[17]

---

[16] ATASE, İSH, K.250, G.89, B.89-1.
[17] ATASE, İSH, K.250, G.103, B.103-1.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine Konya Valisi Refet Bey tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafta, memleketlerine dönen Alman kıtaatının ellerindeki eşyaları en kıymetli askerî teçhizata varıncaya kadar satmaya kalkıştıkları bildirilmiş ve gerekli önlemlerin alınması istenmiştir.[18]

2. Ordu Komutanlığı'ndan 12. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen telgrafta ise, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı tarafından bilumum Alman kıtaat ve müessesatı Kumandanlıklarına mevcut malzemelerinin civar ilga karargahlarına teslimleri hakkında emir verildiği, buna rağmen bazı telefon ve telgraf kablolarının Almanlar tarafından teslim edilmediği belirtilmiş ve bu gibi durumların meydana gelmemesi için İlga karargahlarının Almanlar nezdlerinde münasip surette te'sir ve teşebbüste bulunmalarını istemiştir.[19] Almanların ellerindeki malzemelerin tam ve sağlam olarak teslim olunamamasında başlangıçta ilga karargahlarının muntazam bir şekilde tanzim edilmemesinin de rolü vardı. Zira malzemelerini teslim etmek isteyen bazı Almanlar Türkçe bilmemelerinin de dezavantajıyla ya uluorta bırakıp gitmekte, ya tahrip etmekte ya da ordu ve kolordu karargahlarına müracaat etmekte idiler.[20]

Ellerindeki malzemeleri ilga karargahlarına teslim eden Alman ve Avusturya askerleri trenlerle peyderpey İstanbul'a gitmeye başladılar. Bu bağlamda General Liman Von Sanders'in de 1 Kasım 1918'de saat 8.45'de Adana'dan Karapeyker'e hareket ettiği ve ertesi gün de Karapeyker'den İstanbul'a hareket edeceği Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmekteydi.[21] General Liman Von Sanders, İstanbul'a gelişi ve Alman birliklerinin memleketlerine gönderilişi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"4 Kasım günü İstanbul'a vardım. Buradaki Alman görevlilerden çoğu (Akdeniz Tümen Komutanlığı, Deniz Komutanlığı, Türk Genelkurmayı'nın Alman Başkanı ve teşkilatları) ile İstanbul yakınındaki Alman birlikleri vapurlarla Odessa'ya gönderiliyordu. Ukrayna üzerinden yurda kavuşacaklardı. (Buradaki) Alman görevlilerinin ve birliklerinin hemen hepsi bu yoldan gönderildiler.

[18] **ATASE, İSH, K.67, G.111, B.111-1.**
[19] **ATASE, İSH, K.261, G. 9, B.9-1.**
[20] **ATASE, İSH, K.261, G.10, B.10-1.**
[21] **ATASE, İSH, K. 5, G.2, B.2-1.**

Levent Sahverdi Arşivi

"Alman Genel Karargahı Türkiye'de bulunan bütün Alman subay ve erlerinin korumasını ve bunların Almanya'ya gönderilmesi görevini bana vermiştir. Benimle beraber cepheden dönen sıhbaylarla, Alman Askeri Heyeti Karagahı'na yerleştim. Suriye'deki ve memleketin diğer yerlerindeki Alman subay ve birliklerinin İstanbul'a geri gelmesi, ilk haftalarda demiryollarındaki tıkanıklıklar ve kömür kıtlığı yüzünden çok yavaş oluyordu."[22]

Alman ve Avusturya vatandaşlarının bir kısmı trenlerle bir kısmı vapurlarla gönderiliyordu. Yıldırım Orduları ve 6. Ordu mıntıkasındaki birlikler genelde trenlerle doğrudan İstanbul'a veya otomobil kolları ile desteklenen bir yaya yürüyüşü ile önce Samsun'a oradan da İstanbul'a ulaşıyorlardı. Karadeniz ve Kafkaslardaki birlikler de Batum ve Samsun'dan vapurlarla sevkediliyordu. Batum Mekez Komutanı Cemal Beyin bildirdiği üzere, Avusturyalı 52 subay ve 822 erin Dolorton Vapuru ile İbrail'e hareket ettiği[23] ve yine 5 subay ve 193 erin de 10 Kafkas Tümeni Sıhhiye Bölüğü Komutanı Arif Beyin refakatinde Şile Vapuru ile Batum'dan ayrıldığı bildirilmekteydi.[24] 20.12.1918'de 9. Ordu Komutanı Şevki Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta da memleketlerine gitmek üzere Samsun'da toplanan 20 Alman subayı ile 400 eri ve 6 Avusturya subayı ile 70 eri Batum'dan İstanbul'a dönecek olan vapurlara bindirileceği haber verilmekteydi.[25] Fakat vasıta yetersizliği Alman ve Avusturya vatandaşlarının İtilâf Devletleri'nin istediği süre zarfında memleketlerine sevkedilmesini imkânsız kılmıştır. Örneğin Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı mıntıkasındaki Almanların büyük çoğunluğunun her türlü işlemi bitmiş harekete hazır halde beklemekteydiler. Yıldırım Orduları Alman Menzil Müfettişliği'nin bildirdiğine göre yalnızca Pozantı'da sevke hazır bekleyen 113 subay ve 2414 er mevcuttu.[26]

---

[22] Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 yıl**, s. 355.

[23] İstanbul'a sevkedilen Alman ve Avusturya subay ve erlerinin sayısı bir hayli fazla olduğundan ve bunların kontrolünde güçlükler çekildiğinden Osmanlı Hariciye Nezareti, İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunarak Karadeniz limanlarında Alman ve Avusturya subay ve erlerinden bir kısmının İstanbul'a getirilmeden Romanya üzerinden memleketlerine gönderilmelerine karar verilmiştir. (**ATASE, İSH, K.79, G.108, B.108-1,2**).

[24] **ATASE, İSH, K.48, G.4, B.4-1.**

[25] **ATASE, İSH, K.245, G. 199, B.199-1,2.**

[26] **ATASE, İSH, K.261, G.157, B.157-1.**

Levent Sahverdi Arşivi

Alman Askerî Heyeti Başkanı General Liman Von Sanders tarafından 23 Kasım 1918'de Harbiye Nazırı Abdullah Paşaya yazılan arizada ise şöyle denilmekteydi:

"Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilafiye arasında vaki olan mütareke müzakeratı esnasında Türkiye'den Alman kıtaatının sevki için tayin edilmiş olan müddetin yeterli olmadığı, Haydarpaşa, Kadıköy ve Moda cihetlerinde 9000 efrat bulunduğunu, bunların Avrupa'ya sevki için 6000 hastayı ihtiva edebilen tek bir vapurdan başka elde hiçbir gemi mevcut bulunmadığını, Alman kıtaatının nakli için tahsis edilen diğer vapurun makinelerinin duçar olduğu vahim arızadan dolayı birkaç haftadan evvel hazır olamayacağını arz eylerim.

"Bir de Ukrayna ahval-i hazırasına dair taraf-ı acizeye vaki olan ihbarata istinaden memleket-i meskuneye nakliyat icrası mes'uliyetini ileride kat'iyyen red etmek mecburiyetinde bulunduğumu zat-ı devletlerine bildiririm.

"Şimdiye kadar sevk edilmiş olan kıtaatın kısm-ı azamı Dersaadet ve havalisinde bulunan teşkilatlara mensup idiler. Halbuki şimdiden itibaren hemen hemen bila istisna Suriye ve Filistin'de harp etmiş efrat mevzu-i bahs olunmaktadır ki, bunların Rusya'nın şiddetli kış şartlarında bulunmaları sıhhi durumlarının bozulmasına sebep olabilir.

"Bu durum zat-ı devletleri tarafından İtilaf Devletleri makamlarına tefhim olunmasını ve Ukrayna tariki hariç olmak üzere Alman kıtaatının bir an evvel nakli için icray-ı teşebbüs buyrulmasını kemal-i hürmetle rica eylerim.

"Alman kıtaatının derhal nakl-i keyfiyeti mümkün olmadığı takdirde sulh vapurunun iskân için Alman kıtaatına tahsis olunur ise zat-ı devletlerine fevkalade minnettar olurum."[27]

---

[27] **ATASE, İSH, K.235, G.159, B.159-1,2.** Liman Von Sanders'in bu şikayet ve talepleri üzerine Harbiye Nezareti, Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunmasını istemiş, ancak Hariciye Nezareti'nin Alman kumandanının bu şikayetlerine pek katılmadığı görülmüştür. Zira Hariciye Nezareti, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; "Alman ve Avusturya askerlerinin memleketlerine bir an evvel gönderilmeleri için İtilaf murahhaslarının vuku bulan mükerrer müracaatlarını evvelce arz ettiğini, işin aciliyeti nispetinde kâfi vapur bulunamadığı halde elde edilen tek tük vapurlardan da en azami şekilde istifade edilmediğini, geçen defa hareket eden 'Gülcemal Vapuru'nun nispeten az sayıda asker götürdüğünü, bunun da nakliyatı büsbütün te'hir ettiğini belirtmiş ve bundan sonra hareket edecek olan vapurlardan azami istifade edilmek için nezaret-i celilerinden memurin-i mahsusa tayin edilerek keyfiyetin Alman ve Avusturyalıların arzusuna bırakılmaması" istenmiştir. **(ATASE, İSH, K.67, G.121, B.121-1).**

Levent Sahverdi Arşivi

Alman kıtaatının Rusya ve Romanya üzerinden sevkedilmesine ısrarla karşı çıkan General Liman Von Sanders, bu hususta İstanbul'daki İngiliz yetkililerle de görüşmüştü. Von Sanders, konuyla ilgili olarak hatıralarında şöyle demektedir:

"İstanbul'a gelen İngiliz askerî memurları Alman birlikleri ile ilgili işleri üzerlerine almışlardı. 13 Kasım günü Beyoğlu'nda İngilizlerin Selanik Ordusu Kurmay Başkanı General Curry ile Alman birliklerinin geri gönderilmesi işini görüştüm. Konuyu daha sonra O'nun yerine gelen General Fuller ile de müzakere ettik.

"Oradaki karışıklıklar yüzünden Almanların Köstence yada başka bir Romanya limanı üzerinden gönderilmesi imkânsızdı. Odesa ve Ukrayna üzerinden gönderme işi de bir süre daha devam ettikten sonra Ukrayna'da baş gösteren çarpışmalar dolayısıyla güvensiz hale geldi. Suriye ve Filistin'den gelen birliklerin Ukrayna'dan gönderilmesi zaten doğru değildi. Zira bunların üzerlerinde yazlık elbiseler vardı. Karadeniz'i geçip demiryollarında uzun beklemelerden sonra oralara varmak hiç uygun değildi. Ayrıca gidenler pek çok yerde yaya yürümek zorunda kalıyordu.

"Suriye ile İstanbul arasındaki iklim farkını anlatmak için belirteyim ki, bu birlikler O'radan İstanbul'a geldikten sonra dört hafta içinde soğuk algınlığından 80 kişi telef oldu.

"Haydarpaşa'daki Büyük Alman Hastanesi'ne 1200 hasta dolmuştu. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorp'a yaptığım Ukrayna yolu ile sevkiyattan vazgeçilmesi ile ilgili teklif, sıhhiyecilerin de desteklenmesiyle kabul edildi. Almanlar bundan sonra memleketlerine gemilerle gönderilecekti."[28]

Vasıta yetersizliğinden başka salgın hastalık[29], demiryolu, haberleşme ve diğer teknik hizmetlerde çalışanların gitmesi ve Osmanlı Devleti içersinde kalmak isteyenler[30] sevkiyatı aksatan diğer sebeplerdi.

---

[28] Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, s. 356-357.

[29] 1918 sonlarında Yıldırım Orduları mıntıkasında kolera salgını çok sayıda can almıştı. Örneğin Alman subaylarından Albay Von Oppen kolera hastalığından dolayı ölmüştü. (Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, s. 353).

[30] Memleketlerine dönmek istemeyen bazı Alman ve Avusturya tebaasından olan vatandaşların gerekirse zorla gönderilmesi gibi durumlar da söz konusu oluyordu. Örneğin Mamuratülaziz Vilayeti'ne yazılan bir yazıda, Malatya'da bulunan Alman tebaasından iki kişinin memleketlerine gitmedikleri taktirde tevkif edilerek gönderilmesi istenmekteydi. (Tülay Alim Baran, "**Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu**", Bell, LXVII/248, Nisan 2003, s. 148).

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Hükûmeti, bu konularla ilgili olarak İtilâf Devletleri nezdinde tek tek girişimde bulunmuştur. İlk önce ülkenin çeşitli yerlerindeki askeri ve mülki amirlerden gelen talep ve şikayetleri göz önüne alarak[31] demiryolu hatlarında ve Toros Tünellerinde çalışan Alman ve Avusturya vatandaşları ile ilgili İtilâf Devletleri temsilcileri ile görüşmüş ve sonuçta buralarda çalışan ilgili ülke vatandaşlarının İtilâf murahhaslarından oluşan komisyondan izin alması şartıyla bir süre daha hizmetlerine devam etmelerini sağlamıştır.[32]

Ancak bu izin her demiryolu hattı, her vilâyet veya buralarda çalışan her Alman ve Avusturya vatandaşı için geçerli olmamıştır. Örneğin Ankara Vilâyeti'ne çekilen bir telgrafta, Ankara'da demiryolunda çalışan Alman tebaasından İkan Okst'un memleketine gönderilmek üzere derhal İstanbul'a gönderilmesi emredildiği gibi, İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda da, Anadolu Demiryolu İdaresi'nde görevli olup Derince'de bulunan Mösyö Hononer'in hizmetine gerek kalmadığı ve ülkesine gönderilmesinin İngitere Yüksek Komiserliği tarafından istendiği ve bu nedenle hemen gönderilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Aynı şekilde, Anadolu Demiryolu İdaresi'nde çalışıp Eskişehir'de bulunan Alman tebaasından olan kişilerin hizmetlerinin devamına gerek duyulmadığı bildirilmiş ve memleketlerine sevklerinin İngiltere'nin isteği olduğu hatırlatılmıştır.[33]

Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyenlerin durumunu da yine Osmanlı Hükûmeti ile İtilaf temsilcileri arasında görüşülmüş ve bu talepte bulunanların hangi sebepten dolayı Osmanlı Devleti'nde kalmak istediklerini birer dilekçe ile Mütareke Komisyonu'na bildirmeleri istenmiştir.[34] Dilekçeleri sıkı bir şekilde inceleyen Mütareke Komisyonu, kalmaları için izin verilen şahıslarların isimlerini ilgili vilayetlere bildiriyordu.[35]

---

[31] Mardin Demiryolu hattındaki Almanların görev yerlerinden ayrılmalarından dolayı bu bölgede sıkıntı yaşanması üzerine 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Harbiye Nezareti'ne bir telgraf göndererek bu gibi kişilerin memleketlerine gönderilmesinin ertelenmesini istemiştir. **(ATASE, İSH, K.284, G.108, B.108-4).**

[32] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, 93/114-1.**

[33] Baran, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu**, s. 144.

[34] **BOA, DH-ŞFR, 1-94/44-1.**

[35] Mütareke Komisyonu bu gibi isteklere genelde olumlu cevap vermesine rağmen, özellikle İngiltere Yüksek Komiserliği izin verilen Alman ve Avusturya uyruklularını sıkı bir şekilde izlemekteydi. (Baran, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu**, s. 145)

Levent Sahverdi Arşivi

Bunlardan başka Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman ve diğer Avrupa devletleri kurumlarında çalışan Alman ve Avusturyalı rahip ve rahibelerin[36], Avusturya tebaasından Museviler ile Bosnalı Müslümanların[37] ve İtalya'nın İstanbul Yüksek Komiserliği tarafından tabiiyet belgesi verilenlerin – ki bu Aydın Vilâyeti dahilinde bulunanlar için geçerliydi - de bulundukları yerlerde kalmalarına izin verilmiştir.[38]

Trenlerle İstanbul'a sevkedilen Alman ve Avusturya vatandaşlarının burada geçici ikameti de ayrı bir sorundu. Osmanlı Hükûmeti, bu sorunu çözmek ve Alman ve Avusturya vatandaşlarının memleketlerine gönderilmesi işlemlerini daha hızlı ve düzenli yapmak amacıyla bir komisyon teşkil etti. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Miralayı Sedat Bey, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Kemal Bey, 3. Şube'de Mülazim-i Evvel Necmettin Efendi, Süvari Mülazim-i Evvel Ekrem Efendi ve Tabip Yüzbaşı Veli Efendi'den oluşan komisyonun başkanlığına Miralay Sedat Bey getirildi.

'Alman Kıtaatı İskân Heyeti' adını alan bu komisyon Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne bağlı olacak ve Alman heyetiyle müştereken çalışacaktı.[39]

Bu arada mütarekeden beri Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinden ve Rusya'dan Odessa üzerinden İstanbul'a gelen Alman ve Avusturya – Macar asker ve sivil vatandaşı sayısı 11.000'i aşmıştı.[40] Yalnızca Kadıköy mıntıkası dahilinde takriben 8.000 Alman ve 1.200 civarında Avusturya subay ve eri mevcut bulunmaktaydı. Bu mıntıkanın muhafazasından 14. Depo Alayı sorumlu olup, mıntıkanın girişleri 19 nöbetçi ve 6 subay devriyesiyle ve bundan başka lüzumu kadar inzibat memuru ile korunmaktaydı.[41]

Bir kısmı yaralı ve hasta olan bu askerlerin nerede iskân edileceği büyük bir sorundu. Öncelikle hastalara ve onlarla ilgilenen sıhhiye personeline acilen hastane tahsis etmek gerekiyordu. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bu soruna çözüm bulmak amacıyla Sıhhiye Dairesi Re-

[36] BOA, DH-ŞFR, 95/41-1.
[37] BOA, DH-ŞFR, 1-94/154-1.
[38] BOA, DH-ŞFR, 1-95/251-1.
[39] ATASE, İSH, K.79, G.93, B.93-1,2.
[40] ATASE, İSH, K.82, G.50, B.50-1.
[41] ATASE, İSH, K.67, G.163, B.163-1.

Levent Sahverdi Arşivi

isliği'nden bilgi istemesi üzerine, Sıhhiye Dairesi, Haydarpaşa Hastanesi'nin aşırı dolu, hatta izdiham derecesinde olduğundan Alman sıhhiye subay ve erlerinin içerde iskânlarının mümkün olmadığını belirtmiş ve baraka ve çadırlarını getirdikleri takdirde bahçede kendilerine yer tahsis edilebileceğini bildirmiştir.[42]

Bu sırada İtilâf Yüksek Komiserleri tarafından, peyderpey gelen İtlaf Devletleri birliklerinin yerleştiği ve yerleşeceği Beyoğlu mıntıkasındaki Alman ve Avusturya birliklerinin İstanbul'un Anadolu yakasına yerleştirilmesi istenmiş ve bu istek hızlı bir şekilde yerine getirilmiştir. Anadolu yakasında; Haydarpaşa, Üsküdar, Kadıköy ve Moda'ya yerleştirilen Alman ve Avusturya askerleri, yaşanan asayişsizlikler, kontrol etmede çekilen zorluklar ve İngilizlerin talebi üzerine bu kez yeni bir yer aranmış ve sonunda Adalar'a sevkedilmesine karar verilmiştir. Nitekim Erkan-ı harbiye Nezareti 2. Şube'sinden İstanbul Muhafızlığı'na, Menzil Müfettiş-i Umumiliği'ne ve Alman Kıtaatı İskân Heyeti Reisi Miralay Sedat Bey'e gönderilen emirde, Hariciye Nezareti'nin istediği hususlar gereğince;

"1- İstanbul Muhafızlığı, Kadıköy'de bulunan Alman zabit ve efradı hemen enterne ederek taht-ı muhafazaya alacaktır. Tel örgülerin tesisi, nöbetçilerin ikamesi 19.12. 1918 akşamına kadar muhafızlıkça bitirilmiş olacaktır.

2- Menzil müfettiş-i umumiliği'nin tedarik edeceği bir istimbot ile Liman Paşa ve maiyeti zabitanı 19.12. 1918 öğle vaktine kadar behemehal Adalar'a nakledilecek ve hafta nihayetine kadar Adalarda iskânı muharrer olan Almanların tamamen nakl ve iskân edilmiş olacaktır.

3- Almanların naklinde ve icabında enternemasında memur olan Miralay Sedat Bey'in taht-ı riyasetindeki komisyon inzibatı tesis hususlarında İstanbul muhafızlığı ile, Almanların nakli için vapur ve istimbot tedarikinde menzil müfettiş-i umumiliği ile tesis-i irtibat edecektir.[43] denilmekteydi.

Osmanlı Hariciye Nezareti, durumu aşağıdaki telgrafla General Liman Von sanders'e de bildirmiştir:

[42] ATASE, İSH, K.79, G.105, B.105-1, 2.
[43] ATASE, İSH, K. 67, G.149, B.149-1.

Levent Şahverdi Arşivi

"Düvel-i İtilâfiye, memleketimizde bulunan Alaman kıtaat-ı silahlarının tarafımızdan ahz ve bil-cümle Almanların muayyen bir mıntıkada enterne edilmesini talep etmişlerdir. İçinde bulunduğumuz müşkil vaziyete rağmen zat-ı alilerini ve Alman kıtaatını mümkün mertebe korumak için pek ziyade sarf-ı mesai ettiğimiz halde İtilaf Devletlerini bu taleplerinden vazgeçiremediğimizden ve kabul etmek mecburiyetinde kaldığımızı bildirir, bahsedilen taleplerin yerine getirilmesi için müsaade buyrulmasını istirham ederiz."[44]

Alınan bu kararlar üzerine hemen çalışmalara başlanmıştır. Alman İskân Heyeti Reisi Miralay Sedat Bey, Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıda yapılan bu çalışmalar ve alınan kararlar hakkında şu bilgileri vermektedir:[45]

"1- Adalarda iskân edilecek Alman efrat ve zabitan için Almanlar tarafından mübaniye ahali tarafından fahiş fiyatlar istenilmemesi hususunda Dahiliye Nezareti'nden Adalar Kaymakamlığı'na evamir-i lazıme verdirilmiştir.

2- Bundan maada Heybeli Ada'daki Ruhban ve Ticaret Mektepleriyle Büyükada'daki Eytamhane'den de istifade edilebilmek için Dahiliye Nezareti'nin tavassutu rica edilmiştir. Eytamhane tamamen ve diğer mekteplerin kısm-ı azamı boştur. Bu babta taraf-ı riyasetpenahilerinden de icap edenler nezdinde teşebbüsat-ı lazımede bulunulması neticeyi tesri ve temine medar olacaktır.

3- Heybeli Ada'da iskân edilecekler için Bahriye Mektebi'nin heyet-i kâmiliyesiyle terkine Bahriye Nezareti'nin muvafakat etmeyeceğini zan ediyorum. Buna imkân olmadığı halde tahaddi olan Bahriye mektepleri hastaneleri ile müştemilatından istifade edilmek müsadesinin istihsaline delalet buyrulmasını arz ve rica ederim."

Gerek Büyükada, gerekse Heybeli Ada'da ikamet edilecek yerler hazırlandıktan sonra Alman ve Avusturya subay ve erlerinin büyük bir kısmı memleketlerine sevkedilinceye kadar ikamet etmek üzere buralara nakle-

[44] ATASE, İSH, K. 67, G.130, B.130-1.
[45] ATASE, İSH, K.67, G.153, B.153-1.

Levent Sahverdi Arşivi

dilmeye başlandı[46] ve ilk olarak 19 Aralık 1918'de General Liman Von Sanders ile karargahından 12 subay Kadıköy / Moda'dan istimbotla Büyükada'ya nakledildi.[47] Bundan sonra Alman ve Avusturya vatandaşlarının Adalara nakliyatı hızlı bir şekilde devam etti. Alman Kıtaatı İskân Heyeti'nin 30 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği rapora göre, önceki gönderilen 128 subay ve 1661 erden başka dünde 40 subay ile 700 er sevk edilmiştir. Bugün de bir sorun olmadığı taktirde 150 subay ve 1500 er sevk edilecektir. Raporda ayrıca Büyükada ve Heybeli Ada'ya en fazla 6500 – 7.000 kişinin iskân edilebileceği tahmin edilmekte ve bütün bu sevkiyatın da bir hafta içinde mümkün olacağı ümit edilmekteydi.[48]

Bu rapordan iki gün sonra 2 Ocak 1919'da Alman Kıtaat-ı İskân Heyeti Reisi Sedat Bey'in Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda ise her iki adaya gönderilen Alman ve Avusturya vatandaşları hakkında şu bilgiler verilmektedir:[49]

"1- Büyükada ve Heybeli Ada'sına Kanun-i Evvel (Aralık) nihayetine kadar nakledilmiş olan zabitan ve nefer adedi 4179 kişiye iblağ olmuştur.

Bugün dahi zabitanıyla beraber 800 nefer nakl edilmiştir. Ayın dürununda da 1000 nefer nakledilecektir.

2- Elyevm mevcut istihzarata nazaran cem'an her iki adaya 6100 nefer yerleştirilecektir. Şimdiye kadar göderilen zabitan adedi muhtelif iskânın Kadıköy'de bulunmasından dolayı hakikaten azdır. Bunun için miktar-ı mezkûr tezyid edilecektir.

---

[46] İstanbul Polis Müdürlüğü'nün raporlarına göre, Adalar'daki Rum ahalisi, buralara Alman ve Avusturya askerlerinin yerleştirilmesini pek sıcak karşılamamış, sözlü ve fiili tecavüzlerde bulunmuşlardır. (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 49- 2/4**).

[47] **ATASE, İSH, K. 67, G.153, B.153-3.** Liman Von Sanders ise hatıralarında; "...12 Kasım'da general Von Lenthe ile erkanı ve Alman askeri kurulunun büyük kısmı Odessa ve Nikoleyef üzerinden Ukrayna ve oradan da Almanya'ya geçmek üzere bir Türk vapuru ile İstanbul'dan ayrılırken ben de kalan subaylarımla birlikte Moda'ya taşındım. Çünkü İtilaf Devletlerinin temsilcileriyle Türk memurlardan kurulu komisyon Almanların Anadolu yakasında kalmasını kararlaştırmıştı. (Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, s. 356).

[48] **ATASE, İSH, K.74, G.71, B.71-1.** Alman ve Avusturya vatandaşlarının belirtilen süre içinde Adalara nakl edilmediği yine aynı heyetin 16. 1. 1919'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği rapordan anlaşılmaktadır. Raporda; hasta, hasta bakıcı ve sıhhiye personeli haricinde Kadıköy ve Haydarpaşa'daki bütün Alman ve Avusturya personelinin naklinin birkaç gün daha alacağı belirtilmekteydi. (**ATASE, İSH, K.79, G. 105, B.105-1**).

[49] **ATASE, İSH, K.74, G.74, B.74-1.**

Levent Sahverdi Arşivi

3- Elyevm muhtelif vapurlarda 1928 nefer mevcuttur.

4- Haydarpaşa Hastanesi'nde hastabakıcılar ve hademeleriyle beraber 1000 nefer vardır. Yalnız hastaların miktarı 807'dir.

5- Gerek vapurda bulunanların miktarı ve gerekse 1 numrolu Haydarpaşa baraka ordugahında mütebaki kalan 1000 neferin suret-i iskânı hakkında bugün şifaen Mütareke Komisyonu Riyaset-i Celilesi'ne istizaç-ı keyfiyet edileceği maruzdur."

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Adalara nakledilecek Alman ve Avusturya personeline, hasta, yaralı ve bunların bakımından sorumlu doktor sağlık memuru ve müstahdem gibi kişiler dahil değildi.[50] Yalnız bu tür kişilerin İtilaf Muamelat Komisyonu'na müracaat ederek birer vesika almaları gerekiyordu.[51]

Alman ve Avusturya subay ve erleri hem Kadıköy'den Adalara, hem de bu her iki yerden memleketlerine gönderiliiyordu. Alman İskân Heyeti'nin raporunda 28 Ocak 1919'da hareket eden Etha Rickmeris Vapuru ile 171 subay, 1754 er beraberinde General Liman Von Sander ve erkanından küçük bir grup olduğu halde Hamburg'a hareket ettiği bildirilmekteydi. Aynı raporda 30 Ocak 1919'da Patmos Vapuru ile 1107 kişi, 3 Şubat 1919'da Lili Rickmeris Vapuru ile 1886 kişi ve Askered Vapuru ile de 2053 kişinin hareket edeceği bildirilmekteydi. Aynı tarihte başka bir vapur da hareket edecek ve bu vapura yalnızca Alman olarak 1200 kişi binecektir.[52] Yine raporda Büyükada (Prinkipo)'da Rusya'daki gelişmelerle ilgili konferans yapılacağından sevkiyatta buraya öncelik tanınacağı belirtilmekteydi.[53]

1 Mart 1919'da Alman Kıtaatı İskân Heyeti'nden Mülazim-i Evvel Ekrem Efendi'nin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 2. Şube'ye gönderdiği raporda ise şu bilgiler verilmektedir:

---

[50] **ATASE, İSH, K.79, G.105, B.105-4.**

[51] **ATASE, İSH, K.67, G.138, B.138-1.**

[52] Adı geçen vapurlar belirtilen tarihte hareket edememişlerdir. Çünkü Mütareke Komisyonu, bu gemilerin hareketlerine izin vermemiştir. Daha önce hareket eden Etha Rickmeris Vapuru da Malta'ya yönlendirilmiş (**ATASE, İSH, K.82, G.45. B.45-1**), vapurda bulunan General Liman Von Sanders'de Malta'ya varır varmaz tutuklanmıştır. (**İleri**, 16 Mart 1335 / 1919).

[53] **ATASE, İSH, K.79, G.109, B.109-1.**

Levent Sahverdi Arşivi

1 Kasım 1918 tarihinden 22 Kasım 1918 tarihine kadar 10 muhtelif vapurla 657 subay, 8664 er ve 100 hemşire ki toplam 9421 Alman ve Avusturya vatandaşı Rusya üzerinden memleketlerine hareket etmiştir.

27 Şubat 1919'da Patmos Vapuru ile 78 subay ve 830 er, aynı tarihte başka bir vapurla 62 subay ve 1010 er Hamburg'a hareket etmiştir.[54]

Bunların dışında Akdeniz Vapuru'nda 12 subay, 340 er, Haydarpaşa Hastanesi'nde 44 subay, 23 memur, 547 er, Büyükada'da; 43 subay, 18 memur ve 451 er, Heybeli Ada'da; 20 subay, 7 memur ve 373 er, toplam 119 subay, 48 memur ve 1711 er bulunmaktadır. Bundan başka burada Kafkasya'dan gelen 17 subay ve 57 er de bulunmaktadır.[55]

Mülazim-i Evvel Ekrem Efendi, ertesi günkü (2 Mart 1919) raporunda, 1 Mart 1919'da Lili Rikmeris Vapuru ile Almanlardan 114 subay ve 1785 erin[56], 6 Mart 1919 tarihli raporunda da Askered Vapuru ile 107 subay ve 1356 erin Büyükada'dan hareket ettiğini bildirmiştir.[57]

Avusturya tebaasının memleketlerine gönderilmesi için de Reşit Paşa Vapuru ayarlanmıştı.[58]

Bu arada İzmir'de bulunan ve fakir olan Alman tebaasının memleketlerine sevki için İtilâf Devletleri temsilcileri, Alman Kıtaatı İskân Heyeti ve Alman kıtaatı arasında görüşmeler yapılmış ve sonuçta Almanları taşıyan gemilerden birinin İzmir ve Bandırma'ya uğratılmasına karar verilmiştir.[59] Fakir olan Alman ve Avusturya vatandaşlarından bazılarının yolculuk masrafları da Osmanlı Devleti'nin seferberlik tahsisatından karşılanmıştı.[60]

Osmanlı Devleti'nde bulunan Alman kıtaatının son kafilesi olan 88 subay ve 1242 er 18 Mart 1919'da Hamburg'a hareket etmiştir.[61]

Alman ve Avusturyalıların memleketlerine sevkedilmesinde İtilâf Devletlerinin de talebi üzerine öncelik hasta ve sivillere verilmişti. Hatta Alman

[54] **ATASE, İSH, K.79, G.132, B.132-1, 2, 3.**
[55] **ATASE, İSH, K.79, G.132, B.132-4, 5, 6.**
[56] **ATASE, İSH, K.79, G.128, B.128-1.**
[57] **ATASE, İSH, K.79, G.129, B.129-1.**
[58] **ATASE, İSH, K.67, G.137, B.137-1.**
[59] **ATASE, İSH, K.79, G.116, B.116-1.**
[60] **BOA, DH-ŞFR, 94/170-1.**
[61] **ATASE, İSH, K.82, G.55, B.55-2.**

Levent Sahverdi Arşivi

askeri nakletmek üzere İstanbul'a gelmiş olan ve 600 Alman neferinin bindirildiği Etha Rickmeris Vapuru boşaltılarak sivillere tahsis edilmişti.[62]

Osmanlı Hükûmeti'nin Alman hastaların bir an önce memleketlerine gönderilmeleri için gemilerin yakıt ihtiyaçlarının en azından Trieste'ye kadar karşılanması için İtilâf Devletleri'ne müracaat etmesi[63] üzerine 30 Aralık 1918'de toplanan Mütareke Komisyonu'nda, Jeruzalem Hastane gemisinin Cenova yoluyla Alman askeri hastalarını nakletmesinin İtalyan Hükûmeti'nin Osmanlı Sıhhiye Heyeti'nce hastaların muayene edilmeleri ve bu muayenede İtalyan doktorların da bulunması, vapurda İspanyol nezlesine yakalanmış birisinin bulunmaması şartıyla müsaade ettiğini bildirmesi üzerine Alman hastaların gönderilmesi mümkün olmuştur.[64] Ve adı geçen vapurla 62 subay, 960 er ve 33 hemşire olmak üzere toplam 1055 kişi İstanbul'dan hareket etmiştir.[65]

Bu arada İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Wilson, Alman ve Avusturya vatandaşlarının deniz yoluyla sevkedileceklerinden silahlarını beraberlerinde götürmelerinin mümkün olmadığını Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildirmiştir. General Wilson bu talimatı, Alman ve Avusturya askerlerinin İstanbul'a nakledildiklerinde burada bulundukları müddetçe Fransızlara teslim ettikleri silahlarını ve diğer malzemelerini memleketlerine gitmekte bulundukları bugünlerde geri istemeleri üzerine vermişti.[66]

Osmanlı Devleti bir yandan Alman ve Avusturya tebaasını Adalara sevketmeye ve ülkelerine göndermeye çalışırken, diğer yandan da bu unsurların özellikle Kadıköy civarı olmak üzere yerleştirildikleri yerlerde sebep oldukları asayişsizlikleri[67] önlemeye çalışıyordu. Ancak mütareke sonrası kendi ordusunun terhisi dolayısıyla bütün yurtta ortaya çıkmaya başlayan karışıklıkları önlemede güçlük çeken Osmanlı Devleti, bu son durum üze-

[62] **ATASE, İSH, K.67, G.159, B.159-1.**
[63] **ATASE, İSH, K.74, G.55, B.55-1.**
[64] **ATASE, İSH, K.74, G.68, B.68-1.**
[65] **ATASE, İSH, K.79, G.122, B.122-1.**
[66] **ATASE, İSH, K.82, G.43, B.43-1.**
[67] Almanya ile imzalanacak olan barış antlaşmasının ayrıntılarını basın yayın organlarından öğrenen Türkiye'deki Alman askerleri, İtilaf Devletleri aleyhine ve tahtan indirilen Alman İmparatoru II. Wilhelm lehine sık sık gösteriler yapmaktaydılar. (**İleri**, 10 Şubat 1335 / 1919).

Levent Sahverdi Arşivi

rine iyice sıkıntıya girmişti. Çünkü asayişi sağlamak için gerekli olan güvenlik gücü sayısı çok azdı.

İstanbul'un çeşitli mıntıkalarında toplanan Alman ve Avusturya vatandaşlarının kontrol altında tutuldukları yerler dışına çıkmamalarını temin edecek kolluk kuvveti yeterli olmadığından[68] bahsedilen ülke askerleri cezai şartlara rağmen[69] bazen resmi bazen de sivil giysileriyle İstanbul'un çeşitli semtlerinde dolaşmakta, gayr-i Müslimler başta olmak üzere Osmanlı ahalisine silah satmak suretiyle asayişi tehdit etmekte idiler.[70]

Alman ve Avusturya askerlerinin özellikle Beyoğlu mıntıkasına geçmeleri İtilaf murahhaslarını rahatsız ettiğinden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek, Alman ve Avusturya subay ve erlerinin sivil olarak dahi bu mıntıkaya geçmemeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir.[71]

İtilâf Devletleri'nin bu taleplerinin General Liman Von Sanders'e iletilmesi üzerine, Liman Von Sanders, bütün Alman subay ve erlerine Asya cihetinden Avrupa cihetine geçmemeleri hususunda şiddetli emir vermiş, bu emir hilafına hareket edenlerin divan-ı harbe sevkedileceğini bildirmiştir. Liman Von Sanders, izinsiz olarak resmi ve sivil elbiselerle şehirde dolaşan Alman askerlerinin Osmanlı kolluk kuvvetlerince tutuklanmasını ve harp esiri muamelesi yapılmasını da istemiştir.[72]

Osmanlı Devleti'nin bu sıkıntılarına karşın İtilâf Devletleri murahhasları, Alman ve Avusturyalıların memleketlerine gönderilmesinde, gerek Osmanlı gerekse Alman ve Avusturya yetkililerinin talep ve şikayetlerine kayıtsız kalmışlar hatta zorluklar çıkarmışlardır. Nitekim Harbiye Nezareti, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Wilson'a gönderdiği telgrafta; İstanbul'da kalacak Almanların arzu edildiği şekilde kontrol edilmelerinin zor olduğundan bahsederek, bunların ya hemen Almanya'ya nakilleri için yardım edilmesini ya da İtilâf Devletleri'nin herhangi birine ait bir adaya

[68] **ATASE, İSH, K.82, G.27, B.27-1, 2.**

[69] Alman ve Avusturya subay ve erlerinin bulundukları mıntıkalar dışına çıkanlar hemen tutuklanacak ve haklarında cezai işlem yapılmak üzere İstanbul Muhafızlığı'na teslim edilecekti. **(ATASE, İSH, K.82, G.27, B.27-2).**

[70] **ATASE, İSH, K.82, G.30, B.30-1.**

[71] **ATASE, İSH, K.67, G.124, B.124-2.**

[72] **ATASE, İSH, K.74, G.54, B.54-1.**

Levent Sabverdi Arşivi

sevkedilmelerini istenmiş ancak bir sonuç alınamamıştır.[73] Özellikle İngilizler Alman ve Avusturya askerlerinin kontrolünde ve adalara nakledilmesinde Osmanlı Hükümeti'ni gerekli hassasiyeti göstermemek ve ağır davranmakla suçluyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 24 Kasım 1918'de bir nota veren İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı memleketlerinde bulunan Alman ve Avusturya subay ve erlerinin memleketlerine sevki için mütarekenamede tayin olunan müddetin bitmek üzere olduğunu hatırlatmakta ve bu müddetin bitmesinden evvel bunların tamamının gönderilmeleri gerektiğini bildirmekteydi.[74] Halbuki Osmanlı Hükümeti, bir – iki ay gibi kısa süre içinde hem kendi askerlerinin terhisine hem de Alman ve Avusturya askerlerinin memleketlerine gönderilmesiyle meşgul olmaktaydı.[75]

Avusturya – Macaristan'ın Askeri Ateşesi Joseph Pamiankowski de İtlaf Devletleri'nin bu tutumlarını hatıralarında şöyle eleştirmektedir:

"...Onlar (İngilizler ve Fransızlar) her şey için söz veriyorlardı ama gerçekten hiçbirini yerine getirmiyorlardı. Ülkemize dönmemiz hususunda ta baştan beri bizi destekleyen İtalyanlar bile şimdi kayıtsız davranıyorlardı. Daha önce İtalyan temsilciliği genelde şahsıma ve Avusturyalı ve Macarlara bir takım kolaylıklar gösteriyorlardı."[76]

Sonuç

Görüldüğü üzere Mondros Mütarekesi'nin 19. maddesinin gereğinin yerine getirilmesi yani Alman ve Avusturya vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesi Osmanlı Devleti'ni büyük sıkıntılara sokmuştur. Devletin az sayıda olan güvenlik gücü ülkenin çeşitli yerlerinde patlak vermeye başlayan çete olaylarını ve azınlık faaliyetlerini engellemek yerine Alman ve Avusturya vatandaşlarının kontrolüne ve ülkelerine sevkedilmesine ayrılmıştır. Bunda İstanbul Hükûmetleri'nin İngilizlerle iyi geçinme politikasının da rolü vardır. Zira Mondros Mütarekesi'nin uygulanması konusunda diğer

[73] **ATASE, İSH, K.67, G.164, B.164-2.**
[74] **ATASE, İSH, K.245, G.131, B.131-3.**
[75] **ATASE, İSH, K.82, G.38, B.38-1.**
[76] Joseph Pamiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I. Dünya Savaşı)**, (Çev.: Kemal Turan), İstanbul, 2003, s. 373 - 374.

Levent Şahverdi Arşivi

maddelerde olduğu gibi bu konuda da İngilizlerin istekleri hemen yerine getirilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen, Alman ve Avusturya vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesi İngilizlerin istediği sürede gerçekleşememiş, Aralık 1918 başında bitmesi gereken sevkiyat, Mart 1919 ortalarında tamamlanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTİLÂF DEVLETLERİNİN HAPİSHANELERE MÜDAHALELERİ VE GAYRİMÜSLİM MAHKÛMLARI TAHLİYE ETMELERİ

Yrd. Doç. Dr. Ferudun ATA*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın sona erip, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) kısa bir süre sonra İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin neredeyse tüm kurum ve kuruluşlarını ele geçirerek her şeye müdahalede bulunmuşlardır. İtilâf Devletlerinin müdahalede bulunduğu kurumlardan birisi de hapishânelerdir. Adlî bir kurum olarak hapishânelere karşı yapılan bu müdahaleler, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını kaybettiğinin bir bakıma tescili idi. Bu çalışmada, İtilâf Devletlerinin, işgal ortamının da etkisiyle, hapishânelere gelerek cinayet, hırsızlık, gasp gibi sebeplerden dolayı mahkûmiyetleri çok önceden kesinleşmiş olan gayrimüslim mahkûmları, hükûmet ve hapishâne yetkililerinin itirazlarına rağmen hapishâneden zorla ve tehditle alıp götürmeleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti, Mütareke, Hapishâne, Mondros Mütarekesi.

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

THE INTERFERENCE OF THE ENTENTE STATE TO THE PRISONS AND THE RELASING OF THE CONVICTS DUKıNG THE PERIOD OF THE ARMISTICE

ABSTRACT

A short time after the end of World War I and the singing of the Mudros Armistice (30 October 1918). The Entente States occupying İstanbul interfered in everyting by getting hold of almost all the institutions and foundations. Prisons were one of the foundations The Entente State interfered in. Interference in prisons which were examples of judicial institutions showed that the Ottoman Goverment had lost its independence. The Study deals with The Entente State' coming to the prisions and taking away the non-Muslims convicts who were sentenced long ago for murder, theft and usurpation by force and threat despite the objections of the goverment and the prison authorities.

Key Words

The Entente State, Ottoman State, armistice, foundation, Mudros Armistice

Levent Sahverdi Arsivi

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşını kaybedip İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamakla yeni bir döneme girmiştir. Çünkü bu mütareke, Osmanlı Devleti aleyhine son derece ağır hükümleri kapsamaktaydı. Diğer taraftan İtilâf Devletleri, mütarekenin imzalanması ile birlikte hemen harekete geçmişler ve 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren karaya asker çıkarmak suretiyle İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdir[1]. Bu muamele ile İtilâf Devletleri, mütarekenin hüküm ve maddelerini "*pek çirkin bir şekilde ihlâl*" etmişlerdir[2]. Sanki fethettikleri bir ülkeye gelir gibi, "*mağrur bir eda*" ile İstanbul'un her tarafına dağılmışlardır[3].

Öte yandan, İstanbul'un her tarafına yayılan İtilâf Devletleri'ne ait askerler, mülkiyeti devlete veya şahıslara ait binalara, yalılara, okullara, askerî kışlalara, otellere velhasıl gözlerine kestirdikleri en güzel mekanlara yerleşmişlerdir[4]. Bunu yaparlarken de içinde oturmakta olan kim olursa olsun kapı dışarı atmışlardır. Nitekim, Daruleytam talebelerini soğuk bir kış günü sokağa atacak kadar acımasız davranmışlardır[5]. Hatta Üsküdar Adliyesinin evrak mahzenine atlarını bağlayacak kadar ileri gitmişlerdir[6].

İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, söz konusu mekânlara yerleştikten kısa bir süre sonra, idarî ve siyasî kontrolü tam olarak ele almak ve başkenti baskı altında tutabilmek için birtakım örgütlenmelere gitmişlerdir. İngiltere, Fransa ve İtalyan güçleri tarafından oluşturulan bu örgütlenme biçimi ile İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin başta yargı ve hukuk sistemi olmak üzere hapishâne, güvenlik, sağlık, ulaşım, haberleşme, gümrük ve

---

[1] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III/IV, Ankara 1991, s. 786; **Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Haz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1962, s. 123-124.

[2] **Tasvir-i Efkâr**, 18 Teşrin-i Sani 1334 (18 Kasım 1918), nr. 2564.

[3] Ebuzziyazâde, "Ne Yapacağız, Nasıl Kurtulacağız", **Tasvir-i Efkâr**, 18 Teşrin-i Sani 1334 (18 Kasım 1918), nr. 2564.

[4] Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler- Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya- (1918-1922)**, İstanbul 1939, s. 25-26; Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII/53, (Temmuz 2002), s.334.

[5] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (BOA., DH. KMS)**, 51-1/11.

[6] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mebâni-i Emîriye ve Hapishâneler İdaresi Evrakı (BOA., DH. MB. HPS)**, 138/17.

Levent Sahverdi Arşivi

pasaport denetimini ellerine almışlardır[7]. Bu dönemde artık Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığından söz etmek oldukça güç olup, İstanbul neredeyse tamamen İtilâf Devletlerinin hakimiyeti altına girmişti.

İstanbul'un işgal edilmesiyle şehrin huzur ve sükûnu da bozulmuştu. İşgal kuvvetlerine ait görevlilerin, rütbe ve unvanı ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin memurlarına ve halka yönelik rencide edici davranışları büsbütün artmıştı. İstedikleri Osmanlı subaylarını veya diğer görevlileri ya bizzat kendileri tutuklamakta veya hükûmet aracılığıyla tutuklattırmaktaydılar. Örneğin, Harbiye Nezareti'nce İstanbul'a çağrılan Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa İstanbul'a gelir gelmez Haydar Paşa istasyonunda İngilizler tarafından tutuklanmıştı[8]. Özellikle Osmanlı vatandaşı Ermeni ve Rumların şımarık hareketleri ve Türklere yönelik tahrik edici davranışları tahammül edilmez noktalara ulaşmıştı. Diğer taraftan, Türkçeyi ve muhiti iyi bilmeleri sebebiyle Ermeni ve Rumlar, İtilâf Devletleri temsilcilerine gönüllü rehberlik ederek, "tehcir suçlusu" Türklerin takip ve cezalandırılmalarında aktif görev almışlardı. Hatta Ermeniler ve Rumlar İngiliz elbiseleri giyerek Türklere hakaret etmekte ve haraç toplamaktaydılar[9]. Ermeniler tehcir edilirken, memur olmaları sebebiyle istisna tutulup görevlerinin başında bırakılan Ermeni memurlar bile, artık şartların değişmesi ve İstanbul'un işgal edilmesi üzerine İtilâf Devletlerine güvenerek, sahip oldukları imkânları ve resmî nüfuzlarını Osmanlı Devleti aleyhine kullanmaya başlamışlardır. Nitekim, Kumkapı sahilinden karaya silah çıkaran Ermenileri yakalayan Türk polisleri durumu telefonla Dahiliye Nezaretine haber vermek istemişler, ancak postanede görevli Ermeni memurlar elektrikleri kesmek suretiyle bu haberleşmeyi engellemişlerdir[10]. Öte yandan, İtilâf Devletlerinin özellikle Ermenilerin tehciri sırasında görev alan İttihatçıları yargılama konusundaki niyetlerini fırsat bilen Ermeni ve Rumlar, onlara mihmandarlık ve kılavuzluk ederek, intikam almak istedik-

[7] Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul (1918-1923)**, İstanbul 2000, s. 95-120; İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, 2, İstanbul 1995, s. 10-11; Z. Türkmen, agm, s. 36-37.

[8] **Tasvir-i Efkâr**, 4 Mart 1335 (4 Mart 1919), nr. 2667.

[9] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi,Başbakanlık Evrak Odası (BOA., BEO)**, 349933.

[10] **BOA., DH. KMS.**, 49.2/32.

Levent Sahverdi Arşivi

leri Türklerin çeşitli iftiralarla tutuklanmalarını ve cezalandırılmalarını sağlamışlardır[11].

Tüm bu olanlara karşılık Osmanlı Devleti'ni idare edenlerdeki genel tutum; yıkılmış ruh hali, acziyet, tereddüt ve teslimiyet şeklinde idi. Dolayısıyla, mütareke dönemi hükümetlerinin teslimiyetçi tavırları işgal devletlerinin cesaretini daha da artırmış, bu yüzden de ülkeyi idare edenler en ağır muamelelere maruz kalmışlardır. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri dönemindeki politika, İtilâf Devletleri ile işbirliği şeklinde cereyan ettiğinden, bu durum müdahalelerin dozunun daha da artmasına yol açmıştır.

Böylece yanlarına Osmanlı vatandaşı Ermeni ve Rumların yardımını da alan İtilâf Devletleri, hem Osmanlı Devleti'nin asker - sivil tüm memurlarına ve vatandaşlara son derece onur kırıcı biçimde davranmışlar, hem de devletin resmî kurumlarına fiilî müdahalede bulunmuşlardır. Bu meyanda, çalışmamızın konusunu teşkil eden hapishânelere giderek, burada adam öldürme, cinayet, hırsızlık, ırza tecavüz gibi suçlardan mahkûm olmuş Ermeni ve Rumları hiçbir makamdan izin almaksızın alıp götürmüşlerdir. Bununla, artık Osmanlı Devleti'nin ülke içinde herhangi bir hükümranlığının kalmadığı çok açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.

I- Hapishâneler Komisyonu

13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a askerlerini çıkaran İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı Devleti'nin kontrolünü ellerine geçirmek için son derece aceleci davranmışlardır. Nitekim, İstanbul'un askerî komutasının kimin emrinde olacağı hususunda İtilâf Devletleri kendi içlerinde birtakım ihtilâf ve rekabet içinde olmuşlarsa da, işgal kuvvetleri içinde daha fazla askere sahip olan İngilizler, Aralık ayı başında Harbiye Nezareti ve Posta ve Telgraf İdaresi'ni işgal etmiştir[12]. İlerleyen dönemde ise bu devletler, Osmanlı Devleti'ni yönetmek ve tamamen ele geçirmek için Polis Komisyonu, Sağlık Komisyonu, Gıda Komisyonu, Sansür Bürosu ve Telgrafların Denetimi

[11] Mütareke döneminde yapılan Ermeni tehciri yargılamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Ferudun ATA, **Divân-ı Harb-i Örfîler ve Ermeni Tehciri Yargılamaları** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003.

[12] B. Criss, **İşgal Altında,** s. 96-100; Z. Türkmen, "İstanbul'un İşgali...", a.g.m., s. 336.

Levent Sahverdi Arşivi

Komisyonu gibi denetim ve kontrol mekanizmaları oluşturmuşlardır. Bu komisyonlardan birisi de Hapishâneler Muhtelit Komisyonudur. Bu komisyonun görevi aslında sadece, hapishânelerin hangi şartlar içinde faaliyet göstermekte olduğuna bakmaktı[13]. Öyle hapishânelere müdahale etmek, mahkûm çıkartmak veya hapishânelerdeki mahkûmları sorgulamak gibi görevleri yoktu. Zaten mütarekeden hemen sonra kurulmuş olan Mütareke Komisyonu da, Hapishâneler Komisyonunun yetki ve sorumluluklarını belirlemişti. Buna göre, söz konusu komisyonun herhangi bir idarî görevi olmayacağı gibi, hiçbir işe de karışmayacaktı. Sadece hapishânelerin çeşitli muâmeleleri için teftiş görevini yerine getiren Muhtelit Komisyon olarak iş görecekti[14].

Ancak, Hapishâne Komisyonunun görev ve yetkileri baştan belirlenmiş olmasına rağmen, İtilâf Devletleri temsilcileri buna hiç uymamış, az sonra çeşitli sebep ve bahanelerle hapishânelere gelerek Hıristiyan mahkûm ve tutukluları çıkartmaya başlamışlardır. Bunu yaparlarken çoğu zaman Adliye Nezareti'ne veya Hapishâneler İdaresine haber verme veya herhangi bir izin alma tenezzülünde bulunmamışlardır.

II- Mahkûmların Tahliyesi ve İlk Tepkiler

Mütarekenin imzalanmasını müteakiben İstanbul'a gelen İtilâf Devletleri mensupları, hapishânelerdeki Hıristiyan tutuklu ve mahkûmları belirleyerek önemli bir kısmını tahliye etmek suretiyle ilk icraatına başlamışlardır. Fakat bu tahliye ile ilgili işlemler başlangıçta mütareke kapsamında ele alınmış olup, daha çok savaş zamanı İtilâf Devletleri hesabına çalıştığı anlaşılıp bu yüzden mahkûm olmuş Osmanlı vatandaşı Hıristiyanlara yönelikti. Yani bu ilk tahliyeler, Osmanlı Devleti'nin, mütareke gereği İtilâf Devletleri ile varılan anlaşmanın sonucuna göre yapılmıştır[15].

---

[13] William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi", **İstanbul 1920**, Editör: Clarence Richard Johnson, Çeviren: Sönmez Taner, İstanbul 1995, s. 102-105.

[14] Bu komisyonun görevi aynen şöyle tarif edilmiştir: "**Hapishâneler muâmelâtına bakmak fakat hiçbir hususa müdahale etmemek ve bir mahiyet-i idarîyi hâiz olmamak kuyûduyla hapishâneler teftişine memur oldukları...**" **BOA., DH. MB. HPS.**, 110/6, Lef 2. Ayrıca mütareke döneminde, İstanbul'daki askerî ve sivil hapishânelerin durumlarını çeşitli yönden inceleyen bir kaynak olarak bakınız. Mümin Yıldıztaş, **Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishâneleri**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997, s. 73.

[15] **BOA., DH. MB. HPS.**, 132/13.

Levent Sahverdi Arşivi

Ancak çeşitli hapishânelerdeki Hıristiyan mahkûmların çıkarılması işlemi bu çerçeve ile sınırlı kalmamış, çok daha önceden işlemiş oldukları hırsızlık, cinayet vb. suçlardan dolayı mahkûm olan Ermeni ve Rumlara da teşmil edilmiştir. Böylece hapishânelere yönelik müdahaleler, mütareke hükümlerine aykırı olarak artmaya başlamıştır. Bu kapsamda, mahkûm olmuş Ermenilerin tahliye edilmesi ile ilgili tespit edebildiğimiz ilk bilgiler, 1918 yılı Kasım ayının son günlerine aittir. Bunlar altı kişi olup, Sinop hapishânesinde yatmakta olan Ermeni mahkûmlardır. Buraya gelen Fransız zırhlısının, söz konusu Ermeni mahkûmları mahallî yetkililerden talep edip, onların da teslim etmesiyle ilk tahliye işlemi gerçekleşmiştir. Bu tahliye işlemi, burada Ermeni mahkûmlarla aynı koğuşta yatmakta olan Müslüman mahkûmların tepkilerine yol açmıştır. Fakat Müslüman mahkûmların burada gösterdikleri tepki Fransızlara değil, daha çok Ermenilerin affedilmelerini sağlayan Osmanlı hükümetine yöneliktir.

Netice itibariyle Sinop'taki Müslüman mahkûmlar, 30 Kasım 1918 tarihinde Tevfik Paşa'ya hitaben bir telgraf çekerek öfkelerini dile getirmişlerdir[16]. Çaresizlik hissinin de yer aldığı bu telgrafta Müslüman mahkûmlar; "*Mademki Ermeniler affedildi, bizi de serbest bırakınız*" demişlerdir. Ayrıca Müslüman mahkûmlar, aynı kanunun mahkûm ettiği şahıslardan bir kısmının kurtulup da diğer kısmının bırakılmamasının haksızlığına temas etmişlerdir. Fransızlar ve İngilizler Ermenilere "*şefkat gösterirken*", kendilerine de Osmanlı hükümetinin "*biraz olsun merhamet*" göstermesini isteyen söz konusu mahkûmlar, Tevfik Paşa'ya âdeta yalvarmışlardır.

Anadolu'nun her tarafı işgale uğradığı için, artık bu tür müdahaleler münferit bir olay değil, birçok şehirde meydana gelmekteydi. İtilâf Devletleri temsilcileri, herhangi bir şehre vardıkları zaman hapishâneleri de ziyaret etmeyi(!) ihmal etmiyorlar, buralarda yatmakta olan Hıristiyan tutuklu veya mahkûmların serbest kalmasını sağlıyorlardı. Nitekim, 5 Şubat 1919 tarihinde Lapseki, Ezine ve Bayramiç hapishânelerine teftiş amacıyla gelen İngilizler, burada hırsızlık ve adam öldürme suçunda mahkûm ola-

[16] 30 Kasım 1918 tarihinde söz konusu telgrafı Sinop hapishânesinden çeken şahıslar şunlardır: Mustafa, Mehmet, Recep, Arif, Hüsnü, İlyas, Eşref, Tevfik olmak üzere toplam 19 kişidir. **BOA., DH. MB. HPS.** 108/51.

Levent Sahverdi Arşivi

rak burada bulunan 59 Rum ve Ermeniyi, mahallî idarecilerin karşı çıkmasına rağmen zorla tahliye etmişlerdir[17].

İtilâf Devletleri ayrıca Hıristiyan sanıkların çeşitli suçlardan dolayı mahkemedeki yargılama süreçlerinin yavaşlığını da bahane etmişler ve bu konuda Osmanlı hükümetlerine notalar vermişlerdir. Kendilerince tayin ettikleri süreye kadar tutukluların mahkemeleri sonuçlanmazsa tahliye edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Bu çerçevede; Bursa, Adapazarı, İzmit, Gebze, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Kütahya, Afyon, Akşehir, Ilgın ve Konya'daki hapishânelerde mevcut 1732 tutukluya ait davanın hızlı bir şekilde bitirilmesini istemişlerdir[18]. Bazen de hükümet, görmüş olduğu baskılar sonucu, hapisteki gayrimüslim mahkûmu kendisi affetmek zorunda kalmıştır[19]. Nitekim, on sene hapis cezasına mahkûm olmuş Mığırdıç Kirgoryan adlı bir Ermeni, İngiliz Siyasî Mümessilliğinin talebi ile, daha cezasının yarısını bile yatmadan hükümet tarafından tahliye edilmiştir[20].

Bu tahliye işlemlerinden birine şahit olan ve kendisi de o anda (20 Ocak 1919) hapishânede tutuklu bulunan Diyarbakır eski valisi Dr. Reşit Bey bu olayı şöyle anlatır: "*İngiliz, Fransız ve Yunan zabitlerinden mürekkeb bir heyet tevkifhâneye geldi. Gayrimüslim ve ecnebi mahpusları tahliye etmek vazifesiyle mükellef imişler! Hapishânelerde yalnız Müslümanlar kalıyor. Odama geldikleri vakit beni sordular. İsmimi ve hüviyetimi anlayınca; kapıdan, 'inşallah ilk birinci sen asılacaksın' diyerek sıvıştılar. Bunu söyleyen İstanbullu bir Rum imiş*"[21].

Gayrimüslim tutuklu veya mahkûmları çıkarmak amacıyla hapishânelere gelen İtilâf Devletleri temsilcileri, genelde bu işlemi bir bahane ile gerçekleştirmişlerdir. Bu bahaneler, mahkûmları tedavî ettirmek gibi masum istekler şeklinde gözükse de, gerçek amaç, hapishânelerde Hıristiyan mahkûm bırakmamaktı. Nitekim, 9 Ocak 1919 tarihinde hapishâneye giden İngiliz Amirali, tedavi ettirmek gerekçesiyle katil, hırsız ve cani Rum ve Er-

[17] **BOA., DH. MB. HPS.**, 109/30.
[18] **BOA., DH. MB. HPS.**,127/42.
[19] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA. DH. ŞFR)**,97/32.
[20] **BOA., BEO.**, 347725.
[21] Nejdet Bilgi, **Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Hayatı ve Hâtıraları**, İzmir 1997, s. 132-133.

Levent Sahverdi Arşivi

meni 40 kadar kadın-erkek mahkûmu çıkartmış, sonra da serbest bırakmıştır[22]. İtilâf Devletlerinin tutukluları salıvermek için bahaneleri bazen de onların iâşelerine iyi bakılmadığı yönünde olmaktaydı[23].

İtilâf Devletleri temsilcileri, tutukluları tahliye etmek için genelde Osmanlı Devleti'nin resmî tatili olan Cuma gününü tercih ediyorlardı. Hapishânedeki görevliler bunun kasten yapıldığını belirterek, böylece devletin resmî makamlarının küçük düşürülmesinin hedeflendiğine dikkat çekiyorlardı[24]. Ayrıca hapishâneye Cuma günü gelmekle, birtakım bürokratik muamelelerle uğraşmak zorunda da kalmıyorlardı. Çünkü mütareke hükümlerine göre; hapishâneden bir tutuklu veya mahkûmu çıkarmak sadece Hapishâneler Müdüriyet-i Umumiyesinin aracılığıyla talep edilmesi halinde mümkündü. Diğer taraftan hapishânedeki görevliler, gelenlere Cuma gününün tatil olduğunu, herhangi bir mahkûmun kendilerine teslimimin sorumluluk gerektireceğini hatırlatmışlarsa da, yapılan uyarıyı dikkate almayarak istedikleri mahkûmları alıp götürmüşlerdir. Burada bulunan gardiyan ve diğer görevliler ise, kendilerini hükümet nezdinde sorumlu olmaktan kurtarmak için, mahkûmları hapishâneye gelen İtilâf Devletleri temsilcilerine teslim tutanağı imzalatmak suretiyle teslim etmişlerdir[25].

İtilâf Devletleri, hapishânelerdeki gayrimüslimleri hiçbir kayda tâbi olmaksızın çıkarmalarının yanı sıra, İstanbul'daki hapishânelerin fizikî durumlarına da karışmışlar, buraların durumlarının düzeltilmesi ile ilgili Osmanlı hükümetine tahkîr edici notalar vermişlerdir. Bu arada hapishâneler belki bakımsız ve ilkel bir vaziyette idi. Ancak hapishânelerin bu ilkelliği, İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı tavrı yanında çok daha basit kalmaktaydı. Nitekim İngiltere, Fransa ve İtalyan Askerî Ateşelerinin hapishânelerle ilgili yapılmak üzere 27 Eylül 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne verdikleri notanın bazı maddeleri aynen şöyleydi: Madde 1- "*Üsküdar*

[22] **BOA., DH. MB. HPS.**, 123/22; **BOA., DH. MB. HPS.**, 135/21.
[23] **BOA., DH. MB. HPS.**, 109/26.
[24] **BOA., DH. MB. HPS.**,98/50;
[25] Örneğin; Fransız İrtibat Polisi görevlilerinden Mösyö Tembe(?), yanına Rum tercümanlarını da alarak hapishâneye gelmiş ve üç Yunanlı mahkûmu çıkarmak istemiştir. Kendisine resmî tatil olduğu hatırlatılmasına rağmen dinlememiş, bunun üzerine üç Yunanlı mahkûm teslim evrakı imzalatılmak suretiyle verilmiştir. **BOA., DH.MB. HPS.**, 98/50, lef, 5; **BOA. DH. MB. HPS.**, 136/43, lef, 8, lef, 9.

Levent Şahverdi Arşivi

dar Hapishânesinin inşaatı derhal tamamlanmalıdır. Hapishâne kullanılabilir hâle gelince, derhal Hapishâne-i Umumi'de bulunan tehlikeli mahpuslar Üsküdar'a nakledilmelidir." Madde 2- "*Üsküdar Hapishânesi müdürlüğüne daha ehliyetli bir memur tayin edilmesi münasip olur. Hapishâneler Komisyonu 18 Eylül'de adı geçen hapishâneyi teftiş ve bazı tadilât teklif ettikleri halde, 23 Eylül'de vuku bulan ikinci ziyaretlerinde hiçbir şeyin yapılmamış bulunduğunu müşahede etmişler ve hatta saat on kırk beşe kadar müdürün hâlâ vazife başına gelmediği görülmüştür*"[26]. Böylece İtilâf Devletleri, hem istedikleri Hıristiyan mahkûmu çıkartmak, hem de hapishânelerin durumu ile ilgili olarak Osmanlı Devletine emirler vermek suretiyle egemenliklerini kurmuşlardır.

III- Mahkûmların Tahliye Edilmesi Karşısında Oluşan Tepkiler

İtilâf Devletlerinin Ermeni ve Rum mahkûmları hapishânelerden zorla ve görevlileri tahkir edici biçimde çıkartması, şüphesiz hükümette büyük bir rahatsızlık meydana getirmekte, söz konusu devletlere karşı tepkilerin doğmasına yol açmaktaydı. Ancak bir şey de yapılamıyordu. Belki de başlangıçta bu müdahalelerin belli kişilerle veya hapishânelerle sınırlı kalacağı tahmin edilmekteydi. Ancak İtilâf Devletlerinin bu davranışların özellikle 1919 yılından itibaren artarak devam etmesi, üstelik devletin onurunun ve hükümranlık anlayışının hiçe sayılması, Osmanlı hükümetinin İtilâf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunmasına yol açmıştır. Nitekim, İngiliz Amiralinin 9 Ocak 1919 tarihinde hapishâneye gelerek siyasî meselelerden, adam öldürmekten ve hırsızlık suçlarından mahkûm on üç gayrimüslimi alıp gitmesi üzerine Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'nden durumun İngiliz Siyasî Mümessilliğine bildirmesini istemiştir. Bu tür iç işlerine karışacak davranışların bir daha tekrar etmemesi gerektiğini dile getiren Dahiliye Nezareti, bunun her yerde geçerli olan hukukun korunması ilkesi ile bağdaşmadığına dikkat çekmiştir. Bu konuda vâki olacak taleplerin de hükümet aracılığıyla yapılmasını dile getirmiştir. Dahiliye Nezareti ayrıca tahliye edilen mahkûmların tekrar yakalanmasını da istemiştir[27]. An-

[26] **BOA. DH. MB. HPS.**,98/22, lef, 1.
[27] **BOA., DH. MB: HPS.**, 123/22.

Levent Sahverdi Arşivi

cak İtilâf Devletleri'nin yukarıdaki tahliye olayından sonra tutuklu Ermeni ve Rumları çıkarmaya devam etmesi üzerine, Hariciye Nezareti İtilâf Devletleri nezdinde yeniden girişimlerde bulunmuş, suçları sabit olup mahkûmiyet kararı verilmiş insanların tahliye edilmesinin asayişi kötü etkileyeceği uyarısını yapmıştır[28].

Cereyan eden bu olaylar, Tevfik Paşa'nın iktidarda olduğu (Ocak - Şubat 1919) günlerdir. Ayrıca bu aylarda Tevfik Paşa hükümeti zaten Ermeni tehcirinde görev alan İttihatçıların yargılanması konusunda yavaş hareket ettiği gerekçesiyle İtilâf Devletleri tarafından sürekli eleştirilmekteydi[29]. Dolayısıyla, hükümetin İtilâf Devletlerine yönelik eleştirilerine olumlu bir cevap alması zaten beklenemezdi. Gerçi bu müdahalelerin hükümetin çalışması ile bir ilgisi yoktu. Çünkü müdahaleler, Mart başında iktidara gelen Damat Ferit Paşa hükümetlerinde de aynen hem de artarak devam etmiştir. Nitekim, yeni hükümetin Dahiliye Nazırı Sadarete yazdığı tezkerede, hapishânelerdeki Hıristiyan mahkûmların tahliyesi devam ettiğinden, bu tür hareketlere karşı ne yapılacağını sormuştur. Dahiliye Nazırı öneri olarak da, daha önce mahkûm çıkartmanın önüne geçmek için bazen affedilmesi yoluna gidildiğini hatırlatarak, yine böyle bir karar alınabileceğini, yani suçluların affedilmesi suretiyle müdahalelerin önüne geçilebileceğini belirtmiştir[30].

Dahiliye Nezaretinin bu önerisinin kabul gördüğü, Mart 1919 tarihinden sonraki uygulamalarda genel olarak hükümetin kendisi bir kısım Hıristiyan mahkûmları affetmek suretiyle, İtilâf Devletlerinin müdahalesinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede, İstanbul hapishânelerindeki mahkûmların yanı sıra, İstanbul dışında bulunan mahkûmlar da af suretiyle tahliye edilmiştir[31]. Bu arada, İtilâf Devletlerinin baskısı sürekli olup, tüm hapishânelerdeki Hıristiyan tutukluların durumlarını takip ettiklerinden, bazen hükümete süre tahsis etmişler, belli süre içinde yargılamaları bitirilmeyen kişileri gelip kendilerinin tahliye edecekleri tehdidinde bulunmuşlar-

[28] **BOA., DH. MB: HPS.,**109/9.
[29] **Vakit**, 3 Kanûn-ı Sani 1335 (3 Ocak 1919), nr. 431.
[30] **BOA., DH. MB: HPS.,**109/30, lef, 3.
[31] **BOA., DH. MB: HPS.,**109/32.

Levent Sahverdi Arşivi

dır. Nitekim, İngiliz, Fransız ve İtalyan Askerî Ateşeleri 27 Eylül 1919 tarihinde hükümete bir nota vererek, 10 gün içerisinde adları yazılı şahısların davaları bitirilmezse tahliye edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Harbiye ve Adliye Nezaretlerine telgraf göndererek, işin ciddiyetine binaen, tutuklulardan hafif suç sahiplerinin salıverilmesini, büyük suç sahibi ve cinayet işleyenlerin davalarının da derhal bitirilmesi gerektiğinin ilgililere duyurulmasını istemiştir[32]. Bu gelişmeler üzerine hemen harekete geçirilerek yargılamalar sona erdirilmiştir. Buna göre; Ermeni ve Rum sanıkların bir kısmı tahliye edilmiş, bir kısmı da cinayetten yargılandıkları için affı mümkün olmadığı belirtilerek altı ay hapis cezasına çarptırılmışlardır. Dahiliye Nezareti de bu sonuçları İtilâf Devletleri Hapishâneler Komisyonuna bildirmiştir. Öte yandan Dahiliye Nazırının, tehdit içeren söz konusu yukarıdaki emirlerin yerine getirildiğini, bir işgal gücü olarak İtilâf Devletleri Hapishâneler Komisyonuna bildirirken derin saygılar içeren ifadelerde bulunması[33], Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü çöküntüyü ayrıca gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekicidir.

İtilâf Devletlerine mensup kişilerin hapishânelere izinsiz ve rastgele gelip Hıristiyanları tahliye etmesi hep devam ettiğinden, hükümet bunun bir kurala bağlanmasını talep etmiştir. Hiç olmazsa tahliye işlerinin izinle veya ilgili bir makama haber verilerek yapılması gerektiği düşünülmüştür. Bu amaçla Hariciye Nezareti, Mütareke Komisyonu ile görüşerek bir anlaşmaya varmıştır. 9 Aralık 1919 tarihinde yapılan bu görüşmeden sonra İngiliz temsilci, bundan sonra Hapishâneler Müdüriyeti Umumisinin izni olmadan mahkûm tahliye edilemeyeceğini duyurmuştur[34]. Aslında tahliye işlemini zaten kendileri gerçekleştirdiğine göre, bünyesinde İtilâf Devletleri temsilcilerinin de bulunduğu söz konusu müdürlükten izin almak suretiyle mahkûm çıkartılabileceği meselesi, daha çok Osmanlı hükümeti açısında bir anlam ifade etmekteydi. Yani böylece Osmanlı Devleti kendi siyasî onurunu zahiren kurtarmış gibi görünüyordu. Fakat izin almak sure-

[32] **BOA., DH. MB. HPS.**, 98/22, lef, 2.

[33] Yargılama sonuçları bildirildikten sonra aynen şöyle denmiştir: "**...tahliyeleri mukarrer bulunduğu Harbiye ve Adliye Nezaretinden bildirilmiştir. Taraf-ı âlilerine iblâğı izhâr-ı ihtirâmât-ı mahsûsaya zerîa addolunmuştur". BOA., DH. MB. HPS.**,98/26.

[34] **BOA., DH. MB. HPS.**,110/6, lef, 6.

Levent Sahverdi Arşivi

tiyle bile olsa bir mahkûmun hapishâneden çıkartılması, zaten başlı başına Osmanlı Devleti'nin herhangi bir siyasî otoritesinin kalmadığını göstermektedir. Bundan başka, alınan bu karara uyulmadığını, yine zorla mahkûm çıkartma işine devam edildiğini de ayrıca belirtmek gerekir.

Hıristiyan mahkûmların hapishânelerden zorla çıkartılması, hükümetin ise buna engel olamaması bir tarafa, çeşitli baskılarla destek vermek zorunda kalışı, Hıristiyan mahkûmlarla birlikte benzer suçlardan ceza almış olup aynı hapishânelerde yatmakta olan Müslüman mahkûmların isyan etmelerine sebep olmuştur. Hapishânelerde çıkan isyanlar büyük boyutlara varmış, önüne geçilemez bir hâle ulaşmıştır[35]. Hatta Müslüman mahkûmların tepkisini ortadan kaldırmak ve hapishânedeki sükûneti yeniden sağlamak için bazen silah bile kullanılmıştır[36]. Hıristiyan mahkûmların tahliyesine gösterilen tepkiler içinde en büyüğü Aydın'da meydana gelmiştir. Adliye Nezareti'nin 25 Mart 1919 tarihinde İstinaf Müddeiumumiliği'ne gönderdiği; Ermeni ve Rumlardan cinayet sanıklarının tahliye edilmesi, cinayetle itham olunanların da takibatından vazgeçilmesi şeklindeki tebligatı[37], Aydın hapishânesindeki Müslüman mahkûmların büyük huzursuzluk duymalarına yol açmıştır. Bu arada ilginç bir olay yaşanıyor. Hıristiyanlar tahliye edilirken, Müslüman mahkûmlara nasihat vermesi için bir Nasihat Heyeti gönderiliyor. Bu Nasihat Heyeti neler söyledi bilinmez. Fakat çoğunluğunu cinayetle itham olunan Müslüman tutukluların oluşturduğu mahkûmlara hiç faydası olmadığı gibi, bilakis isyan daha da genişlemiştir. Aydın valisi bu konuda bilgi verirken; Müslüman tutukluların diğer tutuklular arasında fesat çıkardıklarını, tamamen tahliye edilmemeleri durumunda, tahliyesi kararlaştırılan gayrimüslim tutukluları öldürme tehdidi ile beraber, hapishânenin kapı ve pencerelerini kırarak hücuma geçtiklerini belirtmiştir. Vali, tutukluların hapishâneye zarar verdikleri gibi, iki güvenlik görevlisini de yaraladıklarını ifade etmiştir.

Aydın valisi, gelişen olaylar üzerine alınan tedbirlerden bahsederken; isyanın bastırıldığını, kırılan yerlerin tamir edildiğini, bu arada olayları tah-

[35] **BOA., DH. MB. HPS.,**107/38.
[36] **BOA., DH. MB. HPS.,** 132/13.
[37] **BOA., DH. MB. HPS.,** 109/32.

Levent Sahverdi Arşivi

rik eden basının yayımına da son verildiğini dile getirmiştir. Bu arada vali, yapılanın ayrıcalıklı bir muamele olduğuna, bunun ise bölgedeki Müslümanların infialine yol açtığına dikkat çekmiştir. Vali, olayların daha fazla büyümemesi için Dahiliye Nezareti'ne de birtakım önerilerde bulunmuştur. Buna göre; henüz tahliye edilmemiş olan 21 adet gayrimüslimin serbest bırakılmasının, istenmeyen olaylara yol açabileceğinden, hem hapishânenin yoğunluğunu azaltmak, hem tahliye edilmeyi bekleyen gayrimüslimlerin herhangi bir olaya meydan vermeden çıkarabilmek, hem âdil bir muâmelede bulunmak, hem de Aydın İslâm halkının yeniden itibarını kazanmak için Müslüman mahkûmlar arasında iyi hal sahibi olanlarının da acilen affedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Burada bazı Müslüman mahkûmların da tahliye edilmesi konusunun dile getirilmesi, daha çok gayrimüslim mahkûmlara yönelik, hapishâne içinden veya halktan herhangi bir zarar verilmemesi kapsamında ele alınmış olması dikkat çekicidir.

İtilâf Devletlerinin, baştan beri hapishânelerden tutukluları çıkarması, Adliye, Dahiliye ve Harbiye nazırları tarafından zaman zaman eleştirilmesine ve Müslüman mahkûmların isyan etmesine rağmen bu konudaki tavırlarında hiçbir değişiklik meydana getirmemiştir. Özellikle 1920 yılı içinde bu konudaki tavırları daha da şiddetlenmiştir. Dolayısıyla bu tür girişimlere, yukarıdaki gruplara ek olarak, hapishâne idarecilerinin de tepkisinin arttığı görülmüştür. Maruz kalınan gurur kırıcı muâmele dolayısıyla, Hapishâneler İdaresi Mart 1920 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tezkerede, İtilâf Devletleri mensuplarının hapishânelere gelip zorla ve şiddetle mahkûmları alıp götürmelerinin, hem devletin hukuk ve haysiyetini rencide ettiğini, hem de kamu düzeninin bozulmasına yol açtığını belirtmektedir. Hapishâneler İdaresi, bu tarz mahkûm çıkarılması işine son verilip, hiç olmazsa çıkarılacak mahkûmların hükümetten talep edilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır[38]. Bu yönde bir karar alındığına yukarıda değinildiği hatırlanırsa, buna pek uyulmadığı dikkat çekmektedir. Hapishâneler İdaresi, durumun nezaketine binâen hapishânelerdeki müdür veya diğer görevlilerin bir şey yapamadığını da dile getirdiği bu tezkeresinde, Adliye Nezare-

[38] **BOA., DH. MB. HPS.**,107/38, lef, 4.

Levent Sahverdi Arşivi

ti'nin kendilerine, gelen İtilâf Devletleri mensuplarına engel olmayın diye yazılı bir emir göndermemesi dolayısıyla da işin oluruna bırakıldığını, bunun ise ileride sorumluluk getireceği uyarısında bulunmuştur[39]. Benzer uyarıları İstanbul valiliği de yapmış, tutukluların alınıp götürülmesinin hükümetin nüfûzunu etkilediğini ve kanun kuvvetinin hiçe sayıldığını belirtmiştir[40]. Özellikle hapishânedeki gardiyanlar bu tür uygulamaların yanlışlığını ve engellenmesi gerektiğini sürekli üst makamlara başvurmak suretiyle dile getirmişler, hiç olmazsa tutukluların bir izin belgesi ile çıkartılması gerektiğini ısrarla vurgulamışlardır. Çünkü "*kuvvete karşı yapılacak bir şey olmadığı, kuvvetin hakka galip geldiği, cebr ve zor karşısında mahkûm vermeye mecbur olunduğu*"[41] ifade edilmiştir. Bu ifadeler, görevlilerdeki psikolojik çöküntüyü, çaresizliği ve teslimiyeti ifade etmesi bakımından son derece önemlidir. Bu arada tutukluların çıkarılmasına engel olmak isteyen gardiyanlar olmuşsa da, İtilâf Devletleri mensupları gardiyanlara karşı zor ve şiddet kullanarak hakaret etmişlerdir[42]. Hatta bazı hapishâne görevlilerinin engel olma tavrı İtilâf Devletleri mensuplarını rahatsız etmiş, kendilerine engel olmaya çalışan görevlilerin cezalandırılmasını istemişlerdir. Nitekim, İtilâf Devletlerine mensup polislerden Mösyö Poine(?)'nin hapishâneye gelerek tutuklu alıp götürme isteğine buradaki görevliler karşı çıkınca, Fransa Cumhuriyeti Fevkalâde Komiserliği, Jandarma Umum Müdürlüğüne tehdit dolu ifadelerle, bunun bir daha tekrar etmemesi uyarısında bulunmuş ve tür davranışların kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir[43]. İtilâf Devletlerinin hapishânelere yönelik müdahaleleri 1921 ve 1922 yıllarında da aynen devam ettiği, gerek tutukluların salıverilmesi gerekse davalarının bir an önce bitirilmesine yönelik baskılarının hiç azalmadığı dikkat çekmektedir[44]. 1921 yılının sonlarına gelindiği zaman ise, İtilâf Devletleri mensuplarına, sanki önceden giremiyorlarmış gibi, istedikleri zaman hapishânelere girip mahkûmları sorgulamak ve onların sorunları ile ilgilenmek için bir vesika verilmiştir. Bununla söz

[39] **BOA., DH. MB. HPS.**,107/38, lef, 5.
[40] **BOA., DH. MB. HPS.**,107/38, lef, 6.
[41] **BOA., DH. MB. HPS.**,132/13, lef, 2; **BOA., DH. MB. HPS.**,127/42.
[42] **BOA., DH. MB. HPS.**,132/13.
[43] **BOA., DH. MB. MPS.**, 98/50.
[44] **BOA., DH. MB. MPS.**,132/22; **BOA., DH. MB. MPS.**,135/23; **BOA., DH. MB. MPS.**139/18.

Levent Şahverdi Arşivi

konusu devletler hapishânelere girerken güya zorluk çekmemeleri hedeflenmiştir[45]. Bu vesikanın bir öneminin olmadığından başka, artık bu yıllar Osmanlı Devleti'nin zaten olmayan varlığının iyice tükendiği bir dönemdir. Dolayısıyla İtilâf Devletlerinin gerek hapishânelere yönelik gerekse diğer konulardaki istekleri pervasızca devam etmiştir. Hatta öyle ki, ikâmet ettikleri evin kirasını, yakacak paralarını, araba, hamal ve nakliye ücretlerinin bile Osmanlı Devleti tarafından ödenmesini talep etmekteydiler. Zavallı Osmanlı hükümeti de, bu konuda paralarının olmadığını "*münasip bir lisanla*"[46] anlatmaya çalışıyordu.

İtilâf Devletlerinin hapishânelerden zorla mahkûm çıkartmalarına, artık belki de son tepki denilebilecek çıkışları Jandarma Genel Kumandanı Mirliva Ali Kemal Paşa yapmıştır. 22 Şubat 1922 tarihinde Dahiliye Nazırına hitaben yazdığı tezkerede dile getirdiği hususlar son derece dikkat çekicidir. Ali Kemal Paşa burada; adam öldürmek, hırsızlık yapmak gibi suçlardan mahkûm kişilerin, İtilâf Devletlerine ait askerlerin emriyle hapishâneden alınıp serbest kalmasının, Osmanlı başşehrinin asayişini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca toplum içindeki böyle zararlı kimselerin hak etmedikleri himayeye mazhar olmalarının, insanlığın vicdanında çok kötü akisler uyandırdığına dikkat çekmiştir. Adam öldürme suçundan mahkûm olmuş gayrimüslimlerin tahliye edildikten sonra, tekrar suç işleyerek bir aileyi yok ettiğini örnek gösteren Ali Kemal Paşa, böyle birisinin yeniden bırakılarak toplumun içine karıştığını, belki de bu şahsın yeni bir cinayete hazırlanmakta olduğuna temas etmiştir.

Jandarma Kumandanı tezkeresinde, İtilâf Devletlerinin çeşitli vesilelerle verdikleri sözleri tutmadıklarına da işaret etmiştir. Örneğin, İtilâf Devletlerinin, Osmanlı teb'asına ait davaların Osmanlı mahkemelerinde görüleceğini resmî olarak bildirmiş olmalarına rağmen, bu sözlerinde durmadıklarını, Hıristiyan mahkûmları "*hod behod*" hapishâneden çıkardıklarını dile getirmiştir. Böyle bir uygulamanın ise, hiçbir milletlerarası hukuka uygun olmadığı gibi, hukukun üstünlüğüne de halel getirdiğine işaret etmiş-

[45] **BOA., DH. MB. MPS.**135/21.
[46] **BOA., DH. ŞFR.,**98/341.

Levent Sahverdi Arşivi

tir. Son olarak Ali Kemal Paşa Dahiliye Nezaretinden, serbest bırakılan söz konusu mahkûmların yeniden yakalanarak Osmanlı mahkemelerine iâde edilmesini istemiştir[47]. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırıldığı hatırlanırsa, bu olaydan yaklaşık sekiz ay önce, Osmanlı Devleti'nin son günlerini yaşadığı dönemde dile getirilen bu duygu ve düşünceler, Osmanlı Devleti açısından olsa olsa hoş bir sedâ olmuştur.

Sonuç

Mütarekeden kısa bir süre sonra İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin her kurumuna müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahalenin, bir yargı kurumu olarak mahkeme ve hapishâneleri de kapsaması bir başka anlam ifade eder. Çünkü hukukun dağıtıldığı bir yere karışmak, hak ve adalette ortaya çıkacak olumsuzluklardan da sorumlu olmayı gerektirir. Dolayısıyla İtilâf Devletlerinin İstanbul'a ayak basmalarından itibaren hesabını veremeyecekleri en önemli konuların başında, katil, cani, hırsız ve benzeri her türlü suçları işlemiş Hıristiyan mahkûmları zorla ve şiddetle hapishânelerden çıkarması gelir.

Osmanlı Devleti yetkilileri ise, işgal altındaki bir ülkede hapishânelere yapılan bu müdahalelere engel olamadıkları gibi, bazen de artan baskılar sebebiyle mahkûmları kendileri affetmek zorunda kalmışlardır. Böylece İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan İtilâf Devletleri ve onlara önemli ölçüde yardımcı olan İstanbul'daki Ermeni ve Rumlar, devletin egemenliğini, haysiyet ve şerefini hiçe saymışlar, memurlara çeşitli hakaretlerde bulunmuşlardır. Daha da kötüsü, her dönemde ve her şart altında geçerli olması gereken hukukun üstünlüğü prensibine, işgalci güç olarak İtilâf Devletleri en asgari seviyede dahi uymamışlardır.

[47] **BOA., DH. MB. HPS.**, 136/43.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATININ MİLLÎLEŞTİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Fahri SAKAL*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar ve diğer uygulamalardan dolayı, Cumhuriyet devrinin başlarında bazı işyerlerinde Türkler ya çalıştırılmıyor, veya ikinci sınıf işlere yerleştiriliyorlardı. Bundan dolayı Cumhuriyet idaresi kamuda ve özel şirketlerde çalışanları din ve milliyetlerine göre ayırmaya başladı. Türk olmayanları işinden çıkartıp yerlerine Türkleri yerleştirdiler. Bu konuda yasal ve idarî düzenlemeler de yapıldı. Yabancılar ancak, vasıflı Türk bulunmaması ve Bakanlar Kurulundan izin çıkması şartıyla çalışabileceklerdi.

Anahtar Kelimeler

Azınlıklar, Şirketler, Kalifiye Elemanlar, Irkçılık, Çalışma Hayatı.

* Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Sabverdi Arşivi

"THE NATIONALIZATION" OF GOVERNMENT ACTIVITIES IN TURKISH BUSINESS LIFE

ABSTRACT

Because of the other sanctions and the capitulations in the Ottoman Empire, Turkish people weren't given jobs or were given second-class jobs in the first years of the Republic Era. For this reason, Republic Administration began to discriminate the employees working for governments and companies according to their religions and nationalities. Those who aren't Turkish were dismissed and the Turkish ones toak their positions. Legal and structural arrangements were also made. Foreigners only worked in the jobs, which needed qualification. İf there were no qualified Turkish people then foreigners would be able to work in the companies with the condition of permission from the government.

Key Words

Minorities, Companies, Qualified Persons, Racism, Working Life.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti bu gün artık bilinen nedenlerden dolayı son dönemlerinde iktisaden yabancıların kontrolü altına düşmüş ve bir bakıma "yarı sömürge" haline gelmişti.[1] Ancak buna rağmen devletin gayrimüslim tebaasının ekonomik durumları Müslümanlarla kıyaslanınca nispeten daha iyi durumda idi. Çünkü Avrupalılar o dönemlerde Osmanlı topraklarına sadece para kazanma amacıyla gelmiyorlar, medeniyetler-dinler arası mücadelede kendi saflarında görmek istedikleri Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasını hem iktisadî, hem de siyasî sahalarda güçlendirmeyi ve ilerideki muhtemel bağımsızlıklara hazırlamayı da plânlıyorlardı.[2] En azından böyle düşünenlerin varlığını biliyoruz.

Tanzimat öncesinde bütün gerilemişliğine rağmen Osmanlıların dış ticaretleri çok da fena durumda değildi. Mesela İngiltere ile dış ticaretleri fazla veriyordu. 1825 yılındaki rakamlara bakarsak 1.079.671 sterlinlik İngiliz ihracatı karşısında Osmanlı ihracatı 1.207.172 sterlindir. Ancak 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ve Tanzimat her şeyi değiştirmiş, 1852 de bu rakamlar yaklaşık dört misli aleyhimize dönmüştür (İng.: 8.489.000, Osm.: 1.252.283).[3]

Bu tablo, 1838-1841 arasında Avrupalı güçlerin peş peşe yaptıkları ticaret anlaşmalarıyla Osmanlı ülkesine akın akın gelmeleri sonucunda ortaya çıkmış[4] bu yabancılar yerli gayrimüslimleri Türkiye'deki temsilcileri olarak yanlarına ortak etmişler, böylece batılı ticaret ve iktisat anlayışını dindaşlarına da öğretmişlerdi. Bu sürecin sonunda Avrupalılarla beraber yerli gayri Müslimler de zenginleşerek, Türkiye'de birçok sahaya hakim olmuşlardır.[5] Söz konusu mesleklerin içinde kuyumculuk en çok bilinen örnek-

[1] Bu süreci konu alan bir araştırmamızı Türk Tarih Kurumunun XIV. Türk Tarih Kongresine bildiri olarak sunmuş bulunuyoruz. Fahri Sakal "Osmanlının Son Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Dil Kavgası"(Basılmak üzeredir.)

[2] Bu konuya örnek olarak 1268 h. (1851-52. m) yılında Samsun'da cereyan eden şu olay gösterilebilir: Bayburtlu bir Ermeni Trabzon'dan Samsun'a gelirken gemisinin batması üzerine kendisi ölür ve malları da denizde kaybolur. Bu olayı duyan Samsun'daki "*İngiliz Konsolosu Bey Cenapları*" derhal dalgıçlar tutarak batıkları çıkarttırır. Bu karşılıksız ilgi ve yardım herhalde Ermeni cemaatinin gözlerini yaşartmıştır. "Millet-i Sadıka" içinden Hınçak ve Taşnak örgütlerine giden yolda Ermenilerin ayartılması herhalde hep kuru vaatlerle olmamıştır. Bakz. : **1760 No'lu Samsun Şer'iye Sicili**, v. 20 a, h. 1. ve v. 22 b, h. 2.

[3] Kemal Karpat, "Türkler (Osmanlılar)" **İslam Ansiklopedisi**, c. XII/2 s. 358.

[4] Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, İst. , 1986, s. 465-470.

[5] Tuncer Baykara, "Tanzimat'ta Şehir ve Belediye" **150. Yılında Tanzimat**, TTK Yay. , Ank. , 1992, s. 280-283.

Levent Sahverdi Arşivi

tir. Biz madencilikten misal vermek istiyoruz. 1910 Yılında yabancı şirketlerin Türkiye'deki payı % 69, yerli gayrimüslimlerin payı ise % 12' dir. Netice itibarıyla %81 olan bu toplam karşısında Türklerin hissesi sadece % 19 kadardır.[6] Ekonominin aşağı yukarı her dalında bu durum aynı idi. Bugün en önemsiz bir ihtiyaç maddesi saydığımız başlık (şapka, fes) imalatını buna örnek gösterebiliriz. Türklerin o dönemdeki resmî başlığı olan "*fes*" imalatında bile Avusturyalı şirketler tröstleşme eğilimine girmişlerdi.[7]

Bu sürecin zamanla Türkiye'de çok yönlü tepkilere zemin hazırladığını biliyoruz. Batıyı toptan dışlayan zihniyetlerin yanında, sadece Hıristiyan (Haçlı) yanına vurgu yapanlar veya emperyalistliğini ileri süren görüşler Türk politikasının en çok tartıştığı meseleler olmuştur. Öyle ki "*en hızlı*" batıcılardan olan Ağaoğlu Ahmet bile Levantenleri şöyle anlatıyordu: "*Dünyanın her tarafından üşüşen, bin bir ırka, kana, lisana, dine, mezhebe mensup, mahiyetleri, asıl ve nesepleri meçhul, sırf para kazanmak hırsı ile müteharrik her türlü sergüzeştçi, pespaye insanlar, güzelliği, cazibedarlığı ve îş-i nûş heva ve heves iştihasını tahrik hassası ile müstesna bir mevkii olan bu diyara toplanıp her türlü maddi ve manevi rezaletlerle tatmin- i hırs ve iştiha etmektedirler. (...) Böyle bir halitada muayyen bir ruh, muayyen bir renk aramak abestir. Hakikatte paradan başka mukaddes hiçbir şey tanımayan bu halitanın ne dini var ne imanı, ne milliyeti var ne hükümeti! Cebinde birkaç pasaport taşıdığı gibi, ruhunda da her türlü mülevvesatı taşır ve bütün dünya lisanlarını konuşur. Gündüzleri içtima ettiği yer borsalar, bankalar, sarraf haneler, geceleri toplandıkları yerler meyhaneler ve lokantalardır. Bunlar yer, içer, kazanır, sarf eder, her türlü maddi ve manevi zilletlere, rezaletlere tahammül eyler, entrikalar, dolaplar çevirir, casusluk yapar, suikastlar tertip eder, evler yıkarak hanümanlar söndürürler.*" "*Bu meyanda Fatih, Süleymaniye, Eyüp, Aksaray, Sultanahmet ve Kadıköy'le Üsküdar dairelerine sığınmış o ağırbaşlı, temiz ruhlu, vakur*

[6] Y. S. Tezel, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye İktisadi Tarihi**, İst. , 1994, s. 88. Bu güzel eserin 1. ve 2. bölümü Osmanlı'nın son dönemi ekonomisi hakkında gerekli olan bilgi ve kaynakları veriyor. Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, Tarih Vakfı Yay. , İst. , 1994.

[7] Orhan Koloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Tröstler ve Basın" **Tarih ve Toplum** 5 Eylül 1987, c. 8, s. 45, s. 9-16 (137-144).

Levent Sahverdi Arşivi

ve temkinli Türkler sinmiş, çekingen bir tavırla uzaktan bu yeni yecüc ve mecüclerin cuş ve huruşlarını, îş ü nûşlarını, rezalet ve denaetlerini hayretlerle seyir ederler ve bu ... denaetlerin ve rezaletlerin kurbanları olduklarına bile bigane kalırlar."[8]

Örneklerini verdiğimiz sosyo-politik ve iktisadi yapılanma Türkiye'de bu ve benzeri sebeplerden dolayı haklı haksız, yerli yersiz tepkiler çekiyordu. Batıcı ve liberal eğilimleri bilinen Ağaoğlu Ahmet bile böyle yazarsa, başkaları nasıl düşünür, Batı karşıtlığını nasıl körüklerdi? Nitekim cumhuriyetin ilk yıllarında, harabe halindeki Türkiye'nin kalkındırılması için çok muhtaç olduğumuz yabancı sermayeye ciddi olarak karşı çıkan aydınlar vardı. Liberal eğilimleri ile tanınan ve yabancı sermayeyi teşvik eden Celal Bayar bile zaman zaman bu doğrultuda demeçler verebilmiştir.[9] Bu dönemde İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğini yapan R. Lindsay dışişleri bakanı Chamberline'a yazdığı bir raporda Batılıların son asırda Türkiye'ye karşı uyguladıkları politikalar yüzünden artık Türklerin yabancılara güvenemediğini ve bunun da politikaya yansımaya başladığını anlatmıştır. [10] Avrupalılara karşı duyulan güvensizlik hissini özellikle askerî makamlar daha açık olarak dile getiriyorlardı. 12 Temmuz 1339(1923) Tarihinde Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi imzalı bir yazıda bu endişeyi sezmek gayet kolaydır: *"Kapudağı civarındaki madenleri görmek üzere ... Bandırma'ya iki İtalyan mühendis daha gelmiştir. Ordunun tahaşşüt mıntıkasının muhtelif nıkaatına bu tarzda bir çok ecanibin dahil olmalarını hiçbir surette muvafık bulamamaktayım."*[11] İttihat ve Terakki' nin "*Milli İktisat*" politikası ile başlayan[12] ve Cumhuriyet döneminde Fevzi Paşanın fikrine benzer endişelerle birlikte ekonominin millileştirilmesine çalışılıyordu. Ancak bütün bunlara rağmen o dönemde özellikle Türklerin vasıflı iş bulmaları ve çalışmaları neredeyse imkânsız hale gelmiş, bu konuda bazı nahoş olayların yaşandığı

[8] Ağaoğlu A., **İhtilal mi İnkılap mı?**, Ank. , 1942, s. 26-27

[9] Yabancı sermaye hakkında olumsuz görüş belirten kişileri ve olayları gösteren kaynakların listesi için bak. Tezel, s. , 188-189

[10] Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yay. , İst. , 2000, s. 115.

[11] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA) **Bakanlar Kurulu Kararnameleri Katalogu (BKKK)** 030. 10/ 64. 427. 36.

[12] Bu süreç için öncelikle bakz.: Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Yurt Yay., Ank. , 1982. Daha sonra İstanbul'da 1995 de Tarih Vakfınca yeniden yayımlanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

şirketlerde ve kamu kurumlarında çalışan teknik elemanların Türklerden seçilmesine, hatta yabancıların işten çıkarılmasına dair uygulamalar yapılmıştır. Lozan görüşmeleri sürerken basında ve TBMM gizli ve açık celselerinde yeni Türkiye'nin iktisadî sistemi içinde gayri Müslim ve gayri Türklerin konumu da çokça tartışılmıştı. Mersin Mebusu Selahaddin (Köseoğlu) Beyin tabiriyle Kapitülasyonlar kaldırılmaya çalışılırken ecnebilere en az kapitülasyonlar kadar imtiyaz kazandıracak tavizlerin verilmesi Türklere hakaret sayılmalıydı.[13]

Yabancıların Türkler için gerçekten çok kırıcı icraatları görülebiliyordu. En basit bir örnek olarak Türkiye'de çalışan yabancı şirketlerin ahali ile yazışmalarında bile Türkçe'yi kullanmadıklarını söyleyebiliyoruz.[14] Bu arada bazı ecnebilerin Türklere hakaret ettiklerine dair şikayetlerin de vaki olması üzerine[15], iktisadî hayatta gayrî Müslimlerin etkinliğini kırıp[16] Türklerin gücünü artırmak için çözümler aranmaya başlanmıştı. Bunlardan biri bahsetmiş olduğumuz Türkçe'nin kullanımını yaygınlaştırmak, diğeri yabancıların işten çıkartılarak yerlerine Türkleri istihdam etmekti. Sosyo-ekonomik hayatta Türk etkisini arttırmak için "Türk Çalıştırma Derneği"[17] adlı bir teşekkül kurulmuştur. Bu dernek Türklere hem meslek öğreterek, hem de özel sektörü ve devleti buna türlü yollarla teşvik ederek Türkiye'de Türklerin çalıştırılmasına önayak olmak istiyordu.

Gerçekten o dönemde bazı kurum ve kuruluşlarda Türkleri çalıştırmak istemeyen ecnebi zevatla ilgili haberleri sık sık duymak mümkündü. Bu konuda yöneticileri uğraştıran olaylardan biri, Yeşilköy Beynelmilel Nakliyat-ı Havaiye Şirketi makinistlerinin yazdığı bir ihbar mektubudur. [18] Bu yazıda Buşan Gaspar adında bir ustabaşının "direktörü" bile nüfuzu altına aldığı ve Nafia Komiserliğinden gelmiş olan "*ihraçları lazım gelen eşhas*

---

[13] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. IV, İş Bankası Yay. , Ank. , 1985, s. 11-20

[14] Bu konuda bakz. "*Şirketlerde Dil Kavgası*" TTK XIV. **Türk Tarih Kongresi Bildiriler.**

[15] 22 Şubat 1933 tarihli Vagon Li (Yataklı Vagonlar) şirketinde Belçikalı bir müdür Türk mühendisi Türkçe konuştuğu için cezalandırıyor ve üniversite öğrencilerinden Atatürk'e kadar herkesin ciddi tepkisine yol açıyor. Bakz. " *Şirketlerde Dil Kavgası*"

[16] Bu konuda bakz. Tezel, s. 89 ve Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, İst., 1977.

[17] Bu konuda iki araştırma yayımlanmıştır. Bakz. Murat Koraltürk, "Türk Çalıştırma Derneği" **Tarih ve Toplum**, C. 28, S. 164, s. 62-64; Y. Selim Karakışla, "Türk Çalıştırma Derneği" **Toplumsal Tarih**, S. 105, Eylül 2002, s. 20-23.

[18] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), **Bayındırlık Bakanlığı Katalogu(BBK)**, 230/ 57. 5. 4

Levent Sahverdi Arşivi

listesine dahil"[19] bulunduğu ve Türkleri sevmediği, hatta her fırsatta düşmanlık gösterdiği iddia ediliyordu. Ayrıca orada askerî uçakların da bulunduğu ve sivil-asker yardımlaşmasını herkes yaptığı halde bu şahsın subaylara ve diğer askerî efrada soğuk davrandığı, şirket mallarının şirket için olduğunu söylediği bildirilmişti. En önemli şikayet de Gaspar'ın Türk personeli işten çıkarması için müdür üzerinde etkili olmaya çalıştığı ve bazen de başardığına dair yazılanlardır.

Ayrıca bu kişinin cumhuriyetin kanunlarını da eleştirdiği ve maktu vergi tahsili esnasında "*vergi üstüne vergi tarh edildiğini bu memleketten başka bir yerde görmediğini*" söylediği bildirilmektedir. .

Söz konusu kişinin, şirket müdürünün bilgisi dışında "*makinistlere yarın iş yok, işe gelmeyin*" gibi asılsız emirler verdiğini ve keyfi tutumlar sergilediğini, imtiyaz sözleşmesindeki taahhütlerini unuttuğunu, hükümetten gelen emirleri kati bir mecburiyet yoksa uygulamadığını, hafta tatilini cumaları değil pazarları yaptırdığını vs. söyleyerek bu kişinin işten çıkarılmasını istemişlerdir.

Bu gelişmeler karşısında bir taraftan batılıların yaptığı bazı nahoşluklar Türkiye'de onlara karşı tepkilerin yükselmesine yol açarken, diğer taraftan devletlerinin dağılma sürecinde Türklerin yaşadığı acılar, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Turhan Nasıl Çıldırdı?" adlı hikâyesinde anlattığı duyguları güçlendirmiş[20] ve böylece millî ekonomi ve değerlerden yana güçlü bir hassasiyet iklimini oluşturmuştu.

Sonuç olarak iktisadî hayatımıza hâkim olan yabancıların, bu hâkimiyetine karşı oluşan tepkilerin de etkisiyle hem devlet dairelerinde, hem de belediye ve özel sektör şirketlerinde çalışan ecnebilerin işten çıkarılmasına dair görüş ve politikalar gündeme geldi. Hemen Cumhuriyetin ilânıyla beraber gayrimüslimlerin işten çıkarılıp, yerine Müslimlerin alınmasına başlandı.[21] Özellikle büyük şehirlerden gelen şikâyetler üzerine bir taraftan şikâyetin müsebbibi olan şahısların işten çıkarılmaları istenirken, diğer yan-

[19] Bu listeler başlangıçta sözlü emirlerle hazırlanıp gönderilmiş, de facto uygulamalardan sonra yasal düzenlemeler yapılmıştır.

[20] A. H. Müftüoğlu, **Çağlayanlar**, İst., 1978.

[21] Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni(1923-1945)**, İst. 2001, s. 206 ve d.

Levent Sahverdi Arşivi

dan da şirketlerde çalışan personelin din ve milliyetlerine göre dökümünün yapılıp gönderilmesi de isteniyordu.[22] Nafia Vekaleti'nin 24-27 Teşrinievvel 1339 (1923) tarihli yazısı ile Dersaadet Rıhtım, Tramvay, Tünel ve Su şirketleri bünyesinde işten çıkarılacak üç kişi bildirilmiş, bunlardan iki müstahdemin işine son verildiği, üçüncüsünün bu karara itiraz ettiği, ancak yerine alınacak kişileri eğitmesi için bir süre çalıştırılıp ondan sonra çıkarılacağı bildiriliyordu.[23] Aynı dosyada bulunan 5 no'lu belgede söz konusu üç kişinin çıkarılmasına şirket müdürünün itiraz ettiği de belirtilmiştir. Nafia Vekaleti ile Şirketlerin bağlı bulunduğu "Komiserlik" arasında yapılan yazışmaların sonuncusunda şu ifadeleri manidar buluyoruz:"*...Türklere karşı nankörlük ve sui muamele ile şaibedar oldukları ve Türklerin istihdamına karşı mevani ika' ettikleri halde elan vazifelerine nihayet verilmemiş olduğu anlaşılmakla mumaileyhimin az zaman zarfında vazifelerinden uzaklaştırılması muktezi olduğunun Tramvay şirketine ve itilafnamede tayin edilen müddetin hitamında şirketlerce bilumum müstahdeminin Türklerden ibaret olması hususu temin ve ifa edilmediği takdirde hükümetin serbesti-i hareketi ihraz* ve *muamele-i lâzimeyi icra edeceğinin... tebliği...* "(23 Teşrinievvel 1339 (1923) Nafia Vekili Fevzi.

Cumhuriyetin ilk aylarındaki bu kararlılığa rağmen, yabancı ve gayrimüslimlerin çalışma hayatındaki durumu ile ilgili kalıcı çözümler üretilememiştir. Zira bu yabancı veya gayrimüslimlerin vasıflı eleman oldukları ve onların işlerini yapabilecek evsafta Türkün bulunmasında zorluk çekileceği biliniyordu. Bu gerçekten hareketle, Bank-ı Osmanî, Reji, Demiryolları ve Askerî Levazım fabrikalarına yeni eleman bulunup alınıncaya kadar buralarda çalışan Hıristiyan personelin işten çıkarılmasının ertelenmesi 1. Haziran 1921 tarihinde hükûmet tarafından bir genelge ile duyurulmuştu[24]. Başlangıçta emir veya tamimlerle yürütülen bu politikalar, 1926, 1927, 1928 ve 1932[25] yıllarında kanunlarla pekiştirilmeye başlandı ve şirketlerin

[22] BCA, **BBK** 230/ 88. 16. 5, belge 4 a ve 230/ 28. 4. 17.
[23] BCA, **BBK** 230/ 88. 16. 5, belge 4 b.
[24] BCA, **BKK**, 030. 18. 1. 1/3. 23. 17 ek:95-10, Ayrıca Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, kutu:178, belge 67.
[25] **Düstur**, tertip: 3, c. 13, s. 519-520. "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun" , tarih: 4 Haziran 1932, sayı: 2007 ve **Düstur**, t. 3, c. 7, s. 667. 18 Mart 1926 tarih ve 788 sayılı "Memurin kanunu"

Levent Sahverdi Arşivi

bütün yönleriyle Türkleştirilmesi, öyle ki çalışanlarından patronuna ve sermayesine kadar Türk olması eğilimi güçlendi ve bu atmosfer içinde şirket isminin sonuna T. A. Ş. (Türk Anonim Şirketi) ibaresi boylece eklenmiş oldu. Aslında 1924 Anayasası 92. maddesiyle memuriyet hakkını "*Türk*" olanlara daha o zaman vermişti bile. 18 Mart 1926 tarih ve 788 sayılı **Memurîn Kanunu**'nun 4. maddesi "*Türk olmak*", **Eczacılık Kanunu** mad. 1, **Teşvik-i Sanayi K.** Mad. 28, **Gözlükçülük Hak. K.** mad. 1 vs. vs. hep mesleklerin icra edilmesini "*Türk olmak*" şartına bağlamıştı. Diş hekimliği ve tabiplik yapabilmek için bile "*Türk bulunmak*" gerekiyordu.[26] Buradaki "Türk"ten kasıt acaba ırkı mı, yoksa tabiiyeti mi işaret ediyordu? O dönemde Müslüman olan vatandaşların Türk sayıldığını biliyoruz. Ancak birçok kararda ırk ifadesi de, [27] Türk vatandaşları ifadesi de geçmektedir. Mesela Lozan Mübadele Talimatnamesi'nde bile mad. 16 "*...Türkiye'de tavattun etmeleri tecviz edilmeyenler ırken ve hissen merbut bulundukları memlekete iade edileceklerdir.* " Mad. 29 "*...herhangi bir Türk kasaba veya köyünde lisan ve adeti başka diğer bir ırka mensup muhacirinin miktarı yüzde yirmiyi asla tecavüz etmeyecektir.*"[28]

Yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz kanunlar doğrultusunda şirketlerle yeni anlaşmalar da yapılarak mesele halledilmeye çalışılmıştır. Birkaç örnekle bu bilgiyi pekiştirebiliriz. Dersaadet Elektrik Şirketi ile yapılan "itilaf name" mad. 11 "Altı ay zarfında umum müstahdemin Türk olacaktır"(14 Haziran 1339-1923).[29] Benzer anlaşmalar diğer şirketlerle de yapılmış ve Türk tarafı olarak anlaşmalara TBMM Reisi Mustafa Kemal imza atmıştır.

Bütün bunlara rağmen, zaman zaman şirketlerde gayrimüslimlerin çalıştığı ihbarları alınıyor, dolayısı ile söz konusu kişilerin işten çıkarılması isteniyordu: "*Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsat-ı Sınaiye T. A. Ş. de birtakım gayrimüslimlerin istihdam edildiği görülmüştür. İşaret edilmiş olanların behemehal ihracı*"(15 Şubat 1926)[30] emrediliyor bu kişilerin vasıflı ele-

[26] "Tababet ve şuubatı sanatlarının tarz-ı icrasına dair kanun" mad. 1 ve mad. 30, **Düstur**, t. 3, c. 9, s. 129.
[27] Bunun için 23. nota bakz.
[28] **Düstur**, t. 3, c. 4, s. 110-115.
[29] **Düstur**, t. 3, c. 4, s. 99.
[30] BCA, **BBK**, 230/ 28. 24. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

man oldukları bildirilince "*gayrimüslim ve ecnebi müstahdemini meyanında vazifeleri ihtisasa taalluk edenlerin yerlerine Türk mütehassıs tedarik edilinceye kadar muvakkat bir zaman için istihdamına gayrı resmi bir şekilde müsaade edilmesi zaruri ise bunlardan maada müstahdeminin hemen vazifelerine nihayet verilmesi katiyyen elzem olduğu...*"[31] bildirilmiştir. Bu tür kişilerden olan Sarkis Davudyan'ın iş başvurusu üzerine, Davudyan'ın daha önce işine son verilen gayrimüslimlerden olduğu ve geçen zaman içinde bir "sui hali" görülmediği bildirilmiş ve ihtisas sahibi bir Türk bulunmadığı için çalışmasına izin verilmiştir.[32] Buradan anladığımıza göre kişilerin kötü hallerinin bulunup bulunmadığı da özellikle dikkate alınıyordu. Türkiye'de çalışmak isteyen birçok mühendise izin verilmediği de görülüyordu. Alman, Avusturyalı, İsviçreli, Polonyalı vs ülkelerden gelen birçok uzmana iş verilirken, Paris'de mühendislik tahsil etmiş olan Jose Benezra'nın "*ehliyeti hakkında bir fikir hasıl olmadığından*" çalışmasına izin verilmemişti(23 Şubat 1926).[33] Kimine izin verilirken, kiminin yasaklı olmasının elbette bazı açıklanabilir sebepleri vardı. Bursa Har, Tenvir ve Kuvve-i Muharrike Komiserliği'nden Nafia Nezareti'ne yazılan bir yazıda şunlar bildiriliyordu: *Elektrik şirketinde çalışan bazı ecnebilerin arasında bulunan Levanten Fransızların devletin dahili siyasetindeki gayelere engel teşkil ettikleri ve 17 Temmuz ve 25 Kanunısani 926 tarihli arizalarda bunların uzman olmadıkları ve yerlerini dolduracak Türklerin bulunduğu, bu tatlısu Frenklerinin işten atılarak yerlerine Türklerin alınmasına müsaade edilmesi istenmiş iken, 10 Mart 926 da bu kişilerin uzman oldukları için çalıştıkları bildirilmişti. Bu kişilerden Mösyö Gablon daha önce Ereğli Kömür Şirketi'nde çalışırken, Türk işçi çalıştırma politikası sonucu kerhen işten çıkarılmış, fakat bu defa Rıhtım Şirketi'ne girmişti. Oradan da aynı mecburiyetten dolayı çıkarılmıştır. Gablon ve emsali zevatın istihdamı şirketlerde Türk memur ve işçilerinin tecrübe kazanmalarına engel oluyor ve işten çıkarılıyorlar. Çünkü bunların sayesinde Türk teknik elemanlar tecrübesizlikle lekeleniyor. Nitekim İstanbul Sanayi Mektebi'nin elektrikçilik*

[31] BCA, **BBK**, 230/ 124. 5. 2.
[32] BCA, **BBK**, 230/ 29. 25. 2.
[33] BCA, **BBK**, 230/ 74. 35. 26.

Levent Sahverdi Arşivi

kursunu 1. ve 2. olarak bitiren iki genci şirkette staj ve tecrübe için görevlendirmiştim, orada sadece 2, 5 ay barınabildiler. Gençlerin şirketten atılmalarına Gablon'un başlıca amil olduğu tesbit edilmiştir. Bu şahsın bir Türk ile derhal değiştirilmesi ehem ve elzemdir. Şeflerden Mösyö Besi'nin de "fevkalade Türk düşmanı" olduğu ve iki ay sonra bitecek görevinden sonra yeni bir görevin kendisine verilmemesini... arz ederim. 5 Haziran 1927, Komiser. Belgenin diğer sayfasında Gablon'un işine son verilerek yerine Fahri Efendi isimli bir Türk'ün getirildiğini, şirketin diğer bölümlerinde de gereken değişikliklerin yapıldığını okuyoruz(15 Ağustos 1927).[34]

Cumhuriyet Türkiyesi'nde şirketlerde çalışanların ve kamudaki personelin Türk olup olmadıklarına göre listelenerek ona göre "*gayri Türk*" olanların tesbit edildiğine dair belgeler Türk İnkılap Tarihi Arşivinde de bulunmaktadır. Bunlardan biri, "*Kütahya'da gayri Türk unsurlar var mı?*" diye ilgili makamlara yöneltilen bir soruşturma ile ilgili belgedir.[35] Birçok yörede ve kurumda bulunan bu "*gayri Türk*"lerin varlığı, yetkililerce araştırma konusu edilmiş ve sık sık isim ve milliyet listelerinin çıkartılıp gönderilmesi istenmiştir.[36] İşte hükûmetin böyle bir isteği üzerine Dersaadet Türk Anonim Elektrik Şirketi çalışanlarının milliyet ve dinlere göre dökümü şöyle çıkarılmıştır.[37]

İdare Meclisi Azaları: Başkan dahil olmak üzere 8 mösyö, 6 bey.

Dersaadet Türk Anonim Elektrik Şirketi Personel Listesi

Birinci Liste

Türk tebaalı Gayrimüslim	:	72
Ecnebi gayrimüslim	:	40
Toplam	:	112
Müslim	:	413
Genel toplam	**:**	**525**

[34] BCA, **BBK**, 230/ 13. 52. 4.
[35] Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, kutu: 27, belge: 130.
[36] Demiryollarında görevli gayri Müslimlerin isim listesi için bak TİTE Arşivi, kutu: 176, belge: 59 ; kutu: 179, belge 18 ve kutu:180, belge:13.
[37] BCA, **BBK**, 230/ 28. 24. 17.

Levent Sahverdi Arşivi

İkinci liste

Ecnebi tebaalı Gayrimüslim	:	41
Türk tebaalı Gayrimüslim	:	69
Toplam	:	110
Türk tebaalı Müslim	:	372
Genel toplam	**:**	**482**

Bu sayıların yüzde itibarı ile oranı şöyledir:

Ecnebi tebaalı gayrimüslim	: % 8,5
Türk tebaalı gayrimüslim	: % 14,3
Toplam gayrimüslim	: % 22,8
Türk tebaalı Müslim	: %77,2

Türkiye bu dönemde, bir taraftan sınırları dahilinde çalışanları milliyet ve dinlerine göre değerlendirip bazılarını işinden çıkarırken, diğer yandan bir çok Avrupalının iş için başvurusuna şahit oluyordu.[38] Bu başvurularda milliyet (T. C uyruklu Müslüman), ırk (Türk), din (Müslüman) ve siyaseten makbul (Millî Mücadele'ye, Atatürk'ün fikirlerine ve Cumhuriyete karşı çıkmamış) olmak gibi hasletler dikkate alındığında müspet görülenler kabul ediliyordu. Bütün bu gayri Türk ve gayri müslim olanların elenmesi politikasına rağmen 1928-29 yıllarında bile hâlâ yabancılar en azından kendi şirketlerinde çalıştırmak *"zorunda"* kaldıkları Türkleri önemli ve tecrübe isteyen görevlere getirmiyorlar, daima pasif ve atıl konumda tutuyorlardı. Buna verilecek örneklerden biri, İtalyan Aero Espresso Şirketi'nin iki Türk pilotu iki yıl boyunca seyrüsefer listesine dahi kaydetmemiş olmasıdır. Bu olayla ilgili yazışmaların sonunda şirkette çalışanların listesi istenerek, gerekenlerin yapılması için ilgililerin meseleyi takip ettikleri bildirilmiştir(6 Aralık 928).[39]

Aradan yıllar geçtikten sonra bile, belki biraz da Nazizmin etkileriyle[40] 1942'de bazı kurumlarda çalışanların ırkları ve tabiiyetleri şikayet konusu

[38] BCA, **BBK**, s. 150-154 arasında bu başvuruları görebiliyoruz.
[39] BCA, **BBK** 230/ 60. 21. 2.
[40] O dönemde Türkiye üzerinde bu etkinin varlığı hak. Bak Falih Rıfkı Atay, **Yeni Rusya**, Ankara 1931, s. 172. Ayrıca bakz. Glasenek, **Faşist Alman Propagandası**.

Levent Sahverdi Arşivi

olmaya devam ediyordu. Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili yaptığı bir konuşmada Anadolu Ajansı'nda çalışanlar için şunları söylüyordu: *"...burada çalışanların yüzde hemen yarısını ırkımın haricinde görüyorum. (...) O insanlar ki senelerden beri memleketin iktisadiyatını devletin aleyhinde kullanarak yıpratmak için o levanten efendilerinin uşaklıklarını yapanlardır... . Benim Memleketim, benim Partim, benim Meclisim, benim Devletim böyle insanları kabul etmez. (...) Başvekilim bu ajans işini temizleyecektir, orada temiz insanlar göreceğiz."* Bundan sonra Başbakan Refik Saydam' ın bizzat verdiği listeye göre A. A. da Türk olmayan bütün memurlar işten çıkartılarak kurum *"temizlenmiştir"*![41]

Cumhuriyet' in çağdaş ve ileri bir toplum inşa etmek için çalıştığı ve ona göre bir rejim kurma iddiasını da sürdürdüğü bir dönemde, bir taraftan batının iktisadi ve kültürel emperyalizmine karşı çıkmaya çalışılırken, diğer yandan Türk ekonomi hayatını çağdaş ve gelişen bir ekonomi istikametinde düzenlemek hükûmetlerin temel politikası olarak görülüyordu. Ancak bunlar yapılırken, yabancıların Türkiye'de sergiledikleri Türk düşmanlığına karşılık Türklere yabancı düşmanlığı aşılamamak, yabancı sermayeye ekonomik mantığın dışında ideolojik gözlükle bakan bir nesil yetiştirmemek ve ırkçılığı beslememek gerekiyordu. Bu ülkede kim çalışabilir, kim çalışamaz? Bunu yasal bir çerçeveye kavuşturmak ve aynı zamanda Türk vatandaşlarına iş sahası açmak gerekiyordu. İşte bu sebeplerden dolayı yabancı uyruklulara yasaklanmış meslekler ve sanatlar bir kanunla düzenlenmiştir(4. 6. 932).[42] Hemen ardından "Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun" da yürürlüğe girerek vasıfsız işlerin tamamını Türklere tahsis etmişlerdir(11. 6. 932)[43]. Vasıflı işlerde bu mesele yasal düzenlemelerle halledilemiyordu. Yeterli sayıda vasıflı eleman yetiştirmeden bu yasaklamaların Türkiye'nin aleyhine olacağı anlaşılmıştı. Zira "Milli iktisat" politikalarıyla başlayan ekonomide Türklerin et-

[41] Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 78-79

[42] BCA, (**BKK**), 30. 18. 1. 2/ 3. 30. 6, Bu konuda bak. **Düstur**, tertip: 3, cilt: 13, s. 649-650. Bu konularda ayrıntılı diğer bilgileri, özellikle Musevi kaynakları bakış açısıyla R. N. Bali açıklamıştır. Bakz. , **Age**, s. 206-240.

[43] **Düstur**, t. 3, c. 13, s. 512.

Levent Sahverdi Arşivi

kinliğini artırma faaliyetleri bir türlü gereken semereyi tam olarak verememişti. Ziya G. Etili'nin 1942 deki çıkışı aksi halde nasıl açıklanabilirdi? Tabii burada devletler arası ilişkilerdeki mütekabiliyet ilkesini de hatırlatmak istiyoruz. Ancak o zamanlar hangi Türk gidip falan-filan ülkede çalışabilirdi ki? Ne uygun eğitimli Türk, ne de Avrupa'nın iş gücüne ihtiyacı vardı. Avrupa'da işsizlerin ve aç insanların her tarafı doldurduğu o yıllarda Türkleri kimse kabul etmezdi.

Levent Sahverdi Arşivi

BASINIMIZA YANSIDIĞI ŞEKLİYLE BALKAN ANTANTI SÜRECİNDE TÜRKİYE VE BULGARİSTAN

Yrd. Doç. Dr. İhsan Sabri BALKAYA*

ÖZET

Balkanlar, Avrupa'nın her zaman müdahale ettiği ve çıkarları için kullandığı alan olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir barış ortamı oluşmasına rağmen, bu sonucu kabullenmeyen devletler de mevcuttu. Avrupa'da İtalya ve Almanya, Balkanlar'da ise Bulgaristan anti-revizyonist bir dış politika içerisine girmişlerdi. Türkiye ise kendisi için barışçı bir politikayı hem içte hem dışta benimsememiştir. Bu amaçla bütün komşuları ile barış ve dostluk antlaşmaları imzalamıştır. Balkan Antantı'da, özellikle Türkiye'nin girişimleri ile oluşturulmaya çalışılmıştır. Antantın oluşum süreci içerisinde Türkiye ve Bulgaristan'ın yaklaşım ve tutumları, Türk basınına yansımaları ile ele alanmıya çalışılmıştır. Balkan devletleri arasında yoğun diplomatik ziyaretler yapılmış ve bu işin odağını da Türkiye oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler

Balkan Antantı, Türk Basını, Barışçı Dış Politika, Anti-Revziyonist Devletler, Diplomasi, Türkiye ve Bulgaristan.

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler ABD, Erzurum.

Levent Sahverdi Arşivi

TURKEY AND BULGARIA IN MEDIA THE PERIOD BALKANIAN PACT

ABSTRACT

Balkans have akways been very importent lands to be itervented by the european countries and also they have used the jeo-politic and historical positions of these lands for their own advantages. After the first world war although there had been a peace duration oftime , there were seme countries who didn t accep the position and condition of peace. Germany and Italy in Europea and Bulgaria in Balkans had been conducting anti-revisionist foreign affairs policies. But Turkey had been conducting peaceful policies both at home and out of home. That is why Turkey had signed peace treaties with all neighboring countries. The Balkanian pact had also been tried to be carried out with the help and attempts of Turkey.In the time duration of settling of the Balkanian pact, the manner and approaching of Turkey and Bulgaria have been tried to be searched with the reflection on Turkish media. Many close diplomat visits had beeen confirmed and occured among the Balkanian countries and Turkey had a main role in this situation.

Key Words

Balkanian Pact, Turkish Media, The Pacific Foreign Policy, Anti-Revisionist Countries, Diplomacy, Turkey and Bulgaria.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Milleti'nin Kurtuluş mücadelesi başarıyla sonuçlandıktan sonra, imza edilen Lozan Barış Antlaşmasıyla yeni Türk devleti resmen tanınmış ve kendisi için yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda gelişmesi ve kalkınması hamlelerini içeren köklü değişiklikleri ve barışçı dış politikayı kapsamaktadır.

M. Kemal **"Yurtta Sulh Cihanda Sulh"** vecizesiyle Türk devletinin dış politikasının temel eksenini belirlemiştir. 1938 yılına kadar bu temel eksen üzerine dış politikamızın oturtulması için kendisi bizzat yol gösterici ve yönlendirici olmuştur.

Bütün sınır komşuları ve bölgesel devletlerle dostluk ve komşuluk ilişkilerini pekiştiren antlaşmalar bu temel dış politika hedefiyle 1923 yılı itibariyle başlamıştır.

Balkanlar Osmanlı için her zaman bir ateş çemberi olmuştur. Belki de yıkılışın ilk işaretleri iç ve dış cepheli olarak burada alınmıştır denilebilir. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve son olarak Kurtuluş Savaşı sonrası bu bölge devletleriyle aramızdaki sorunlar, yapılan barış antlaşmalarıyla noktalanmıştır. Özellikle savaş sonrası bölge devletlerinin kendi aralarında dostluk ve işbirliği antlaşmalarıyla bu sağlanan barışı pekiştirmelerine inanan Türkiye, gerekli adımları atmaktan çekinmemiştir.

Bölgede yapılan antantı* bakımından, Balkan Antantı ilk değildir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk önemli ittifak, 14 Mayıs 1920'de Çekoslovakya- Yugoslavya arasında yapılan, 23 Nisan 1921'de de Romanya'nın katıldığı Küçük Antant olmuştur. Türkiye 1925'de Bulgaristan ve Sovyetler Birliği ile, 1926'da İran, İngiltere ve Irak ile, 1928'de Afganistan'la antlaşmalar imzalamıştır.

Balkan Antantı da bu amaçla bölge barışına hizmet edeceğine inanılan bir oluşumdur. Özellikle onlarca yıldır Batılı devletlerin yönlendirme ve karıştırma eylemleriyle ateş fıçısı hâline sokulan devletler ve milletler artık kendi öz iradelerinin dışındaki müdahalelerin önünü kesmek istemişlerdir. Bu işin en çok acısını çekmiş olan Türkler de, yeni kurdukları devletin bu

* Antant: Fransızca (Entente) kelimesinin okunuş şekliyle dilimize geçmiş olup; antlaşma, uyuşma, uyum anlamına gelmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

bölgedeki temel dış politika dinamiklerini karşılıklı barış ve dostluk antlaşmalarıyla kuvvetlendirip, dış gelişmelerin önünü kesmekte ilk ve acil olan adımı atmıştır.

Balkan Antantını Doğuran Gelişmeler

I. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya devletleri böyle bir savaşı bir daha yaşamak istememişlerdir. Savaş sonrası hemen bir barış ortamı oluşturulmuştur. Tabii, bu barış ortamı, savaşı kazanan devletlerin kendi menfaatleri ve gelecekleri ile çok yakın ilişkili olarak düzenlenmiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa, barışı Avrupa'da kendileri için tehlikeli bir güç olarak algıladıkları Almanya'yı tamamen yok edici, Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalayarak egemenlik haklarını alacak bir şekilde oluşturmuşlardır.

Almanya, Osmanlı Devleti, Avusturya – Macaristan ve Bulgaristan bu barış ortamının postalları altında ezilmişlerdir. Başta Avrupa devletleri olmak üzere, hemen hemen her devlet sağlanan bu barış ortamının korunmasını istemiştir. Bu durumun sağlanmasının ancak ortak güvenlik şemsiyesi ile olacağı inancıyla Milletler Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Böylece barışın bölgesel örgütlenmelerle oluşacağı kanaati yaygınlaşmıştır.[1]

Fakat I. Dünya Savaşı'ndan sonra sağlanan bu barış ortamından veya düzeninden bazı devletler memnun olmamıştır. Bu devletler; Almanya, İtalya, Balkanlarda ise Bulgaristan'dır.

Bilhassa Almanya'nın Versailles'den kurtulma çabaları, Adolf Hitler gibi bir diktatörün devlet başkanlığı, İtalya'da Benito Mussolini'nin iktidar oluşuyla yeni bir süreç başlamıştır. İki diktatör veya faşist lider, Doğu Avrupa merkezli hatta balkanlar ağırlıklı revizyonist bir dış politikayı kendilerine temel almışlardır. Bu arada, başlayan 1929 ekonomik krizi dünya devletlerini, özellikle de ekonomisi tarıma dayalı olan devletleri olduğundan daha fazla etkilemiştir. 1929 krizi sadece ekonomik değil politik sonuçları da beraberinde getirmiştir. Balkanlarda yayılma amacı olan İtalya bu ekonomik krizi fırsat bilerek bu amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu ara-

[1] **Türk Dış politikası I (1919-1980)**, Editör (Baskın Oran), iletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 450.

Levent Şahverdi Arşivi

da Mussolini'nin dünya düzenini sadece, İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın sağlayacağını söylemesi, Türkiye kadar Balkan ülkelerini de oldukça rahatsız etmiş ve bu açıklamaya karşı çıkılmıştır.[2]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye dışındaki Balkan Devletleri bazı iç ve dış sorunlar yaşamıştır. Bu dış sorunların kaynağını revizyonist Bulgaristan ve anti-revizyonist Balkan Devletleri arasındaki çatışmalar, iç sorunlar, güç mücadeleleri, diktatörlükler ve ekonomik yetersizlikler oluşturmuştur. Bilhassa revizyonist İtalya ve onun tesirinde kalan Bulgaristan'a karşı diğer ülkeler birlik oluşturma zorunda kalmıştır.[3] Bu savaşın sonunda Avusturya- Macaristan'ın parçalanmasıyla; Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya olmak üzere beş yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu beş devletle beraber Yunanistan ve Bulgaristan iki savaş arasında birçok iç ve dış sorunlarla, politikalarla hatta büyük devletlerin çıkar çatışma alanları olma gibi bir durumla karşı karşıya kalmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın sonucundan bazı devletler oldukça kârlı çıkmış, birçok devlet ise toprak kaybından tutun prestij kaybına kadar çok şey kaybetmiştir. Bu durum devletlerin dış politikalarında, mevcut durumdan kurtulma veya mevcut durumu koruma şeklinde kendini ortaya koymuştur. Bu şekilde baktığımızda Balkan Devletleri, revizyonist olarak Macaristan, Avusturya ve Bulgaristan; anti-revizyonist olarak Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Çekoslovakya şeklinde gruplaşmışlardır.[4]

Türkiye ile Bulgaristan'ın bu gelişmeler karşısındaki durumunu belirleyecek olursak, iki devlet arasında dostluğun ve iyi komşuluk ilişkilerinin hakim olduğunu söyleyebiliriz. Bu iyi komşuluğa rağmen Bulgaristan, Trakya üzerindeki iddialarından vazgeçmemiş; hatta Trakya Komitesi bile kurmuştur. Türkiye ise kendisi için dünya barışını temel ilke edinirken, bölgesel barışın ve dostluk antlaşmalarının yapılmasının bu amaç için önemli adımlar olacağı kanaatini taşımıştır.

---

[2] Dilek Barlas, " Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politika- Makaleler,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 2000, s. 278.

[3] Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası,** İmge Kitapevi, Ankara, 1998, s. 178.

[4] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980,** Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 1987, s. 178.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye için bölgesel barış birliğinin oluşmasındaki ilk adımı Balkan Birliği oluşturmuştur. Çünkü bu bölge, Avrupa'nın her zaman kendi emelleri için kolayca kullandığı ve hareketlendirdiği bir özellik taşımaktadır. Zaten I. Dünya Harbi'nden sonra başat olarak Almanya ve İtalya'nın tutumu, Türkiye'nin bu bölgede birlik oluşturma girişimlerini hızlandırmıştır. Bu girişimlerde hiç bir ülke ayırt edilmezken, Bulgaristan'ın kendisi için tayin ettiği revizyonist dış politika, bir çelişki veya hedefe ulaşmada ortamın zorlaşmasını doğurmuştur.

Balkan Antantı'na Doğru Atılan Adımlar ve Bulgaristan'ın Tutumu

Tarihî gelişmeler veya yaşanan olaylar şunu göstermiştir ki Balkan Birliği'nin ve Balkan Antantı'nın oluşum sürecini Türkiye'nin attığı adımlar oluşturmuştur.

Bu birlik düşüncesinin ilk dile getirilişi konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Dilek Barlas, bu konuyu ilk defa 1926 yılında Türkiye'nin Romanya büyükelçisi Hüseyin Ragıp Beyin Romen Dışişleri Bakanı Duca'ya **"Balkan Paktı"** fikrinden söz ettiğini yazmaktadır.[5] Melek Fırat da, bu konunun ilk defa 6-10 Ekim 1929'da Atina'da düzenlenen "Evrensel Barış Konferansı'nda" Yunanistan eski başbakanı Aleksander Papanastasiu'nun "Balkan Birliği Enstitüsü" kurulmasını teklif ettiğini ve bunun da olumlu karşılandığını yazmaktadır.[6] Eski Ankara Belediye Başkanı ve Atatürk'ün çocukluk arkadaşı Asaf İlbey **" Atatürk'ün Hususî Hayatı"** başlıklı anılarında şunları yazmıştır:

– Atatürk bir gece her zamanki gibi masa başında şu sözleri söyledi:

" Bir Balkan birliğine lüzum var. Beni bırakınız, parti lideri olarak Balkanlarda bir geziye çıkayım. Balkan devlet adamlarıyla bir konuşayım ve efkâr-ı umumiyeyi hazırlayayım. Bir balkan birliği kurmalıyız. Dünyanın ufuklarında kara bulutlar görüyorum. Balkan

[5] Barlas, **a.g.e.**, s. 277.

[6] Melek Fırat, **Yunanistan'la İlişkiler (1928-1939), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar cilt I (1919-1980),** Baskın Oran (Edt), İletişim Yay. İstanbul, 2001, s. 350.

Levent Sahverdi Arşivi

birliği kurulabilirse Bir Avrupa birliğine yol açar. Batı devletlerinin de er geç birleşmesine zorunluluk doğar...."[7] Mustafa Kemal'in bu birliğin kuruimasındaki arzusunda gelecekte tahmin ettiği bir dünya savaşının olmasının büyük rolü olmuştur. Kısaca çeşitli mekânlarda ve zamanlarda birçok devlet adamı tarafından Balkan ülkeleri arasında birliğin oluşması dile getirilmiştir. Türk ve Yunan devlet adamlarının istekleri, diğer devlet adamlarının isteklerini de kamçılamış ve böylece seri konferanslar, toplantılar başlamıştır.

Fakat her şeye rağmen, Balkan ülkeleri arasında yakınlaşmayı ve iş birliğini engelleyecek başlıca iki etken olmuştur. Bunlardan birisi, Bulgaristan'ın revizyonist dış politikası, diğeri ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus değişimidir. Ancak 1930'da Türkiye ile Yunanistan'ın aralarındaki değişim sorununu çözmeleri, Bulgaristan'ın da içinde yer alacağı Balkan Konferansı'nın önünü açmıştır.[8] Yani bundan sonra Balkan ülkeleri arasında kısa aralıklarla bir çok toplantı veya konferans yapılmıştır.

Balkan birliğini engelleyen etkenlerin yanı sıra, tetikleyen etken olarak karşımıza 1929 ekonomik krizi çıkmaktadır. Tarıma dayalı ekonomisi olan Balkan devletleri etkilendikleri bu krizden kurtulmak için ortak hareket etmek zorunluluğu hissetmişlerdir. İşte bu ortak sorun ve ortak şartların zorunlu kıldığı işbirliği hareketinin önderliğini Türkiye üstlenmiştir.

Türkiye, Lozan'dan (Lousanne) sonra başta komşuları olmak üzere hiç bir devletin toprağında gözü olmadığını ilân etmiştir. Özellikle Balkan ülkelerinden işe başlayan Türkiye, bu amaçla ilk adımını 15 Aralık 1923'te Arnavutluk ile Dostluk Antlaşması imzalayarak atmıştır. 18 Ekim 1925 tarihli Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ise, bu anlamda atılan ikinci adımı oluşturmuştur. Bu antlaşma ile iki devlet, aralarındaki diplomatik ilişkileri devletler arası hukuk kurallarına göre kurup geliştirmeyi ifade etmişlerdir.[9]

Türkiye ile Bulgaristan arasında başlatılan dostluk antlaşmasına, 1929'da " Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması " ile devam edilmiş

---

[7] Avni Altıner, **Her Yönüyle Atatürk,** İstanbul, 1974, s.411.

[8] Sander, **a.g.e.**, s.179

[9] Hazma Eroğlu, " Türk-Bulgar ilişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Antlaşması", **Belleten,** LI/ 201, 1987, s.1339.

Levent Sahverdi Arşivi

ve 1933'de yapılan antlaşma ile 1929 antlaşması uzatılmıştır. Türkiye, başlattığı barış halkasına 28 Ekim 1925'de Yugoslavya ile "Dostluk, Saldırmazlık ve Adlî Tesviye, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması" ve Romanya ile 17 Ekim 1933'de "Dostluk, Saldırmazlık ve Uzlaşma Antlaşmasını" eklemiştir.[10] Böylece Türkiye, başlatmış olduğu bölgesel barış çemberi oluşturma girişimlerinde oldukça mesafe almıştır.

Balkan Birliği'nin oluşturulması konusunda Yunanistan ve Türkiye'nin kararlı tutumu ve istekliliği ilk meyvesini 5 Ekim 1930'da Atina'da Birinci Balkan Konferansı yapılması şeklinde vermiştir. Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katıldığı bu ilk toplantıda; Balkan devletlerinin ekonomik bağımlılıktan kurtulmaları için kendi aralarında ekonomik ve ticarî işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır.[11] Fakat bu ilk toplantıda taraflar; azınlıklar ve İtalya'nın Balkan politikası konusunda tam bir uzlaşma ortamı sağlayamamışlardır.

İkinci Balkan Konferansı 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmış; ekonomik, kültürel ve teknik konular ele alınarak yakınlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Bu ikinci toplantıda, Balkan Paktı'na yönelik tutumlar hemen hemen belli olmuştur. Türkiye ve Yunanistan ortak hareket ederken; Yugoslavya ile Romanya, güvenliklerini koruma amacıyla bu paktın en ateşli savunucusu olmuşlardır. Bu dört ülke çok çaba gösterirlerken, revizyonist dış politika işaretleri veren Bulgaristan ve İtalya'nın etkisinde kalan Arnavutluk, bu pakt fikrine oldukça mesafeli durmuşlardır.

Üçüncü konferans 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te yapılmış; Bulgaristan, kendi isteği doğrultusunda bir sonuç çıkmayacağı düşüncesiyle konferanstan çekilmiştir. Diğer beş ülke, çeşitli alanlarda komisyonlar kurarak çalışmalarına devam etmişlerdir.

Dördüncü ve son konferans, 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te toplanmış; Bulgaristansız amaçlarını gerçekleştirmeyi kararlaştırmışlardır. 1934'te Belgrat'ta bir araya gelen Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye ve Romanya

[10] Cemil Koçak, **Siyasal Tarih (1923-1950)**, Türkiye Tarih, cilt.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995,s.154-155.

[11] Barlas, **a.g.e.**, s. 278.

Levent Sahverdi Arşivi

dış işleri bakanlarının hazırlamış olduğu Balkan Antantı 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalanmıştır.[12]

Balkan Antantı'nın gerçekleştirilmesi için yapılan bu konferanslar sürecinde; karşılıklı, devletler arası bir çok diplomatik ziyaret yapılmıştır. Bu ziyaretler içerisinde Türk ve Bulgar başbakanlarının karşılıklı ziyaretleri bunun Türk ve Bulgar basınına yansımaları ilişkilerin özünü yansıtması bakımından önemlidir.

Diplomatik Ziyaretlerde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bunun Antanta Yansımaları

Balkan devletleri arasındaki heyetler hâlindeki ziyaretlerin en önemlisi, Balkan birliği için önemli adımların atılmaya başlandığı bir sırada, Bulgar Başbakanının kalabalık bir toplulukla Aralık 1931'de yapmış olduğu ziyarettir. Bu ziyaret Türk ve Bulgar basınında olduğu kadar diğer Balkan devletlerinin basınında da yankı bulmuştur.

Bulgar Başbakanı ve Dışişler Bakanı M.Nikola Muşanof ile beraberindeki heyet, Seplon treni ile saat 13'te İstanbul Sirkeci garına vardıklarında coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Türkçeyi çok iyi kullanan M. Muşanof ilk demecinde, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Beyin geçen yıl Sofya'ya yapmış olduğu ziyareti iade ettiğini, yapılmış olan antlaşmalar sayesinde iki ülkenin birbirine samimî ve dostane bağlarla bağlandığını, yapılmış olan ziyaretin var olan samimî ve iktisadî antlaşmaları bir kez daha kuvvetlendirdiğini, takviye ettiğini ifade etmiştir.[13]

Gerçekten de 1930 yılının son aylarında Cenevre'ye giden Tevfik Rüştü Aras Sofya'ya uğramış ve bir gün kalmıştır. Bu seyahat grubu içerisinde olan Vakit Gazetesi yazarlarından Mehmet Asım Bey düşüncelerini ve intibalarını M. Muşanof'un ziyareti dolayısıyla yaptığı değerlendirmede, Bulgaristan'da çok ilgi ve alâka gördüklerini, onurlarına verilen yemeğe Bulgar hükümet ve muhalefetinin katıldıklarını, böylece Türklere karşı bütün devlet yöneticilerinin millî bir tavır koyduklarını, hatta Tevfik Rüştü

[12] Fırat , **a.g.e.**, s.350-351.
[13] **Akşam Gazetesi,** 2 Kanunievvel 1931, Çarşamba.

Levent Sahverdi Arşivi

Beyin yapmış olduğu konuşmanın Bulgarca'ya çevrilmediğini ve bunun sebebini sorduklarında, **" Burada herkes Türkçe bilir"** cevabını vermelerinin şaşkınlığını dile getirmiştir.[14]

Yine bu ziyaretle ilgili olarak, Hakimiyeti Milliye Gazetesindeki köşesinde Zeki Mesut, Balkan devletleri arasındaki dostluğun ve özellikle de Bulgarların bu konudaki tavrının ne kadar değer taşıdığını şu cümlelerle ortaya koymuştur: **" Milletler hayatının çok muğlak (belirsiz) ve müşkil (zor) bir şekil aldığı bu son zamanlarda devlet adamlarının birbirini ziyaret ederek beynelmilel (uluslar arası) meseleleri yakından tetkiyk (araştırma) ve mütalea (konuşma, dile getirmek) etmeleri bir zaruret (zorunluluk) haline gelmiştir.**

...

Balkanlar Avrupalılar nazarında bir yangın ocağıdır. Fakat bu ocağı öteden beri en ziyade (fazla) üfliyen ve kıvılcımları etrafa sıçratan da daima onlar olmuştur. Balkanların salahı (rahatı, kurtuluşu), hiç şüphesiz her şeyden evvel Balkan milletlerinin başka emperyalist emellere, bilerek-bilmeyerek alet olmaktan kurtulmaları ile başlayacaktır.... Muşanof cenapları gibi sulh (barış) ve iytidal (ölçülü) siyasetinin müteşebbisleri olan Bulgar Devlet adamlarının sevk ve idare ettiği böyle bir Bulgaristan, balkan ahenk ve muvazenesinin (denge, ölçü, huzur) en kıymetli unsurlarından biridir..."[15]

Bu değerlendirme; çok özgün ve gerçekçi bir tespit içermektedir. Balkanların Avrupalılar tarafından tarih içerisinde nasıl kendileri için kullanıldığını ve gerçekten de ateş yumağı hâline getirilerek eline alanı, dokunanı acımasızca yaktığına bütün dünya şahit olmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı yüz yıl boyunca nasıl kullanıldığını, Türk avucuna hazır kızartılmış bir kestane gibi koyulmaya çalışıldığı, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının çıkarılmasında, hatta ve hatta yakın zaman Sırp vahşetiyle bu coğrafyadaki farklı milletlerin birbirinin kurdu haline nasıl getirildiği görülmüştür.

[14] Mehmet Asım, " Bulgar Başvekil Geliyor ", **Vakit,** 30 Teşrinisani 1931, Pazartesi, sayı: 4990.
[15] Zeki Mesut. **Hakimiyeti Milliye,** 1 Kanun Çarşamba 1931, No: 3730.

Levent Sahverdi Arşivi

Bulgar Başbakanı M. Muşanof 2 Aralık 1931 günü geldiği İstanbul'dan aynı günün gecesi ayrılmadan önce yapmış olduğu temas ve görüşmeler sırasında, basın mensuplarının sorularını cevaplandırmıştır. Soruların genelini Balkan devletleri ile ilişkiler ve Türk-Bulgar ilişkileri oluşturmuştur. M. Muşanof, "Bulgaristan'ın diğer balkan devletleri ile olan ilişkilerinin nasıl olduğu" sorusuna; Bulgaristan'ın bütün komşuları ile barış ve dostluk içerisinde, karşılıklı menfaatlerin korunması esasına dayalı olarak rahat ve iyi geçinmek istediğini; bu ilkelerin tamamen sağlanmasının balkan hükûmetlerinin huzur ve rahatı için gerekli olduğu cevabını vermiştir.[16]

Muşanof, "**Balkan Birliği fikrini nasıl buluyorsunuz ?"** sorusuna şu cevabı vermiştir: **"Balkan ittihadı bir idealdir. Bunun bir an evvel tahakkuku şayanı arzu ve temennidir. Fakat bu idealin tahakkuku için evvelâ onun meydana gelmesine mani olan engelleri ortadan kaldırmak lâzımdır. Bu ise Balkan ittihadını arzu eden milletlerin elindedir. Bu engeller ne kadar çabuk ortadan kalkarsa balkan ittihadı ise o kadar çabuk meydana gelir. Kısaca bu idealin tahakkuku balkan milletlerinin bunu samimiyetle kabul etmelerine bağlıdır."**[17] Bulgar başbakanı, Balkan birliği fikrinin veya idealinin gerçekleşmesi için engellerin ortadan kaldırılması gerektiğini söylerken bu engellerin neler olduğundan hiç söz etmemektedir. İhtimal ki bu engeller; Bulgaristan'ın bir türlü kabullenmediği sınırlarının değişmesi, Ege denizine bir mahreçle ulaşması, kısaca Neuilly antlaşmasında kaybettiği topraklarını geri almak olsa gerek.

Yine M. Muşanof kendisine yönetilen **"bu birliğin Avrupa karşısında vaziyeti ne olabilir?"** sorusuna, milletlerin barış, huzur ve mutluluğu için çalışan Avrupa'nın bu oluşumu memnuniyetle karşılayacağından emin olduğunu, birliğin dünya barışına katkıda bulunacağı cevabını vermiştir.[18]

İstanbul'daki temaslarını tamamlayan Bulgar heyeti 2 Kanunievvel 1931'de Ankara'ya gitmiş; Ankara'ya sabah varan heyet öğlenden sonra saat 16'da Cumhurreisi Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiştir. Yakla-

[16] **Cumhuriyet Gazetesi,** 2 Kanunievvel 1931. No: 2720
[17] **Vakit Gazetesi,** 2 Kanunievvel 1931, Çarşamba.No: 4992
[18] **Vakit,** 2 Kanunievvel 1931. Çarşamba, **No: 4992**

Levent Şahverdi Arşivi

şık bu görüşme iki saat sürmüştür. Akşam ise Başbakan İsmet İnönü konuk başbakan onuruna Ankara Palas'ta yemek vermiştir. Bu yemekte karşılıklı konuşmalar yapılmıştır. Genelde bu tür konuşmalarda, diplomatik üslûbun ağırlık kazandığı iyi niyet mesajları verilir. İsmet İnönü de konuşmasında; komşuluk bağlarımızın sıradan olmadığı, tarihten gelen bir çok ortaklıklarımızın ve benzerliklerimizin olduğunu dile getirmiş; yaşanılan acı tecrübelerin, derslerin bu gün iki devleti birbirini daha iyi anlamaya yönelttiğini, ortak menfaatlerimizin mevcut olduğunu, yapılmış olan antlaşmaların ilişkilerimizdeki olumlu gelişmelerin önemli göstergesi olduğunu hatırlatmıştır. M. Muşanof, İsmet İnönü'nün konuşmasına karşılık olarak; iki devletin arsında yapılmış olan dostluk, bitaraflık, uzlaşma ve hakem antlaşmalarının iki milleti birbirine uzun yıllardır bağlayan bağların bir sonucu olduğunu, bu bağların iki milletin ruh derinliklerinde bulunduğunu bunların sağlam ve sürekli olduğunu, Bulgarların asırlarca kendi kültürlerini ve milliyetlerini yaşatmalarına izin veren bir hakimiyetin altında yaşadıklarını ve bu uygulamanın da Bulgarlarda bir anlayış haline geldiğini özellikle vurgulamıştır.[19]

Bulgar Başbakanı M. Muşanof'un Türkiye ziyareti, Yugoslavya basınında tepkiyle karşılanmıştır. Belgrat gazetelerinden, Vreme, Targovinski, Glasnik, Politika gazeteleri, Bulgar dış politikasını eleştirmişlerdir. Politika gazetesi eleştirilerinde; Bulgaristan'ın son zamanlarda Balkanlarda tek başına kaldığını, Bulgaristan'da Makedonya komitesi hakim olunca, yardımını aradığı Fransa'nın kendisine ne siyasî ne de malî bir yardımda bulunmayacağını, yeni yetişen baş vekilin Bulgaristan'ı bu yalnızlıktan kurtarmak için Cemiyeti Akvamda üye olmayan Moskova ve Roma siyasetini tutan bir devlete müracaat ettiğini yazmıştır. Ayrıca M. Muşanof'un **"Asya hacılığına"** başlayacağı zamanda, Yunan ve Bulgar ilişkilerinin birdenbire düzeldiğini, M. Muşanof'un Ankara ziyaretinin sırf nezaket gereği değil bir takım karanlık siyasî amaçlar güttüğünü, seyahatin Roma tarafından istenilen küçük itilafa karşı koyacak bir Türk-Bulgar ve Yunan ittifakı ile ilgili olduğunu, Yugoslavya'nın bu tür manevralara karşı hazır olması ge-

[19] **Akşam,** 3 Kanunievvel 1931, Perşembe. Vakit, 3 Kanunievvel 1931.

Levent Sabverdi Arşivi

rektiğini yazmıştır. Targovinski ve Glasnik gazeteleri daha da ileri giderek, Bulgarların gözlerini Dobruca'ya ve Makedonya'ya dikmelerindense, Akdeniz ve İstanbul'a çevirmelerinin daha faydalı olacağını yazmıştır.[20] Yugoslavya basını endişelerini dile getirirken, her ne kadar Balkanlarda birlik çalışmaları gündemde olsa da, kendilerinin bir Bulgar korkusu içerisinde olduklarını açıkça dillendirmişlerdir. Yani Bulgarların Neuilly Antlaşmasında Yugoslavya'ya kaptırdıkları Tsaribrod ile Sturmıtsa bölgesini, almak için bir ittifak arayışı içinde olduğu endişesi bütün çıplaklığı ile ortaya konulmuştur.[21]

M. Nikola Muşanof'un hükûmet yetkililerden iktidardaki ve muhalefetteki parti temsilcilerinden, bazı birlik temsilcilerinden, gazetecilerden oluşan heyet, Ankara'daki temaslarını bitirerek 5 Aralık 1931 günü Türkiye'den ayrılmıştır.

Bir taraftan Balkan Konferansı toplantıları devam ederken, Balkan devletleri arasındaki karşılıklı ziyaretler de devam etmiştir. 11 Eylül 1933'te Yunan Başbakanı M. Çaldaris ile Dışişler Bakanı Demetre Maksimos Ankara'ya gelmişlerdir. Ankara'da Mustafa Kemal gelen heyeti kabul etmiş, İsmet İnönü ile görüşülmüş ve bu görüşmelerde her iki devlet arasında başlatılan dostluk münasebetleri daha da sağlamlaştırılmıştır. 14 Eylül 1933 tarihli dostluk antlaşması imzalanmıştır.[22]Bu antlaşmanın birinci maddesi; her iki devletin sınırlarının, dışardan gelecek üçüncü bir devlettin saldırısına karşı, güvenliği sağlaması öngörülmüştür. İşte bu madde başta olmak üzere, Bulgaristan yapılan bu misaktan rahatsız olmuş ve tepkisini ortaya koymuştur. Söz konusu sınırlara saldırı, Ege'ye inme amacından vazgeçmemiş olan Bulgaristan'dan gelebilirdi. Bundan dolayı en kuvvetli ihtimal Bulgaristan'ın Yunan Batı Trakya'sından saldırıya geçmesi idi. Bulgaristan, bu düşüncelerle, antlaşmanın kendisine karşı Yunanistan'ın Türkiye'den güvence sağladığına inanmıştır. 17 Eylül 1933 tarihli Bulgar Zora Gazetesi bu konuda şunları yazmıştır: **"Türk–Yunan misakı, Balkan-**

[20] **Cumhuriyet,** 3 Kanunievvel 1931, No: 2722

[21] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 148.

[22] Bilal Şimşir, **Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları İle Görüşmeleri, yedi Belge (1930-1937),** Belleten, c.XLV / 1, sayı: 177 (Ocak 1981), Ankara, 1981, 161.

Levent Sahverdi Arşivi

ların ve yakın şarkın sulhünü, Türk – Yunan hudutlarının müştereken müdafaasını ve katiyetini temin etmektedir. Bu misak bir ittifak andırmaktadır....Bu suretle Bulgaristan'ın menfaatlerine uymayan bir mania teşkil etmektedir."[23]

Balkan birliğinin oluşması için elinden gelen gayretleri olağan dışı bir şekilde ortaya koyan Türkiye, paktın imzalanmasına çok az bir süre kala Bulgaristan'da oluşan bu tepkinin bölge için zararlı olacağına inandığı için Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, Dışişler Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve beraberindeki heyet, 20 Eylül 1933 günü Bulgaristan'a ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretteki ekip içerisinde olan gazeteci Falif Rıfkı Atay, Sofya izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: **"Türk-Yunan misakının Bulgar gazeteleri üzerinde ne kadar menfî bir akis yapmış olduğunu Sofya'da anladık. Türklerle Yunanlılar arasında karşılıklı hudut garantisi demek, ancak Bulgaristan aleyhine bir tertip demektir. Çünkü misakın bu hudut maddesinde, yalnız Bulgarların Akdeniz mahreci davası hesaba katılmış olabilir."** Atay izlenimlerini, Bulgaristan'da büyük bir Türk dostluğu olduğu gibi, Bulgar dış politikasını başka yönlere sürüklemek isteyenlerin olduğunu düşünmek gerektiğini, dördü iktidarda on altı partili bir parlemento ile legal ve illegal partiler ve cemiyetlerin olduğu bir memlekette, politika mücadelesini ve basının yapmaya çalıştığı zihin kargaşasının etkisini iyi düşünmek lazımdır diyerek tamamlamaktadır.[24]

Türk heyetinin ziyaret zamanlaması çok yerinde olmuştur. Bu ziyarette İnönü, Bulgar başbakanı M.Muşanof'la yaptığı görüşmede; Türk-Yunan misakının Bulgaristan'a karşı olmadığını, misakın üçüncü tarafının kendilerinin olması için hiç bir engelin olmadığını söylemiştir. Onuruna verilen yemekte konuşan İsmet İnönü, düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: **"....Harici siyasetimizin en esaslı kaygısı şu vecize ile ifade edilebilir:** Her yerde ve herkes için sulh....**Ahiren Ankara'da Yunanistan mümessilleriyle imzalamış olduğumuz entente cordialeden burada bahsetme-**

[23] Ömer Erdem, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Başkanları ve Türk Basınındaki Akisleri,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2002,s.95-97.

[24] Falih Rıfkı Atay, " Bulgaristan'da Ne Yaptık? ", **Hakimiyeti Milliye,** 28 Eylül 1933, No: 4380.

Levent Sahverdi Arşivi

ğe sevkediyor. Bu misakın muhteviyatını biliyorsunuz. Esasen Bulgar Hükümeti kraliyesi bu misaka ait müzakerelerden devamlı ve muntazam surette haberdar edilmiştir. İtiymat esasına müstenit olan Türk-Yunan münasebatına yeni bir faaliyet hamlesi veren vesikadır. Türkiye'nin sulhpelver maksatları hakkında mümasil şerait altında bulunan memleketlerle aynı şeyi yapabilmek imkanını en büyük bir samimiyetle tetkik etmeğe amade olduğunu alenen ve resmen beyan etmekten daha parlak ve daha kati delil gösteremem."[25] Türk Başbakan ve heyetinin ziyareti Bulgar tepkisini azaltmış ama tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bu ziyaretle, Bulgarların Balkan birliği için önemli oldukları her zamanki gibi vurgulanmıştır. Gerek Kral III: Boris, gerekse Muşanof nezdinde yapılan görüşmeler sonunda, Türk-Bulgar dostluk ve tarafsızlık antlaşması beş yıl daha uzatılmıştır. Yalnız Bulgar'ların bu gelişmeleri her şeye rağmen tereddüt ve endişe ile izledikleri, hem şu ana kadarki görüşmelere hem de bundan sonraki görüşmelere yansıyacaktır.

Gerçekten bu tarihlerde devletler arası diplomasi çok hızlanmıştır. Bir taraftan küçük itilâf konferansı 28 Eylül 1933'te Yugoslavya ve Romanya krallarının katılmasıyla son toplantısını yapmış, bu toplantıda balkan devletleri arasında barış için gerçek bir antlaşma oluşturma fikrinin bütün görüşülen diğer meselelerin temelini oluşturduğu açıklanmıştır. Küçük itilâf toplantısında, Türk-Yunan misakı oldukça sevindirici bulunmuş, genişletilmesi ve bir balkan birliği oluşturulması için görüşmelerin ve girişimlerin yapılması, arzu edilen Balkan misakının önemli adımı olarak kabul edilmiştir. Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya'nın yapmış olduğu bu toplantının sonucu itibariyle Bulgaristan'ın da bu birliğin dışında kalmaması için teşebbüste bulunulması kararı alınarak, Yugoslavya Kralı Alexsandr'ın Mustafa Kemal'le görüşme yapacağı seyahat sırasında Varna'ya uğrayarak Bulgar Kralı ile görüşeceği duyurulmuştur.[26] Bulgarların yakınen takip ettikleri bu gelişmeler kendilerini düşündürürken, diğer Balkan devletleri de Bulgaristan'ın alacağı tavrı çok merak etmişlerdir.

---

[25] **İsmet Paşa'nın Nutukları (1920-1933)**, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933, s.483-484.
[26] **Cumhuriyet,** 28/30 Eylül 1933, No: 3375-3377; **Akşam,** 29 Eylül 1933-Cuma, No: 5378.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu gelişmeler yaşanırken, bu arada Ankara'nın bir ziyaretçisi daha vardı. 26 Eylül 1933'te Yunan eski başbakanı Venizelos, Türkiye'ye gelmiştir. Yapılan ziyaret sırasında Bulgarların tutumu ile ilgili görüşlerini devlet düzeyinde konuşan Venizelos, Cumhuriyet Gazetesinden Yunus Nadi ile yapmış olduğu röportajda yaklaşımını şu şekilde açıklamıştır: **"...Bence Bulgaristan biraz gecikse bile ona umumî Balkan anlaşmasında mevkii daima mahfuz ve ne zaman gelirse oturacağı sandalyesi de bulunacak olursa, umumî balkan anlaşmasının tahakkuku bu sebepten dolayı herhangi bir gecikme arızasına uğramadan hedefine varabilir. Ben buna kaniim. Türk-Yunan dostluğu Balkanlar ve Balkanlılar için harbin değil, sulh içinde dostane ve hatta kardeşçe yaşamanın bir ideal olması lazım geldiğine kafi ve kuvvetli bir işaret teşkil etmektedir..."**[27]

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki Yunanistan ve Türkiye başta olmak üzere bütün balkan devletleri, hedefledikleri Balkan Birliği'nin oluşması ve bunun sağlam bir temele dayandırılmış olması için, Bulgaristan'ın bu birlik içerisinde mutlaka olması gereğinin farkındalar. Gelişmeler karşısında Bulgaristan'ın olumsuz tavrını ortadan kaldırmak için herkes elinden geleni yapmağa çalışırken, her şeye rağmen açık kapı koymayı da ihmal etmemişlerdir.

Bu arada Bulgaristan, gelişmelerden endişelenmiş, küçük itilaf grubunun son durumları karşısında bir Bulgar- Sırp misakı oluşturmak için Yugoslavya'ya bir teklifte bulunmuş; ancak bu teklif hiç bir şekilde karşılık bulmamıştır.[28]

Yugoslavya Kralı Alexsadr'ın İstanbul'a yapacağı ziyaret her tarafta büyük ilgi ve alaka uyandırmış; bu ziyaretin Balkan barışına büyük hizmeti olacağı yaygın bir kanaate dönüşmüştür. Alexsandr İstanbul'a giderken 3 Ekim günü Varna'da Bulgar Kralı III. Boris ile bir kaç saatlik bir görüşme yapmıştır. Aslında iki hafta önce de Londra'dan gelirken Belgrat istasyonunda Kral Boris, kendisini bekleyen Yugoslav Kralı ile 45 dakikalık bir

[27] Erden, **a.g.e.**, s. 98.
[28] **Cumhuriyet,** 30 Eylül 1933, No: 3377.

Levent Sahverdi Arşivi

görüşme yapmıştı. Ancak Varna görüşmesi daha da önemli idi. Çünkü, küçük itilaf grubu arasında Bulgaristan'ı da aralarına alma fikri oldukça kabul görmüştü. Bu fikir ilk önce Çekoslovakya'da doğmuş, Romanya da aynı düşünceye taraf olmuştur.[29]

Romen Gazeteleri, Bulgaristan'ı ihtiyat ve yalnızlık yolundan kurtarmaya ve küçük itilafa yönlendirmeye çalışmışlardır. Kalenderal Gazetesi ilk defa Güney Dobruca'nın terki ihtimalinden söz etmiştir. Yani herkes Bulgaristan'ın bir çocuk gibi nazı ile oynamaktadır. Kral Alexsadr ile eşi Mari, saat 16'30 da Varna'ya varmış; Kral Boris ve eşi Ciyovanna (Joanna: İtalya'nın Giovanna- Savoy Prensesi) onları karşılamışlardır. Bu arada iki kral bir kenara çekilerek bir müddet görüşmüşlerdir. Buradan Öksinograd Sarayına çaya geçmişler, çaydan sonra iki kral bir saatten daha fazla tekrar baş başa görüşmüşlerdir. Bu görüşmede, Bulgaristan ikna edilmeye çalışılmış; imkansız istek ve arzularından vazgeçirilerek, normal şartlar içerisinde birliğe dahil edilmeye çalışılmıştır;[30] ancak bu görüşmelerden beklenilen tavırlar, ortaya konulmamıştır. Bulgar Başbakan **Jurnal dö Jönev** muhabirine yapmış olduğu açıklamada **" Bulgaristan'ın Türkiye ve Romanya ile münasebeti iyidir. Yunanistan'la anlaşmamız yakındır. Yugoslavya ile bazı halledilecek işlerimiz vardır. Yugoslavya ile yaptığımız müzakereler ilerleyebilir, ilerlemesi lâzım. Bulgaristan hiç bir devlete kendini bağlamak istememektedir. Bulgaristan ne Türkiye-Yunanistan misakına girdi ne de küçük itilafa dahil olmak istiyor."**[31] diyerek bölgesel barış ve dostluk oluşumuna karşı tutumlarını açıkça ortaya koymuştur. Hatta Muşanof daha önce de Cenevre'de Çekoslovakya dışişleri bakanı ile uzun bir görüşme yapmış ve bu görüşmede; Bulgaristan'ın küçük itilaf'a girmesi için ne gibi şartlar ileri süreceği konuşulmuştur.Bulgar devlet yetkililerinden biri demiştir ki: **"Bulgaristan, Türk ricaline karşı taahhüt altına girmediği gibi küçük itilaf ricaline karşıda taahhütte bulunmayacaktır. Hükümetimiz esaslı tavizler olmadıkça**

[29] Mehmet Asım, "Varna Mülakatı", **Vakit,** 4 Birinci Teşrin (Ekim) 1933,Sayı: 5654.
[30] **Akşam,** Bükreş 3 (hususi), 4 Ekim 1933, No: 5383. **Vakit,** 4 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, Sayı: 5654.
[31] **Cumhuriyet,** 5 Teşrinievvel (Ekim) 1933, No: 3382.

Levent Sahverdi Arşivi

ne küçük itilaf'a ne de Türk-Yunan itilafına girmez. Halbuki iki grupta bize bir şey vermiyor. Şimdilik bir kenarda kalıyoruz."[32]

Cenevre'deki anlayış Kral Alexsandr'a da Varna'da aynen yansıtılmıştır. Yugoslavya Kralı bir kaç saatliğine uğradığı Varna'dan ayrılarak yoluna devam etmiş ve 4 Eylül 1933'te İstanbul'a varmıştır. İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında Mustafa Kemal, Yugoslavya Kralını kabul etmiştir. Bu görüşmede Mustafa Kemal, Ankara'da imzalanan Türk-Yunan antlaşmasının özellikle barışın gerçekleştirilmesinde önemli bir adım olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Yugoslav Kralı Alexsandr, Balkanlarda sınırların ve barışın istikrarı için Yugoslavya ile Türkiye arasında yapılan bu görüşmenin faydalı olacağını, iki ülke arasında henüz çözümlenmemiş olan emlâk sorunun halledilmesi için emir verdiklerini söylemiştir. Karşılıklı bu konuşmadan sonra, Balkanlar'da barışın sağlanması için Türk ve Yugoslav hükümetlerinin ellerinden gelen gayreti göstereceği belirtilerek iki devlet adamının memnuniyet ve iyi dilek temennileri ile bu görüşme bitmiştir.[33]

Yugoslavya Kralının İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Bulgaristan ve Yunanistan'a uğradığını, hatta daha önce yapmış olduğu görüşmelerin iç yüzünü 16 Aralık 1933'te Belgrat büyükelçimizle yapmış olduğu görüşmenin kaydedildiği belgeden öğreniyoruz. Alexsandr, elçimize Bulgar Kralı ile yaptığı görüşmede, Bulgarların çok garip durumları olduklarını, komşularıyla iyi geçinme söz konusu olduğunda daima komiteleri ileri sürdüklerini, kendilerine karşı Makedonya, Türkiye ve Yunanistan'a karşı Trakya; Romenlere karşı da Dobruca komitelerini gündeme getirdiklerini söyleyerek artık bu oyunlara inanma zamanı geldiğini belirtmiştir. Kral Alexsadr Bulgar Kralı III. Boris ile devam eden konuşmasında sözün iki hükümet arsındaki siyasî anlaşmaya geldiğinde Boris'in; yakın zamanda Romanya Dışişleri Bakanı Nicolas Titulesco'nun Sofya'ya geldiği zaman Bulgaristan'ın balkan anlaşmasına girmesini teklif ettiğini ve girmedikleri takdirde durumlarının çok fena olacağını tehditle kendisine söylediğini iletmiştir. Boris konuşmasına devamla; **"...Ben bu tehditlerden bir şey anlamıyo-**

[32] **Akşam,** 4 Ekim 1933, No: 5383.

[33] **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Belge: 35 (M.M.D.A 100 Belge), Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Hususi Kalem Müdürlüğü.

Levent Sahverdi Arşivi

rum. Titülesko Bulgaristan'la Romanya arasında hal olunacak meselelerin pek ehemmiyetsiz olduğunu ve mühim itilafların Yugoslavya-Bulgaristan arasında olduğunu söyledi. Benim sizinle anlaşmam için kimsenin tavsiyesine ihtiyacım yoktur." demiştir. Bu sözler üzerine Alexsandr, Titulesco'nun nakledilen sözlerini gülerek dinlediğini ve hayret ettiğini belirterek, Kral III. Boris'e Balkan anlaşması hakkındaki görüşlerini çok açık bir şekilde söylediğini, kendisinin Gazi hazretleri, Yunan devlet yetkilileri, Titulesco ve sonra da Tevfik Rüştü Aras ile görüştüğünü ve neler konuştuklarını söylemiştir. Konuşmasını şöyle sürdürmüştür: **"...Dördümüz balkanlarda sulh ve sükunun tesisi ve balkan milletlerine mütekabil emniyet esası üzerine refah ve saadet temini maksadı ile müşterek bir anlaşma yapmağa karar vermiş olduğumuzu ve Bulgaristan'ıda bu anlaşma çerçevesi dahilinde görmek arzuyu halisanesinde bulunduğumu anlattım. Bu beyenatım Kral Boris'i derin bir düşünceye saldı ve bilakaydüşart böyle bir anlaşmaya Bulgaristan'ın dahil olmasının çok humiliant olacağını ve bunun Bulgar efkarı umumiyesi üzerinde elim ve acı bir tesir yapacağını anlatmak istedi. Bunun üzerine ne bizim ve ne de diğer komşuların Bulgaristan'ı humilier edecek bir vaziyete düşürmek istemediğimizi, bilakis Bulgaristan'ı aramıza almakla refah ve saadetini ve emniyetini takviyeyi istihdaf eylediğimiz ve çok elem görmüş olan balkanların ancak müttehit ve müşterek bir anlaşma sayesinde sükunet bulacağını ve Bulgaristan'ın böyle bir anlaşmadan hariç kalması cihan efkarı umumiyesine orasının bir fesat ocağı olarak kaldığı fikrini vereceğini ve esasen biyevm böyle bir fikrin mevcut olduğunu kendisine lisanı münasiple anlattım ve Bulgaristan'ı böyle bir anlaşmaya davet etmekle humilier etmek istediğimizi göstermek için de bu bapta yapılacak olan müşterek mukavele formülünün kendileri tarafından ihzar olunmasını teklif ettim."** Bu açıklamalar karşısında Kral III. Boris'in çok zor duruma düştüğünü ve teklifini tereddütlü bir şekilde kabul ettiğini belirten Alexsandr, Belgrad elçimize devamla; Bulgaristan'ı biraz daha beklememizi, iyi niyetli teklifimizi kabul eder ve kabul edebileceğimiz bir formül verirlerse ne âlâ, yok eğer vermezlerse dört balkan devletinin aralarında balkan anlaşmasını im-

Levent Şahverdi Arşivi

za edeceğini, dört balkan devletinin ittifakının gücünden emin olan Bulgaristan'ın istediğimizi kabul edeceğinden emin olduğunu söylemiştir.[34]

Artık 1933 yılının sonuna gelindiğinde, gerek Balkan devletlerinin kendi aralarında , özellikle de Bulgaristan'la yapılan görüşmelerinde Balkan Antantı yolunun sonuna gelinmiş ve Bulgaristan'ın bu gelişmeler karşısındaki tutumu aşağı yukarı belli olmuştur.

Bu diplomatik yoğunluğun gerçekten de odağındaki devlet adamı Mustafa Kemal olmuştur. Balkan Devletleri yöneticileri Ankara'da Çankaya Köşkünde, İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında ağırlanırken, barışın gerçekleştirilmesi için ikna edilmeye ve aralarındaki pürüzler giderilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin bu tutumu hem mevcut devletlerin yönetici kadrosu ve muhalefetiyle hem de balkan ülkelerinin Basın dünyasında manşet ve haberleriyle övülmüş, duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.

Balkan Antantı İmzalandıktan Sonraki Gelişmeler

Balkan Devletleri, 1930'yılından 1933 yılının sonlarına kadar yapmış oldukları konferans ve karşılıklı üst düzey diplomatik ziyaretlerle Balkan Antantı'nın imzalanması için alt yapı çalışmalarını tamamlamışlardır. Bölgede bir barış çemberinin oluşması için ilk girişimleri başlatan Türkiye; Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan ile yapmış olduğu ikili antlaşmalarla aslında antantın gerçekleşmesi için gerekli ortamı oluşturmuştur. Bu süreçte Türkiye – Bulgaristan arasındaki ilişkilere yukarıda yazılanlar ışığında bakıldığında; iki ülke arasında hiç bir ciddî sorunun olmadığı hemen göze çarpmaktadır. Türkiye, bu süreçte hep Bulgaristan'ın yanında olmuş ve diğer devletlerle arsındaki sorunları çözmek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Ancak, Bulgaristan'ın diğer komşularıyla olan sınır problemini kendisi için ilişkilerinde birinci öncelik olarak görmesi, başlatılmış olan bu barış çemberine güçlü bir halka olarak eklenmesini ne yazık ki engellemiştir. Bulgarlar, 1919 yılının şartlarını 1930-1933'lerde devam ettirmek istemiş; Arnavutluk ile İtalya'nın Balkanlar ve Ege'de es-

[34] **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), Belge: 38, Türkiye Cumhuriyeti Belgrat Elçiliği, No: 7792/392, 16. XII.1933.

Levent Sahverdi Arşivi

tirmeye çalıştığı I.Dünya Savaşının sonuçlarını değiştirmeye yönelik rüzgarın etkisinde beraber kalmıştır.

İşte bu şartlar içerisinde, 9 Şubat 1934'te Atina'da 12'40'ta Atina Akademisinde Türkiye adına Dışişler Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Yugoslavya adına Dışişleri Bakanı Bogolioub Jevtiçh, Romanya adına Dışişler Bakanı Nicolas Titulesco, Yunanistan adına Dışişler Bakanı Demetre Maximos, üç madde ve bir ek protokoldan oluşan Balkan Antantı imzalanmıştır.[35]

İmzalanan paktın maddeleri ve açıklayıcı ek protokolü okunduğunda; bu antlaşmanın bir bölgesel savunma ve yardımlaşma ittifakı olduğu ortay çıkar. Asıl amaç, balkan devletlerinin sınırlarını üçüncü bir devletin saldırısına karşı korumak olup ancak bu devletin balkanların dışında olması karşısında tamamen etkisiz olacağı kesinlikle ortaya çıkmıştır. Maddeler ve açıklayıcı ek ile amaç, İtalyan revizyonist politikası etkisinde kalabilecek Bulgaristan'ı bu etkiden korumak hatta korunmaktır.

Balkan Antantı'na tabi ki en büyük tepki Bulgaristan'dan gelmiştir. Bulgaristan'ın Mir Gazetesi; bu anlaşmanın bir Balkan anlaşması olarak görülemeyeceğini, sadece müttefikler arasında bir itilaf (uyum,uyuşma)tan ibaret olduğunu, bu durumuyla devam ettikçe bir nifak eseri olacağını yazmıştır. Mir gazetesi tepkisini şöyle sürdürmüştür: **" Bulgar milleti hemen her şeyini kaybetmiştir. Fakat henüz şerefini müdafaa edebilir. Vücuda getirilen eser, Bulgaristan'ın zararınadır. Eğer biz bu eseri imzalamış olsaydık bu bizim menfaatimize olmayacaktı. Büyük bir sabır ve tahammül göstermeğe çalışalım. Dahili birliğimizi, milli vahdetimizi koruyalım."**[36]

Şunu açıkça görmek mümkün ki Bulgarlar sınırların korunmasına kesinlikle karşı olmuşlardır. Bu konuda Bulgar başbakan Muşanof'a Balkan Antantı hakkındaki görüşü sorulduğunda: **" Size kati olarak şunu söyleyebilirim ki bugünkü hudutları teyit eden bir misakı bile bile imza etmeyeceğiz"**[37] demiştir.

---

[35] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.454-455. Hakimiyeti Milliye, 10 Şubat 1934, No: 4510.

[36] **Milliyet,** Sofya, 11(A.A), 12 Şubat 1934, No: 2877.

[37] **Hadiseler Takvimi,** 1-31 İkinci Kanun 1934, Sayı: 2, s. 89.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu sınır meselesi balkan devletlerinin hem ittifakına hem de ittifak karşıtlığına sebep olmuştur. Konunun başında da belirtildiği gibi, "revizyonist" ve "anti-revizyonist" olarak devletler iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplaşma karşısında Türkiye'nin her iki gruba karşı tutumu tarafsız olarak yansımıştır. Ancak 1933'te Türkiye'nin Yunanistan ile yapmış olduğu sınırların korunması anlaşması, Türkiye'yi statükocuların safına katmıştır. Böylece Türkiye, özellikle Bulgaristan'ın temel hedefleri karşısında yer almış oluyordu. Ancak Türkiye, yapılan bu ittifaka Bulgaristan'ı katmak için çok çabalamıştır. Türkiye özellikle İtalya'da Mussoloni'nin Akdeniz ve Ege Denizi'ne, Balkanlara yönelik başlatmış olduğu tehdit karşısında, yanında yer alacak olan devletin Bulgaristan olacağı ihtimalinin çok fazla olması nedeniyle kendi sınırlarını korumak mecburiyetindeydi.

19.1.1934 günlü Dresdner Anzeiger Gazetesi, yapılan antlaşmayı **"Büyük İstifham İşareti"** başlıklı yazısında şu ifadelerle değerlendirmiştir: **"Bulgaristan bir demir çembere hapsedilmek üzeredir. Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve hayret Türkiye harp ganimetini mütekabilen temin edeceklerdir. Buna dostlar arasında statüko denilir. Bulgaristan'a da iştirak hakkı veriliyor. Kurbanlık kuzu başını baltanın altına koymaya dostane davet ediliyor. İntihar namzedinin eline bir rüvelvel veriliyor. Filhakika Bulgaristan'ın bu şirkete girmesi intiharına müsavidir. Şarki Rumeli'ye, Makedonya'ya, Trakya'ya, Ege Denizi kapısına feragatı mutazammındır. Halbuki Bulgaristan'ın kendi, kendini parçalaması ve Makedonya açık yarısını sarmaktan feragat etmesi hiç bir teskine müncer olmaz. Çünkü o vakit Yugoslavya ve Yunanistan Makedonyalılara rüververleri ve bombaları patlatacaklardır. Zaten bunlar hiç bir şeyden çekinmez. Makedonyalılar Sofya tarafından terk edilince her türlü cüret ve cinayete hazır olacaklardır."**[38] Bulgaristan'ın bu söylemleriyle statükoya kesinlikle karşı olduğu ve mutlaka değişim istediğini; bunun en büyük engeli olarak da Balkan Antantı'nı görmüş olduğunu açık seçik bir şekilde ilân edilmiştir.

[38] Dresdner Anzeiger Gazetesi'nden "Büyük İstifham İşareti", 19.1. 1934, **Hadiseler Takvimi,** 1-31 İkinci Kanun 1934, Sayı: 2, s. 105.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye Bulgaristan'ı bu yaklaşımından vazgeçirmek için arzularını antantın hemen öncesi, Tevfik Rüştü Bey'in Belgrat'tan Ankara'ya dönerken Sofya İstasyonunda M.Muşanof ile yapmış olduğu görüşmede ve gazetecileri açıklamalarıyla dile getirmiştir. Tevfik Rüştü Bey, özellikle Bulgarların Ege Denizi'ne çıkma hedefleri ile ilgili olarak ve 1930 sonrası Türkiye'nin statükocu grubun yanında olduğunu şöyle açıklamıştır:" **...Sulh muahedeleri iyi münasebet tesisi için en iyi esasatı teşkil ettiklerinden Türkiye muahedelerin tadiline muhaliftir. Mamafih bu münasebatın tesisi için de müsait bir muhit meydana getirilmesi lazımdır....Bulgaristan'a yapılan vaitlerin sulh ve müsalemat dairesinde incazını temin hususunda Bulgaristan'ın gayret sarf etmesi hakkında kimse itiraz edemez. Ve ben şahsen Bulgaristan'ın Adalar Denizinda iktisadi " arazi terki suretile değil" bir mahreç hususundaki taleplerine müzahirim. Bu mesele üzerinde Yunanistan'da müzakereye hazırdır. Ancak arazi edinmek yolundaki arzular bertaraf edinmelidir."**[39] Türkiye açıkça Bulgaristan'a toprak taleplerinden vazgeçmesini söylemiştir. Bu tavır, Bulgaristan'da çok da iyi karşılanmamıştır. Ancak yapılacak bir şey de yoktur. Bulgaristan, değişen şartları kendisinden yana görmekteydi. İtalya ve Almanya'nın o günki tutumunun kendisine yeni fırsatlar getireceği kanaatiyle hareket etmiştir. Balkan devletleri de Bulgaristan'ın bu tavrından çekinmişlerdir.

Bulgaristan'ın başından beri istediği, Ege Denizi'ne bir çıkış konusu 1919 tarihli Neuilly Antlaşması'nın 48. maddesinde " Ege Denizinde serbest iktisadî menfez " olarak yazılmıştır. Tartışmaya açık bu madde için, Yunanistan'ın tavrı ise; eğer iktisadî bir çıkış istiyorsanız buyurun vermeğe hazırız ama amacınız toprak almak ise bu ancak silahla olabilir şeklinde olmuştur.[40]

---

[39] Near East India Mecmuasından, **Ayın Tarihi,** 1-31 İkinci Kanun 1934, Sayı: 2, s. 103-104.

[40] **Yeni Asır Gazetesi,** "Hayal Hakikat Oluyor" (İsmail Hakkı), **Ayın Tarihi** 1-31 İkici Kanun 1934, Sayı: 2, s.100.

Levent Sahverdi Arşivi

Sonuç

Bu çalışmada, Balkan Antantı sürecinde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve her iki devletin antanta yaklaşımı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Olayların, Türk medyası'na, bu medya aracılığı ile bölge basınına yansımaları ve araştırma eserleri dikkate alınarak yazılmıştır.

Bölge devletlerinin birbirleriyle ilişkilerinde istenen olumlu havayı Türkiye'nin, başta da Mustafa Kemal'in barışçı politikaları yaratmıştır. Türkiye diğer devletlerle olduğu gibi Bulgaristan ile de bir çok antlaşma imzalamıştır. Buradaki ikili anlaşmalardan amaç, bölgesel barış ve güvenliği sağlamak olmuştur. Türkiye'nin Lozan da dahil olmak üzere Bulgaristan'la, bölge devletlerine göre ilişkileri daha iyi ve aralarında çok ciddî sorunların olmadığı bir ilişki vardı. Türkiye'nin dış politika ilkesi, yurtta ve dünyada barışı sağlamak, yakın veya uzak hiç bir devletin topraklarında gözü olmadığı esasına dayanmaktaydı. Bu noktada Bulgar dış politikası ile çatışma göstermiştir. Çünkü, Bulgar devletinin bölgesel dış politikası revizyonist bir anlayış üzerine oturtulmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonunda komşularına birçok toprağını kaybetmiş, alan olarak daraltılmış ve Ege Denizi ile ilişkisi kesilerek Karadenizle bağlantılı bir duruma getirilmiştir. Normal şartlarda Türkiye ile dış politikaları kesişen, çatışan bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye, balkanlardaki revizyonist ve anti-revizyonist yapılanma karşısında tarafsız olarak hareket ederek barışa daha fazla hizmet edeceğine inanmıştır.

İtalya'nın Akdeniz'de Roma imparatorluğunu yeniden yaratmak istemesi, Ege denizine hakim olduğu tavrı, balkanlarda Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk üzerine kurulu faaliyetler Türkiye ve Yunanistan başta olmak üzere herkesi rahatsız etmiştir. Yalnız bu durumdan memnun olan devlet Bulgaristan olmuştur. Bu yaklaşımlar, Bulgaristan'ın menfaatleriyle birebir örtüşmekte idi. Yani Bulgaristan İtalya'nın etkisinde kalarak, balkanlarda Türkiye ve Yunanistan'ın başlatmış olduğu bölgesel birlik ve ittifak arayışına hep mesafeli durmuş hatta karşı çıkmıştır. Bu tutumu; Yunan, Türk, Yugoslav, Çekoslovak üst düzey devlet yöneticileri tarafından başlatılan yoğun diplomasi ile giderilmeye çalışılmıştır. Ankara bu diplomatik

Levent Sahverdi Arşivi

trafiğin merkezi; Atatürk ise, yönlendiricisi ve ikna edicisi olarak çok önemli rol oynamıştır. Ancak bütün bunlar istenilen sonucu vermemiştir. Bulgaristan'ın katılmadığı Balkan Antantı, bu yönüyle zayıf kalmış ve istenilen etkinlikten uzak olmuştur. Bu etkisizlik sadece bu sebebe bağlı değildir ama bu da önemli bir etken olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'na doğru gidişin hızlandığı bir zaman diliminde, bölgemizde karanlık bulutların gezindiğini fark eden Atatürk, yine Avrupa devletleri tarafından bu bölge devlet ve milletlerin bir maşa olarak kullanılmaması için gerekli uyarıları yapmış; ancak Bulgaristan bu oyundan kendini kurtaramamıştır.

Mustafa Kemal 27. 2. 1938'de Balkan Antantı hakkında yapmış olduğu konuşmada; Balkan ittifakının Türkiye'nin başta beri içtenlikle üzerinde durduğu bir ideal olduğu, bu idealin her gün daha da gelişmesi ve ilerlemesinden mutlu olduğunu, bu durumun sağlanmasında müttefik devletlerin yöneticilerinin çabaları, başarılar ve bağlılıklarının takdireşayan olduğunu söylemiş ve sözü basına getirerek: **" Bu yüksek ideale giderken müttefik devletlerin başında bulunan zevatın hizmetlerine, matbuatın dahi büyük hizmetlerinin sebkat(geçme, ilerleme) etmekte olduğunu müşahede etmekteyiz. Balkan milletleri matbuatının bu yüksek idealikendi idealleri telakki etmeleri ve bu idealin tahakkuku için bütün imkanlarla çalışmalarını kendilerinden temenni ederim. Matbuatın şimdiye kadar aynı suretle vazifesini ifa etmiş olduğunu tekrar etmeliyim."**[41] diyerek basının bu ittifak sürecinde önemli bir vazife gördüğünü ve daha da göreceğini açıklamıştır.

9 Şubat 1934'te Balkan Antantı imzalandığında Türkiye, daha önceki tarafsızlığını terk etmiş; anti-revizyonist yaklaşım içerisine girmiş; Bulgaristan ise, revizyonist yaklaşımını devam ettirmiştir. Böylece Antantın ve Türkiye'nin, Bulgaristan'ın karşısında olduğu ona karşı bir koruma oluşturma hedefi güttüğü açıklık kazanmıştır.

[41] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997. s.329-330.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sabverdi Arşivi

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ RUM VARLIĞINA DAİR GÖRÜŞLER

Yrd. Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU*

ÖZET

Doğu Karadeniz bölgesindeki Grek varlığı M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren gelişen kolonilerle ortaya çıkmıştır. Bizans döneminin sonlarına kadar bölgedeki diğer topluluklarla karışarak Rum adı verilen Ortodoks kitlesi içerisinde yer alan Grekler, 30 Ocak 1923'te imzalanan mübadele sözleşmesiyle Yunanistan'a göç etmişlerdir. Bununla birlikte Megal-i İdea'yı yeniden canlandırmaya çalışan Yunanistan'daki bazı çevreler, XX. yüzyıl başlarında bölgede Rum soykırımı yapıldığı, günümüzde Rum kökenli topluluklar bulunduğu gibi iddialar ileri sürmekte ve bu iddialarına uluslar arası kamuoyunda destek aramaktadır.

Anahtar Kelimeler

Doğu Karadeniz Bölgesi, Rumlar, Mübadele, Yunanistan, Megal-i İdea.

* Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Elazığ.

Levent Sahverdi Arşivi

THE OPINIONS ABOUT EXISTENCE OF GREEKS IN THE REGION OF THE EASTERN BLACK SEA

ABSTRACT

The existence of Greeks in the region of the Eastern Black Sea had appeared by the colonies growing up from the seventh A.D. Greeks who formed the main component of the Orthodox people (called Rum) joining with the other peoples of the region had emigrated to Greece by the Exchange-Agreement that signed in 30 January 1923. However, the some groups who have try to reanimate the Great Idea have put forward the assertions that genocide of Rums is made at the beginning of tenth century and today there are Rum origin people in this region. So, they have been looking for the support at the international agenda.

Key Words

The Eastern Black Sea, Rums, The Exchange of Minorities, Greece, Great Idea.

Levent Sahverdi Arşivi

Karadeniz bölgesi, tarih boyunca pek çok topluluğun yurt tuttuğu bir saha olmuştur. Bunlar içerisinde en önemlilerinden birisi M.Ö. VIII. yüzyıl sonları veya VII. yüzyıl başlarında yöreye yerleşen Greklerdir.[1] Daha çok yöreye hakim olan siyasî teşekküle bağlı olarak çeşitli dönemlerde Grek, Helen, Rum vs. gibi farklı isimlerle de anılan bu topluluk yörede Türklerin hakimiyetinden sonra genellikle Rum olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla bu deyim hiçbir zaman sadece Grek etnisitesini ifade etmemiş, onunla birlikte eski Yunan kültürü ve Ortodoks Hıristiyanlığın potasında bütünleşen Anadolu halklarının bakiyesi Roma vatandaşlarının tümünü adlandırmak için kullanılmıştır.[2] Bizans deyimi ise son dönem Batılı yazarların kullandığı bir kavram olup ortaçağ vekayinâmelerinde bunun yerine Romalı anlamına gelen Romaios tabiri göze çarpar. Bu terimin aynı kaynaklarda yer alan Grek etnisitesinden ayrı olarak kullanılması dikkat çekmekte olup dönemin sonlarına doğru Helen sözcüğü daha çok tercih edilir.[3] Selçuklulardan itibaren Türk kaynaklarında yer alan ve Roma vatandaşı manasına gelen Rum tabiri içerisinde ancak belirli bir zümre Grek etnisitesini temsil etmektedir.[4] Dolayısıyla Karadeniz bölgesinde yurt tutan

[1] Geniş bilgi için bkz., R. Drews, *"Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri"* (nşr., Ö. Çapar), **AÜDTCFTAD, XV/26,** (1991), s. 303-327.

[2] Rum tabiri Araplar tarafından Doğu Roma/Bizans için kullanılan bir isimdir. Türkler Anadolu'yu fethettiği sırada da bu bölge için Rum ülkesi tabiri kullanılmaya devam edilmiştir. [Bkz., Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I**, Ankara 1988, s. 23.] Aynı tabir daha sonra "Romalıların ülkesi" anlamında -Mora yarımadası ve Bosna haricinde- Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki kısmını ifade etmek için kullanılacaktır. [Bkz., Jakop Philip Fallmerayer, **Doğu'dan Fragmanlar** (nşr. H. Salihoğlu), Ankara 2002, s. 477.] Osmanlıların İstanbul'u ele geçirdikten sonra oradaki Hıristiyanları adlandırmak için kullanılan Rum isminin ihtiva ettiği anlam içerisinde Romalı/Bizanslı manasında Grekler dışında Sırp, Bulgar, Bosnalı vb. topluluklar da vardı. [Bkz., Salâhi R. Sonyel, **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire,** Ankara 1993, s. 24.] O sebeple Rum etnik değil doğrudan coğrafî bir isimdir. Anadolu bu isimle anılınca Mevlana Celaleddin-i Rumî örneğinde olduğu gibi oradaki oturanlara da Rumî denmesi tabiidir. Bu onların etnik anlamda Grek olduğu anlamına gelmez. Bkz., Tuncer Baykara, *"Rum, Şam ve Anadolu Kavramları Üzerine"*, **Birinci Ortadoğu Semineri (Elazığ 29-31 Mayıs 2003) Bildiriler**, Elazığ 2004, s. 33 vd.

[3] Bkz., Dimitri Kistikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu** (nşr., V. Aytar), İstanbul 1996, s. 11 vd. Yunan sözcüğü ise önce Perslerin, sonra Arapların ve genel olarak İslam dünyasının Greklere verdiği isimdir. Bkz., Demetrius J. Georgacas, **The Names for the Asia Minor Peninsula**, Heidelberg 1971, s. 74 vd.

[4] Selçuklular devrinden itibaren Türk kaynaklarında Anadolu için "Romalıların ülkesi" anlamında Rum ülkesi, Bizans İmparatoru için "Rum İmparatoru", ülke ahalisi için de "Rum" isminin kullanıldığı görülmektedir. Bkz., Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-Nâme, I**, (nşr. E. Merçil), İstanbul 1977, s. 65, 104 vb.; El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye, I,** (nşr., M. Öztürk), Ankara 1996, s. 58, 70, 76 vb.; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr** (nşr., M. Öztürk), Ankara 2000, s. 12 vd., 20 vd., 45-50, 188 vb.; **Anonim Selçuknâme** (nşr., F.N.Uzluk), Ankara 1952, s. 7 vd., 21, 25 vb.; Mehmet Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ, I** (nşr., F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, s. 23, 27 vb.; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih, I,** (nşr., İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s. 9, 23 vd., 36 vd., 93 vd., 254 vd.; **Âşık Paşaoğlu Tarihi** (nşr. Atsız), İstanbul 1992, s. 13 vd., 131; **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman** (nşr., N. Azamat), İstanbul 1992, s. 93, 127; vb.

Levent Sahverdi Arşivi

topluluklar daha sonraki dönemlere ait kaynak ve araştırmalarda Rum olarak anılmış olsalar dahi bunlar içerisinde Grek olmayan pek çok topluluğun bulunduğu unutulmamalıdır. Vazelon manastırı kayıtlarında Trabzon ve çevresindeki Hıristiyanların neredeyse yarısının Grek olmayan isimler taşıması,[5] ayrıca mübadeleyle Yunanistan'a giden Rumların bu ülkedeki Greklerle uzun süre anlaşamayacak kadar başka dillerle karışmış bir Grekçe konuşması[6] bunun en açık delilleridir. Onun için bu çalışmanın başlarında Grek tabiri tercih edilerek bölgeye yerleşen bir etnik grup söz konusu edilirken ilerleyen kısımda kullanılan Rum tabiri, Ortodoksluk potasında eriyen, içerisinde Türklerin de bulunduğu çeşitli ırklardan oluşmuş ahaliye karşılık gelmektedir.[7]

Karadeniz bölgesinde Greklerin yerleştiği dönemle ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Ancak söz konusu yerleşmenin yörede ticaret kolonilerinin kurulmaya başladığı M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren geliştiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta birer şehir devleti olan[8] bu koloniler, M.Ö. VI. yüzyıl başlarında bölgenin doğu kısmını ele geçiren Perslerin,[9] M.Ö. 334'te

---

[5] Bkz., Anthony Bryer, "*Rural Society in Matzouka*", **Continuity and Change in late Byzantine and Early Ottoman Society** (nşr. A. Bryer-H. Lowry), Washington 1986, s. 79 vd.

[6] Bkz., Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi** (nşr., D. Şendil), İstanbul 1997, s. 127; Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları** (nşr., D. Evci), Ankara 1997, s. 22.

[7] Grekler geldiğinde bölgede bulunan İskitler [Bkz., Stephannos Orbelian, **Histoire De La Siounie, II** (nşr., M. Brosset), Saint-Petersburg 1866, s. 172 vd.; Joseph Sandalgian, **Histoire Documentaire De L'Armenie, I**, Rome 1917, s. 253, 364; E.H. Minns, "*The Scythians and Northern Nomads*", **The Cambridge Ancient History, III**, Cambridge 1970, s. 194.] ile Byzer, Ekekheiri, Bechir, Macron, Mosinik, Chalyb, Sasper, Taok, Phasian gibi kabileler [Bkz., Ksenophon, **Anabasis** (nşr., T. Gökçöl), İstanbul 1984, s. 133, 139 vd., 148 vd., 153 vd., 160 vd; M.Vivien de Saint-Martin, **Description Historique et Geographique de L'Asie Mineure, I**, Paris 1852, s. 180 vd.] Hıristiyanlığın benimsenmesinden sonra ortadan kalkmış ve daha sonra Rum olarak anılan kitleye dahil olmuşlardır. Bu değişim Trabzon Rum Devleti döneminde de sürmüştür. [Bkz., Rustam Shukurov, "*Aima: The Blood of the Grand Komnenoi*", **BMGS, 19** (1995), s. 161-181.] Vazelon kilisesi kayıtlarında, bu gruplar içerisinde Türklerin de bulunduğu açık bir biçimde görülmektedir. Bkz., Rustam Shukurov, "*Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond*", **ACTS XVIII th International Congress of Byzantine Studies** (Moscow 1991) **II**, Shepherdstown 1996, s. 77 vd; aynı yazar, "*Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkçe Konuşan Bizanslılar*", (nşr., K.Çiçek) **Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler**, Trabzon 1999, s. 112 vd.

[8] Bu dönemde bölge hakkında seyyahların ve tarihçilerin notları için bkz., Alexandre Baschmakoff, **La Synthese Des Periples Pontiques**, Paris 1948, s. 62-161; Adem Işık, **Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi**, Ankara 2001, s. 128-148; Veysel Usta, **Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon**, Trabzon 1999, s. 13-27; Ahmet Mican Zehiroğlu, **Antik Çağlarda Doğu Karadeniz**, İstanbul 2000, s. 22-36.

[9] M.Ö. 521'de Persler ülkeyi eyaletlere ayırdıklarında, Karadeniz bölgesinin doğu kesimi 19. satraplıkta yer almıştır. Bkz., Herodotus, **Herodot Tarihi** (nşr., M. Ökmen), İstanbul 1991, s. 173 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

de yöreye ulaşan Makedonyalıların hakimiyeti altına girmiştir.[10] İskender'in M.Ö. 323'te ölümünden sonra yardımcılarından Eumenes yöreye hakim olmuş,[11] nihayet İran kökenli Mihridates hanedanının M.Ö. 298'de bölgede kurduğu Pontus Devleti sınırları içinde kalmıştır.[12] Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da doğuya yayılması[13] ile birlikte M.Ö. 63 yılında bu devletin hukukuna tâbi olan yöredeki Grekler, pek çok değişime ve karışıma uğramış bir halde 395'ten XI. yüzyılın son çeyreğine kadar Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu vatandaşı olarak varlığını sürdürecektir.[14] Bu değişimde Bizans İmparatorluğu'nun VI. yüzyılda bölge halklarını devlete bağlamak için Hıristiyanlığı resmî din, Grekçe'yi de ibadet dili haline getirmesinin önemli bir rolü vardır.[15] Böylece Bizans devrine kadar Grek etnisitesinin özelliklerini muhafaza etmeyi başaran bu grup, yöredeki diğer unsurlarla karışarak asliyetini kaybetmiş, aynı dönemin sonlarına doğru yukarıda belirtildiği gibi Rumlaşmıştır.

Karadeniz bölgesindeki Rumlar Malazgirt savaşından sonra yani, 1071'den itibaren Batı Karadeniz ve Kelkit havzasında Oğuz boyları tarafından kurulan beyliklerle komşu olmuştur. Bizans İmparatorluğu resmiyette bölgede varlığını devam ettirmekle birlikte, Bayburt'taki Rumlar Türk idaresi altına girmiş, hatta bir dönem yörenin en önemli şehri olan Trabzon bile Türklerin eline düşmüştür. Ancak, Bizans'ın bölge valisi Theodore Gabras tarafından 1075'te tekrar geri alınacaktır.[16] XIII. yüzyılın başlarına kadar bölgeye hakim olmak için Türkler ile Bizanslılar arasında kı-

---

[10] Bkz., W.W. Tarn, "*Alexander: The Conquest of Persia*", **The Cambridge Ancient History, VI** (nşr., J.B. Burry vd.), Cambridge 1975, s. 372 vd.

[11] Mehmet Özsait, "*İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi*", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler**, s. 39.

[12] Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara 1973, s. 53 vd.; Haşim Albayrak, **Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus**, İstanbul 2003, s. 61.

[13] Bkz., David Magie, **Roman Rule in Asia Minor, I**, Princeton 1950, s. 412 vd.

[14] Bkz., Marianna Koromila, **The Greeks in the Black Sea**, Athens 1991, s. 169-179.

[15] Bkz., Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz**, Trabzon 2000, s. 56.

[16] Bayburt, Malazgirt Savaşından sonra Karadeniz bölgesinde Türklerin eline geçen ilk şehir olmuştur. [Bkz., David Winfield, "*A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century*", **Anatolian Studies, XII,** (1962), s. 165.] Bu savaşın hemen ertesinde Trabzon da Oğuz akıncıları tarafından zapt edilmişti. [Bkz., Anna Kommena, **Alexiad** (nşr., B. Umar), İstanbul 1996, s. 261.] Ancak 1075'te Bizans'ın bölge valisi Theodore Gabras, Trabzon'dan batıda Sinop'a kadar uzanan sahil şeridi ile Şarkî Karahisar'ı Türklerden geri almış, bölgedeki Grekleri idaresi altına toplamıştır. Bkz., Anthony Bryer, "*A Byzantine Family: The Gabrates*", **University of Birmingham Historical Journal, XII**, (1970), s. 166 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

yasıya bir mücadele sürerken, 1204'te Trabzon Rum Devleti'nin kurulması[17] ile birlikte Sinop'tan Rize'ye kadar uzanan sahaya Komnenoslar hakim olacaktır. Dolayısıyla Rumlar da bu devletin tebaası haline gelecektir.[18] O arada bölgenin güneyindeki kırlık alanın Türkmenlerin eline geçmesi önlenemeyecek,[19] XIV. yüzyılın başlarından itibaren Çepniler yöredeki ağırlıklarını hissettireceklerdir. Dolayısıyla Türk yayılmasına direnemeyen Rumlar, Harşit boylarından doğuya doğru çekilirken aynı yüzyılın sonlarına doğru sahil kesimini[20] ve güneydeki kırlık alanı da Türklere terk etmek zorunda kalacaklardır.[21] Bu gerileme aynı yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Öyle ki XV. asır başlarına ulaşıldığında Rumların yerleşim alanı yalnızca Trabzon ve çevresiyle sınırlı hale gelecektir.[22]

1461'de Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmesiyle[23] Karadeniz'in güney kıyılarındaki Rumların önemli bir kısmı Osmanlı idaresi altın-

---

[17] Türkiye Selçukluları, Doğu Karadeniz bölgesinde Greklerin yaşadığı bölgeleri kontrol altına alırken, İstanbul'da meydana gelen hadiseler de bu yöredeki siyasî dengeleri tamamen değiştirmiştir. Nitekim Haçlı istilası sonucu İstanbul'dan bugünkü Gürcistan'a kaçarak kendisine sığınan akrabaları Aleksios ve David Komnenos'a destek veren Gürcü Kraliçesi Tamara (1184-1212), bunların 1204'te, batıda Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan toprakları ele geçirmelerini sağlamış, böylelikle Trabzon Rum Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmuştur. Bkz., M. Brosset, **Histoire de la Georgie, I**, Saint Petersburg 1849, s. 465; **The Georgian Chronicle the Period of Giorgi Lasha** (nşr., K. Vivian), Amsterdam 1991, s. 87; Emile Janssens, **Trebizond en Colchide**, Bruxelles 1969, s. 65; Charles Burney-D. Marshall Lang, **The People of the Hills**, London 1971, s. 211 vd.; Michael Pereira, **East of Trebizond**, London 1972, s. 225; Georges I. Bratianu, **La Mer Noire**, München 1969, s. 179 vd.

[18] Bu dönem hakkında bkz., Jacop Philip Fallmerayer, **Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi** (Yazarın Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt eserinin, A. C. Eren tarafından, T.T.K. adına çevirisini yaptığı, neşredilmemiş nüsha), s. 36-259; George Finlay, **The History of Greece and of the Empire of Trebizond**, London 1851, s. 370-498; William Miller, **Trebizond the last Greek Empire**, Amsterdam 1968, s. 14-105; F.İ. Uspenski, **Trabzon Tarihi** (nşr. E. Uzun), Trabzon 2003, s. 41-150; Panaretos'un kayıtları için bkz., Lebeau, **Histoire du Bas Empire, XX**, Paris 1836, s. 482-509.

[19] Bkz., Louis Brehier, **The Life and Death of Byzantium** (nşr., M. Vaughan), New York 1977, s. 285; Anthony Bryer, *"Greeks and Türkmens"*, **Dumbarton Oaks Paper, 29** *(1975)*, s. 118 vd.

[20] Anthony Bryer, *"The Tourkokratia in the Pontos"*, **Neo-Hellenika, I** (1970), s. 42. Harşit çayı bölgesindeki Grekleri Giresun ve Trabzon'a doğru çekilmek zorunda bırakan Çepniler, Sinop'tan hareketle doğu yönünde yayılarak Trabzon yakınlarına kadar gelip yerleşmişlerdi. Bkz., Faruk Sümer, **Çepniler**, İstanbul 1992, s. 13.

[21] Trabzon'un güneyinde Malazgirt Savaşı'ndan sonra başlayan Türkmen yayılması XIV. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş, Torul dışındaki yerler Türk hakimiyetine girmişti. Bkz., Ebu Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekiriya** (nşr., M. Demirdağ), İstanbul 1999, s. 31 vd.; Yaşar Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, II**, Ankara 1991, s. 248 vd.

[22] XIV. yüzyılın başlarından itibaren Samsun ve çevresinde kurulan Taceddinoğlu, Hacıemiroğlu, Kubadoğlu, Taşanoğlu ve Bafra beylikleri bu bölgeyi ele geçirmişti. [Geniş bilgi için bkz., Kazım Dilcimen, **Canik Beyleri**, Samsun 1940, s. 25-63.] 1396/97'de [Bir araştırmaya göre 1397 yılının Mart ya da Nisan ayında; bkz., Faruk Sümer, **Tirebolu Tarihi**, İstanbul 1992, s. 42.] Hacı Emiroğulları beyliğinin başında bulunan Süleyman Bey, Giresun'u fethetmişti. Bkz., Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, **Bezm u Rezm** (nşr., M. Öztürk), Ankara 1990, s. 485; A. Bryer, *"Greeks and Türkmens"*, s. 131.

[23] Geniş bilgi için bkz., Kenan İnan, *"Trabzon'un Fethi"*, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler**, s. 141-151.

Levent Sahverdi Arşivi

da yaşamaya başladı. Bir müddet sonra, 1481'de Torul'un Kabazites[24] ailesinin elinden alınmasıyla birlikte bölge tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu.[25] Yörede siyasî birliğin sağlanmasıyla XIV. asrın sonlarından beri Trabzon ve çevresine sıkışıp kalmış olan Rum ahaliye tekrar Doğu Karadeniz bölgesine yayılma imkanı açılmıştır. Bunu o döneme ait tahrir defterlerinde de tespit etmek mümkündür.[26]

Trabzon'un fethinden sonra oluşan demografik yapının XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.[27] Yalnız, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren, özellikle de 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra binlerce Rum'un başta Rusya ve Balkan ülkelerine göç etmek suretiyle bölgeden ayrılması bu yapıda bir değişime, başka bir deyişle yöredeki Rum nüfusunda belirgin bir düşüşe sebep olduğu bilinmektedir.[28]

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine kadar Karadeniz bölgesinde Türklerle Rumlar arasında önemli bir çatışma olmadığı gibi Rumların dev-

---

[24] Kabazites (Kabasika/Kabasitas) ailesi, Trabzon Rumlarının müttefiki olarak Torul ve çevresini denetim altında tutmaktaydı. [Bkz., M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1490)**, Ankara 1976, s. 34.] Clavijo bölgeyi gezdiği sırada, Torul-Gümüşhane çizgisinde Ioannes Kabazites, İmparator adına kaleleri yönetiyor ve geçimlerini sağlamak üzere de, yasal olmayan yollardan gelir sağlıyordu. Bkz., Ruj Gonzales de Clavijo, **Embassy to Tamerlane 1403-1406**, (nşr. G. Le Strange), London 1928, s 117 vd.; Enver Konukçu, *"Ruy Gonzales de Clavijo'nun Gümüşhane Yöresindeki Yolculuğu (27 Nisan-4 Mayıs 1404)"*, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (Gümüşhane 13-17 Haziran 1990)**, Ankara 1991, s. 80; Salim Cöhce, *Ruy Gonzales de Clavijo'nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi"*, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane**, s. 89 vd.

[25] Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-zâde Tarihi, I** (nşr., V. Çabuk), Ankara 1989, s. 353 vd.

[26] Bkz., M. Tayyip Gökbilgin, *"XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi"*, **Belleten, XXVI/102** (Nisan 1962), s. 293-337; Bahaeddin Yediyıldız, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Ankara 1985, s. 97-104; aynı yazar, "1485-1576 Yılları Arasında Samsun Şehri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi** (Samsun 13-17 Ekim 1986) **Bildirileri**, Samsun 1988, s. 298 vd.; Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, **Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları, I, 1455 Tarihli Tahrir Defteri**, Ankara 1992, s. 1-398; Mehmet Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Ankara 1999, s. 56-78; Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, Ankara 2002, s. 140-261; aynı yazar, "XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazası'nın İdârî Taksimatı ve Nüfusu", **Giresun Tarihi Sempozyumu** (Giresun 24-25 Mayıs 1996) **Bildiriler**, İstanbul 1997, s. 120 vd.; Fatma Acun, *"15. ve 16. Yüzyıllarda Şebinkarahisar ve Civarında Yerleşim Modelleri"*, **Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler**,s. 137-161.

[27] 1881-1882/1893 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Karadeniz bölgesinde Vakfıkebir ve Pazar haricindeki yerleşim birimlerinde Grekler yaşamaktaydı. Bkz., Kemal H. Karpat, **Ottoman Population 1830-1914**, Madison 1985, s. 136 vd. Aynı dönemde Samsun'un nüfusu için bkz., M. Emin Yolalıcı, **XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1998, s. 23 vd; Trabzon'un nüfusu için bkz., Erol Kaya, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Muhacirleri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (Trabzon 3-5 Mayıs 2001) **I**, Trabzon 2002, s. 531.

[28] Bkz., G. Augustinos, **a.g.e.**, s. 44 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

let aleyhinde faaliyette bulunduklarına dair bir belirtiye de rastlanmaz. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmesiyle birlikte bölgede yaşayan Rumlarda da ayrılıkçı fikirler oluşmaya başlayacaktır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Rum Ortodoks kilisesi ve üst düzey Rum tebaanın gayretleriyle Anadolu'daki Ortodoks Hıristiyanlar da Mora yarımadasında ortaya çıkan Yunan toplumunun bir parçası olduklarına inanmaya başlamıştı. Bunun neticesinde yörede gelişen Yunanlılık şuuru Karadeniz bölgesini de Megali İdea'nın hedeflerinden birisi haline getirmiştir. Nihayet 1870'den sonra Yunanistan'dan gönderilen önemli miktardaki Grek nüfusuyla güçlenen ve bilinen adıyla Pontusçuluk olarak ifade edilen hareket, Samsun merkez olacak şekilde bölgede bir Rum Devleti kurma hedefine yönelecektir.[29] Balkan Savaşları sırasında Müslüman köylere saldırılması ile alevlenmeye başlayan bu ayrılıkçı çalışmalar, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde de devam etmiş, Paris Konferansı'nda açıkça dile getirilen Karadeniz bölgesinde Pontus Devleti kurma hayalinin bir sonucu olarak, tarihe Pontus isyanı adıyla geçen ayaklanma ortaya çıkmıştır.[30] Ankara Hükümeti düzenli orduların kurulmasından sonra ancak bölgeye birlikler sevk edebilecek ve 6 Şubat 1923'te bu isyanı sona erdirecektir.[31]

---

[29] A. Bryer, "*The Tourkokratia in the Pontos*", s. 51 vd.

[30] Bu çalışmada Pontus isyanının ortaya çıkışı ve tarihi gelişimi derinlemesine ele alınmamış, sadece, Karadeniz bölgesindeki Grek varlığıyla ilişkisi çerçevesinde genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Öte yandan ülkemizde yayımlanan pek çok çalışma ile Pontus meselesinin tarihi gelişimi ayrıntılı olarak zaten incelenmiştir. Bkz., **Pontus Meselesi** (nşr., Y. Kurt), Ankara 1995, s. 31-409; Mesut Çapa, **Pontus Meselesi**, Trabzon 2001, s. 23-122; aynı yazar, "*Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu*", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu** (Samsun 20-22 Mayıs 1999) **Bildiriler**, Samsun 2000, s. 53-66; Nuri Yazıcı, **Milli Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontosçu Faaliyetler**, Konya 2003, s. 28-152; aynı yazar, "*Canik'te Pontusçu Faaliyetlerinin Ortaya Çıkışı*", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, s. 435-453; Yusuf Sarınay vd., **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası**, Ankara 1999, s. 4-53, 81-107, 123-143; Selahattin Özel, ***Millî Mücadelede Trabzon***, Ankara 1991, s. 29-50, 224-243; Ercüment Kuran, "*Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri*", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, s. 77-81; Rahmi Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, Ankara 2001, s. 58-76, 255 vd.; Stefanos Yerasimos, "*Pontus Meselesi (1912-1923)*", **Toplum ve Bilim, 43-44** (Güz 1988-Kış 1989), s. 33-76; Yusuf Sarınay-Tahir Sünbül, **Emperyalizm ve Büyük Hayal**, Ankara 1999, s. 71-135; Abdullah Saydam, "*Milli Mücadelede Gümüşhane*", **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane**, s. 93-100; Süleyman Erkan, "*Milli Mücadele Basını'nda Pontus Sorunu*", **Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan** (nşr., M.A. Ünal), Samsun 1993, s. 61-71; Abdullah İlgazi, "*Milli Mücadele Yıllarında Giresun ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler*", **Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler**, s. 249-257; A. Mehmet Kocaoğlu, "*Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Devleti'ne Uzanan Süreç*", **Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler**, s. 243 vd.; Ali Balkan Metel, **Anadolu'da ve Kıbrıs'ta Yunan-Rum Mezalimi**, İstanbul 2001, s. 174-213;İbrahim Ethem Aynur, "Trabzon'da Tehcir ve Sonrası Azınlıklara Dair Çeşitli Problemler", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I**, s. 521 vd.; vb.

[31] Geniş bilgi için bkz., M. Çapa, **a.g.e.**, s. 114-122.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Hükümeti Pontus isyanını bastırılabilmek için bir takım askeri tedbirler alırken, Rumlar da konuyu uluslararası kamuoyunun gündemine taşımaya çalışıyordu. Bunun sonucunda Lozan Barış Konferansının 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda nüfus mübadelesi gündeme getirilmiştir.[32] Nihayet 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme ile Yunanistan ve Türkiye arasında nüfus mübadelesi gerçekleştirilecektir.[33] Dolayısıyla Karadeniz bölgesindeki Rumlar Yunanistan'a göç ettirilecek[34] ve yöredeki Rum varlığı sona erecektir.

Mübadele ile Karadeniz bölgesinden Yunanistan'a göç eden Rumlar bu ülke topraklarına ayak bastığı andan günümüze kadar gelen süreçte yöre hakkındaki iddia ve taleplerinden vazgeçmemiştir. Esasen bu iddiaları nüfusunun yaklaşık üçte ikisi göçmenlerden oluşan Yunanistan'ın kışkırtması yetmektedir. Zira bu ülke karşılaştığı kimlik problemlerini örtebilmek için Türk düşmanlığına dayalı bir politika takip etmekte ve halkını bu yolla bir arada tutabilme amacı gütmektedir. Yine bu ülke Türklerle tarihî anlaşmazlık konularında Karadeniz bölgesiyle ilgili iddialarını bir baskı unsuru olarak kullanmak suretiyle uluslar arası kamuoyunda Türkiye'yi haksız duruma düşürme politikasını sürekli gündemde tutmaktadır.[35]

Yunanistan'ın Karadeniz bölgesine yönelik iddiaları içerisinde, bölgedeki Rum varlığının mübadele ile son bulmadığı konusu önemli bir yer tutmaktadır. Bu iddiaları ileri süren çevreler, temelde iki noktadan hareket ederler. Bunlardan birincisi, Karadeniz bölgesinde Osmanlı hakimiyeti ile birlikte Rumların bir kısmının İslamiyet'i benimsediği ve bu grubun günümüzde de varlığını devam ettirdiği iddiasıdır ki bu iddia Paris Konferansı'ndan beri gündemde tutulmaktadır. İddia sahipleri, düşüncelerine en büyük delil olarak bölgede Grekçe konuşmayı bilen Müslüman unsuru göstermekte ve halen Doğu Karadeniz bölgesinde bu nitelikte 200-300.000 ci-

---

[32] A. Suat Bilge, **Büyük Düş**, Ankara 2000, s. 125.

[33] Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, İstanbul 1995, s. 18. Sözleşme şartları hakkında geniş bilgi için bkz., Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, 8**, İstanbul 2001, s. 82-87; Selahattin Sâlışık, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya**, İstanbul 1968,s. 333 vd.

[34] Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Ankara 2000, s. 29 vd. Mübadele sırasında TBMM'nin çalışmaları hakkında bkz., Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi**, İstanbul 2004, s. 185 vd.

[35] Bkz., Mehmet Bilgin, *"Postmodern Pontosculuk"*, **Müdafaa-i Hukuk, 50** (Ekim 2002), s. 54 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

varında insanın bulunduğunu ileri sürmektedir.[36] Ancak yaklaşık elli yıla yakın bir zamandır bu iddiayı ispatlayabilmek için bölgede saha araştırması yapan Yorgo Andreadis bile bugüne kadar tek bir somut örnek gösterememektedir. Sadece mübadele sırasında yaşlı ebeveyni göç edemediği için yörede kaldığı ve ailesinin ölümünden sonra Türkler tarafından yetiştirildiği iddia edilen bir şahsın etrafında oluşturduğu bir hikaye mevcuttur.[37] Onun dışında, yazarın roman tarzındaki çalışmalarında da bölgede Rum olduğuna dair birkaç şahsın hatıralarından oluşan dramatik öykülerden başka bir şey yoktur.[38] Bu hikayelerin de hiçbir tarihi dayanağının bulunmadığı aşikardır.

Tarih boyunca Karadeniz bölgesinde çeşitli topluluklar Grekçe konuşmuştur. Bunlardan bir kısmı Greklerin yöreye hakim olmasından sonra za-

---

[36] Bu hususta, akademik açıdan hiçbir kıymet ifade etmemesine rağmen, Yunanistan'da sıkça tekrarlanan yukarıdaki iddiaları destekleyen bir eser [Bkz., Ömer Asan, **Pontus Kültürü**, İstanbul 1996.] hazırlayan Ömer Asan da Trabzon ve çevresinde 60 kadar köyde yaklaşık 300.000 Müslüman'ın Grekçe konuştuğunu iddia etmektedir. Ö. Asan'ın bu iddiası 25 Nisan 2000 tarihinde International Herald Tribune gazetesine verdiği ve oradan da Yunanistan'daki internet sitelerine taşınan demeçte dile getirmiştir. [Bkz.,www.sumela.org.] Tesadüf müdür bilinmez, yukarıda bahsi geçen araştırmacının eserine de önemli katkılarda bulunan Yorgo Andreadis'in de aynı ismi taşıyan, ancak Türkçe'ye çevrilmeyen bir kitabı vardır. Bkz., Yorgo Andreadis, **Gizli Din Taşıyanlar** (nşr., A. Tuygan), İstanbul 1999, yayınevinin önsözü.

[37] Y. Andreadis'in Karadeniz bölgesinde yaptığı saha araştırmalarında ve derlemelerde yörede halen var olduğunu iddia ettiği Greklerle ilgili sözde elle tutulur bir sonuca ulaştığı tek örnek etrafında oluşan çalışması Todoron/Temel Garip isimli hikaye, mübadele sırasında yatalak nenesi Kereki ile bölgede kalan ve Onun ölümünden sonra da Türkler tarafından sahiplenilerek bugüne kadar hayatta kalan Todoron isimli bir Rum çocuğunun çevresinde gelişmektedir. 1995 yılı Temmuz ayında içerisinde Rum din adamlarının da bulunduğu bir kafile ile Trabzon'a giden Andreadis, yaşadığı yeri bulduğu Temel Garip'i (Todoron) yanındakilerle beraber ziyaret etmiş ve bölgede yaşayan Müslüman bir Rum bulmanın verdiği mutluluk ile bu kitabını hazırlamıştır. Bununla birlikte, iki tarafın karşılaşması sırasında Yunanistan'dan gelenlerin heyecan ve mutluluğuna rağmen, Temel Garip'in veda esnasında söylediği "*Tanrı Rumları istemiyor.*" sözü, başta Andreadis olmak üzere kafiledeki herkesin hayallerini yıkmıştır. Bkz.,Yorgo Andreadis, **Temel Garip Todoron** (nşr., S. Sandalcı), İstanbul 1998.

[38] Y. Andreadis'in Tolika kitabı, Sofia Kalpakidi isminde, mübadelede Bafra'dan Yunanistan'a göç eden bir kadının ayrılmadan önce yaşadıkları ve kaybettiği kardeşi Tolika üzerine yazılmış bir öyküdür. S. Kalpakidi'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra göç ettirildiğine dair anlattıkları oldukça dramatik bir üslupla işlenmekte, özellikle Türkiye Cumhuriyetini kuran kadro, Rumlara kıyım yapmakla suçlanmaktadır. Bununla birlikte, kitapta anlatılanlar, sözde olaylara tanık (!) olmuş bir şahsın iddiaları olmaktan öteye gidememiştir. [Bkz., Yorgo Andreadis, **Tolika** (nşr., T. İzbek), İstanbul 1999.] Yazarın diğer bir kitabı ise, Türkiye'deki dostlarından Hüsnü Paşaoğlu ile Karadeniz bölgesine yaptıkları gezilerin bir derlemesidir. Y. Andreadis'in ifadesine göre Türkiye'nin yarısı ya da daha fazlasının Bizanslı Hıristiyanların kökeninden geldiğini düşünen H. Paşaoğlu, pek çok kez Yunanistan'a giderek bu ülkedeki Karadeniz göçmenleri ile görüştüğü gibi oradakileri de Karadeniz bölgesinde gezdirmiştir. Y. Andreadis'in kitabında yazdıkları, bu gezilerde yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. Ona rağmen yazar daha önceki kitaplarında olduğu gibi hiçbir tarihi delile dayanmadan bölgede Rum olduğunu iddia ettiği gruplarla ilgili pek çok hikaye anlatmaktadır. Bkz., **Neden Kardeşim Hüsnü** (nşr., G. Tuygan), İstanbul 1992.

Levent Sahverdi Arşivi

manla asimile olarak varlığını yitirdiği gibi sırf ticaret amacıyla Grekçe öğrenen Gürcü, Megrel ve Türk gibi farklı unsurlardan[39] varlığını günümüze kadar sürdürenler de bulunmaktadır. Onun için günümüzde Grekçe konuşan her grubu Yunanlı kabul etmek ilmî gerçeklere uygun düşmemektedir. Esasen yörede Grekçe bilen insanların bu dili konuşabiliyor olmaları da sosyolojik bakımdan onların başka bir kültür dairesine dahil oldukları anlamına gelmez.[40]

Yunanistan kamuoyunda Karadeniz bölgesindeki Rumlarla ilgili oluşturulan ikinci yaygın kanaat, yörede varlığını açıktan ya da gizli şekilde devam ettiren Hıristiyanlar olduğudur. Bu hususta Batılı ülkelerde olduğu gibi Yunanistan'da da çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda bahse konu iddiaları temellendirecek herhangi bir delil sunulamamakta,[41] sadece varlıkları bile müphem bazı şahısların anlattıklarına dayanılmaktadır.[42]

Yunanistan'daki belirli çevreler, bir yandan yöredeki bugünkü nüfusun en azından bir bölümünün Rum kökenli olduğunu iddia ederken, diğer yandan da bölgede Rumlara soykırım yapıldığı görüşünden hareketle, I. Dünya Savaşı'ndan mübadeleye kadar geçen zaman içerisinde Karadeniz

---

[39] Bkz., Eli Smith, **Research of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia, II**, New York 1833, s. 199; Muhammed Vanilişi-Ali Tandilava, **Lazların Tarihi** (nşr., H. Hayrioğlu), İstanbul 1992, s. 30; Anthony Bryer-David Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I**, Washington 1985, s. 155.

[40] Bkz., Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, İstanbul 1997, s. 246 vd.; Muammer Yıldız-Muammer Ak, **Doğu Karadeniz'de Kültürel Kimlik (Çaykara ve Tonya Örneklemleri)**, İstanbul 2002, s. 132 vd.

[41] Bkz. Michael E. Meeker, **A Nation of Empire**, London 2002, s. 153 vd., 163 vd., 236 vd., 270 vd.; aynı yazar, *"The Black Sea Turks : Some Aspect of Their Ethnic and Cultural Background"*, **International Journal of Middle East Studies, II**, (1971), s. 332 vd.; Peter Alford Andrews, **Türkiye'deki Etnik Gruplar** (nşr., M. Küpüşoğlu), İstanbul 1992, s. 200 vd.; F.W. Hasluck, **Christianity and Islam Under The Sultans, II** (nşr., M. Hasluck), New York 1973, s. 469; P. Minas Bıjışkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası** (nşr., H. D. Andreasyan), İstanbul 1969, s. 61; G. Augustinos, **a.g.e.**, s. 116 vd.

[42] Y. Andreadis'in Gizli Din Taşıyanlar isimli eseri, Osmanlı Devleti döneminde Trabzon'un 70 km. güneyindeki Kromni bölgesi esas olmak üzere yörede çok sayıda Gizli Hıristiyan bulunduğu ve bunların bakiyelerinin halen varlığını devam ettirdiği tezi üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, kitaptaki olayların büyük kısmı, yazarın anneannesi Aphroditi Andreadou'nun anlattıklarından ibarettir ve eserde yer alan iddiaların tarihî hiçbir dayanağı yoktur. [Bkz., Y. Andreadis, **Gizli Din Taşıyanlar**] Bunun dışında yukarıdaki görüşlerin varlığına işaret edilen diğer bir çalışmada, tarihi kayıtların iddiaları ispata kâfi gelmediği açıkça vurgulanmaktadır. Bkz., Anthony Bryer, *"The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond"*, **Deltio Kentrou Mikrasiation Spoudon, 4**, (1983), s. 13-67.

Levent Sahverdi Arşivi

bölgesinde 350.000 Rum'un sistemli olarak yok edildiğini ileri sürmektedir.[43] Halbuki o döneme ait Türk ve yabancı kaynaklar, bölgenin tamamında 150-200.000 civarında Rum nüfusun bulunduğunu ortaya koymaktadır.[44] Bu rakamlara Ruslarla işbirliği yapan ve onlarla 1918'de yöreden göç eden 80.000 civarındaki Rum da dahildir.[45] Esasen soykırıma uğradığı iddia edilen Rum sayısı, Rum Patrikhanesinin 1912'de Karadeniz bölgesinde var olduğunu ileri sürdüğü ve abartılı olduğu seçkin bilim çevrelerince kabul edilen[46] 353.533 kişinin neredeyse tamamının yok edildiği anlamına gelmektedir. Halbuki 1926'da yapılan nüfus sayımında mübadeleyle Karadeniz bölgesinden Yunanistan'a göç edenlerin sayısı 182.169 kişi olarak verilmektedir.[47]

Karadeniz bölgesindeki Rum varlığına yönelik iddiaları uluslar arası kamuoyuna duyurabilmek için Yunanistan'ın ciddi bir şekilde teşkilatlandığı görülmektedir. Bu ülkenin yanı sıra ABD, Almanya ve Avustralya başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde kurulan Pontus derneklerinin yanı

---

[43] Bkz., Yorgo Andreadis, **Tamama** (nşr. R. Zarakolu), İstanbul 1997, s. 62; Y. Sarınay-T. Sünbül, **a.g.e.**, s. 131; www.geocities.com/Athens/Oracle/7823/pontos.html; vb. Yunanistan'ın Pontus soykırımı konusundaki çalışmaları bu ülkede resmî görüş haline getirildiği gibi, çeşitli çevreler tarafından da desteklenmeye başlamıştır. Yunan Parlamentosu, 24 Şubat 1994 tarihinde Pontus'ta Greklere soykırım yapıldığına dair bir kanun tasarısını kabul etmiştir. [Bkz., Kenan Erzurumlu, "*Patrikhane ve Pontusçuluk*", **Misyonerlik ve Pontusçuluk**, Samsun 2002, s. 98.] Bu gelişmeden sonra Pontus Soykırımının ülke ve dünya gündemine taşınması için faaliyetlere hız verilmiştir. 16 Mayıs 1997'de, Pontus Greklerinin soykırımının 75. yılı anma törenleri yapılmıştır. Karadeniz bölgesinde öldürüldüğü iddia edilen Greklerin anısına bir mesaj yayımlayan Yunanistan Parlamentosu başkanı Apostolos Kaklamanis, "*katliama uğrayan Greklerin hatıralarının hala canlı olduğunu*" ifade etmiştir. [Bkz., www.angelfire.com/space/ discover_turkey/Pontus.htm.] Bu kamuoyu Yunanistan ile sınırlı kalmamış, yapılan lobi faaliyetleri neticesinde, Pontus soykırımı iddiaları dünyadaki bazı çevrelerden destek görmeye başlamıştır. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri'nin New Jersey valisi Mc Greevey, 9 Eylül 2002'de yayımladığı bir bildiri ile, Karadeniz bölgesinde Türklerin Greklere soykırım yaptığını kabul ettiğini ilân etmiş, [Bkz., www.trapezounta.com] New Jersey eyaleti senatosunda da bu iddia kabul edilmiştir. [Bkz. www.notevenmyname.com/work8.htm] Benzer şekilde 8 Aralık 2002'de ise, Güney Caroline valisi Jim Hodges ve bu eyaletin senatosu, Pontus soykırımı tasarısını kabul ettiklerini duyurmuşlardır. [Bkz., www.angelfire.com/folk/pontian_net/News/news.htm] Diğer taraftan bazı Sırp milliyetçisi gruplar da ülkelerinde ve Ortodoks dünyasında bu soykırım iddialarını kabul ettirmek için çalışmaktadır. Bkz., www.serbia-hellas.f2g.net/

[44] Vital Cuinet'in XIX. yüzyıl sonlarındaki tahminine göre Trabzon, Samsun, Lazistan ve Gümüşhane ve Şarkî Karahisar sancaklarında toplam 213.454 Grek Ortodoks yaşamaktaydı. [Bkz.,Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie, I**, Paris 1892, s. 10.] 1881-1882/1893 nüfus sayımı sonuçlarına göre ise bölgedeki Grek Ortodoksların sayısı 144.900 kişiydi. Bkz., K. H. Karpat, **a.g.e.**, s. 136 vd.

[45] Neal Asherson, **Karadeniz** (nşr., K. Emiroğlu), İstanbul 2001, s. 236.

[46] Bkz., Justin McCarty, **Müslümanlar ve Azınlıklar** (nşr., B. Umar), İstanbul 1998, s. 92 vd.

[47] Bkz. Justin McCarty, **Ölüm ve Sürgün** (nşr., B. Umar), İstanbul 1998, s. 336 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

sıra bazı internet siteleri vasıtasıyla da Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti aleyhine açıktan faaliyet yürütülmektedir.[48]

Sonuç olarak Grekler, Karadeniz bölgesinde yaşamı olan topluluklardan birisidir. M.Ö. VII. yüzyıl civarında kurulan ticaret kolonileriyle başlayan Grek varlığı, bölgedeki diğer unsurlarla karışmış bir halde 1923 mübadelesine kadar devam etmiştir. Buna rağmen bir kısım ahalinin Müslümanlaşmış ya da Hıristiyan kimliğini devam ettirdiği tezinden hareketle yörede yaratılmaya çalışılan muhayyel Rum varlığı, Yunanistan'ın tarihî emellerini hâlen sürdürmek arzusundan kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle söz konusu ülke Megali İdea'yı canlandırıp tekrar hayata geçirmenin hesapları içerisinde görülmektedir.

[48] Pontusçuların hazırladıkları internet sitelerinde, dünyanın çeşitli yerlerinde kurulan Pontusçu derneklerin faaliyetlerine yer verilerek Türkiye'ye karşı ortak hareket etmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Sayısı elliyi bulan [Bkz., www.angelfire.com/folk/pontian_net/links.html] bu siteler içerisinde Amerika, Avustralya ve Almanya'da faaliyet gösterenler çalışmalarıyla özellikle dikkat çekmektedir. [Bkz., www.serra.gr/htm/links/htm] Bu siteler dışında çeşitli örgütler kurarak bu uğurda Yunanistan ve dünyanın çeşitli kesimlerindeki Grek kökenlileri Türkiye'ye karşı aktif olarak mücadeleye çağırmaktadırlar. Yunanistan'da kurulan "*Kaybedilen Yunan Topraklarını Geri Almak İsteyenlerin ve İntikamcıların Cephesi*" örgütünün amaçları arasında, Anadolu'daki Yunan topraklarının geri alınması ve Megali İdea'nın yeniden canlandırılması gerektiği açıkça ilân edilmiştir. [Bkz., www.geocities.com./CapitolHill/Senate/3102/gtirfgoals.html.] Diğer taraftan, Grek Öğrenciler Birliği adıyla bir örgüt kurularak gençlik kesimine yukarıdaki görüşler benimsetilmeye çalışılmıştır. [Bkz. Grek Öğrenciler Birliği internet sitesi: www.hellas.tu_darmstadt.de/] Avustralya'da açılan *Katliam-Soykırım Araştırmaları Enstitüsü*'ne bağlı olarak, *Pontos ve Anadolu Katliam Araştırmaları Merkezi* adıyla bir çalışma grubu oluşturulmuştur. [Bu kuruluşun web sayfası: www.aihgs.com/pontus.htm.] Bu merkezin katkıları ile, Sidney'deki Macquire Üniversitesi, 17-19 Eylül 1999'da, "Anadolu Hıristiyanlığından Portreler" konulu bir konferans düzenlemiş, içerisinde Pontus'ta Greklerin soykırıma uğradığına dair yazıların da bulunduğu toplantı tebliğleri, internet vasıtası ile bütün dünyaya duyurulmuştur. Bkz., www.Hellenicholocaust.com/pontus/

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arsivi

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN BALKAN DİPLOMASİSİ (1923-1930)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN*

ÖZET

Bu makale Atatürk döneminde Türkiye'nin 1923-1930 yılları arasında Balkanlarda takip ettiği diplomasiyi ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Makalede ayrıca Balkanlarda takip edilen dış politika değişiklikleri ve bunun sebepleri analiz edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen süreçte Türkiye'nin Balkanlarda takip ettiği politikayı özelliklerine göre iki ana döneme ayırmak mümkündür. 1923-1925 yılları arası dönem ve 1925-1930 yılları arası dönemler. İki dönemde nüfusun büyük çoğunluğu Türk olan Batı Trakya meselesi Türk dış politikasının ana gündemini oluştururken ikinci dönemde ise daha ziyade Türkiye'nin Balkan devletleriyle olan sorunlarının giderilmesi ve bu devletlerle ikili münasebetlerin geliştirilmesi ön plâna çıkmıştır. Makalede geniş ölçüde yabancı arşiv kaynakları kullanılırken, yayınlanmış Türk belgeleri ve ikinci el Türkçe ve İngilizce kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Balkan Devletleri, Balkan Politikaları, Diplomasi, Türkiye, Batı

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

THE DIPLOMACY OF TURKEY IN THE BALKANS DURING ATATURK PERIOD (1923 - 1930)

ABSTRACT

This article examines the development of Turkey's foreign policy towards the Balkans during the years between 1923 and 1930. It is the most comprehensive research conducted in this field up until now. It analyses the reasons for a drastic change occurred on Turkey's policy towards the Balkans in this era. This study identifies two distinct periods as for as the topic is concerned. While the first period contains the years 1923-1925 the second period covers the years between 1925 and 1930.

In the first period Turkey's foreign policy focused on the recovery of Western Thrace where a vast majority of its inhabitants were Turkish origin. As for the second period Turkey's foreign policy is mainly concentrated on the solution of the various problems remained between Turkey and the Balkan states. This study is based on vast amount of British archival materials and published Turkish documents as well as on the secondary sources available both in Turkish and English.

Keywords

Atatürk, the Balkan States, Balkan Politics, Diplomacy, Turkey, Western Thrace

Levent Sahverdi Arşivi

Giriş

Adını Türkçe 'etrafı ağaçlarla çevrili dağ' kelimesinden alan Balkan Yarımadası[1] Avrupa, Orta Doğu ve Asya kıtaları arasında sahip olduğu konumu itibariyle son devir dünya siyasi ve jeopolitik tarihinde mühim yer işgal etmiş bir coğrafi bölgedir. Balkan savaşları ile başlayan ve Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla devam eden kritik dönemlerin başlangıcında Balkan coğrafyasının kilit rol oynadığını görmekteyiz. Yine aynı bölge Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde on yıla yakın bir süre dünya siyasetinin gündemini işgal etmişti.

Yukarıda belirtilen özelliği dolayısıyla Balkan Yarımadası gerek Osmanlı ve gerekse de Türkiye Cumhuriyeti tarihi dönemlerinin dış siyasetinde mühim yer tutmuştur. Bölge, her iki dönemde de Türklerin Avrupa devletleriyle olan münasebetlerinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Bundan başka Osmanlı'nın mirası olarak Balkanlarda yerleşmiş bulunan ve Arnavutluk hariç sayıları toplam bölge nüfusunun yüzde onu'ndan fazlasına tekabül eden Müslüman ve Türk nüfusu, Türkiye'yi, Osmanlı'nın mirasçısı olarak bu bölge ile sosyal, siyasi ve kültürel bakımlardan ilgilenmeye sevk etmiştir.

Her ne kadar Atatürk dönemi Balkan politikasını inceleyen eserler mevcut ise de bu çalışmalar genellikle 1930 yılı sonrası dönemi incelemekle yetinmişlerdir.[2] Genelde 1923-1930 arası dönemde Türkiye'nin Balkanlarda takip ettiği diplomasi ve özelde de Türkiye'nin Batı Trakya'yı kurtarmak için gösterdiği yoğun teşebbüslerle ilgili hiçbir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla mevcut çalışmamız bu konuda bir ilki teşkil etmektedir. Ancak, bu çalışmanın Balkan ülkelerinin arşivlerinin de kullanılmasıyla daha da genişletilmesi faydalı olacaktır. Çalışmamızda yoğun bir şekilde İngiliz arşiv belgelerinin yanı sıra yerli ve yabancı ikinci el kaynaklara müracaat edilmiştir.

---

[1] Maria Todorova, 'The Ottoman Legacy in the Balkans' içinde L. Carl Brown (ed.) **Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East** (Colombia University Press, 1996) s.45.

[2] Konu ile ilgili araştırmalar için bkz., Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1965** (Ankara, 1969); Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih** (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985); Hikmet Öksüz, 'Atatürk Döneminde Balkan Politikası 1923-1938', **Türkler Ansiklopedisi,** C.16; Dilek Barlas, 'Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası' içinde **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası** (der.) Azmi Süslü, (Ank.,2000); Aynı yazar, 'Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası', **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri,** Ank., 15-17 Ekim 1999 (Ankara: TTK, 1999).

Levent Sahverdi Arşivi

Genel olarak Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerini iki ana döneme ayırmak mümkündür: 1930 yılına kadar olan dönem ve 1930 yılı sonrası dönem. İncelememize konu olan 1923-1930 yılları arasındaki dönem de kendi arasında iki devreye ayrılmaktadır: 1923-1925 yılları arası dönem ve 1925 yılı sonrası dönemler. Türkiye, 1923-25 yılları arası dönemde Balkanlarda denge arayışları içersine girerken daha sonraki dönemde ise, Balkan ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirme arayışlarına yönelmiştir. İlk dönemde, Lozan antlaşmasıyla Yunanistan'a terk edilen Batı Trakya'nın kurtarılması konusu Atatürk devri Türk dış politikasının temel hedefini teşkil etmişti. Ancak, bu temel hedef dönemin şartları icabı gerçekleşemeyince, Türkiye, 1925 yılı sonrası devrede dış politika değişikliğine giderek Balkan ülkeleriyle ikili münasebetlerini geliştirme cihetine gitmiştir.

I. Tarihsel Altyapı

Osmanlı Devleti'nin 1354 yılında Balkan yarımadasına ulaşması bölge tarihinde mühim bir dönüm noktası teşkil etmişti. Zira, bu tarihten sonra bölgede 'Pax-Ottomana' (Osmanlı Barışı) devri başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerini karakterize eden bu devirde Balkanlar, ekonomik, siyasi ve idari yönlerden önceki devirlere kıyaslanmayacak derecede huzur ve refaha ulaşmıştı. Örnek vermek gerekirse, Balkan köylüleri 17. yüzyıla kadar Avrupalı hemcinslerine göre ekonomik refah bakımından oldukça ileri seviye idiler. Ancak, bu barış dönemi, 18 yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın güçten düşmesi, ekonomik, idari ve toprak sisteminin bozulması ve uzun süren savaşlar yüzünden bozulmaya başlamıştı. Buna ilaveten Fransız Milliyetçilik akımlarının bölgede yayılması ve başta Rusya olmak üzere Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin bölgedeki çıkar hesapları ve neticede bölge halklarını kışkırtmaları gibi sebepler bölgede tesis edilmiş olan huzur ve barış ortamını günümüze kadar uzanan bir süreçte bir daha düzelmemek üzere yıkmıştı.[3]

Sırp ve Yunan ayaklanmalarından sonra Osmanlı'nın Balkanlardaki varlığına en ağır darbe 1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra gelmişti. Savaş

[3] Todorova, 'The Ottoman Legacy', ss.45-73; Benjamin Miller and Uri Resnick, 'Conflict in the Balkans (1830-1913): Combining Levels of Analysis' **International Politics,** Sa.40, 2003, ss. 365-399; Kemal H Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller** (İstanbul: Afa Yay., 1996), s.83.

Levent Sahverdi Arşivi

sonunda imzalanan Berlin antlaşmasıyla Osmanlı, Trakya ve Makedonya dışındaki tüm topraklarını kaybetmişti. Her ne kadar Bosna Hersek ve Bulgaristan 1908 yılına kadar hukuken Osmanlı toprağı sayılmaya devam ettiyse de, 1908 yılında, önce Bosna-Hersek ve bir yıl sonra da Bulgaristan tamamen kaybedildi. 1912-1913 yıllarında vuku-bulan Balkan savaşlarından sonra ise Osmanlı ve sonrasında kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlardaki sınırı son haliyle kesinleşmişti. Böylece, Doğu Trakya adı verilen Edirne ve Kırklareli'yi içine alan dar bir bölge Türk sınırları içersinde kalmıştır. Ancak, Balkan savaşlarının neticeleri sadece Türkler açısından vahim olmamış Balkan halk ve devletleri açısından da etkileri halen günümüzde de devam eden anlaşmazlık ve husumetlere sebep olmuştu.

Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'nden kalan boşluğu bölgedeki etnik, dini, kültürel ve tarihsel şartları dikkate almadan sırf politik ve stratejik amaçlarla doldurmak istemeleri bahsi geçen vahim sonuçlara sebep olmuştu. Bölgede mevcut etnik, dini ve kültürel çatışmalar kronik bir hale dönüşmüş ve Balkanların istikrara kavuşmasının önünde en büyük engeli oluşturmuştu. Balkan devletleri arasındaki siyasi anlaşmazlığın merkezini Makedonya'nın paylaşılması meselesi teşkil etmişti. Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya birbirlerinin aleyhine genişlemek istemekteydiler. Örnek vermek gerekirse, Bulgarlar üç devlet arasında paylaşılan Makedonya'nın tamamına sahip olmak isterken, Sırbistan, Yunanistan'ın elinde olan Selanik'e sahip olmak istemekteydi. İkinci Balkan savaşı sonrası imzalanan Bükreş antlaşmasıyla Bulgaristan büyük oranda toprak kaybına uğramıştı. Böylece, Balkanların haritası yeniden çizilmiş ancak geride pek çok siyasi ve sınır sorunlarının yanı sıra azınlık ve göç konuları gibi sosyal problemleri çözümsüz bırakmıştı.[4]

Bu şartlar altında, Balkanlardaki mevcut siyasi ve sosyal istikrarsızlık ortamının da tetiklemesiyle, I. Dünya Savaşı bu bölgede patlak vermişti. Savaşın sona ermesiyle Balkanlardaki sınırlar tekrar değişti. Böylece, Balkanlarda mevcut siyasi, coğrafik ve etnik bölünmüşlük daha da derinleşmiş oldu. Romanya, Bulgaristan'dan Dobruca ve Macaristan'dan Transil-

[4] Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 369-372.

Levent Sahverdi Arşivi

vanya'yı alırken savaştan yenik çıkan Bulgaristan, Gümülcine ve Dedeağac'ı Yunanistan'a ve Makedonya'daki bazı topraklarını da Yugoslavya'ya terk etmek mecburiyetinde kalmıştı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dağılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir kısım toprağı ile bağımsız Sırbistan ve Karadağ toprakları üzerinde Yugoslavya devleti kurulmuştu.[5] Böylece Bulgaristan'ın Ege Denizi ile bağlantısı kesilerek küçük bir devlet haline getirilirken Romanya ise topraklarını oldukça genişletmişti. Bu durum ise neticede Balkanlardaki mevcut etnik, azınlık ve sınır problemlerine yenilerinin eklenmesine sebep olmuştu.

I. Dünya Savaşı sonrasını izleyen yıllarda Balkan devletleri bir taraftan sınır sorunları ve Avrupa Devletlerinin baskıları gibi dış sorunlarla uğraşırken diğer taraftan ekonomik sıkıntı ve iktidar mücadeleleri gibi iç sorunlarla mücadele etmekteydiler. Türkiye ise bu dönemde Milli Mücadelesini Lozan barış antlaşmasıyla tamamlamıştı. Türkiye, Lozan'da barış masasına Balkan komşularıyla beraber oturmuştu. Böylece, Türkiye, Bulgaristan hariç Osmanlı Devleti ile karşı blokta yer alan Balkan ülkeleriyle savaş durumuna son vermiş bulunmaktaydı. Ancak, Lozan Barış antlaşmasının imzalanmasıyla Türkiye, Balkan komşuları ile olan problemlerini tamamen halledememişti. Uzun bir tarihsel geçmişe dayanan bu problemlerin halli zor ve zahmetli bir işti ve uzun bir süreci gerektirecekti.

II. Türkiye'nin Balkan Devletleriyle Olan Münasebetleri (1923-1930)

Türkiye, genel olarak 1923-30 yılları arasındaki dönemde bir yandan Balkan devletleriyle Lozan'dan arta kalan problemlerini çözmeye çalışırken diğer yandan bu devletlerle ikili ilişkilerini ilerletmeye çalışmıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye'nin Balkanlarla ilgili dış politikasındaki en mühim konu Türk-Yunan sınırının düzeltilmesi meselesiydi. Lozan Antlaşmasıyla Batı Trakya'yı Yunanistan'a vermek zorunda kalan Türkiye, gücünü tekrar bu bölgeyi anavatana katmak için çaba göstermeye teksif etmişti. Bunu yaparken Yunanistan'ın zayıf anını yakalamak ve bu devlete karşı müttefikler aramak yoluna başvurmuştu. Bu temel he-

[5] Sander, **Balkan Gelişmeleri,** s. 5-10.

Levent Sabverdi Arşivi

defe uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti Balkan devletleriyle bir dizi ikili antlaşmalar imzalamıştı. Aralık 1923'te Arnavutluk ve Ekim 1925'te Bulgaristan ve Yugoslavya ile dostluk antlaşmaları imzaiandı.

Batı Trakya'nın yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti için önemi bölgenin büyük oranda Türk nüfusa sahip olmasından ve Türk devletinin nihai sınırlarını tespit eden Misak-ı Milli hudutları içersinde yer almasından kaynaklanmaktaydı. Bundan başka bu bölgenin doğu Trakya için taşıdığı stratejik önem ve Balkanlarda Türkiye'ye sağlayacağı prestij Batı Trakya'nın Türkiye için önemini artıran diğer özelliklerdi. Ayrıca, Batı Trakya'da Bulgaristan'ın da emelleri bulunmaktaydı. Zira, bu bölge 1913-1919 yılları arasında Bulgar hakimiyeti altına girmişti. Daha sonra 1919-1920 yılları arasında Fransız egemenliğine girmiş olan Batı Trakya, neticede, Mayıs 1920'de Yunan birlikleri tarafından işgal edilerek Yunanistan'a ilhak edilmişti. Ancak, Yunanistan'ın işgali altına düştüğü zamanda bile bölgedeki Türk nüfusu Yunan nüfusunun yaklaşık dört katı daha fazla idi. Örnek vermek gerekirse 1914 yılında Batı Trakya'da yaşayan 129.120 Türk nüfusuna karşılık 33.910 Yunanlı yaşamaktaydı. Bu oran 1920'deki Yunan işgali sırasında da değişmemişti.[6]

Bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan'la başka mühim sorunları vardı. İki devlet arasında Lozan'da çözüme bağlanmamış olan mübadele ve Patrikhane sorunları gibi çetrefilli konular çözüm beklemekteydi. Mübadele meselesi 1923 yılında imzalanan bir sözleşme ve protokolle çözüme kavuşturulmak istendiyse de Türkiye ve Yunanistan arasındaki pürüzler giderilememişti. Bu olaya bağlı bir diğer sorun ise Patrikhane meselesi idi. Türkiye, 1924 yılında Fener'e atanan Patriği, mübadele kapsamında olduğu için bu görevde bulunamayacağını belirterek sınır dışı etmişti. Bu sorunlar sebebiyle Türk-Yunan ilişkileri 1930'lu yılların başlarına kadar düzelememişti.[7]

---

[6] Aydın Ömeroğlu, **Batı Trakya Türklerinin Bölge Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği** (İstanbul, 1998), ss.36-37.

[7] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk 10 Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)** (Bundan sonraki referanslarda *TDP* olarak Kısaltılacaktır) (Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, 1974), ss.153-195; Aydın Özgören, 'Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkilerine Bir Bakış' **Atatürk Haftası Armağanı,** Sa.30, Kasım 2003, ss.107-109.

Levent Sahverdi Arşivi

a. Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Lozan Konferansı'ndan sonra Türk-Yunan ilişkilerini etkileyen açık ve kapalı problemler ortaya çıkmıştı. Nüfus mübadelesi ve Patrikhane sorunları gibi konular açığa vuran sorunlar olarak ortaya çıkarken, Misak-ı Milli sınırları içersinde kalan ancak Yunanistan'a terk edilmek durumunda kalınan Batı Trakya meselesi Türkiye açısından perde arkası sorun olarak 1920'li yılların ortalarına kadar devam etmişti.

Atina ile Ankara arasındaki Yunanistan'da yaşayan Müslümanlarla Türkiye'de meskün Rumların değişimi konusu, Lozan Konferansı'ndan sonra, Türk ve Yunan heyetleri tarafından ele alınmış ve ortak bir komisyon oluşturulmasına karar verilmişti. Türkiye ve Yunanistan 30 Ocak 1923'te bir sözleşme ve protokol imzalamış ve bununla mübadeleye tabi tutulacak kimselerin durumlarıyla mübadelenin koşulları belirlenmişti. Bu maddeye göre mübadele 'İstanbul'da oturan Rumlar ile, Batı Trakya'da oturan Müslümanları' kapsamayacaktı. Türk tarafı mukavelede geçen '1912 yılında uygulamaya konan kanunun şartları çerçevesinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a yerleşen Rumlar mübadeleye dahil değildir' hükmüne göre hareket etmek isterken Yunan tarafı ise herhangi bir tarih kısıtlaması olmadan İstanbul'a yerleşmiş (etablis) tüm Rumların mübadele dışı sayılması gerektiğini iddia etmişti.[8] Yunanistan, böylece, İstanbul ve civarında mümkün olduğunca fazla Rum nüfusu bırakma amacını gütmüştü.

Daha sonra Türkiye ve Yunanistan arasında 1923 yılı Ekim ayında oluşturulan komisyon bir yıl içinde önemli miktarda Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimini sağlamıştı. Ancak, yukarıda bahsi geçen antlaşmanın 2'inci maddesinin her iki devlet tarafından farklı yorumlanması Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri germeye başlamıştı.[9]

Bundan başka Atina ile Ankara arasındaki münasebetleri zedeleyen bir diğer konu da Yunanistan'ın Yunan Makedonya'sındaki Türklere uyguladı-

[8] Türk ve Rum Ahalisinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol, 30 Kanunusani (Ocak) 1923; Tevfik Rüştü Aras'tan Başvekalet Celilesine, 21 Eylül 1340 (1924), **TDP**, ss.160-172.

[9] Murat Taştan, 'Yunanistan Devleti'nin Kuruluşundan İkinci Dünya Harbi Sonuna Kadar Türk-Yunan İlişkileri', **Askeri Tarih Bülteni**, Sa.50, Şubat 2001, s. 248.

Levent Şahverdi Arşivi

ğı 'imha politikası' idi. Bu konuda Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan belgelerde ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bu belgelere göre Kavala ve Dırama bölgelerındeki göç edecek Müslümanlara Yunan makamları büyük baskı yapmış ve birçok Türk'ün malını gasp ederek direnen bazı Türkleri tutuklamıştı. Yine bir diğer belgede, Karaca ova ve Foştan mevkilerinde Yunan makamlarının her türlü 'tecavüzat' ve 'taarruzat' yöntemlerine başvurduğu ve bahsi geçen bölgelerde askeri komutan olan İkonomos'un Türkleri zorla evlerinden çıkardığı, mallarını yağma ve mezarlarını tahrip ettiği ve bu zulümlerden kurtulmak için Türklerin dağa kaçtığı ifade edilmektedir.[10] Türkiye Lozan'ı imzalayan devletlerin elçiliklerine bir nota vererek bu durumu protesto etmiştir.

Mübadele meselesine bağlı olarak Türk-Yunan ilişkilerini geren bir diğer konu Patrikhane meselesiydi. Lozan görüşmelerinde Türk Heyeti tarih boyunca Türklere karşı zararlı faaliyetler içinde olan Fener Patrikhanesi'ni İstanbul'dan çıkartmak istediyse de başarılı olamamıştı. Sonuçta, Patrikhane'nin siyasi işlerle uğraşmaması şartıyla İstanbul'da kalmasına izin verilmişti. Ancak, 1924 yılında Patrik seçilen Konstantin Araboğlu'nun mübadeleye tabi olması sebebiyle sınır dışı edilmesi iki ülke arasındaki mevcut gergin ilişkileri daha da kötüleştirmişti. Neticede, 19 Mayıs 1925 tarihinde seçimin yenilenerek Vasil Georgidios'un Patrik seçilmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler biraz yumuşamıştır.[11]

Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında perde arkasında devam eden mesele Türkiye'nin Batı Trakya'yı Yunanistan'dan kurtarma arayışlarına girmesi olmuştur. Zira, 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli'nin bir maddesine göre, Türk ve İslam çoğunluğunun bulunduğu bölgeler Türk Vatanı'nın bölünmez bir parçası sayılırken bir diğer maddesine göre, 'Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumunun tespiti de, halkın tam bir serbestlikle beyan edecekleri reye uygun olacaktır' hükmünü içermekteydi.[12]

---

[10] Ayrıntı için bkz, Hariciye Vekaletinden Mübadele İmar ve İskan Vekaleti Celilesine, 20 Teşrinisani, 339 (20 Ekim 1923); TC Selanik Şehbenderi'nden TC Hariciye Vekaleti Celilesine, 5 Kanunusani 1340 (5 Ocak 1924); **TDP**, ss.154-160.

[11] Taştan, 'Yunanistan Devleti'nin Kuruluşundan', ss.248-249; Özgören, 'Atatürk Dönemi', ss.110-11.

[12] Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, (İstanbul, 1982), ss.199-200.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu durum, dönemle ilgili İngiliz belgelerinde de sarahatle ortaya konmaktadır. Belgelere göre, Sofya'da Türk temsilcisi olarak bulunan Enver Bey'i Ankara'dan ziyaret eden bir Türk subayı 20 Mayıs 1924 tarihinde Sırbistan'ın (Sırbistan, Hırvatistan ve Sloven Krallığı) Sofya temsilcisi Rakiç ile yaptığı görüşmede 'halihazırdaki Türk-Yunan sınırı Ankara'yı memnun etmemektedir ve sınırın yakın bir zamanda tekrar düzeltilmesi planlanmaktadır' ifadelerini kullanmıştı.[13] Bunun üzerine araştırma yapan İngiliz Dışişleri Bakanlığı durumu Türkiye'de bulunan temsilcisine sormuştu. İngiliz temsilci 17 Haziran 1924'te yazdığı cevabi raporunda Türkiye'nin henüz Bulgaristan ile resmi bir ilişki kurmadığını ve ilişkilerini İspanyol elçiliği vasıtasıyla sürdürdüğünü ifade ettikten sonra 'Lozan Antlaşmasından sonra Türk-Yunan sınırının değiştirilmesinin Türk dış politikasının temel amaçlarından en önemlisi olduğunu...' belirtmişti. İngiliz temsilci, raporunun ilerleyen bölümünde Türk Savaş Bakanlığı ve Genel Kurmayı'nın bu amaçla doğu Trakya'ya asker kaydırdığını ve buradaki askeri gücünü takviye ettiğini ve Kazım Karabekir Paşa'nın burada teftişte bulunduğunu belirtmişti. İngiliz temsilcisi ayrıca, Bulgaristan'ın da Batı Trakya'da gözü olduğundan bahisle Sofya'nın bu bölgede Türkiye'nin lehine sınır düzenlemesine asla rıza göstermeyeceğini de ifade etmişti.[14]

İngiliz temsilciye göre Batı Trakya'da sınır değişikliği isteyenler arasında TBMM Dışişleri Komisyonu üyeleri dahil olmak üzere Dr. Adnan Bey, Tevfik Rüştü Bey gibi isimler bulunmaktaydı. Hatta, Tevfik Rüştü İsmet Paşa'ya bir plan sunmuş, ancak, İsmet Paşa bu planı henüz şartlar oluşmadığı gerekçesiyle reddetmişti. Buna göre Türkiye, Batı Trakya'nın Sırp-Yunan sınırına tekabül eden kenar şeridini Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk aleyhine elde etmesi karşılığında bölgenin arta kalan yerinin Yunanistan'a geçmesine razı olacaktı.[15]

Bunlara ilaveten 16 Temmuz 1924 tarihinde Londra'dan Sofya'daki İngiliz elçiliğine çok gizli olarak gönderilen bir raporda Bulgaristan'daki

[13] Bay Erksin'den Bay MacDonald'a, 21 Mayıs 1924, FO 371/10224.

[14] Türkiye'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Bay Erskin'in raporu ile ilgili değerlendirmeler, 17 Haziran 1924, FO 371/10224.

[15] Türkiye'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Bay Erskin'in raporu ile ilgili değerlendirmeler, 17 Haziran 1924, FO 371/10224.

Levent Sahverdi Arşivi

Makedonya'nın bağımsızlığı için çalışan Makedonya Komitesi Lideri Todor Alexandrov'un bir temsilcisinin, (Petro Yankov), Ankara'ya geldiği ve temaslarda bulunduğu ifade edilmişti. Bu temaslar esnasında Yankov, Bulgarlar'a karşı Türk Hükümeti'nin destek vermesi karşılığında Makedonlar'ın Yunanistan'a karşı Türkiye'ye destek verebileceklerini ve bu amaçla da 100 bin kişilik bir silahlı güç toplayabileceklerini belirtmişti. Ancak, İngiliz Dışişleri yetkilisi Ankara'nın bu teklifi düşünmekle yetindiğini ifade etmişti.[16] Balkanlarda Türkiye lehine sınır değişikliğine karşı çıkan devletlerden bir diğeri de Sırbistan, Hırvatistan ve Sloven Krallığı idi. Sırbistan Dışişleri Bakanlığı'nın Arnavutluk ve Bulgaristan bölümüne bakan yetkilisi, Lazaroviç, İngiltere'nin Belgrat temsilcisi Alban Young ile 19 Haziran 1924'te yaptığı bir görüşmede 'Batı Trakya'da Yunanistan aleyhine yapılabilecek herhangi bir değişikliğin aynı zamanda Sırbistan aleyhine...' olacağını belirttikten sonra Belgrat'ın Türkiye'nin Balkanlarda tekrar genişlemesini görmek istemediğini ifade etmişti.[17]

Belgeler, Türkiye'nin bu dönemde Balkanlarda müttefik arama teşebbüslerinin sonuç vermemesi üzerine Batı Trakya'yı kurtarma konusundaki isteğin hız kestiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu dönemde, Atatürk'e karşı muhalefetin artması ve reform hareketlerinin başlatılması gibi iç sebepler Türkiye'nin Batı Trakya'yı kurtarma konusundaki arayışlarını azaltan etkenler olmuştur.[18] Bu durum, Türkiye'yi Yunanistan ile olan sorunlarını çözme konusunda yeni hamleler yapmaya sevk etmiştir. Bu amaca yönelik olarak Türkiye mübadele sorununu çözmek üzere yeni adımlar atmıştı. 1 Aralık 1926'da Türkiye Yunanistan'la bir antlaşma imzaladıysa da antlaşmanın uygulanmasında çıkan zorluklar nedeniyle sorun çözümlenememiştir.[19]

Nitekim, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı yeni tavrı Atatürk'ün 1 Kasım 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) dış politika ile ilgili yaptığı konuşmada da ortaya konmuştur. Atatürk 1924 yılında TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele konusunda-

[16] İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan W.A.F. Erskin'e (Sofya), (çok gizli), 16 Temmuz 1924, FO 371/10224.
[17] Aban Young'dan (Belgrat) İngiltere Dışişlerine (çok önemli) 19 Haziran 1924 FO 371/10224.
[18] Mr. Henderson'dan, (İstanbul), Mr. MacDonald'a, 19 Ağustos 1924, FO 371/10224.
[19] Özgören, 'Atatürk Dönemi', ss.111-112.

Levent Şahverdi Arşivi

ki mevcut sıkıntılardan bahsederken 1926'da ise 'Türkiye'nin Yunanistan'a karşı 'her türlü suhuleti' gösterdiğini ifade ederek Türkiye'nin yeni bir yaklaşım tarzı geliştireceğinin sinyallerini vermişti.[20]

Sınır meselesi konusu 1926 yılında, bir başka yönüyle, Türkiye ve Yunanistan'ı Milletler Cemiyetinde (MC) karşı karşıya getirmişti. Yunanistan, 26 Şubat 1926 tarihinde, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınırı belirleyen Meriç nehrinin doğu kolunun sınır olması gerektiği iddiasıyla MC'ye başvurmuştu. Türkiye ise, Ege'ye doğu ve batı olarak iki kol halinde akan Meriç nehrinin batı kolunun sınır olduğunu savunmaktaydı. Lozan antlaşmasında ise sınır 'Meriç nehrinin aktığı yön boyunca' şeklinde tarif edilmişti. İngiltere'nin Milletler Cemiyetindeki temsilcisine göre, sınırı çizen antlaşmanın 2.maddesine göre önce Meriç nehri'nin iki kolundan hangisinin ana dal olduğunun belirlenmesi gerekmekteydi. Bunu ortaya koyacak olan kurum MC'nin belirlediği 'Sınır Tayin Komisyonu' üyeleriydi.[21] Ancak, Yunanistan, meseleyi Sınır Tayin Komisyonunun değil Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) çözmesini istemişti ve Türkiye buna karşı çıkmıştı. Neticede, 17 Mart 1926 tarihinde toplanan MC Komisyonu, meselenin Sınır Tayin Komisyonu'nun çözüm alanına girdiği ve UAD ile ilgili olmadığına karar vererek Yunanistan'ın teklifini reddetti.[22]

Bu şekilde Türkiye ile Yunanistan arasında devam ede gelen gergin ilişkilerin yumuşamaya başlaması ancak 1928 yılından sonraki dönemde mümkün olacaktı. Bu dönemde Balkanlarda gittikçe artan İtalyan-Fransız rekabeti Türk-Yunan ilişkilerinin yumuşamasını kolaylaştırmıştı. Fransa'nın bazı Avrupa ve Balkan ülkeleriyle ittifaklara girerek Balkanlarda nüfuzunu arttırması İtalya'yı harekete geçirmişti. İtalya Türkiye ve Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak Fransa'nın etkisini azaltmayı planlamaktaydı.[23] İtalya'nın nihai amacı Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında üçlü bir ittifak antlaşması imzalamaktı. Bunun için ön şart ise, Türkiye ile Yunanistan

---

[20] **Atatürk'ün Milli Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge, (1923-1938)** (Bundan sonra **AMDP** olarak kısaltılacaktır) , C.II, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992), ss. 42,48.

[21] Milletler Cemiyeti, Cenevre, Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Sınırın Belirlenmesi (Meriç Meselesi), 17 Mart 1926, FO 286/984; Sir G. Hurst'un Notu, Cenevre, 18 Mart 1926, FO 286/984.

[22] Milletler Cemiyeti, Cenevre, Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Sınırın Belirlenmesi (Meriç Meselesi), 17 Mart 1926, FO 286/984.

[23] **TDP**, ss. 276-277; Uçarol, **Siyasi Tarih**, ss. 460-461.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında ikili bir antlaşmanın imzalanmasından geçiyordu. Ancak, iki devlet arasındaki sorunlar böyle bir antlaşmanın imza edilmesini geciktirmekte ve dolayısıyla da İtalya'yı kızdırmaktaydı.[24]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları çözmeye yönelik ciddi adımlar 1928 yılı Nisan ayında İtalyan devlet başkanı Mussolini'nin Türk ve Yunan dışişleri bakanları ile görüşmesinden sonra meydana gelmişti. Mussolini bu konuda aktif bir rol oynayacağının sinyallerini bir yıl öncesinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Milano'da yaptığı görüşmede vermişti.[25] Belgelere göre Türkiye, Yunanistan'dan daha fazla İtalya ile ilişkilerin geliştirilmesini arzu etmişti. Bunun ana sebeplerinden biri Türk-İtalyan uzlaşmasını sağlamak iken diğeri ise Aras'ın ifadesiyle 'Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin şemsiyesi altından kurtulmak için bir Avrupalı güçlü dosta' duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktaydı. Bir diğer sebep ise, Türkiye'nin komşuları ile olabilecek bir savaşta İtalya'nın tarafsızlığını sağlama arzusu idi. Ancak, Mussolini'nin Aras'a cevabı 'Roma'ya giden yol Atina'dan geçer' ifadesini belirtmek olmuştu.[26]

Aras'a göre, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları kısa vadede çözmek pek mümkün değildi. İtalya'nın Ankara Büyükelçisi'nin de ifade ettiği gibi ikili görüşmelerde zorluk çıkaran taraf Yunanistan idi. Ancak, Aras, İngiltere'nin Ankara'daki elçisine yaptığı açıklamada Türkiye'nin Yunanistan ile olan sorunları çözmek için her türlü gayreti göstereceğini ifade etmişti.[27] Yunanistan ise, Türkiye'nin iyi niyetinden istifade etmek amacındaydı. Hatta, Atina, bu amaçla İngiltere ve İtalya'ya başvurarak, bu devletlerin, Yunanistan ile sorunlarını çözmesi noktasında Türkiye'ye baskı yapmalarını talep etmişti.[28] Ancak, bütün bunlara rağmen Türkiye, Yunanistan ile uzlaşma arayışlarına devam etmekten geri durmadı. Bu amaçla Aras, Yunanlı meslektaşı Michalacopoulos ile 1928 yılı Nisan'ında Cenevre'de yaptığı görüşmede Türkiye ile Yunanistan arasında bir uzlaşmaya

[24] Knox'tan, (Ankara), Sir P. Lorain'e, 15 Mayıs 1928, FO 286/1017.

[25] **TDP**, s.277; Roma'dan Atina'ya, 11 Nisan 1928; Atina'dan Sir Austin Chamberlain'e, 28 Nisan 1928, FO 286/1017.

[26] Roma'dan Atina'ya, 11 Nisan 1928; Atina'dan Sir Austin Chamberlain'e, 28 Nisan 1928, FO 286/1017.

[27] Knox'dan, (Ankara), Sir P. Lorain'e, 14 Nisan 1928, FO 286/1017.

[28] Atina'dan Sir Austen Chamberlain'e, 14 Nisan 1928, FO 286/1017.

Levent Sahverdi Arşivi

varılmasını teklif etmiştir. Yunanlı Bakan bunun gerçekleşebilmesi için iki devlet arasında büyük farklılığa sebep olan mübadele ve taşınabilir ve taşınmaz mallar konularının çözüme bağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak, Aras'ın ısrar etmesi üzerine Michalacopoulos, farklılığa sebep olan konuların hakeme götürülmesi şartıyla bir anlaşmaya razı olacağını belirtmiş ve bir anlaşma metni hazırlayarak Aras'a sunmuştur.[29]

Türk Dışişleri Bakanı Yunanlı meslektaşının bu adımına karşılık kendisi 'tamamen farklı bir metin hazırlayarak' Yunanlı Bakana vermiş ve böylece Michalacopoulos'un 'adeta donakalmasına' sebep olmuştu. Neticede, Aras'ın bir antlaşma yapmak için hükümetten yetki almamış olduğunun ortaya çıkması üzerine bundan sonraki ikili görüşmelerin normal diplomatik kanallarla yapılmasına karar verilmiştir. Yunanlı Bakan'ın Atina'daki İngiliz elçisine anlattığına göre Türk Hükümeti'nin uzlaşmacı tavrını Batı Trakya'da toprağı ve mülkü olan bazı devlet adamları engellemekteydi. Michalacopoulos açıklamalarına devam ederek kendisinin İstanbul'daki Rumların boşaltılmaması konusunda Aras'ı uyardığını ve böyle bir durumda Yunanistan'ın çok sert karşılık vereceğini bildirmişti. Michalacopoulos, ayrıca, Aras'a: 'Türkiye'nin Yunanistan'a karşı yaptığı bütün savaşları kazanmadığını ve gelecekte olabilecek bir savaşı kazanma sırasının Yunanistan'ın olabileceğini' yarı şaka yarı ciddi de olsa ifade etmekten kaçınmamıştı.[30]

Daha önce de belirtildiği üzere bu dönemde İtalya'nın Balkanlarda nihai amacı Türkiye ve Yunanistan'ı yanına alarak üçlü bir pakt imzalamaktı. Bunu gerçekleştirmek için de Roma, Atina ve Ankara'nın yakınlaşmasını teşvik etmekteydi. Türkiye ise Yunanistan'ı beklemeden İtalya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını bir an evvel imzalamak arzusundaydı. Ancak, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye İtalya ile bir antlaşma imzalamaması için baskı yapması üzerine Roma daha fazla beklemeyerek Anakara ile 30 Mayıs 1928'de Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşmasını imzalamıştır.[31]

---

[29] Atina'dan Sir Austin Chamberlain'e, 28 Nisan 1928, FO 286/1017.

[30] Atina'dan Sir Austin Chamberlain'e, 28 Nisan 1928, FO 286/1017.

[31] Dışişlerinden Başvekalet Celilesine, 4 Aralık 1927, **TDP**, s.278; Atina'dan Sir Austin Chamberlain'e, 7 Mayıs 1928, FO 286/1017. Antlaşmanın metni için bkz., **Düstur**, III. Tertip, c.10, ss.47-72.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu antlaşmanın imzasından sonra kendisini daha serbest hisseden Türkiye, Yunanistan ile mübadele ve mal ve mülklerin iadesi konularında devam eden görüşmelerden bir sonuç çıkmaması üzerine görüşmeleri sona erdirmiş ve bu konuların halli için 'mübadele komisyonuna' müracaat edilmesi noktasında ısrar etmiştir. Türkiye, aynı zamanda, Batı Trakya'dan gelen Türklerin mallarının iade edilmemesi üzerine İstanbul'dan göçen Rumların mallarına el koyarak bunları Türk göçmenlere tahsis etmiştir. Bu durum ise, 1928 yılının başlarında düzelmeye başlayan Türk-Yunan ilişkilerinin yılın ikinci yarısında tekrar gerilmesine neden oldu.[32]

Ancak, bir yıl sonra Bulgaristan'ın Balkanlarda revizyonist bir politika izlemeye başlaması ve Yunanistan ile Batı Trakya ve Makendonya sorunlarını gündeme getirmesi üzerine Atina, Ankara ile yakınlaşma ihtiyacı duymuştur. Yunanistan'ın Türkiye ile ilişkilerini geliştirme isteği Yunanistan Cumhurbaşkanı Zaymis tarafından Atina'daki Türk Büyükelçisi'ne 30 Aralık 1929 yılında yapılan bir mülakat esnasında iletilmiştir.[33] Bu durum ise, neticede, Türkiye ile Yunanistan arasında temel bir sorun olan mübadele meselesini çözüme kavuşturan 10 Haziran 1930 antlaşmasının imzalanmasına sebebiyet vermiştir. Bu antlaşma ile doğum yerleri ve yerleşme tarihleri ne olursa olsun İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler 'etabli' (yerleşmiş) kapsamı içine alındı.[34] Böylece Türk-Yunan münasebetlerinde 1954 yılında kadar sürecek olan iyi ilişkiler dönemi başlamış oldu.

b. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Balkan Savaşları sonucunda bozulmuş olan Türk-Bulgar ilişkileri ancak I. Dünya Savaşı sonrası dönemde düzelmeye başlamıştı. Zira, her iki devlet de cihan harbinde aynı blok içersinde hareket etmişlerdi. Osmanlı Devleti gibi Bulgaristan da savaştan mağlup çıkmış ve kendisi için oldukça zararlı olan Neuilly Barış Antlaşmasını 1919 yılında imzalamıştı. Bu durum ise Bulgaristan'ı savaş sonrası dönemde revizyonist bir politika izlemeye sevk etmiştir. Türkiye'nin Yunanistan'a karşı Milli Mücadelesini

[32] Sir G. Clerk'ten, (Ankara), Sir Percy Lorain'e, 19 Haziran 1928, FO 286/1017.
[33] Atina'dan TC Hariciye Vekaletine, 30-12-1929, **AMDP**, C.II, s.168.
[34] Özgören, 'Atatürk Dönemi', ss.112-114. Antlaşmanın metni için bkz., **AMDP**, C.II, ss.505-511.

Levent Sahverdi Arşivi

sürdürdüğü bu dönemde Bulgarlar Türklerden tarafa tavır takınmışlardı. Zira, bahsi geçen Neuilly Antlaşması ile Bulgaristan Batı Trakya ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a terk etmek zorunda kalmış ve bu durum neticede iki devlet arasında bir düşmanlık ortamı meydana getirmişti. Böylece, Bulgaristan'ın Yunanistan'a karşı Türk Milli Mücadelesine destek vermesi Doğu Trakya'nın Yunanlılara karşı savunulmasını kolaylaştırmıştı.[35]

Bulgarlar Milli Mücadele'nin başında Batı Trakya'da Yunanlılara karşı mücadele veren Cafer Tayyar komutasındaki Türk birliklerine hem lojistik hem de maddi yardımlarda bulunmuştu. 1920-1923 yılları arasında Bulgaristan Hükümeti'nin başında olan Çiftçi Partisi'nin lideri Aleksandır Stamboliski gerek Bulgaristan'da meskün Türklere ve gerekse de Ankara'daki Türk Hükümetine karşı Bulgar dostluğunu göstermeye çalışmıştı. 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa Stamboliski'nin bu çabalarına karşılık vererek dostluk ve işbirliği mesajları içeren bir mektup göndermişti. Bu gelişmelerden sonra Bulgar Hükümeti 1921 yılında TBMM Hükümetine Sofya'da temsilcilik bulundurma imkanı tanımıştı. Böylece, Enver Bey Türk temsilcisi olarak Sofya'ya gönderilmişti.[36]

1923 yılının başlarında Bulgaristan yeni diplomatik adımlar atarak Türkiye ile olan iyi ilişkilerini ilerletmeye çalışmıştır. Bu amaçla Stamboliski Bulgaristan'ın Edirne Başkonsolosu olan General Markov'u Mustafa Kemal ile görüşmeye memur etmiştir. Ancak, bu dönemde atılan adımlar Stamboliski'nin 8 Haziran 1923'te öldürülmesiyle kesintiye uğramıştır. Bu hadise Türkiye ile Bulgaristan arasında planlanan dostluk antlaşmasını ertelediği gibi Türk-Bulgar ilişkilerinde kısa dönemli bazı problemlerin de yaşanmasına sebep olmuştu. Bu sorunlar arasında Türkiye'deki Bulgar Okulları meselesi, Bulgaristan'daki Müslüman kurumlarının durumu ve bu dönemde Türkiye'nin gündeme aldığı Batı Trakya'yı kurtarma projesi gibi konular yer almaktaydı.[37]

---

[35] Nuri Köstüklü, 'Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Dair Bazı Tespitler, (1919-1936', **Atatürk Haftası Armağanı**, Kasım 2002, s.23; Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, (İst.), ss.148, 185.

[36] Köstüklü, 'Atatürk Dönemi', s.24; Erskin'den MacDonald'a, 26 Mayıs 1924, FO 172/10224.

[37] **AMPD**, C.1, s.510; Erskin'den, (Sofya), MacDonald'a, 26 Mayıs 1924, FO 371/10224; Ömer E. Lütem, **Türk-Bulgar İlişkileri, 1983-1989** (Ankara: ASAM, 2000), s.63.

Levent Sahverdi Arşivi

1923 yılının Mayıs ayında İsmet Paşa Türkiye'nin isteklerini içeren bir listeyi Bulgar temsilcisine sunmuştu. İsmet Paşa Bulgar temsilcisine yukarıda bahsi geçen tüm konularda bir çözüme varmayı ve sonra da dostluk antlaşması imzalamayı teklif etmişti. Ancak, Sofya'da işbaşına yeni gelen Tsankov Hükümeti Bulgar dış politikasında değişikliğe gitmişti. Daha önce Türkiye ile yakınlaşma yolunu seçen Bulgaristan'ın yeni politikası Sırbistan ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmak olmuştur. Bu politika değişikliğinde Devrimci Makedonya Örgütü (DMÖ) liderlerinin yeni Tsankov Hükümetiyle ters düşmesi etkili olmuştu. DMÖ liderleri Bolşeviklerden yardım alma yoluna giderken buna karşı Tsankov, Sırbistan ile ilişkilere ağırlık vererek Türkiye ile olan münasebetleri geri plana itmişti.[38]

Nitekim, Sofya'daki Türk temsilcisi Enver Bey'i ziyaret eden Türk askeri heyetin başındaki zat Sırbistan temsilcisi Rakiç'e yaptığı açıklamada Bulgaristan'ın Türk aleyhtarı olan Simeon Radeff'i Ankara'ya temsilci olarak yollamasını Türkiye'nin hoş karşılamadığını belirtmişti. Ayrıca, Türk yetkili 'Türkiye'nin Batı Trakya'da sınır düzeltme isteğinin' Bulgaristan'ın burada gözü bulunması dolayısıyla bu ülkenin hoşuna gitmediğini ve bu sebeple 'Ankara ile Sofya arasındaki ilişkilerin hiç arzu edilen bir seviyede bulunmadığını' ifade etmişti. Enver Bey aynı zamanda Sırp temsilcisini ikna etmek için Türkiye'nin Batı Trakya'daki sınır düzeltmesini Bulgaristan'ın daha fazla genişlemesini önlemek için planladığını ifade etmişti.[39]

Bu şartlar altında kesintiye uğrayan Türk-Bulgar görüşmeleri 1924 yılının başlarında tekrar başlatıldı. Türkiye'deki Bulgar temsilcisi Radeff'in İstanbulda'ki İngiliz Elçisi'ne anlattığına göre, ikili görüşmeler başladıktan sonra Sofya mutat bir dostluk antlaşması imzalamayı arzu ederken Ankara ise, Bulgaristan ile tüm sorunları çözdükten sonra böyle bir antlaşmayı imza etmek istediğini ifade etmişti. İki ülke arasındaki en önemli sorunlar İstanbul'daki Bulgar Kilisesi ile doğu Trakya'daki Bulgar okullarının durumları idi. Radeff'e göre Sofya hükümeti Bulgaristan'daki 600 Müslüman okula, 1000 Camiye ve buralarda görev yapan öğretmelere, müftülere ve diğer din adamlarına hürriyet sağlarken ve devlet yardımı yaparken,

[38] Erskin'den, (Sofya), MacDonald'a, 26 Mayıs 1924, FO 371/10224.
[39] Erskin'den, (Sofya), MacDonald'a, 26 Mayıs 1924, FO 371/10224.

Levent Sahverdi Arşivi

Ankara Hükümeti ise doğu Trakya'daki Bulgar okul ve kiliselerine gerekli kolaylığı göstermemekteydi. Türk heyeti adına müzakereleri yürüten Münir Bey'e göre ise, doğu Trakya'da 7-8 bin Bulgar bulunurken Bulgaristan'da yarım milyonun üzerinde Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Ancak, bütün bu anlaşmazlık noktalarına rağmen, Radeff, 1924 yılı Ekim ayında Türkiye ile bir anlaşmaya varılabileceğini İngiliz temsilciye belirtmişti.[40]

Bu dönemde Balkanlardaki siyasî yapıyı analiz eden Atina'daki Sırp temsilcisine göre bu bölgede siyasî ve askerî yapıyı sarsacak büyük bir tehdit söz konusu değildi. Zira,Yunanistan ve Sırbistan Makedonya'lı komitacılara karşı işbirliğine giderken Bulgaristan ve Yunanistan'ın askeri açıdan çok zayıf olduklarını ve dolayısıyla bölgede dengeleri sarsacak bir problem çıkaramayacaklarını ifade etmişti. Sırp temsilciye göre Türkiye, Balkanların dışındaki sorunlarla (iç meseleleriyle) meşguldü ve bir sınır revizyonu hareketine girişecek durumu yoktu.[41]

Nihayet Ocak 1924 yılında başlayan Türk-Bulgar görüşmeleri 18 Ekim 1925 yılında bir antlaşmaya varılmasıyla noktalandı. Türkiye, Bulgaristan ile bir dostluk antlaşması imzaladıktan sonra bir de ikamet sözleşmesi akdetti. Buna göre iki ülke arasında karşılıklı samimiyet ve hakkaniyete dayanan ikili ilişkiler kurulacak ve azınlıklar konusunda Bulgaristan ve Türkiye karşılıklı olarak tüm hakları sağlayacaktı. Bu antlaşma 1929 yılında daha da geliştirilerek iki ülke arasında yeni bir 'Tarafsızlık, Uzlaşma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması' imzalanmıştır. Böylece, Ankara ile Sofya arasında dostluk ve işbirliğinin temelleri atılmış olmaktaydı.[42]

c. Türkiye'nin Romanya ve Yugoslavya ile İlişkileri

I. Cihan Harbinden galip çıkan Romanya, savaştan topraklarını en fazla genişleterek çıkan devletlerden biri olmuştu. Romanya, Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı, Rusya'dan Besarabya'yı ve Macaristan'dan da Transilvanya'nın geniş bir bölümünü alarak topraklarına katmıştı. Bu durum ise

[40] Henderson'dan, (İstanbul), Bay MacDonald'a, 19 Ağustos 1924, FO 371/10224.
[41] Sir M Cheetham'dan, (Atina), Bay MacDonald'a, 16 Haziran 1924, FO 371/10224.
[42] Köstüklü, 'Atatürk Dönemi', ss.26-27. Antlaşmanın metni için bkz., İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları** (Ankara, 1989), C.I, ss.253-254.

Levent Şahverdi Arşivi

Romanya'yı savaş sonrası dönemde statükocu bir dış politika takip etmeye itmişti. Bu dönemde, Türk Hükûmetiyle Romanya arasındaki ilişkiler durgun bir seyir takip etmiştir. İki ülke arasında bazı küçük anlaşmazlık noktaları dışında büyük bir sorun mevcut değildi. Diplomatik alanda Romanya ile Türkiye arasındaki temel sorunu Boğazlar konusu teşkil etmekteydi. Zira, Lozan Konferansı esnasında Karadeniz'e kıyısı olan Romanya, Türkiye'nin Boğazlara hâkim olma isteğine karşı çıkmıştı. Ancak, aynı konferansta Romanya, Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat alması konusunda Ankara'yı desteklemişti.[43]

Türk-Romen ilişkileri 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren Balkan politikalarında ortaya çıkan yeni gelişmeler nedeniyle değişmeye başladı. Türkiye, bu dönemde, takip ettiği yeni politika gereği Balkan ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, Romanya ise Bulgaristan'ın Güney Dobruca ve Rusya'nın Besarabya talepleri karşısında yeni arayışlara yönelmişti. Bu durum Türkiye ile Romanya arasında münasebetlerin geliştirilmesine elverişli bir ortam hazırlamıştı. Böyle bir ortamda Romanya'daki Türk diplomatı Hüseyin Ragıp Bey 1926 yılında Romanya Dışişleri Bakanı ile görüşerek bir Balkan Paktı oluşturulması projesinden bahsetmişti. Daha sonra bu fikir Türk Dışişleri Bakanı tarafından da dile getirilmiş ve Yunanistan'dan destek görmüştü.[44] Bu şekilde oluşan elverişli ortam Romanya'nın Türkiye'ye yaklaşmasını sağlamıştı. 1929 yılında iki ülke arasında Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşım Sözleşmesi ve 18 Eylül 1930'da Bükreş'te Mezarlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma imzalandı.[45]

Türk-Sırp ilişkileri Romanya gibi olumlu başlamamıştı. Henüz I. Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Sırp Hükümeti Bulgar-Makedon çetelerinin çıkardığı ayaklanmaları bahane göstererek Kosova ve Manastır'da yaşayan Müslüman nüfusa büyük baskı ve zulümler yapmış okullarını kapatarak mallarına el koymuştu. Artan Sırp zulmü karşısında birçok Müslüman bu bölgelerden göç etmek zorunda kalmıştı. Savaştan sonra Sırbistan, Karadağ, ve Avusturya-Macaristan'ın güney eyaletleri bir birlik oluşturarak

[43] Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.184; Barlas, 'Türkiye'nin 1930'lardaki', s.361.
[44] Barlas, 'Türkiye'nin 1930'lardaki', ss.361-362.
[45] Öksüz, 'Atatürk Döneminde Balkan Politikası', s.628.

Levent Sahverdi Arşivi

1921 yılında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığını kurmuş ve başına Sırbistan kralı Aleksander'i getirmişlerdi. Bu devlet 1931 yılından sonra Yugoslavya olarak anılmaya başlanmıştır.[46]

Yeni Sırp Krallığı ile Türkiye arasındaki temel problem Lozan Konferansı esnasında ortaya çıktı. Sırp Krallığı, Osmanlı borçlarının Balkan ülkeleri arasında paylaşılmasından sonra kendisine düşen miktarı ödemeyi kabul etmeyerek Lozan Antlaşmasını imzalamamıştı.[47] Buna rağmen, Türkiye, 1923 yılının Mayıs ayında Cevad Bey'i Türk temsilcisi olarak Belgrat'a göndermişti. Sırp Hükümeti Türk temsilcisini resmi olarak tanımamış ancak her türlü diplomatik ayrıcalıkları sağlamıştı. Belgelere göre, Türkiye'nin Sırbistan'a yönelik diplomatik atağa kalkması 1924 yılının ortalarına rastlamaktadır. Mayıs 1924' de Sofya'daki Türk temsilcisi olan Enver Bey Sırp meslektaşı Rakiç ile görüşerek Türkiye'nin Batı Trakya konusundaki değişiklik isteklerinden bahsetmiş ve Sırbistan'ın tavrının ne olacağını öğrenmek istemişti. Ancak, Sırp temsilci bu konuyla ilgili konuşmaktan kaçınmıştı.[48]

Bundan sonra sakin bir dönem geçiren Türk-Sırp ilişkilerinde sessizliği Belgrat Hükûmeti bozdu. Sırp Dışişleri Bakanı Nincic'in Belgrat'daki İngiliz Elçisine verdiği bilgiye göre, İstanbul'daki Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın temsilcisi Adnan Bey'e başvurarak Türkiye'nin bu sessizliğinin sebebini sormuştu. Bunun üzerine Türk tarafı Sırp temsilcisine hazırladığı bir dostluk paktı'nın metnini takdim etmiş ve bunun Ankara'da vakit geçirmeden imzalanmasını talep etmişti. Ancak, Nincic'in ifadesine göre Ankara'nın sunduğu taslak metin Sırp Hükûmeti'nin diğer devletlerle imzaladığı antlaşmalardan oldukça farklı idi ve bu nedenle Belgrad bu metni imzalamayı kabul etmemişti.[49]

Bundan başka Sırp Hükûmeti Batı Trakya ve Türk-Bulgar ilişkilerinin seyri konularında Türkiye'den şüphe duymaktaydı. Nitekim, 1924 yılı Ha-

[46] **AMDP**, C.I., s.506; Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.182.
[47] Alban Young'tan, (Belgrad), Lord Curzon'a, 29 Haziran 1923; Alban Young'tan, (Belgrad), İngiliz Dışişlerine, 19 Haziran 1924, FO 371/10224.
[48] Bay Erskin'den, (Sofya) Bay MacDonald'a, 21 Mayıs 1924, FO 371/10224.
[49] Belgrat'tan James Ramsey MacDonald'a, 23 Haziran 1924, FO 371/10224.

Levent Sahverdi Arşivi

ziran ayında Sırbistan Dışişleri Bakanlığı'nın Bulgaristan ve Arnavutluk Bölümlerinden sorumlu dairesinin direktörü olan Lazaroviç İngiliz elçiye yaptığı açıklamada, Belgrad Hükûmeti'nin Ankara'da Türklerle Bulgarlar arasında yapılan görüşmeleri çok dikkatle takip ettiğini belirttikten sonra bu iki devlet arasında 'Batı Trakya'da Yunanistan ve Sırbistan aleyhine bir paylaşımın yapılabileceğinden' şüphe duyduğunu ifade etmişti. Lazaroviç, ayrıca, Sırp Krallığı'nın böyle bir projeyi reddedeceğini, ancak, Bulgaristan'a Neuilly Antlaşması uyarınca Ege Denizi'nde bir çıkış verilmesi konusunda kolaylık gösterilmesini destekleyeceklerini bildirmişti.[50] Bütün bu olumsuz kanaatlerine rağmen Sırp Hükûmeti, çevresinde maruz kaldığı politik ve stratejik sıkıntılar nedeniyle Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaktan yana bir politika takip etmeyi arzu etmekteydi.[51]

Bu şartlar altında Ankara ile Belgrat arasında 1925 yılında başlayan görüşmeler nihayet sonuç vermiş ve 28 Ekim 1925 yılında bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Böylece, Lozan Antlaşmasını imzalamayan Sırp Krallığı ile Türkiye arasında resmî diplomatik ilişki kurulmuş oldu. Bu antlaşmanın imza edilmesiyle 27 Kasım 1933 tarihinde Belgrat'da akdedilecek olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının oluşmasına zemin hazırlanmıştı.[52]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 400 yıl devam eden Balkanlardaki siyasî hâkimiyeti Fransız İhtilâli'nin etkileri ve Rus Pan-İslavist propagandaları neticesinde önce Yunan ve sonra da Sırp ayaklanmalarıyla sarsılmaya başlamış ve nihayet Balkan Savaşları'nın neticesinde sona ermiştir. Balkan Savaşlarını takiben patlak veren I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise gerek Balkan ülkeleri ve gerekse de Türkiye için yeni bir devir başlamış ve her iki taraf arasındaki münasebetler yeni devrin şartları içersinde şekillenmiştir.

1923'te temelleri atılmış olan yeni Türk Devleti'nin dış politikası, Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Türk yurtlarının siyasî ve diplomatik yol-

[50] Alban Young'tan, (Belgrad), İngiliz Dışişlerine, 19 Haziran 1924, FO 371/10224.
[51] Sir M. Cheetham'dan, (Atina), Bay MacDonald'a, 23 Haziran 1924, FO371/10224.
[52] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları** (Ankara: 1989), c.I., ss.441-443.

Levent Sahverdi Arşivi

larla anavatana bağlanması esasına dayanmaktaydı. Zira, Misak-ı Milli, Milli Mücadele'yi yürütenler nazarında Türkiye'nin milli stratejik hedeflerinin sınırlarını tayin eden yegane belge olma özelliğini taşımaktaydı. Bu milli stratejik ve politik hedefe uygun olarak Türkiye, kuruluşunun ilk yıllarında Batı Trakya'nın kurtarılması için yoğun bir çaba içine girmiştir. Türkiye, bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak ya Balkanlarda müttefik arama yoluna gitmiş ya da bölgedeki denge arayışlarından istifade etmek istemiştir. Ancak, Balkan devletleri kendi aralarındaki mevcut bunca sorunlara rağmen Türkiye'nin Batı Trakya ile ilgili siyasi ve diplomatik teşebbüslerine karşı birlikte muhalefet etmede tereddüt göstermemişlerdi.

Türkiye, Batı Trakya konusundaki teşebbüslerinin sonuçsuz kalması üzerine 1925 yılından itibaren dış politikasında değişikliğe giderek Balkan ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirme yolunu takip etmiştir. Nitekim, bu dönemde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ikili münasebetlerini geliştirme isteği Atatürk tarafından ilk defa 1 Kasım 1926'da TBMM'de yaptığı konuşmada dile getirilmiştir. [53] Ayrıca, bu dönemde Türkiye'nin reform sürecine girmesi ve içerde bazı isyan hareketlerinin meydana gelmesi Ankara'nın Balkan politikasında değişikliğe gitmesinde etkili olmuştur.

Türkiye, yeni politik anlayışı çerçevesinde Balkanlarda kendisine müttefik bulmayı arzu etmiştir. Ancak, bu değişiklik Atatürk'ün dış politikada Misak-ı Milli hedefini terk ettiği anlamına gelmemekteydi. Zira, Misak-ı Millinin temel hedefleri arasında bulunan Musul meselesi konusunda İngiliz Elçisinin raporunda belirttiği gibi, ('Mustafa Kemal Paşa şimdilik kaydıyla ve şartların ileride olgunlaşmasına kadar Musul'dan vaz geçmiştir'[54]), Atatürk, şartların elverdiği bir ortamda Misak-ı Milli stratejisine başvurmayı ihmal etmeyecekti. Buna en canlı örnek te 1938 yılında Atatürk'ün sağlığının kötüye gittiği bir ortamda Hatay'ı anavatana bağlamak için göstermiş olduğu yoğun çabalardı.

[53] Bkz., **AMDP**,'1926 Yılında Dış İlişkiler', Atatürk'ün TBMM'de 1 Kasım 1926 yılında yaptığı konuşma. Atatürk'ün daha önceki Meclis konuşmalarında Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirme isteğinden bahsedilmemiştir.

[54] Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Anglo-Turkish Relations in the Middle East: British Perceptions, (1945-53)' (Basılmamış Doktora Tezi, The University of Birmingham, 2001), Böl. I.

Levent Sahverdi Arşivi

MİLLÎ BİLİNÇ VE ŞİİR ÜZERİNE*
(Speaking About National Concious And The Poem)

Prof. Dr. Sadık TURAL**

Değerli Dinleyiciler,

Gaziantep Üniversitesinin salonlarında, atanmış yöneticiler ile seçilmiş yöneticilerin, bilginlerle sanatçıların buluşması sağlanıyor. Vali Bey'in önderliğinde oluşan bu sonuç gurur ve ümit vericidir.

Değerli Valimiz Lütfullah Bilgin'in de açış konuşmasında belirttiği üzere, Türkiye ekonomisindeki yeri, her geçen gün büyüyen bu sanayi ve üretim şehrinin aynı zamanda kültür şehri de olması gerekir.

Ben, bugünkü konuşmamda birtakım soruları ve kavramları sizlerle paylaşıp ortak bilincin oluşmasına hizmet etmek istiyorum.

Birinci sorum şu: **Bugün** yenilmez, dünyaya yön veren üç devlet hangisidir? Bana cevap vermeyiniz; lütfen o üç devletin adlarını aklınızdan geçiriniz. Bu sorunun diğer şıkkı şöyle: **1918-1925 yıllarında** yenilmez, gücüne güç yetirilmez üç devletin adını aklınızdan geçirin; lütfen hiç kimse bir isim söylemesin.

O günkü veya bugünkü yenilmez devletler, onların karşısında yenilebileceğini düşünenler için nasıl bir tehdit ve tehlike oluşturuyor? Askerlik ve ekonomi alanlarında yenilmez devletler yeneceğine inandıkları devletlere, hükûmetlere emirle istediğini yaptırır; emirle, rica ile, hattâ bazen büyükelçisinin tehdidiyle bile istediğini yaptırır.

Bir devletin başka bir devletin iradesini yok sayarak, bağımsızlığını tartışmalı duruma düşürerek istediğini yaptırmasına "emperyalizm" denir. Emperyalizm, sömürgecilik olarak Türkçeleştirilebilmiş; iradeyi felç edici-

---

* Prof. Dr. Sadık Tural'ın Gaziantep Valiliğinin 27-28 Mayıs 2005 tarihlerinde düzenlediği "1 ZEUGMA ŞİİR GÜNLERİ"nde yaptığı konuşmanın bant çözümünün gözden geçirilmiş halidir.

** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

Levent Sahverdi Arşivi

lik denmeliydi... Bir başka devletin zorlamasıyla bir devletteki siyasî, a · kerî, fikrî, idarî ve malî irade/erk işlenmez duruma getirilmiş ise, bu yaptırım gücünün adı emperyalizm. Emperyalizmin örtülüsü olduğu gibi, yönetime el koyarak bağımsızlığın ortadan kaldırılması türünden olanı da var.

Şimdi birinci soruyu tekrar soralım: Yenilmez, başkalarını kendi arzu ve istekleri doğrultusunda değiştirmeye, biçimlendirmeye çalışan; Türklüğü yok sayan ve yok etmeye kararlı olan emperyalist devletlere 1919-1922 yılları arasında savaş açan ve sonucunda zafer kazanan kimdir, bunu nasıl başarmıştır?

Cevap şu: Milletimizin egemenliğini, bağımsızlık kavramının etrafında halkın inancını tutuşturan ve yeni bir devlete dönüştüren Mustafa Kemal Paşadır. O mübarek Paşa, O yiğit komutan, parçası olduğuna inandığı milletini, bağımsızlığını korumaya çağırdığında, tarihin ruhu, toprağın ruhu, milletin ruhunu harekete geçirdi ve ordu milletlerin en sakini yeniden kahramanlaştı. Bir yüce önderin, millî bilinci uyandırdığı ve toplumun çoğunluğunu millî benliği yolunda bütünleştirdiği zaman, düşmanların yaptığı hesap, kurduğu tuzak bozulur. TBMM sona eren Osmanlı Devletinin arkasından hem yeni bir siyasî oluşumun, hem de yeni bir ordunun mimarı ve baş komutanı olan Mustafa Kemal Paşaya müşir ve gazilik unvanları verdi. Bu unvanı alan bir de şehir var: Antepli Şahin Beyin kollarındaki mavzerden şehre, oradan bütün vatana yayılan bağımsızlık arzusu, egemenlik inancı, namusuna sahip çıkma iradesi bu şehre gazilik unvanı verilmesini sağladı: Gaziantep...

Gaziliğin anlamı şu: Devletin bağımsızlığı, milletin egemenliği yolunda oluşturulan gerekli harekete katılıp canını ortaya koyup görevini yapıp sağ kalan insana gazi, bu yolda ecelle kucaklaşana şehit denir.

Emperyalist devletler, her türlü hukuksuzluğu makul ve meşru gösterecek propaganda gücüne sahiptir. Emperyalist devletler gibi; kendisini insanların, grupların hatta toplumun hizmetinde değil, üstünde gören, ayrı olduğuna inanan, ilişkilerini ben merkezci olarak oluşturan insanlara da, her toplumda çokça rastlanır. Bunların büyük bir kısmı şarlatan ve egoisttirler; bir kısmı ise, ruh ve akıl sağlığı bozuk kimse, pek az bir kısmı ise, başka devlet ve milletlerin ajanlığını üstlenmiş insanlardır.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşanın, Kemal Atatürk'ün bütün hayatını dikkatle incelediğimizde vardığımız hüküm şu: O, **Ne yapabilirim?** sorusuna cevap aramaya kalkıp kendini öncelikle sınırlayan bir insan değil, **Ne yapmalıyım?** sorusunun cevabına odaklanmış, bu tutumunu özgüven duygusuyla besleyip biçimlendirmiş bir yüce şahsiyet... Şahsiyet... Öncelikle birey olarak tam bir şahsiyet; sonra da, millî özlemlerin temsilcisi olarak millî şahsiyet... Asker ve komutan yönlü hayatında da, siyasî ve idarî lider yönlü hayatında da **bilgi, sabır, özgüven duygusu** ve **kararlılığın** yoğurduğu bir davranış bütünlüğü, Atatürk'ün şahsiyetinin karizmasını oluşturuyor. Bu dört özellik yan yana geldiğinden, düşmanların gücü ve propaganda imkânı daima boşa çıktı; hem milletinin düşmanlarının, hem kendisinin düşmanlarının... Yenilmezler nasıl yenilmiş, dize getirilmiş anladınız değil mi?

Atatürk, hem niyetleri ve yöntemleriyle sindirici emperyalist devletlerin, hem de kendi toplumundaki arızalı kişiliklerine rağmen vitrin kurabilmiş, şöhret olabilmiş kimselerin, özgüven duygusu, bilgi, sabır, kararlılık özellikleriyle kendisine engel olmalarını önlemiştir.

1911'den 1921'e kadarki zaman diliminde kendilerine ve milletlerine görevini yitirmiş, başka devletlerin himayesine razı olmuş, özgürlük ve bağımsızlık yerine onursuzluğun nimetlerine talip olarak 'bizden bir şey olmaz' diyen aydınların ve yöneticilerin gerçek yüzünü Büyük Nutuk'ta ortaya koyan da Gazi Mustafa Kemal Paşadır. Bu yiğit Paşa, Mütareke Devri hükümetlerinde, aydınlarında ve mahalli üst yöneticilerinde açıkça görülen yetersizlik düşüncesini, aşağılık duygusunu şiddetle reddetmeseydi, emperyalizme karşı, mazlum milletlere örnek olan bir zafer kazanılabilir miydi?

Genel Kurmayın ATASE ve Denetleme Başkanlığınca yapılan bir yayını var; henüz beş cildi çıktı. Atatürkümüzün 1908-1919 arasında yazdığı bir kısmı basılmış, bir kısmı çoğaltılmış, bir kısmı arşivde kalan bilgi ve görüşleriyle sorumluluk örneği olan çalışmalarını gösteren bu kitapları okursanız, onun nasıl bir şahsiyet olduğunu anlayabilirsiniz. Bilgi, sabır, kararlık ve özgüven duygusu adlı özelliklerin birleşerek sorumluluk bilinciyle yoğrulmasının sonuçları, Atatürkümüzün, bu ön kitaplarıyla **Büyük Nutuk** ile **Söylev ve Demeçler** adlı eserlerinde rahatça görülebilir. Milletine karşı en-

Levent Şahverdi Arşivi

gin müsamaha, derin bir sevgi duymaktan doğmuş olmalı ki, bağımsızlığı "karakterim" olarak niteleyen kahraman ve düşünen adam...

Değerli Dinleyenler,

Arapçada bir fiil var: Velâye... Velâye ne demektir? Birini karşılıksız, bir şey beklemeden, istemeden seven; kâr ve kisbi düşünmeksizin birini, birilerini seven ve sevilen insanın bu durumuna, bu özel hâlin adına velâye denir. Vali kelimesi de, velî kelimesi de, vilâyet kelimesi de, velâyet kelimesi de aynı kökten....

Vali, bir beldenin, yerleşim yerinin insanlarını, hesap ve kitap yapmaksızın, fatura çıkarmaksızın seven, onların beklentilerine cevap vermeye çalışan en yüksek idareci...Esas aldığı değer, sevmek ve sevilmek...

Sevmek, sadakat ve çile demektir; yaradılanı yaradandan dolayı sevmek...Bir varlığı, duygularının merkezine yerleştirmek anlamını taşıyan sevmek, sevilen ile seven arasında mutlak hesapsızlıktır...

Sevgili Antepliler, ben bu Vali kardeşimiz Lütfullah Bilgin'in Elazığ'da, Sivas'ta yaptığı hizmetleri bilirim. Ben bu valinin, devletin bağımsızlığı, milletin egemenliği ve kalkınmışlığı için çalışmalarını görürüm, bilirim. Sizler de göreceksiniz, alkışlayacaksınız.

Ekonomisi yüksek Gaziantep'te şimdi il ve ilçe belediyeleriyle, üniversiteleriyle birlikte çalıştığı üst yöneticilerini, millî benliğe, millî kimliğe sahip çıkmaya çağırıp bütünleşmeye çalıştığına inandığım bir vali var. Bu vali ile beraber yürüyün, sonucunu alırsınız. Kandırmak ve aldatmak değil, sadıkane sevmek ve hizmet ederek bütünleşmek... İyiyi, doğruyu, güzeli ve huzur vereni paylaşmak... Hedefiniz bu olmalı... Geçmişe ve geleceğe sorumlu olduğunu bir an unutmadan yaşanan zamana katkıda bulunmak... Ortaklaşılanları büyütmek çoğaltmak...

Üniversitenin bu güzel salonunda belediye başkanları, bilginler ve vali bugün bir kavramda buluşuyorlar: Şiir'de...

Biraz önce hocamız, şiirimizin aksakalı Bekir Sıtkı Erdoğan dedi ki; "Şiir sultanı elimizden tuttu, bizleri buraya çekip getirdi." Şiir sultanının ortaklığımızı çoğalttığını hatırlatan büyük şâirimiz, ağzınıza sağlık efendim...

Levent Sahverdi Arşivi

Şiir nedir veya ne değildir?

Üçüncü soru, gerçekten zor...Az önce düzenleme kurulundan meslektaşım Behiye Hanım, bu konuya ilişkin bazı cümlelerle sezdirici mesajlar verdi. Ben de, bu konuda ulaştıklarımı derinlere dalmaya çalışıp ama boğulmadan ve boğmadan cümleleştirmeye çalışayım:

Çok ötelerde alınmış, edinilmiş, aklı ve zekâyı aşan; ancak, her ikisinin de saygı duyduğu türden özel bilgiye şiir denir... Şaşırdınız mı?

Şiir, sizin istediğiniz veya istemediğiniz, iradenizle arayıp bulduğunuz yahut hafızadaki bilgisayarınızdan özel olarak çağırdığınız bilgi değil... Aklımızın derinliklerinde, tecrübenin kazandırdığı, yahut gözlemin doğurduğu veya bizzat yaşadığımız veyahut başkalarına ait olmak üzere işitip duyarlılığımızla o bilgiye ortak olduğumuz noktada vücudumuzun bütünüyle başka bir iklime akıp, orada yoğunlaşıp daha sonra söze dökülmek ihtiyacıyla kıvranmamız sonunda oluşan ifade bütünlüğüne şiir denir.

Şiir, bir bilgi türü, bir değerlendirme dünyası, bir anlaşma niyetli çığlık, üst dil aracılığıyla ulaşılan bir özel bilgiyi ahenkli bir biçimde paylaşma ihtiyacının sonucu olan söz bütünlüğüdür.

Bu noktada nazım ile şiir ayrılır; nazım, şiire benzer ama, her zaman şiir olamaz; şiir ise, kendine göre bir yürüyüşü (ritmi) ve uyumlaşmışlığı (armonisi) bulunduğu hâlde, nazım kavramıyla adlandırılması veya nitelenmesi yetersiz kalan bir özel bütünlük... Ahenk, ritmi ve armoniyi içinde taşıyıp sözün musikiye yanaştırılması...

Şiirin ne olduğunun cevabını bir kenara bırakalım. Şair kime derler veya şair hangi çilenin insanıdır, yahut neyi başarana şair denilmeli sorusunun cevabını arayalım:

Şair şiir yazabilen ve şiir yazabildiğine kendisi inandığı gibi, bizi de inandırmış insanın unvanı. Bu cevap kolay oldu...

Şair, bir dilin imkânlarına ait ülkeyi adım adım dolaşmış, şiir denilen bilgi ve duygu ülkesinde yaşayıp ifade edilmesini gerekli saydığı bir dertle yanmış, kendisini, başkalarının, bizim adımıza yakmış insana şair denir. Bu kadar mı? Hayır...

Levent Sahverdi Arşivi

Şair, sizin adınıza dil bayrağının bağımsızlığına, dilin namusuna sahip çıkma derdine düşen, dilinizin bağımsızlığına ve namusuna bekçilik eden insanın unvanıdır.

Şairler, başka kültürlerin açtığı örtülü ve açık savaşta kendi kültürünü engin bir hoşgörü ve sıcak, tükenmez bir sevgiyle yaşatılması savaşında gönüllü birer kahraman, milletinin bütünlüğünün devamı, değerlerinin sevdirilerek sonraki nesillere aktarılması savaşının gazileri ve şehitleridir.

Bir dil, edebiyatta ve bilimde anlamlı ve başarılı şekilde kullanılıyorsa, bir kültürün dünya milletleri arasında yer ve ayrıcalıklı konum elde etmesini hazırlar. Kültürler arasındaki örtülü ve açık savaşı kimler yapar? Şairler ve bilginler...

Şimdi son çetrefil soruyu soracağım; onun içinden yine şiir denilen bilinmezin tanımına ulaşmaya çalışacağım.

Birçok insanın rastgele, düşünmeksizin kullandığı bir kelime var: Kültür... Bir insan topluluğunun yarattığı bilimi de, sanatı da, irfanı da, savunma gücünü de, ekonomi ve inanışları da içine alan kültür nedir?

Kültür.... Bir insan topluluğunun tarih içinde varlığını sürdürmeye çalışırken, aklının, hissinin, hayalinin bağımsızlığını korumak ve yaşatmak üzere, başka toplumlardan daha hoş, daha güzel, daha doğru, daha şerefli, daha kolay, daha haysiyetli saydığı değer ve davranışlarından oluşan hayat alanına kültür diyoruz. Farklılığını ortadan kalkması ilahî emirlere de, sosyoloji ve tarihin öğrettiklerine de aykırıdır; her farklılar birliği kendi içinde bir bütünlük oluşturur, daha farklı olanlara göre... Başka toplumlara göre **daha farklı** ve **daha özel** olan o hayat alanının en açık göstergesi ise dildir.

Devletler ve milletler, tarih içinde bir süre yaşayıp görünmez olabilir, yıkılıp yok olabilirler. İşte Zeugma... Bugün çok geride kalan, mozaik adını verdiğimiz renkli taşların şahitliğinden ibaret bir dünya... Bizler bu renkli taşlara ne kadar ilgi gösteriyor isek, varlıklarının anlamı ve hattâ göreceli değeri de, o kadar.

Levent Sahverdi Arşivi

Tarih içinde yaşamış milletler vardır, devletler vardır, kendilerinin varlığının devamında ve korunmasında iki büyük savunma türü oluşturmuşlardır. Onlar, şu iki güce sahip olduklarında tarih içinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir:

Biri, düşmanlarını caydıran ve kahreden, dostlarını kıvandıran ve sevindiren, kahramanlık kurumu hâline dönüşen ordu ve askerlik alanındaki varlıkları...

Diğeri, dil denilen imkânı, bir anlamlı güce dönüştürüp millî benlik ve kimliklerinin üzerinde bir taç gibi taşıyabilen, bir anlaşma ve edebiyat hayatı...

Tarihin tanık olduğu milletlerin ve devletlerin yok olmama başarısı gösterebilmiş ve egemenlik ile bağımsızlığını koruyabilmiş toplumların bilinçle sahip çıktıkları bir dil servetleri, bir de orduları var... Ordular, içeriden rejimi, dışarından devletin bağımsızlığını, milletin bütünlüğünü bozmak isteyenleri caydıran, ürküten, korkutan ve kahreden silaha dayanan savunma ve saldırı stratejisi bulunan özel güç odakları... Dil ise, fiilleri, kavramları ve terimleriyle bir ifade ordusu... Dilin stratejik silahı veya bekçisi ise, şiir...

Değerli Dinleyenler,

Şiir, özel bir dünya; şiirin dünyasına girmek için, evvelâ kalbinizin kapısını açacaksınız. Kalbinin kapısını açma niyeti olmayan insanın şiirle ilişkisi olmaz. Şiirin oluştuğu rahme düşen ilk uyarım, ilk öğe, **duygudur**. Duygu nedir? Duygu... Kalbimizi sıkıştıran, tıp kelimesiyle söyleyeyim, kalbi saran koroner damarları, incecik damarları büzüp büzüp bırakan, kalp atışlarını değiştirip beynimizdeki salgı merkezlerinin her türlüsünü hareket geçiren hâlin adına duygu denir. Şiir denilen varlığa dönüşecek olan cenini oluşturan, duygu... İnsanı evire çevire bir örsün altında bir çekiçle döve döve biçimlendiren hâlin adına duygu denir: Sevgi, şefkat, merhamet, nefret, özlem v.s. bunlar duygu...

Sonra akıl... Akıl, iyi ile kötü, doğru ile yanlış, uzak ile yakın, haklı ile haksız, vesselam farklı olanın yahut aynı olanın farklılığına yahut aynılığını kavrayıp yanlışsız biçimde hükme bağlama gücü, davranış gösterebilme başarısı...

Levent Sahverdi Arşivi

Sonra hayal... Kapadıkça gözünüzü göz kapaklarınızın arkasındaki dünyayı yeni baştan, fakat az çok farklı biçimde görüyor olmanın adı hayaldir. Hayal etme, bir insanın iç dünyasına taşınmış fotoğraflardır dense de olur.

Hayal, rüyaya benzer; ama, rüya denen olgu, oluşum biçimi, etkisi ve anlamı bakımından hayalden daha karmaşık bir gerçeğimsi âlem...

Şiirin üç yanı, üç yönü, üç temeli var: Birincisi duygu; ikincisi akıl ve fikir, üçüncüsü hayal... Bunların her birini bütünleştirilmiş konuma taşıyarak âhenkli biçimde söze dökeceksiniz; şiir, bu öğelerin en uygun ölçülerdeki bileşiminin seçkin kelimelerle ifadesidir. Lütfullah Bilgin Beyefendi, Elazığ'da başlatılıp yaşatılmasına devam edilen Hazar Şiir Akşamlarına beni davet ettiğinde, Sivrice'de, "Şiir ne değildir, şunu bir anlatın da dinleyelim, Hocam" dedi. Doğrudur: Şiir'in ne olduğu kolayca anlatılamaz; bilsem ben de herkesin anlayacağı üslupla anlatamam.

Şiir, akıl veya bilim değildir; ama akılsızdan da şair olmaz. İdeolojinin çığırtkanı, ideolojinin kuklası olan, bildiriye dönüşme eğilimi gösteren âhenkli ve güzel gibi görünen sözler şiir sayılmaz.

Şiir insanın yaradılışının ve benzeşirliğinin sırrını çözme uğrunda, aklın, duygu, hayal ve sezgide yıkanarak kullanılmasını ister...

Şiir, duygu temelinde varlık kazanıyor; ama, duygu selinde boğulan adamdan şair olmaz. Şiir, duyguların kabarıp coşkunluğu sonunda değil, imbiklenmiş, ortaklaşalığa taşınmışlığın sonucunda oluşan uyarımların ürünüdür. Şiir, hayal ile bezenir, süslenir ve hayalimizi besler; ama, akıl hastanesinde tedavi gören insanların, zaman zaman insanı hayrete düşüren hayalleri şiir değildir.

Şiir, duygu, düşünce ve hayalin günlük dilin imkânlarının üstünde bir ifade kalıbına dökülmesidir. Şiir, dilin duygu, düşünce ve hayal imliğinden geçirilip âhenkli olması da sağlanarak damıtılmış ve örtülendirilmiş ifadeye dönüştürülmesidir. Şiir, rüyaya benzer, rüya değildir; hülyaya benzer, hülya değildir; şiir musiki ile çok benzeşir fakat musiki, şiir değildir, şiir de musikiye indirgenemez. Bu üç kavram ile şiirin benzeştiği, mutlak ortaklık sayabileceğimiz noktası ise, dördünde de insanın, aklı bir kenara bırakarak duygunun egemen olduğu bir iklimde, özel bilgilerin elinden tutmayı denemesidir.

Levent Sahverdi Arşivi

Bakın Elazığlı şair ne diyor:

"Yüzünde göz izi var sana kim baktı yârim."

Bana bir bilgin getirin, filoloji profesörü olsun; bu kıskançlık anıtı, bu sevmenin derinliğini gösteren ifadeyi, bir başka dile çevirsin...

Ben bu dile, bu mısraı yaratan millete kurban olurum...

Değerli dinleyenler,

Yunus Emre duygumuzun ve düşüncemizin, iman ve Türkçe ile yıkanmasını öğütleyen çığlıklarından birinde ne diyordu:

"Bir ben vardır bende benden içeru"

Türkçe zengin ve çok güçlü bir şiir ve anlaşma dili... Bakınız nasıl?

"Sadık Tural bugün şiirin ne olmadığını anlatmaya çalıştı; biz de dinledik. **Siz yoksa gelemeyenlerden misiniz?**" Şu son cümle var ya, 'siz yoksa gelemeyenlerden misiniz?' Bu cümleyi beş kelimeden daha az söz ile başka bir dile çevirebileni arıyorum, var ise, beri gelsin.

Ben bu dile kurban olurum, bu dile mensup olma bilinci taşıyanları alkışlarım.

Bir zevk karmaşasının; göze, kulağa, dile, damağa, kokuya ve cilde dayalı uyarım kirlenmesinin içinde yaşıyoruz. Hem duygularımız ve düşüncelerimiz de, zevklerimiz de, kirlenmekten kurtulamıyor. Televizyon kanalları bu kirlenmeyi, hem karşı çıkılmaz gibi gösterdi, hem de besleyip çoğalttı. Müzik parçalarının güftesine, söz kısmına bakmanız yeterli... Bestede, güftede, icrâ sırasında bile insanın bayağı duygularını ve bayağılaşmasını, utanmadan söyleyebilen, kalbinin kapılarını değil, bedeninin mahrem yerlerini açan bir çirkinleşme, şiirsizleşme. Şiirsizleşme önemli bir hastalık... Evvelden, 'şiir gibi kadın', 'şiir gibi delikanlı', 'şiir gibi aile', 'şiir gibi köy', 'şiir gibi mahalle', 'şiir gibi akşam', 'şiir gibi gece' derlerdi... Bu ifadeler, şiirin soylu, yüce bir varlık olduğunu gösteriyor. Bu ifadeler, şiir denilen soylu ve özel söz bütünlüğünün, yalnızca bir neslin değil, nesiller arası ortak duyarlılık ve duygulanışın yönlendirmeleriyle, insanı, toplumu, diğer varlıkları sevmeye çağıran yüksek bir haberleşme olduğunu belirtiyor. Şiir, öncelikle bir insanın kendi dünyasının en gizli alanlarında-

Levent Sahverdi Arşivi

ki hoşluk, güzellik ve yüceliklerin, sonra da, şairin toplumuna ait örtülü hoşluk, güzellik ve yüceliklerinin dil aracılığıyla duygu, hayal ve düşünce uyarımlarına yol açacak biçimde ifadesidir. Çirkinliklerin, kirlenmelerin değil, hoşlukların, güzelliklerin, özlemlerin ve bunlara duyulan derin özlemlerin âhenkli biçimde ifadesinin şiir olması gerekmez mi?

Benim otuz beş yıldır üzerinde düşündüğüm ve son dokuz yıldır her yerde tekrarladığım şiire ait tanımı ve bilgileri bir kez de sizlerle paylaşmak istiyorum:

Şiir, vahiy ile cinnet arasında koşuşturan, kaderini yaşarken sıkıntılarla bunalan, çaresizlikle başarı arasında sınavlardan geçen insanın, hayranlık, inkâr, sevgi, nefret, merhamet, özlem duygularına yol açan durumlarda, idrâkinin bir noktada asılı kalıp konumunu çığlığa dönüştürdüğü ve kelimelerden oluşturduğu âhenkli ifade bütünlüğünün adıdır.

Demiştim ya, şiir özel bir bilgilenme ve bilgilendirme türüdür; vahiy de, cinnet de, bilimlik bilgi de bilgilenme türleri; vahiy çok özel değil, en özel bir bilgilenme yolu ve yöntemi...

Vahiy hangi anlama geliyor? Sözlük anlamı, fısıltıyla söylenmiş, mesajı verenin öğrettiği şifrelere göre kavranılması mümkün olabilen özel ifade bütünlüğü. Vahiy, aynı zamanda dinî bir terim: Hiçbir benzeri olmayan; varlıkları yaratan; yarattıklarının hem iç ve dış yapılarını, hem de birbirleriyle ilişkilerini 'muhtaçlık' temelinde biçimlendiren Allah, esirgeyici, bağışlayıcı, her şeye güç yetirici, bütünüyle kavranılmaz tek üstünlük olduğunu insanlara bildirmek istemiş; bu bilgileri bir özel haberci (Cebrail) aracılığıyla, insanlar arasından seçtiği özel şahsiyetlere (nebi, resul) üstü örtülü (îcaz) bir dille ulaştırmıştır. Varlıkların yaradılış sebebi ile işlev ve görevlerinin bir özel melek aracılığıyla yalnızca peygamberlere Allah tarafından gönderilen anlam ve söz yükü zengin ve örtülü bu yüksek iletişime vahiy denir.

Cinnet ise, benzeştiren ve biraradalığı sağlayan akıl ve duygu düzenlemelerine ait beklentileri ret ve inkar ederken, kendisindeki başkalaşımı bilemeyecek, anlayamayacak ve kendisini kontrol edemeyecek kadar uyumsuzlaşmanın adıdır. Cinnet, alışılmışın, yaygının, akla uygun olanın dışına

Levent Sahverdi Arşivi

çıkma hâlidir. Bir insan, arzu, heves ve gayret ile peygamber olamayacağı gibi, cinnet geçirmeyi de istemez, benimsemez. Her insanın mensup olduğu kültürün istediği benzeşirliği, bilince dönüştürmesi gerekli şart, bilgi, özgüven duygusu, sabır ve sorumlulukla biçimlendirmeyi sağlamışlık ise, yeterli şart...

Şiir... Vahiy ile cinnet arasında bir ömür yaşayan insanın, beklentileriyle buldukları arasında sıkışması; imândan inkâra, sevmeden nefrete, katı kalplilikten merhamete veya şefkate gidip gelmeleri sırasında, kavrayışının veya gücünün bir yere asılı kaldığında attığı çığlığın, âhenkli bir biçimde söz kalıbına dökülüp üst dile dayalı bir anlaşma oluşturan ifadeye şiir denir.

Değerli Valim,

Değerli Dinleyenler,

Dua ve dilekten, küfre; sevgiden nefrete; özlemden, kaçışa, günlük anlaşmadan bilime, sokak delikanlısının argosuna kadar, bütün ifade kalıplarına damla damla sızan, bu damlalarla kültürümüzü zenginleştiren bir Türkçe var.

Türkçe'yi yarına taşıyacak olan öncelikle siyasetçi idi, eğitimci ve bilginler idi... Siyasetçinin asıl işlevi, içte dirlik, düzenlik ve huzuru; dışta haysiyet ve itibarı sağlayıp egemenlik ve bağımsızlığın devamına hizmet etmek değil de nedir? Devletimizin siyasî kimliğinin adı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması, siyasetçilerin, bilginlerin, yöneticilerin, eğitimcilerin ve sanatçıların vazgeçilmez görevidir. Türk Dili Cumhuriyetini kuramamışsanız, eğitimin her basamağında da, her türlü resmi yazışmada da, bilim ve edebiyatta da, siyasî Cumhuriyetinizi dilinizle taçlandıramamışsanız, bir gün gelir bağımsızlığınızı tartışırlar, tartıştırırlar... Eğitim, öğretim, yargı dilinde, dâima ve mutlaka Türkçe...

Bağımsızlığınıza ve egemenliğinize saldırılmasına yol açılacak olumsuzluklara "hayır" diyorsanız, şiirinize sahip çıkınız. Dilinizin şiirinizde bayraklaşıp şuur silahlarına dönüşmesine yardımcı olun, destek verin.

Burada, bu salonda kendilerinin yanışını, şiirleriyle ortaya koyan, birer çıra gibi tutuşarak bizi de kendi bilinç ışıklarıyla bütünleştiren şairler var;

Levent Sahverdi Arşivi

duygularımıza yeni bir kuva-yı milliye, yeni bir müdafaa-yı hukuk heyecanı katan, Türkçe'nin müdafaa-yı hukukunun, Türkçe'nin kuva-yı milliyesinin kahramanı olan bu şairleri alkışlıyorum, alkışlamanızı istiyorum. Bu şairler, kültür savaşımızın, benlik ve kimlik açısından egemenlik kavgamızın gönüllü kahramanlarıdır. Şairler, hem duyguların, zevklerin, hem de, dilin hastalanmasını önleyen koruyucu, zenginleştirici, yüceltici tutumlarını ısrarla sürdüren kültür hekimleridir. Onların şiir bereketidir ki, anamızı, babamızı, kardeşlerimizi, gönlümüzü yakan kişiyi, bizden doğanları, milletimizi, bizden önce yaşayanları ve bu vatan toprağını sevmemizi hazırlar... Şairler, sevmenin eğitimini sezdirerek veren; âhenkli sözün hem alperenleri, hem vâlileridir.

Hazar Şiir Akşamları, Sapanca Şiir Akşamları, Yeşilırmak Şiir Akşamları, Abant Şiir Akşamları ve Zeugma Şiir Günleri.... Şiirimizin ve şairlerimizin içimizi yıkadığı, Türkçemizi parlattığı toplantılar...

Bu türden toplantılar dilimizin alp-erenlerinin, Şahin Beylerinin dile geldiği toplantılardır. Bu şiir toplantısını düzenleyen, her ânını titizlik ve iyi niyetiyle bezeyen yöneticileri ve meslektaşlarımı kutluyorum.

Değerli Valim, Değerli Dinleyenler,

Millî bilincinizin egemenliğinize de, bağımsızlığınıza da, dilinizin yüksek zevki ve zevkliliği esas almasının göstergesi olan şiirinize de sahip çıkılacağını emrettiğine inancım tamdır. Kişinin ve toplumun varlığını, hem oluşturan, hem de devamını sağlayan kavram ve kurumlara sahip çıkılması, aydın olmanın ön şartıdır. Bu mensupluk, sahiplik ve bilgili sorumluluk yönünde, kişilerin ve toplumun uyarılmasının ve bilgilendirilmesinin, millî bilincin oluşmasına katkı yapacağını kimse inkâr edemedi, etmeyecek...

Bu duygularla hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ 1. 2. 3. 4. 5. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ BİLDİRİLERİ DİZİNİ

Mukaddes ARSLAN*

ABİLTAYİN, Minis, "Atatürk ve Türk Birliği", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1311.

ACARKAN, Halit, "Atatürk ve Kıbrıs Türk'ünün Varoluş Savaşımı", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 175.

ADANIR, Hatice, "Milli Mücadele'de Yönetici-Halk İlişkileri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s.945.

AĞCA, Hüseyin, "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Tarihi Temelleri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 403.

AHUNDLU, Yavuz, "Atatürkçülük ve Azerbaycan'da Milli İstiklal Mücadelesi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 101.

AKALIN, Şükrü Haluk, "Atatürk Dönemi Dil Kurultaylarında Türk Dilinin Kökleri Üzerine Görüşler", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1085.

---

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı

Levent Sahverdi Arşivi

AKALIN, Gülseren, "Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1555.

AKBIYIK, Yaşar, "Atatürk'ün Türk Milli Benliğini Canlandırma Çabaları", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 567.

AKBULUT, Mustafa, "Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1938 ve Sonrası Sorunlar ve Beklentiler", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 959.

AKBULUT, Dursun Ali, "Heyeti Vekilecik", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 645.

AKBULUT, Dursun Ali, "Halifeliğin Kaldırılmasının Uluslar Arası Boyutu", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 271.

AKÇA, Bayram, "Atatürk Dönemi Türk-Mısır İlişkileri ve Bu Dönemde Mısır Basınının Türk İnkılabına Bakışına Bir Örnek", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1175.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, "Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 759.

AKÇAKAYALIOĞLU; Cihat, "Türk İstiklal Harbi ve İnkılap Dönemlerinde Atatürk- General Kazım Karabekir İlişkileri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 449.

AKİLOV, Kamil, "Atatürk Gayeleri ve Türk Dünyası Medeniyeti: Özbek Milli Medeniyetinin Kalkınması", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 309.

Levent Sahverdi Arşivi

AKKOYUN, Turan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Batı Anadolu'da Şekavet Meselesi: Bir Örnek Kozalaklı Mehmet", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 789.

AKŞİN, Sina, "Milli Mücadelemizde Yahya Kaptan Olayı", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 907.

AKTAR, Yücel, "Atatürk'ün İstanbul Üniversitesinin Kuruluşuyla İlgili Özel Notları ve Görüşleri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 245.

AKYÜZ, Yahya, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 685.

AKYÜZ, Yahya, "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 347.

AKYÜZ, Yahya, "90. Yılında Balkan Savaşları-Eğitim İlişkileri ve Atatürk", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 593.

ALAGÖZ, Sabri İbrahim, "Bulgaristan Türk Okullarında Atatürkçülük Düşüncesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 745.

ALBAYRAK, Kemal, "Demiryolu Çağından Yeni Demiryolu Çağına Geçiş Sürecinde Ulaşım Politikalarında Demiryolları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1421.

ALEKSİC, Dejan, "Atatürk et la Macedonne", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 577.

ALEKSİC, Dejan, "Le Caractere laique des reformes d'Atatürk dans le

Levent Sabverdi Arşivi

societe turgue", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 417.

ALİBEKOV, Velibeyoğlu İ., "1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihindeki Yeri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 845.

ALİBEYOV, İnkılap Velibeyoğlu, "Türkiye Cumhuriyetinin İktisadi Tarihinin Atatürk Dönemi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 527.

ALİBEYOV, İnkılap Velibeyoğlu, "Sovyet Türk Münasebetlerinin Kurulması ve Geliştirilmesinde Azerbaycan'ın Rolü", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 691.

ALİYARLI, Süleyman, "Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Dili Üzerine", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 487.

ALİYEV, Hamit, "Atatürk ve Sovyet- Türkiye Dostluk İlişkileri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1011.

ALİYEV, Hamit, "70 Yılda Sovyet-Türkiye Dostluk İlişkilerine Dair", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1231.

ALTUĞ, Hikmet, "Dünyada Son Yüzyıllar Devrimleri ve Atatürkçülük", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 429.

ALTUĞ, Hikmet, "Türkiye'de Pozitivizm ve Atatürkçülük", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 239.

ALTUĞ, Yılmaz, "Atatürk ve Lozan Konferansının İlk Devresi", **1.**

Levent Sahverdi Arşivi

Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 281.

AMANOĞLU, Ebulfez, "Atatürk, Kemalizm ve Azerbaycan Milli Kültürü", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 471.

ANABOLU, Mükerrem Usman, "Atatürk'ün Işık Tuttuğu Yolda Türkiye'de Klasik Arkeoloji Eğitimi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 653.

ANDREEV, Stoyan, "The legacy of the Great Kemal Atatürk and the problems of security on the Balkans Today", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 747.

ANDREEV, Stoyan, "Atatürk Ülküleri ve Çağımızın Sorunları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 695.

ANZERLİOĞLU, Yonca, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye, 1929-1931", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 661.

ARAİ, Masami, "Türkiye'de ve Japonya'da Islahatçı Düşüncelerde Değişiklik ve Süreklilik: Çağdaşlaşma Üzerine Bir Deneme", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 113.

ARDA, Zeki Cemil, "Mustafa Kemal'in Öyküsü Edebiyat Bilimi Bakış Açısından Bir Yaklaşım", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 711.

ARIKAN, Zeki, "İşgal Dönemi İzmir Basını", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 857.

Levent Sahverdi Arşivi

ARIKAN, Zeki, "Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete, Türk Sesi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 817.

ARMAOĞLU, Fahir, "Atatürk ve Amerika Birleşik Devletleri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 55.

ARSLAN, Mukaddes, "Atatürk'ün Milli Kültür Politikası ve Kültür Meseleleri Üzerine Düşünceler", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 535.

ARSLAN, Süleyman, "1961 ve 1982 Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 749.

ARSLAN, Feyzullah, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Kadar Türk Polisi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 229.

ARSLAN, Esat, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bitlis İşgali Sonrası Yürüttüğü Soruşturma ve Sonuçları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 279.

AŞKUN, İnal Cem, "Atatürk İlkeleri ve Yönetici Kişiliği", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 405.

ATNUR, İbrahim Ethem, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskanı", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1097.

AVCI, Cemal, "İsmet İnönü'nün Lozan Dönüşü ve Demeçleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 927.

Levent Sahverdi Arşivi

AVCI, Cemal, "Türk-Sovyet İlişkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 719.

AVCI, Cemal, "Atatürk ve Batı Uygarlığı", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 403.

AVCI, Cemal, "Türkiye ve Dünya İçin Artarak Devam eden Önemi ile Atatürkçü Düşünce Sistemi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 843.

AVŞAR, Zakir, "Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 497.

AYAN, Dursun, "Gençliğe Hitabenin Bilgi Sosyolojisi Açısından Bir Yorumu", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 667.

AYBARS, Ergün, "Milli Mücadele'de İngiliz Basını", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 823.

AYBARS, Ergün, "Atatürk, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Gelişmeler", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 115.

AYTEPE, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Mustafa Kemal'e İzmir Suikastı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1069.

AYYUBI, N. Akmal , "Indo Turkish Relations During Atatürk's Period", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1083.

Levent Sahverdi Arşivi

BAHARLY, Orazpolat Ekayev, "Türkmen Aydınlarının Bağımsızlık Uğrundaki Mücadelesi ve Atatürkçülük", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 877.

BAHTİYAR, Karimov, "Atatürkçülük ve Çağdaş Türkçülük, Millet, Dil ve İnsan Problemleri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 877.

BALCIOĞLU, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşındaki Türk Alman İlişkilerinin Atatürk Dönemine Uzanan Gölgesi", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 583.

BALCIOĞLU, İbrahim, "Atatürk, Spor ve Sağlık", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 659.

BANOĞLU, Ramiz, "Atatürkçü Gençlik ve Sorunları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 117.

BARGIACCHI, Paolo, "Peace in Home and Peace in the World in the Thought and in the Political Action of Mustafa Kemal Atatürk", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1079.

BARIŞTA, Örçün, "Ankara Gazi Paşa ve Kayaş Tren İstasyonu Binalarında Kütahya Çinileri", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1301.

BARLAS, Dilek, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 833.

Levent Sahverdi Arşivi

BARLAS, Dilek, "Fransız Belgelerine Göre Türkiye'nin Avrupa Politikası 1930-1939", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 217.

BATA, Nezir, "Atatürk ve Arnavutlar", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 109.

BAYDULLAEV, Seyitbay, "Atatürk ve Türkistan Ulusları", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 865.

BAYKAL, Hülya, "Milli Mücadele'de Basın", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 879.

BAYKAL, Hülya, "Atatürkçü Çağdaşlaşma Yönünden Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna Tam Üyeliği", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 497.

BAYKARA, Tuncer, "Atatürk ve Seçim", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 737.

BAYKARA, Tuncer, "Org. Abdurrahman Nafiz Gürman", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 779.

BAYKARA, Tuncer, "Milli Mücadele'de Dönemeç", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 191.

BAYRAMOĞLU, Fuat, "Hemşehrimiz Atatürk", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 477.

Levent Şahverdi Arşivi

BAYRAMOĞLU, Fuat, "Atatürk'ün Ankara'da ki İlk Aylarına Ait Anılar ve Araştırmalar", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 271.

BAYRAMOĞLU, Fuat, "Atatürkçülük ve Laiklik", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 197.

BERCİU, Adina, "Atatürk Et La Turquie Vus Par La Presse Roumaine", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s.961.

BEYSANOĞLU, Şevket, "Milli Mücadele'de Diyarbakır", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1099.

BIBINA, Iordanka, "Bulgar Siyasi ve Kültür Alanında Atatürk'ün Düşünceleri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1019.

BIBINA, Yordanka, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Bulgar Türk Kültür İlişkileri 1944-1980", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1127.

BIBINA, Yordanka, "Bulgaristan Türk Basınında Atatürk'ün Fikir ve Reformları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 723.

BİNATLI, Hasan A., "Kıbrıs'ta Kıyafet İnkılabı, Kadın Hakları ve Kıbrıs Türkleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 395.

BOLCU, Abdullah, "Dünden Bugüne Trafik", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s.1457.

Levent Sahverdi Arşivi

BOUHDIBA, Abdelwahab, "Atatürk Aujourd'hui", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 687.

BOYACIOĞLU, Ramazan, "Atatürk, Din ve Laiklik", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1185.

BOZKURT, Gülnihal, "Atatürk Türkiye'sine Sığınan Alman Bilim Adamlarının Gözüyle Atatürk", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1235.

BOZKURT, Gülnihal, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 537.

BOZKURT, Gülnihal, "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 675.

BOZKURT, Ayhan, "Atatürk ve Aile", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 575.

BUCİ, Abdulkerim Rahman, "The Atatürk's Surname Reform and its Influences on the Uighur Society", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1501.

BURSALIOĞLU, Ziya, "Atatürkçü Eğitim Üzerine", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 341.

BURSALIOĞLU, Ziya, "Yabancı Gözüyle Atatürk", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 955.

Levent Sahverdi Arşivi

CAFAROV, Hamza Rzaoğlu, "Atatürk ve Milli Dillerin Gelişmesi Sorunları", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 509.

CAHİYEVA, Elmira, "Atatürk Döneminde Dağıstan-Türkiye İlişkileri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 839.

CELKAN, Gül, "Atatürk:A Hero's Love of Not One Child But of Children", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 959.

CEM, Salih C., "Kıbrıs Türk Mücadele Tarihinde Atatürk İlke ve İnkılaplarının Yeri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s.697.

CHİKHAOUİ, Emna, "İnfluence Du Kemalisme Sur Bourguiba", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 825.

CHMIELOWSKA, Danuta, "Atatürk'ün Önderliğinde Yeni Türkiye Devletinin Kurulduğu Günlerde Türkiye ile İlgili Olarak Polonya Basınında Yayımlanan Haberler", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 135.

CHMIELOWSKA, Danuta, "The Stand of Polish Government Towards the Stabilization of Turkey After the Versailles Treaty Lausanne Conference in 1923", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 705.

CİCİOĞLU, Hasan, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Müstakiliyetini Kazanmasında Atatürkçü Düşüncenin Etkisi", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 741.

Levent Sahverdi Arşivi

CİCİOĞLU, Hasan, "20. Yüzyıl Emperyalizmine Karşı Mustafa Kemal Atatürk", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 191.

CİCİOĞLU, Hasan, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta Adları geçen Muhalifleri, Muhalefet Gerekçeleri,Atatürk'ün Cevabı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1199.

CİGİTOV, Salican, "Çağdaşlaşmada Atatürk Modeli ve Kırgızistan", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 853.

CİHAN, Erol, "Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 147.

CÖHCE, Salim, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1131.

CUMBUR, Müjgan, "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 519.

ÇAĞATAY, Neşet, "Laiklik ve Din İlişkileri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 179.

ÇAĞLAR, Günay, "Halil Beyin Bolu Mutasarrıflığına Tayini ve Karşılaştığı Meseleler", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1281.

ÇAĞLAR, Günay, "Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış, 1930-34 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 977.

Levent Sahverdi Arşivi

ÇALIK, Ramazan, Ali Galip BALTAOĞLU, "Alman Kaynaklarında ve Basınında Türk Harf İnkılabının Yankıları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1463.

ÇAYCI, Abdurrahman, "Atatürk, Bilim ve Üniversite", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 229.

ÇEÇEN, Anıl, "Atatürk İlkeleri Işığında Avrasya Yapılanması", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1335.

ÇELEBİ, Mevlüt, "Türk Kaynaklarına Göre Atatürk Döneminde Türk İtalyan Siyasi İlişkileri-1923-1938", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 265.

ÇELİK, Osman, "Atatürk ve Kafkasya", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 589.

ÇETİNOĞLU, Neşe, "Atatürk'ün Barış Konusundaki Görüşlerinin Günümüz Koşulları İçinde Değerlendirilmesi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 849.

ÇİÇEK, Kemal, "Amerikan Donanma İstihbaratı Belgelerinde Kurtuluş Savaşı ve Samsun", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 197.

ÇOLAK, Melek, "Türk Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı 1919-1938", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1253.

ÇOLAK, Mustafa, "İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği Raporlarına Göre Mustafa Kemal ve Harf İnkılabı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1333.

Levent Sabyerdi Arşivi

DADAŞOV, Tevfik, "Kemal Atatürk, Eğitim ve Kültür Hakkında", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1311.

DADAŞOV, Tevfik, "Atatürk ve Kültür", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 437.

DAHER, Massaud, "Historical Background", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 59.

DAHER, Massoud, "Atatürk's Thought in the Globalization Era", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 489.

DANİLOV, Vladimir I., "27 Mayıs 1960 Tarihli Devlet Darbesi ve Türkiye'de Politik Enstitülerin Anayasa Temelinin Değişmesi", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 711.

DANİLOV, Vladimir, "Milletin Egemenliği Kemalizm'in Başlıca Prensiplerindendir", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 441.

DAVAZ, Özcan, "Atatürk Devrimlerinin Alt Kıta Müslümanları Üzerinde Etkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1035.

DAVER, Bülent, "Secularism In Turkey", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 99.

DAVER, Bülent, "Atatürk'te Bilim, Fen Kavramları Çağdaşlaşma", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 59.

DAVER, Bülent, "Atatürk Dönemi Kültür Politikası", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 611.

Levent Sahverdi Arşivi

DAYI, Esin, "Atatürk'ün Doğu ve Batı Alemine Tesirleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1083.

DAYI, Esin, "Atatürk ve Türk Dünyası", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 515.

DAYI, Esin, "Hatay Gazetesine Göre Atatürk ve Atatürk'ün Vefatının Hataylılar Üzerindeki Tesirleri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 809.

DİLEK, Zeki, "Amasya Tamiminin Ders Kitaplarına Yansıması", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1513.

DJORDJEVİC, Jasmina, "Kemal Atatürk and Creation of Republic of Turkey in Montenegro Primery and Secondary School History Textbooks", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1097.

DOĞANER, Yasemin, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye, 1932-1934", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 647.

DOĞRAMACI, Emel, "Atatürkçü Düşünce Kapsamında Türk Kadınının Çağdaşlaşması", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 53.

DOĞRAMACI, Emel, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kadın Statüsü İnkılabı", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1361.

DOĞRAMACI, Emel, "Atatürk ve Kadın Hakları", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 549.

Levent Sahverdi Arşivi

DOYTCHINOVA, Elena, "La Population Musulmane De Bulgarie Comme Enjev Des Relations Turco-Bulgares 1919-1939", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1239.

DÖNMEZER, Sulhi, "Atatürk Liderliğinin Sosyopsikolojik Analizi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 27.

DÖNMEZER, Sulhi, "Sosyal Değişmede Atatürk Stratejisi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 393.

DÖNMEZER, Sulhi, "Cumhuriyetin 80. Yılında Atatürkçü Düşünce ve Hukukta Durum Tespiti", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 19.

DUMAN, Sabit, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 1923-1938", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 139.

EFENDİYEVA, Nilüfer, "Türkiye'de Milli Mücadeleye Aykırı Güçler", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 339.

EKAYEV, Orazpolat, "Atatürkçülük ve Türkmenistan'da İstiklal Mücadeleleri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 99.

EKİNCİ, Necdet, "ABD Arşiv Belgeleri ve Değişen Dünya Siyasal Konjonktürünün Işığında Mac Arthur'un Türkiye Ziyareti, Bunun 2. Dünya Savaşı Sonrası Türk Amerikan İlişkilerine Olumlu Etkisi", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 965.

EKREM, Mehmet Ali, "Atatürk'ün Dış Siyaset İlkelerinin Romen Kay-

Levent Sahverdi Arşivi

naklarındaki Yankıları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1345.

ENGİNÜN, İnci, "Edebi Eser Kahramanı Olarak Atatürk", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1001.

ENGİNÜN, İnci, "Atatürk ile Yapılan Mülakatlar", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 141.

ENGİNSOY, Cemal, "Türk İstiklal Savaşı (1919-1922)'nın Dünya Askerlik Tarihindeki Yeri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 213.

ERASLAN, Cezmi, "Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı ve XXI. Yüzyıl İçin Önemi", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 393.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Atatürk ve Dil", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 603.

ERDOĞRU, M. Akif, "M. Kemal Atatürk'ün İslami Binalar Hakkındaki Görüşleri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 847.

ERDOĞRU, M. Akif, "İstanbul Medreseleri ve Milli Mücadele, 1914-24", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 625.

ERDURAN, Refik, "Atatürk ve Sanat", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1473.

Levent Sahverdi Arşivi

ERENLER, Ali Osman, "Atatürk'ün İnsan Sevgisi ve Dünya Barışı", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 123.

ERGİN, Sabahattin, "Atatürkçülük", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 189.

ERKUN, Fethi Vecdet, "Macar Basının Atatürk ve Atatürk İnkılaplarıyla İlgili Yorumu", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 383.

ERKÜN, Safa, "Toplumsal Değişmelerin Işığında Atatürk İlkeleri ve Belirgin Özellikleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 589.

ERKÜN, Safa, "Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 165.

EROĞLU, Hamza, "Laikliğin Bedeli", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 73.

EROĞLU, Hamza, "Hukukta Batıya Yönelmenin Zorunluğu", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 3.

EROĞLU, Ali, "21. Yüzyıla Girerken Türkistan Türklüğüne Atatürkçü Bakış", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 911.

ERTAN, Timuçin Faik, "Başbakan İnönü'nün Yurtdışı Ziyaretleri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 605.

Levent Sahverdi Arşivi

ERTUĞRUL, Gülden, "Atatürk ve Kadın Hakları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 505.

ERTÜRK, Mehmet, "Atatürk'ün Askeri Dehasının Türk Silahlı Kuvvetlerine Yansıması", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 823.

FEIGL, Erich, "Master Builders of the Future Mustafa Kemal Atatürk Architect of modern Turkey and Clemens Holz-meister, Architect of Atatürks Capital Ankara", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1281.

FEIGL, Erich, "Atatürk et la question de Nation", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 455.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Atatürk Düşüncesinde Laiklik", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 371.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Atatürk ve Laiklik", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 683.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Nutukta İslam Tarihi ile İlgili Motifler", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 279.

FOCİ, Alban, "Atatürk ve Laiklik", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 131.

GARİPVELİOĞLU, Allahverdiyev, "Atatürkçülük ve Nahçıvan'da Halk Harekatı", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1163.

Levent Sahverdi Arşivi

GASIMOV, Musa, "Atatürk and Azarbaijan", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 511.

GAZİOĞLU, Ahmet C., "İstiklal Savaşı ve Atatürk Döneminde Kıbrıs Türklerinin Türkiye İle İlişkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 239.

GENÇ, Reşat, "1923'ten Günümüze Cumhuriyetin Türk Milletine Kazandırdıkları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 97.

GHİTA, Anca, "La Personnalite Et L'Epoque De Kemal Atatürk Dans L'Historieographtie Roumaine", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 977.

GİRAY, Muhteşem, "Atatürk'ün Geleceğe Dönük Vecizeleri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 67.

GİRİTLİ, İsmet, "Atatürkçülük, Kemalizm Neden Demokratik ve Pragmatik Bir Düşünce Sistemidir?", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 35.

GİRİTLİ, İsmet, "Modernleşme ideolojisi Olarak Atatürkçülük", ", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 49.

GİRİTLİ, İsmet, "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 31.

GÖÇGÜN, Önder, "Atatürk ve Sosyal Bağlılık", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 581.

Levent Sabverdi Arşivi

GÖÇGÜN, Önder, "Milli Mücadele'de Garp Cephesinde Türk Casusu Fahri Akçakoca ve Gerçekleştirdikleri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1387.

GÖK, Hayrullah, "20. Yüzyılın Başında Mektebi Harbiye ve Mustafa Kemal'in Harbiye'deki Altı Yılı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 991.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, "Milli Mücadele'de Elviyei Selase", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 933.

GÖKGÖZ, Saime Selenga, "İstanbul Paris Hattında Türkistan Siyasi Muhacir Yayınlarında Atatürk İmgesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1321.

GÖKSEL, Burhan, "Atatürk'ün Huzurunda Geçen Bir Gecenin Öyküsü ve Atatürk'ün Türk Gençliğinin Eğitimi ve Davranışları Hakkında Ağzından Dinlenmiş Görüşler", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 515.

GÖKSEL, Burhan, "Atatürk'ün Milli Eğitim Politikası ve Misak-ı Maarif", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 373.

GÖRGÜLÜ, İsmet, "Atatürkçü Düşünce mi, Atatürkçülük mü?", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 515.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Milli Mücadele ve Çağdaşı Avrupa Basınında Yankıları", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 813.

GÖYÜNÇ, Nejat, "İnkılap Tarihi Enstitüleri ve Yeni Yayınlar", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 739.

Levent Sahverdi Arşivi

GRAMMONT, J.L. Bacque, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Döneminde İmaj ve İmaj Tanıtması: La Turguie Kemaliste Dergisi Hakkında", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 197.

GUETCHEVA, Daniela, "Evaluation des idees d'Atatürk pour les relations Turco-Bulgares 1919-1938", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 995.

GURAEV, Musallam, "Türkistan'da Türki Halklar Ekonomik Birliğini Teşkil Etme Üzere Hareket", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 709.

GÜLDEREN, Jusuf, "Belgrad'da Çıkan Günlük Politika Gazetesinde Kemal Paşanın Türkiye Cumhuriyetini Kurması Yönündeki Savaşımı Hakkında Görüşler", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1135.

GÜLDİKEN, Kadir, "Atatürk ve İslam Dünyası", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 161.

GÜLDİKEN, Kadir, "Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Bir İdeoloji Olarak 21. Yüzyıldaki Önemi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1135.

GÜLER, Ali, "Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Düşen Gölge: Kıbrıs Meselesinde Yugoslavya'nın Tavrı-1957", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 761.

GÜNER, Zekai, "Atatürk'ün Trakya Üzerine Düşünceleri, Trakya Paşaeli Cemiyeti ile İlişkileri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 759.

Levent Şahverdi Arşivi

GÜNER, Zekai, "Atatürk Dönemi Balkanlar Politikası ve Balkan Antantı", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 343.

GÜNEŞ, İhsan, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 613.

GÜNEŞ, İhsan, "Atatürk Döneminde Kamuoyunun Oluşumu 1920-1938", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 781.

GÜNEŞ, İhsan, "5. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Sosyo- Ekonomik Düzeyi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1183.

GÜNSEV, Mesut, "Atatürk ve Kitap", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 589.

GÜRSES, Hilmi, "Atatürk ve Milli Eğitim", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 367.

GÜVEN, Özbay, "Atatürk'ün Beden Eğitimi ve Spor Politikası", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1051.

HABİBBEYLİ, İsa, "Azerbaycan Yazarı Alibey Huseynzade Yaratıcılığında Atatürk Konusu", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 315.

HABİBBEYLİ, İsa, "Atatürk'ün Bedii Sureti Nahçıvan Sahnesinde", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 359.

Levent Sahverdi Arşivi

HACUYEV, İsmayıl, "Mustafa Kemal Atatürk ve Nahçıvan", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1129.

HAFIZOĞULLLARI, Zeki, "Türk Ceza Hukukunun Ulusallığı Meselesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 127.

HAKOV, Cengiz, "Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1271.

HAKOV, Cengiz, "Mustafa Kemal Atatürk ve Bulgaristan Türkiye İlişkileri 1923-1938", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1009.

HAKOV, Cengiz, "Yeni Yayımlanmış Olan Arşiv Belgeleri Işığında Bulgaristan- Türkiye İlişkileri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1313.

HALE, William, "Atatürk And His Army, 1923-1938", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 219.

HALİLOVA, Hanım, "Atatürk ve Kadın Hakları", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 449.

HAMİDOVA, Zulay, "Çeçen Kadınının Hakları", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 131.

HAMİTOĞULLARI, Beşir, "Atatürk Devletçiliği ve Daha Sonra Oluşan Saptırıcı İki Kıvrım", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 593.

Levent Sahverdi Arşivi

HAMZA, Yusuf, "Atatürk ve Makedonya'da Yaşayan Türkler ve Azınlıklar", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1327.

HASANOVA, Esmeralda Yusif Kızı, "Türkiye'de Atatürkçülüğün Bir Çağdaşlaşma Modeli Gibi Yorumları Üzerine", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 383.

HATİPOĞLU, Süleyman, "Atatürk'ün Hatay Meselesindeki Barışçı Siyaseti", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 205.

HAYTA, Necdet, "Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine Geçerken Ege Adaları Meselesi ve Türk Yunan İlişkilerine Etkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 649.

HESENLİ, Cemil, "Atatürk Bağımsızlık ve Milliyetçilik", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 743.

HESENLİ, Cemil, "Yeni Açıklanan Arşiv Belgelerine Göre Soğuk Savaşın Başlarında Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye Yönelik Toprak İddiaları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 887.

HİZMETLİ, Sabri, "Atatürk'ün Nutuk, Söylev ve Demeçlerinde Din ve İslam Öğeleri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 409.

HOCANIN, Yusuf Ziya, "Kıbrıs'ta Harf ve Dil İnkılabı", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 809.

Levent Şahverdi Arşivi

HOCANIN, Yusuf Ziya, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eğitiminde Atatürkçülük", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 421.

HUDA, Mohammad Nurul, "Atatürk's Influence in the Independence Struggles of Subcontinent and Its Later Effects in Bangladesh", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 381.

IRMAK, Sadi, "Milli Mücadele'de Yurt ve Dünya", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 21.

IRMSCHER, Johannes, "The Sultan as Liberator of the Germans and People's Friend", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 75.

İBRAYEV, Şakir, "Atatürk ve Kazakistan'da ki Resmi Dil Meselesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 871.

İÇLİ, Tülin, "Atatürk ve Aile", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s.1005.

İÇLİ, Tülin Günşen, Ayça Gelgeç BAKACAK, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzlenen Kadın Politikaları Işığında Mesleklerinde İlk Kadınlar Üzerine Bir İnceleme", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 83.

İLHAN, Suat, "Türk Devrimi ve Avrupa Birliği", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 29.

İLGAZİ, Abdullah, "Atatürk'ün Bağımsızlık Anlayışı ve Türk Dış Politikasındaki Yeri ve Önemi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 411.

Levent Şahverdi Arşivi

İLGAZİ, Abdullah, "Dün, Bugün ve Gelecekteki Yansımalarıyla Atatürk'ün İnsan Haklarına Verdiği Değer", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 419.

İNAN, Ali Mithat, "Atatürk'ün Özel Not Defterleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 263.

İNCE, Nilgün, "Atatürk İnkılaplarında Kültür ve Önemi", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 833.

İNCE, Nilgün, "Kurtuluştan Sonra Atatürk'ün İzmir'e Gelişi, İzmir'de İlk Günleri ve Demeçleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 995.

İNCE, Nilgün, "Atatürk ve Çevre", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 597.

İPEK, Nedim, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Siyaseti", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 173.

ISMAYILOV, Eldar, "Atatürk Döneminde Azerbaycan-Türkiye Diplomatik İlişkileri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1507.

İSLAMİ, Yusupcan Ali, "Study of Atatürk in China", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 833.

İSMAİL, Sabahattin, "Atatürk ve Kıbrıs Türkleri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 349.

Levent Sabverdi Arşivi

İSMAİLOĞLU, Refik İsmailov, "Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı ve Elçibey", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 785.

İSPİR, Eyüp G., "Atatürkçü Düşüncede Gençlik ve Spor", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 743.

İZGİ, Özkan, "Atatürk'ün Eğitim Politikası ve Yabancı Okullar Sorunu", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 559.

İZGİ, Özkan, "Atatürk'ün Tarih İlmi Hakkındaki Düşünceleri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 257.

JOVİC, Momir, "Les Luttes De Kemal Atatürk Ou But de Creer Republique De Turquie Dans L'Historioğraphie Yougoslave", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1069.

JUMAİLY, Qassim Kh., "Libyan Intelligentsia and the Kemalist Movement", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 335.

JUMAİLY, Qassim Kh., "Libyan Popular Support for the National Struggle of Turkey 1919-1922", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1157.

JURİNOV, Murat, "Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk-Kazak Kardeşliğinin Sonucudur", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 27.

Levent Sahverdi Arşivi

KAHYA, Esin, "1933 Üniversite Reformu Işığında Tıp Eğitiminin Değerlendirilmesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezı Yay., Ankara 2005, s. 1537.

KALAFAT, Yaşar, "Halkın Değer Ölçülerine/Verilerine Göre Atatürk ve İnkılapları", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 431.

KALEMBEKOVA, Baktıgül, "Atatürk'ün Milli Ekonomi Anlayışı ve Çağın Küreselleşme Gerçeği", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 63.

KANTEMİR, Enise, "Atatürk'te Edebiyat Sevgisi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 69.

KAPLAN, Leyla, "Sömürgeciliğe Karşı Oluşan Kadın Hareketleri ve Atatürk'ün Rolü", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 75.

KAPLAN, Leyla, "Türk Siyasi Yapılanmasında Müdafaa-i Hukuktan Meclise Türk Kadını", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 799.

KARAGÖZOĞLU, Galip, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 319.

KARAHASAN, Mustafa, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümü Dolayısıyla Yugoslavya Basınının Eseri ve Kişiliği Üzerine Değerlendirmeleri, 1938-1988", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 719.

KARAKUŞ, Erdoğan, "Atatürk Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 251.

Levent Sahverdi Arşivi

KARAKUŞ, İdris, "Atatürk Döneminde Türkçe Eğitimi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 467.

KARAYEV, Yaşar Vahitoğlu, "Alibey Hüseyinzadenin Siyasat-ı Firusat Eserinde Menevi turan-Türklük İdeyası", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 735.

KASIMOV, Begali, "1919 1924 Yıllar Türkiye Milli Azadlık Kureşleri Devride Türk Buhara Adebiy-Madaniy Alakaları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1009.

KAŞGARLI, Mehlika, "Fransız Yazarı Bayan Berthe Georges Gaulis'in 1921-1922'de Atatürk'ü Ziyareti", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 125.

KAŞGARLI, Mehlika Aktok, "Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri ve Mustafa Kemal Atatürk'ü En İyi Anlayan ve Tanıyan Fransız Devlet Adamı Edouard Herriot", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 191.

KAYABALI, İsmail, Cem Ender ARSLANOĞLU, "Kültür Savaşı ve Atatürk İlkeleri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 455.

KAYABALI, İsmail, Cem Ender ARSLANOĞLU, "Ali Galip Olayı", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1193.

KAYADİBİ, Fahri, "Atatürkçü Düşüncede Din ve Din Eğitimi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1037.

Levent Sahverdi Arşivi

KAYNAR, Reşat, "Atatürkçülükte Millileşme, Laikleşme, Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik)", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 25.

KAZMAZ, Süleyman, "İpsiz Recep ve Arkadaşları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 219.

KESKİN, Mustafa, "Atatürk'e Göre Milliyetçilik ve Bağımsızlık", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 297.

KILINÇKAYA, Derviş, "TBMM'nin Mali Kaynakları Denetim Altında Tutmasına Bir Örnek:Osmanlı Bankasıyla İlişkiler", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 951.

KILINÇKAYA, Leyla, "Ulusal Kaynakların Tespiti ve Değerlendirilmesine Bir Örnek: Anadolu'nun Maden Yataklarına İlişkin Raporlar", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1443.

KIREYEV, Nikolai G., "SSCB Dış İşleri Bakanlığı Tarafından Yayınlanan Sovyet Arşiv Belgelerinde Açıklanan Türkiye'de Devletçilik Politikası ve 1920-1930 Yıllarında Sovyet-Türk İlişkileri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 643.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Belgelerle Ardahan ve Artvin Kazalarının Kurtuluşu", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 921.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Tarih Boyunca Türk -Gürcü İlişkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 601.

Levent Sahverdi Arşivi

KIRZIOĞLU, Neriman Görgünay, "Türk Dünyasında Bin Yılların Ötesinden Günümüze Gelen Altaylardan Tuna Boyuna Ortak Yanışlarından Motiflerden Örnekler, Türk Kültüründeki Önemi", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1347.

KİLİ, Suna, "Atatürkçü Düşünce Sistemi, Cumhuriyetçilik ve Küreselleşme", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 391.

KOCAOĞLU, Bünyamin, "Mussolini İtalya'sının Akdeniz Politikası ve Türkiye", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1521.

KOICHUEV, Turar, "Atatürk's Political views and their Influence on Contemporary World", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 773.

KOLOĞLU, Orhan, "Mustafa Kemal'in 1918 Ekim-Kasımında Trablusgarp ve Bingazi Gezisi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 317.

KOLOĞLU, Orhan, "Pierre Loti'yi Destekleyen Atatürk Neden Claude Farrere'i Dışladı?", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1345.

KOMAHIDZE, Nodari, "1985-1991 Tarihleri Arasında Türkiye Cumhuriyeti ile Gürcistan Cumhuriyeti Arasında Ticari, Ekonomik ve Bilimsel İlişkiler", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1305.

KONUKÇU, Enver, "Türkiye'nin Doğusunda Mütarekeden Cumhuriyete Doğu-Batı Dengesi İçin Sınır Oluşumu", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 83.

Levent Şahverdi Arşivi

KONUKÇU, Enver, "Mustafa Kemal'in Siyasi Hayata Atılışı", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 701.

KONUKÇU, Enver, "Heyeti Temsiliye-İzmit İlişkileri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1049.

KONUKÇU, Enver, "Ali Suad'ın Wilson'a Açık Mektubu 1919", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1263.

KONUKÇU, Enver, "Mithat Akif ve Türkoğlu Gazetesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 915.

KORKMAZ, Zeynep, "Milli Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 199.

KORKMAZ, Ramazan, "Harf Devrimi ve Türkçe'nin Eve/ Metinlere Dönüşü", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1121.

KORNRUMPF, Hans-Jürgen, "Einige Deutchsraphice Veroffentlichungen Aus Den Jahren 1933-1945 Über Atatürk Und Seine Reformen", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1145.

KOT, Sabahat, "Atatürk ve Sağlık", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 77.

KÖNİ, Hasan, "Arnold Toynbee'nin 'Türklerin Mantığı' Üzerine Bir İnceleme", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 143.

Levent Sahverdi Arşivi

KÖNİ, Hasan, "Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bir Bakış", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 287.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Türk Arşiv Belgeleri Işığında Atatürk Dönemi Türk-İtalyan İlişkilerine Dair Bazı Düşünceler", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 289.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Atatürk ve Kral III. Boris'in Dostlukları ve Bu Çerçevede Şekillenen Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Bir Bakış", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1147.

KREİSER, Klaus, "Din Sorusu Sorulmadan Verilen Açık Yanıt: Emil Ludwig'in Mustafa Kemal'le Yaptığı Mülakat", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1367.

KURAN, Ercüment, "Atatürk'ün Kültür Siyaseti", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1067.

KURTCEPHE, İsrafil, "Çağdaşlaşma ve Laiklik", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 939.

KUSHNER, David, "The Ideas of Mustafa Kemal During The Late Hamıdıan And The Young Turk Periods", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 301.

KÜYEL, Mübahat TÜRKER, "Lorena Philips'in Atatürk'e Yazmış Olduğu Mektubun Felsefeci Gözüyle Tefsiri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 969.

LANDAU, Jacob.M., "A Dutchmans Image of Turkey In 1935, C.H.Nuyens Vısıt To Ankara And İstanbul", **1. Uluslar Arası Atatürk**

Levent Sahverdi Arşivi

Sempozyumu, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 803.

LOWRY, Heaty W., "Halide Edip In Ankara: April 2. 1920. August 16. 1921", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 691.

MA, Piotr Nykiel, "The Role of the Turkish Strategists in Shaping the Early Conceptions of Defense of the Dardanelles", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1003.

MAĞMUT, Nedret, "Romanya'da Atatürk", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 165.

MAHIEDDİN, Nahas. M., "La Pensee Politique de Mustafa Kemal Atatürk et le Movement Reformiste en Algerie avant et Apres la Seconde Guerre Mondiale", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 753.

MAHIEDDİN, Nahas. M., "La pensee Politique de Mustafa kemal Atatürk et le Mouvement National Algerien", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1163

MAMİRJANOVA, Nishanov Diloram, "Atatürk's Foreign Policy The Links of the Times Atatürk-Demirel", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 243.

MANGO, Andrew, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı ve Bugünkü Dünya", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 479.

MAXİM, Mihai, "Yeni Romen Belgelerine Göre Büyük Önder Atatürk, Dr. İbrahim Temo ve Romanya", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bil-

Levent Sahverdi Arşivi

diriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 371.

MEDETLİ, Eynulla, "Atatürk'ün Başkanlığında Erzurum Kongresi ve Nahçıvan Sorunu", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 251.

MEDETLİ, Eynulla, "Nahçıvan'da Kurulan Araz Türk Hükümetinin İran Tarihşunaslığında Değerlendirilmesi", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 925.

MEGALOMMATIS, Muhammed Ş. "Les Peuples De La Mer Et La Fin Du Monde Mycenien", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 369.

MEHMET, Mustafa, "Romanya Türk Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 735.

MERT, Özcan, "Anzavur'un Birinci İsyanı", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 791.

MESİMOV, Ali, "Atatürk, Devletçilik ve Serbest Ekonomi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 543.

MOİ SEYEV, Pyotr P., "Kemal Atatürk ve Ekonomi Kavramları", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 633.

MUNGAN, İhsan, "Atatürk İlkelerinin Tanımladığı Sosyal Strüktürün Mekanistik Yaklaşımla Analizi ve Yorumu", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 615.

Levent Sahverdi Arşivi

MUNGAN, İhsan, "An Attempt To Interpret Atatürk's Turkey In Terms of the Mechanistic Approach", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 661.

MUMCU, Ahmet, "Hukuk Devletinde Laiklik", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 319.

MÜRTEZA, Zerrin Bedri, "Atatürk Eğitiminde Aile ve Çocuklar", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 569.

NADA, Zımova, "Mustafa Kemal Atatürk And Turkeys Foreign Relations in the 1930's", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1057.

NADİROVA, Anarhan, "Beni Türk Hekimlerine Emanet Ediniz", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 105.

NESİM, Ali, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 39.

NOURETTİN, Mohammed, "Arab-Turkish Relations During the Atatürk Era 1923-1938", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 153.

NOURETTİN, Mohammed, "Arap Basınında Mustafa Kemal Atatürk Reformları ve Türkiye Konusunda Özet Araştırma", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1141.

NUSKABAYEV, Orazbek, "The Benefits of Kazak Turkish Relations as a pozitive Example of Spritual Unity and Fraternity", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s.919.

Levent Sahverdi Arşivi

OBERLİNG, Pierre, "Atatürk And Reza Shah", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 651.

ODYAKMAZ, Zehra, "Anayasalarımızda Kadın Hakları", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 465.

ODYAKMAZ, Zehra, "Atatürk'ün Hukuk İnkılabının 21. Yüzyılda Türkiye'de Yönetim ve Toplum Yaşamındaki Etkileri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1267.

OĞUZ, Hayati, "Atatürk, Balkanlar ve Kuzey Afrika", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 321.

OKUR, Ali, "Atatürk Döneminde Radyo Yayıncılığı", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 879.

ONUK, Taciser, "Atatürk ve Türk El Sanatları", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 839.

ONUK, Taciser, "Cumhuriyetimizin 80. Yılında Atatürk ve Ulusallıktan Evrenselliğe Türk Kadını", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1029.

ORAL, Mustafa, "Son Osmanlı Halifesinin Sayılı Günleri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1375.

ORMUŞEV, Asan, "Kırgızistan ile Türkiye'nin İlişkileri ve Kardeş Bağları", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 933.

Levent Sahverdi Arşivi

OSAM, Ahmet Mustafa, "Universality and Timelesssness of Political Philosophy and Application of Kemalism", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 149.

ÖNAL, Sezen Cumhur, "Atatürk Türkiye'sinde Şarkı Dilinde Türkçe", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1475.

ÖNDER, Mehmet, "Atatürk'e Mektuplar", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 525.

ÖNDER, Mehmet, "Atatürk ve Mareşal Von Hindenburg", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 305.

ÖNEN, Kemal, "Atatürk'te Düşünürlük ve Bilimsel Anlayış Tutkusu", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 391.

ÖNSOY, Rıfat, "Darülfünun 1933 Üniversite Reformu ve Yabancı Bilim Adamlarının Türk Yüksek Öğretim Kurumlarında Görev Almalarına Dair Bazı Düşünceler", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 639.

ÖNSOY, Rifat, "Türk- Alman İlişkileri 1923-1939", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 571.

ÖZÇELİK, İsmail, "Milli Mücadele, Lozan ve Başlangıcından Bugüne Irak Türkleri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 575.

ÖZGİRAY, Ahmet, "Atatürk ve Dış Politika", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 217.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZGİRAY, Ahmet, "Türkiye-Afganistan İlişkileri 1920-1938", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1119.

ÖZGİRAY, Ahmet, "İngiliz Büyükelçisi Sir H.Knatchbull Hugessen'in 1939 Yılı Türkiye Raporu", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 629.

ÖZGÜ, Melahat, "Atatürk'ün İstediği Düzeye Ulaşmak (Güzel Sanatlar Alanında)," **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 439.

ÖZKAYA, Yücel, "Arif Oruç'un 1919'da Kuvayı Milliye Mensupları ile Görüşmeleri ve Röportajları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1219.

ÖZKAYA, Yücel, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçış Olayı", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay.. Ankara 1994, s. 889.

ÖZKAYA, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Demokratikleşme Hareketleri ve Bunların TBMM'ne Yansıması", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 49.

ÖZKAYA, Yücel, "Mustafa Kemal'in Ulusal Bağımsızlık Savaşı Sonrası Basın Hakkındaki Düşünceleri ve Bunların Zamanımıza Etkileri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 811.

ÖZKAYA, Yücel, "Lozan Barış Görüşmelerinin Türk Basınındaki Yankıları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 499.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZTOPRAK, İzzet, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1137.

ÖZTOPRAK, İzzet, "Milli Mücadele'ye Tepki: Şeyh Recep Olayı", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 913.

ÖZTOPRAK, İzzet, "Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 905.

ÖZTOPRAK, Latife, "Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1481.

PEKACAR, Zeynep, "Atatürk ve Türk Gençliği", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 305.

POLOSKIH, V., "Social-Turan Party of Kyghryzstan:Is it Myth or Reality", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 721.

POPI, Gligor, "Atatürk Et La Collaboration Balcanique", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1155.

POPİ, Gligor, "Atatürk et la Collaboration Balcanique", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1121.

POTSKHVERİYA, Boris, "Atatürk Zamanı Türkiye Dış Politikasına İlişkin Sovyet Arşiv Yayınları", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 993.

Levent Sahverdi Arşivi

POTSKHVERİYA, Boris, "1921 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması İmzalanmasının Nedenleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1077.

RECEP, Halil Ethem, "Çağımızda İleri Atılan Toplumsal, Politik, Felsefi Görüşler ve Atatürkçülük", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1319.

RECEP, Halil Ethem, "Atatürk'ün Türklüğe İslamiyet'e Hizmetleri", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 829.

REED, Howard, "Afet İnan'ın Atatürk Hakkında Birkaç Anıları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 107.

RUSTOW, Dankwart A., "Atatürk, Populism And Democracy", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 723.

SADRAZAM, Halil, "Komutan Atatürk ve Askerlik", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 583.

SAKAOĞLU, Saim, "Atatürk'ün Yazdığı İleri Sürülen Şiirler", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1021.

SAKAOĞLU, Saim, "Atatürk'ün Kültür Politikası İçinde Edebiyatın Taşıdığı Değer", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 709.

SARAY, Mehmet, "Türk Devletlerinde Hoşgörü ve Bugünkü Laiklik Anlayışı", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 445.

Levent Sahverdi Arşivi

SARAY, Mehmet, "Atatürk'ün Sovyet Politikası", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 977.

SARAY, Mehmet, "Atatürk ve Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 291.

SARAY, Mehmet, "Atatürk ve Türk Tarihçiliği", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 899.

SARIKOYUNCU, Ali, "Atatürk Döneminde Dış Türklere Yönelik Eğitim Öğretim Faaliyetleri, Gagauz Türkleri Örneği", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1317.

SARINAY, Yusuf, "Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 667.

SAVIC, Momcilo D., "Les Reformes D'Ecriture Et De Langue Effectuees Par Atatürk En Turqie Et Par Vuk Chez Les Serbes", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1129.

SAVİC, Momcilo D., "Un Point De Vue Moderne Concernant L'Oeuvre Et Les Realisations Effectuees Par M.K.Atatürk", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 375.

SAVİC, Mirjana, "Mustafa Kemal Atatürk Dans le Publicisme Allemand", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 967.

SAYILAN, Nazım Dündar, "Kore Harbinin Atatürk'le Bağlantısı ve Atatürk'ün Sporculuğu", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 351.

Levent Sahverdi Arşivi

SEKULİC, Milovan, "La Presse De La Belgrade Sur les Circonstances En Turguie des La Fin De La Premiere Guerre Mondiale Jusqua la Proclamation De La Republique", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1121.

SERTER, Vehbi Zeki, "Atatürk'ün Kıbrıs'a ve Kıbrıs'lı Türklere Bakışı, Kıbrıs Türklerinde Atatürk Sevgisi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 87.

SHPUZA, Gazmend, "1936 Yılının Başlangıcında Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 379.

SINAGRA, Augusto, "La Difesa Dello Stato e i Diritti e le liberta Individuali Nel Pensiero e Nell'azione Politica del Presidente Atatürk", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 33.

SINAGRA, Augusto, "Alcuni Spunti İnternazionalisti Del Pensiero E Della Azione Politica Kemalista", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 113.

SINAGRA, Augusto, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Uluslar Arası Hukuk Düzeni Görüşü ve Devlet Anlayışı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 333.

SİMEONOVA, Liliana V., "Arnold J. Toynbee, M.K. Atatürk and the Greek-Turkish War, 1920-22", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 965.

SOFUOĞLU, Süreyya, "Atatürk'te İnsan ve Doğa Sevgisi", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 839.

Levent Sahverdi Arşivi

SOFUOĞLU, Adnan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Yunan İşgalini Sınırlandırma Girişimi –Milne Hattı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 523.

SONYEL, Salahi R., "İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Mustafa Kemal Atatürk, 1918-1923", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 233.

SONYEL, Salahi R., "Yabancı Kaynaklara Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün Evrenselliği", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 35.

SONYEL, Salahi, "Yunan Kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 73.

SOYSAL, İsmail, "Atatürk Döneminde Yapılan Siyasal Antlaşmaların Özelliği", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 127.

SOYSAL, İsmail, "Atatürk Türkiye'sinin Bağıtladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 307.

SYDYKOV, Zherishbek, "Atatürk and Social Cultural Problems of Kyrgyz Rebublic", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 727.

SURLU, Mehmet Handan, "Cumhuriyetin Temeli, Laik Hukuk ve Yargı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 619.

SÜNBÜL, Tahir, "Atatürk ve Azerbaycan", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s.1111.

Levent Sahverdi Arşivi

SÜRGEVİL, Sabri, "İzmir'in İşgali", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1075.

SÜRGEVİL, Sabri, "Milli Mücadele Yıllarında Yerel Yönetimler", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 347.

SÜSLÜ, Azmi, "Atatürk ve Azınlıklar", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1013.

SÜSLÜ, Azmi, "Türk Tarihçiliği ve Atatürk", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 323.

SWİETOCHOWSKİ, Tadeusz, "Atatürk And Transcaucasia", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 807.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, "Basmacılık Hareketi ve Enver Paşa", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 699.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, "Maraş'taki Ermeni Mezalimi Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1109.

ŞEN, Faruk, "Atatürk Dönemi Türk-Alman İlişkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 549.

ŞENALP, Leman, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 443.

ŞENALP, Leman, "Atatürk'ün Tarih Bilgisi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 717.

Levent Sahverdi Arşivi

ŞİMŞİR, Bilal N., "Ankara'nın Başkent Oluşu", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 491.

ŞİMŞİR, Bilal N., "Atatürk'ün Küresel Yönü Üzerine", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 135.

ŞİŞMAN, Adnan, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 165.

ŞÜKÜROV, Kerim Keremoğlu, "Atatürkçülüğün Yeni Bağımsız Türk Cumhuriyetleri İçin Ehemmiyeti", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 155.

TANFER, Vehbi, "İrtica Olayları Karşısında Atatürk", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 151.

TANSUĞ, Sabiha, "Atatürk'ün Harf İnkılabı ve Batı Trakya Türkleri", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 989.

TANSUĞ, Sabiha, "Ankara Etnoğrafya Müzesi", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1033.

TASNADİ, Edit, "Macar Medyasında Atatürk İmajı", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 361.

TAŞ, Kenan Ziya, "Milli Bütünlük Açısından Atatürk Zamanında Güneydoğu Anadolu'da Uygulanan Politikalar", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1227.

Levent Sahverdi Arşivi

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "1933 Üniversite Reformunda Tarih ve Türk Tarihi Öğretimine İlişkin Düzenlemeler", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1213.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Atatürk'ün Önderliğinde Yapılan 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamlarının Rolü", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 769.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Darülfünunu Üniversiteleştiren Lider Atatürk", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1015.

TAŞKIRAN, Cemalettin, "Sivas Kongresi Öncesinde Ortaya Çıkan Bazı Güçlükler", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 209.

TATARLI, İbrahim, "Atatürk'ün Jeopolitik ve Jeostratejik Görüşleri ve Türkiye ile Türk Topluluklarının XXI. Yüzyılda Avrasya'daki Konumları", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 353.

TEKELİ, İlhan, Selim İLKİN, "Aydın Cenup Mıntıkası Heyeti Merkeziyesi'nin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 155.

TEKİN, Mehmet, "Atatürk'ün Hatay Politikası ve Hatay Devleti", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 419.

TEKMEN, Mustafa, "Atatürk Döneminde Devletin Yapılanması ve Bugünkü Durum", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 437.

TEKMEN, Mustafa, "Atatürk Döneminde Devletin İdari Yapılanması ve Bugünkü Durum", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1567.

Levent Sahverdi Arşivi

TEZCAN, Mahmut, "Eğitim Bilimleri Açısından Atatürk", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 695.

TEZCAN, Semih, "Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk Dizi Filmi Üzerine Düşünceler", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 123.

TEZEL, Sıdıka, "Atatürk ve İstiklal Marşımız", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1063.

THOBİE, Jacques, "Kemalist Diplomacy on the Eve of the Second World War", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 223.

TOSUN, Ramazan, "Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1249.

TOSUN, Hüseyin, "Atatürk'ün İnkılapçılık Anlayışı", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 855.

TOSUN, Hüseyin, "İtilaf Devletleri Son Birliklerinin 2 Ekim 1923 Tarihinde Türk Bayrağını Selamlayarak İstanbul'dan Ayrılışları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 657.

TOSUN, Hüseyin, "Atatürk'ün Yurtta Barış Dünyada Barış İlkesinin 21. Yüzyılda Evrensel Yorumu", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 113.

TRINCHESE, Stefano, "Kemal Atatürk e L'impostazione Politica Della Classe Drigente Turca Repubblicana 1923-1938", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 205.

Levent Sabah Arşivi

TRINCHESE, Stefano, "Kemalist Turkey and International Politics-1923-1935- İtaly and Turkey", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 255.

TRİNCHESE, Stefano, "La Turchia e L'europa", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 329.

TUFAN, Muzaffer, "Atatürk'ün Kökeni ve Gençlik Yılları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 627.

TUFAN, Muzaffer, "Büyük Fransız İhtilali ve Atatürk", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 789.

TUNA, Ali, "Türkiye'de Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkışı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yapılan Çalışmalar", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1255.

TUNCER, Hüner, "Atatürk ve Kadın Hakları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s.549.

TURAL, Sadık, "Atatürk'ün Kültüre Bakışı veya Fikir Adamı Atatürk", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 805.

TURAL, M. Akif., "Atatürk İnkılapları ile Yaşanan Sosyal Değişme", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1247.

TURAL, M. Akif, "Atatürk'ün Milli İktisat Politikası", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1493.

Levent Sahverdi Arşivi

TURAN, Fatma Ahsen, "Oğuz Kağan'dan Atatürk'e Türk Kahraman Tipi", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 771.

TURAN, Ömer, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 457.

TURAN, Refik, "Cumhuriyet Dönemi Sosyal Alanlar Ders Programlarında Türk Dünyası", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 903.

TURAN, Refik, "İlk Türkiye Büyük Millet Meclisine Girenlerin Özellikleri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1063.

TURDI, Abdüşükür, "Türkiye Cumhuriyetinde Uygurlar Hakkındaki Araştırmalar Üzerine", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 493.

TÜRKDOĞAN, Berna, "Türkistan'da Yenileşme Hareketleri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 91.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Kafkasya, Türkistan ve Güneydoğu Asya'daki Ulusların Bağımsızlık Mücadelesine Yansıması ve Günümüzdeki Etkileri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 305.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Atatürk'ün Yazdıklarından Örnekler, Atatürk'ün Not Defterleri", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 295.

Levent Sahverdi Arşivi

TÜZÜN, Necat, "Atatürk İnkılaplarında Laiklik", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 91.

UMUNÇ, Himmet, "The Universal Values Of Atatürk's Educational Policy", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 389.

QURESHİ, M. Naeem, "Atatürk And The Muslims of South Asia: The Later Phase (1924-1938)", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 317.

QURESHİ, M. Naeem, "İmages of Atatürk and Turkey in Urdu Literature", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 257.

QURESHI, M. Naeem, "The Kemalist Model of State and Ayub Khans Structural Reforms in Pakistan", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1089.

QURESHI, M. Naeem, Atatürk and Armstrong's Grey Wolf:Myth and Reality", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 973.

QURESHI, M. Shah., Atatürk's Influence on Bengali Intelligentsia", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1101.

QUELQVEJAY, Chantal Lemercier, "Atatürk Dönemi Türk Fransız Münasebetleri 1921-1938", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 91.

VALVO, Anna Lucia, "La Conceizone Della Pace Guerra Nel Pensiero Enell'azione di-Mustafa Kemal Atatürk", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 105.

Levent Sabverdi Arşivi

VALVO, Anna Lucia, "European Inspiration in the Reforms of Mustafa Kemal Atatürk of Kemalist Inspiration in the Reforms of the Western European States?", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 341.

VANKU, Milan, "Le Role et les Efforts de la Diplomatie Balkanique Au But de Creer Une Aliance Dans Les Balkans", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1293.

VASİLYEV, Dimitri D., "Atatürk'ün Eserlerinin Rusça Yayınlanması İçin Zamanımızda Açılan Yeni Olanaklar ve Perspektifler", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 753.

VELİYEV, Dünyamalı, "Kemalcıların Ekonomik Bağımsızlık Savaşının Mali Yönleri, 20-30 Yılları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 861.

VRANESEVİC, Branislav, "Serbische Presse Der Vojvodina Über Leben Tatigkeit und Verdienste Von Gazi Mustafa Kemal Atatürk", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 1171.

WANKU, Mılan, "La Conferance A Montreux 1936 Laffirmation De La politique D'Entente Balkanique De La Petite Entente", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 971.

WASEY, Akhtarul, "Contribution of Kemal Atatürk to the Growth of Secular Nationalism", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 435.

WATANABE, Toyokazu, "World Revolution and Cultural Strategy", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1267.

Levent Sahverdi Arşivi

WİATR, Jerzy J. , "Kemalism And The Models of Nation Building", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 567.

YALÇIN, Semih, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde King-Crane Komisyonu ve General Harbord Heyetleri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 943.

YASA, Azize AKTAŞ, "Atatürk Döneminde Eski Eserleri Korumaya Yönelik Çalışmalar", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 859.

YASA, Azize AKTAŞ, "Atatürk'ün Milli Devlet Yaratma Sürecinde Müzeciliğe Verdiği Değer", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1485.

YAVUZ, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşmasının Hazırlık Aşamaları", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 885.

YAVUZ, Ünsal, "Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 943.

YENİSOY, Hayriye, "Atatürk ve Bulgaristan", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 183.

YEŞİLÇAYIR, Neşe, "Atatürk'ün 1919 İstanbul-Samsun Yolculuğu, 16 Mayıs 1919-19 Mayıs 1919", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 405.

YETİŞ, Kazım, "Atatürk'ün Üslubu Hakkında Bir Deneme", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 747.

Levent Sahverdi Arşivi

YILDIRIM, Rasamettin, "Türkiye ve Kırgızistan'daki Laiklikle İlgili Bazı Düzenlemelerin Karşılaştırılması", ", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1205.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Atatürk ve Türk Tarihi", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 729.

YILMAZ, Mustafa , "İngiliz Kamuoyu ve Musul Sorunu", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 637.

YILMAZ, Mustafa, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye, 1935-1938", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 635.

YURDAKUL, Erdal, "Kıbrıs, Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs'ta Uygulanması", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 551.

YUVALI, Abdulkadir, "Atatürk'ün İslam Dünyasına Bakışı", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 135.

YUVALI, Abdulkadir, "Milliyetçilik Anlayışının Tarihi Temelleri ve Çağdaş Yorumu", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 727.

YUVALI, Abdulkadir, "Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Dünyasındaki Ortak Kültür ve Tarih Değerleri Yönüyle Değerlendirilmesi", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 859.

YÜKSEL, Ahmet Haluk, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1039.

Levent Sahverdi Arşivi

YÜKSEL, Yurdagül, "Atatürk ve Roosevelt", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 283.

YÜKSEL, Yurdagül, "Bilecik Mülakatı", **2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 639.

ZAİF, Oktay, "Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Ortaya Çıkan Ermeni Sorununun Günümüze Yansımaları", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 627.

ZAİF, Oktay, "Cumhuriyetin İlanına Kadar Türkiye'de Demokrasi ve Cumhuriyet Anlayışının Gelişmesine Yönelik Harcanan Çabalar", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1239.

ZAKİRKIZI, Nilüfer E., "Atatürk'ün Eserlerinin Rusça'ya Yorumlarla Tercümesi Üzerine Açıklamalar", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 751.

ZANGHI, Claudio, "Mustapha Kemal Atatürk and the Secularization of the State", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1171.

ZEİDNER, Col. Robert F., "Allied And Turkısh Intelligence Operatıons During The War of Independence", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 673.

ZHENHUA, Hu, "Atatürk Üzerine Çin'in Araştırmaları", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 835.

ZİEEV, Hamit, "XX. Yüzyıl Başında Türkistan ve Türkiye", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi

Levent Sahverdi Arşivi

Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 707.

ZURCHER, Erich J., "Atatürk And Multı-Party Democracy In 1924", **1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu,** Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 729.

ZÜLFİKAR, Hamza, "Atatürk'ün İslam Dini ile İlgili Görüşleri ve Değerlendirmeleri", **4. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 25-29 Ekim 1999-Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 1111.

ZÜLFİKAR, Hamza, "Atatürk Dönemi Türkçe'sinin Yeni Kuşaklara Kavratılması Sorunu", **3. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 617.

ZÜLFİKAR, Hamza, "Cumhuriyetin İlk Yirmi Yılında Kültür ve Bilim Kavramlarına Önerilen Karşılıklar", **5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi,** Bildiriler, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 1103.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ DİZİNİ
(1-60 SAYILAR)

– A –

Acun, Fatma, Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 717-757.

Acun, Ramazan, Atatürk Bibliyografyası Projesi Veri Tabanı, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 161-178.

Açıkses, Erdal, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptıkları Yardımlar, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 209-224.

Akandere, Osman, Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti ile İlgili Gözlemler, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 147-158.

Akandere, Osman, Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 977-1008.

Akbıyık, Yaşar, Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 225- 231.

Akbıyık, Yaşar, Güney Vilayetlerimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 783-792.

Akbıyık, Yaşar, Milli Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 591-601.

Akbulut, Dursun Ali, Samsun'un "Gazi Günü" ya da 19 Mayıs Bayramı, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 771-781.

Akça, Bayram, Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Balkan Ülkelerinden Muğla Vilayetine Gelen Muhacirler, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayfa 785-828

Levent Sahverdi Arşivi

Akça, Bayram, 1923-1953 Arası Türk-Bulgar İlişkileri ve 1950-51 Yıllarında Muğla Vilayetine İskan Edilen Bulgar Muhacirleri, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 249-264.

Akçakayalıoğlu , Cihat, Atatürk ve Atatürkçülük Üzerine Bir Deneme, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 175-192.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 37-66.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Atatürk, Milli Egemenlik ve Türk Çocuğu, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 577-585.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Cumhuriyet Öncesine Genel Bir Bakış ve Atatürk İnkılâbında Yöntem, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 171-195.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Nutuk Nasıl İncelenmeli, Nasıl Tanıtılmalı ve Öğretilmelidir? Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 245.

Akçora, Ergünöz, Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 379-405.

Akçora, Ergünöz, Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 55-89.

Akdağ, Ömer, Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 487-512.

Akdağ, Ömer, Millî Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (TENGİRŞENK), Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 115-132.

Akgül, Suat, Nutuk'ta Azınlıklar Meselesi ve Atatürk'ün Azınlıklar Hakkındaki Görüşleri, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 443-458.

Akgül, Suat, Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 381-395.

Akgül, L. Hilal, Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından , Burhan Felek, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 203-237.

Akın, İlhan, Devrimlerin Temeli, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 175-179.

Levent Sahverdi Arşivi

Akın, Veysi, Selanik Atatürk Evi ve Müze Haline Getirilmesi, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 711-753.

Akın, Veysi, Amerika'da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti (Turkish Welfare Association), Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 59, Sayfa 453-522.

Akkoyun, Turan, Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 101-125.

Akyüz, Yahya, Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 233-239.

Akyüz, Yahya, Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri, Cilt IV, Sayı 10, Ankara,1987, Sayfa 71-90.

Akyüz, Yahya, Şehit Hamdi Bey'in Son Günlerine Ait Orjinal İki Mektup, Cilt X, Sayı 28, Ankara, 1994, Sayfa 1-17.

Albayrak, Mustafa, Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935) Cilt VI, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 471-483.

Albayrak, Mustafa, Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960), Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 249-277.

Albayrak, Mustafa, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 129-168.

Alıca, Abdurrahman-Avcı, Cemal, Tarih Yapanın Anıları, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 163-177.

Alkan, Mustafa, Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964), Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 58, Sayfa 597-625.

Alp, İlker, Atatürk ve Türk Gençliği, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 433-450.

Alp, İlker, Batı Trakya Türkleri, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 613-653.

Alşan, Reşat, Cumhuriyetin Kuruluşunda ve İlk Onbeş Yılında PTT İşletmesi, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 391-419.

Levent Sahverdi Arşivi

Altar, Cevad Memduh, Batı Dünyasının Ünlü Mimarlarından Hans Poelzig, Branaus De Groot ve Bruno Taut'un Vaktiyle Türkiye'ye Davet Edilmiş Olmalarının Oluşturduğu Anılar, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 71-76.

Altınbaş, Zehra, Anayasalarımızda Kadın Hakları, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 455-466.

Altuğ. Yılmaz, Atatürk And Building of A Modern Nation State, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 107-125.

Altuğ, Yılmaz, Atatürk ve Lozan Barış Konferansı'nın İlk Devresi, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Sayfa 417-436.

Altuğ, Yılmaz, Bir Yunan Diplomatına Göre Yunanistan'ın Batı Anadolu Macerası, Cilt, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 439-512.

Altuğ, Yılmaz, Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1887, Sayfa 519-535.

Altuğ, Yılmaz, Bir Yunanlı Yazara Göre Türk İstiklal Savaşı'ndan Önce Yunanistan'da "Genel Durum", Cilt V, Sayı 15, Kasım 1989, Sayfa 551-555.

Altuğ, Yılmaz, Foreign Policy Of Atatürk, Cilt VI, Sayı 16, Mart 1989, Sayfa 39-46.

Altunok, Çetin, Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 361-381.

Amanoğlu, Ebulfez, Bakü'de (Mart 1918) Ermenilerin Türettikleri Soykırım ve Edebiyattaki Yansımaları, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 675-686

Anayurt, Ömer, 1924 Anayasası'nda Meclis Yürütme İlişkileri, Cilt XII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 673-695.

Andican, Ahat, Yüksek Kurum ve Bağlı Kuruluşlarının 15. Kuruluş Yıldönümlerinde Yaptıkları Konuşma, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 681-689.

Levent Sahverdi Arşivi

Apaydın, Ekrem, Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekai Apaydın'ın Albümünden, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 300-308.

Arda, Zeki Cemil, Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Almanca Çevirisinde Yer Alan Önsöz, Cilt XVIII, Temmuz 2003, Sayı 53, Sayfa 703-712.

Arı, Kemal, 1923 Türk- Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Emval-i Metruke Mübadil Göçmenler, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 627-657.

Arı, Kemal, Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 409-420.

Arı, Kemal, Samsun Demiryolu'nun Temel Atma Töreni ve Reisicumhur Gazi Mustafa Paşa'nın Samsun Gezisi, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 609-622.

Arı, Kemal,Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de "Emval-i Metruke" ve "Fuzulî İşgal" Sorunu, Cilt V, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 691-706.

Arıkan, Zeki, İşgal Dönemi İzmir Basını, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 145-165.

Arıkan, Zeki, Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete, Türk Sesi, Cilt, VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 75-95.

Arıkan, Zeki, Mustafa Necati'nin Mütarekedeki Yazıları, Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Ankara 1992, Sayfa 605-642.

Arıkan, Zeki, Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 959-976.

Arıkan, Zeki, Atatürk'le İlgili Eski Bir Belge, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 607-612.

Armaoğlu, Fahir, Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 1-30.

Armaoğlu, Fahir, Hilafet'in Dış Cephesi, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 347-358.

Levent Sahverdi Arşivi

Arslan, Ali, I. Dünya Savaşı Sonunda Nahçıvan'da Yapılan Millî Mücadele ve Bugünkü Nahçıvan'ın Statüsünün Oluşumu, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 521-546.

Arslan, Ali, Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı ile Siyasî Parti Üyeliğinin Birbirinden Ayrılması Süreci (1923-1961), Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 223-234.

Arslan, Esat, 1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 187-223.

Arslan, Mukaddes, Yeni Avrasya ve Stratejik Analiz Dergileri Hakkında, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 291-294.

Arslan, Mukaddes, Yakın Dönem Tarihimizde Yeşil Ordu Cemiyeti'ne Toplu Bir Bakış, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayı 51, Sayfa 895-930.

Arslan, Mukaddes, Doç.Dr.Günay Çağlar Hocamızı Kaybettik, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 317-318.

Arslan, Mukaddes, Atatürk İlkeleri İle İlgili Bibliyografya Denemesi, Cilt XVIII, Temmuz 2002, Sayı 53, Sayfa 529-625.

Arslan, Mukaddes, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Yeri ve Önemi, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 737-802.

Arslan, Mukaddes, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Cumhuriyetin İlanı ve Tarihi Önemi, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1299-1400.

Arslan, Mukaddes, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi 1. 2. 3. 4. 5. Uluslar Arası Atatürk Kongresi Bildirileri Dizini, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 833-890.

Aşgın, Sait, Atatürkçü Düşüncenin Tarihsel Gelişimine Bir Bakış, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 281-291.

Aşgın, Sait, Asılsız Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 383-414.

Aşgın, Sait, Atatürk Döneminde Doğu Anadolu, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 451-472.

Levent Sahverdi Arşivi

Ata, Feridun, Mütareke Döneminde İtilâf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslüm Mahkumları Tahliye Etmeleri, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 727-744.

Atabay, Sema, Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphanesine 2002 Yılında Gelen Kitaplar, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 1079-1077.

Attar, Aygün, Ulus Devlete Geçiş Süreci ve Türkiye Cumhuriyetinin Üniter Yapısı, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 643-658.

Avanas, Ahmet, Mütareke Başlarında 2. Ordu'nun Konya'ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 373-380.

Avcı, Cemal, Atatürk Araştırma Merkezi'nin "Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyalarının Hazırlanması ve Bu Eserlerin Türkiye'ye Kazandırılması Projesi" Hakkında, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 151-160.

Avcı, Cemal, Tekâlif-i Harbiye ile Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanımı, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 223-239.

Avcı, Cemal, Atatürk'ün Eğitim Hakkındaki Düşünceleri ve Hasan Ali Yücel'in Çalışmaları, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1183-1191.

Avcı, Cemal, Atatürk, Din ve Laiklik, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 479-492.

Avcı, Cemal, Kayıplar (Şevket Rado), Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 479-492.

Avcı, Cemal, 75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 673-683.

Avcı, Cemal, Çanakkale Savaşı'nın Sonuçları ve Millî Mücadele'ye Etkileri, Cilt X, Sayı 30, Kasım 1994, Sayfa 717-719.

Avcı, Cemal, İzmir Suikastı, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 89-103.

Avcı, Cemal, Laiklik-Din İlişkileri, Cilt XVIII, Temmuz 2002, Sayı 53, Sayfa 491-498.

Levent Sahverdi Arşivi

Avcı, Cemal, Cumhuriyetin Ülkemize ve Bireylere, Özellikle Türk Kadınına Kazandırdıkları, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1289-1298.

Avcı, Fuat, Bir Fotoğraf ve Anılar, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 137-140.

Avşar, Halil, Cumhuriyet Felsefesi, Çağdaşlaşma, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa733-745.

Aybars, Ergün, Millî Mücadele'de İngiliz Basını II, 1920-1923 Sevr'den Lozan'a; Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 45-73.

Aybars, Ergün, Millî Mücadele'de İngiliz Basını I, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 603-636.

Aydın, Ayşe, Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 907-923.

Aydın, Elif, Atatürk'ün Barışçı Politikası, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 751-757.

Aydın, Mesut, Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir Vesika, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 591- 599.

Aydınel, Sıtkı, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Nitelikleri, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 523-548.

Aydınel, Sıtkı, Atatürkçülükte Ulusal Hedefler, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 375-404.

Aydoğduyev, M., Atatürk'ün İdealleri Gerçekleşiyor Bağımsızlık Yıllarında Türkiye ile Türkmenistan Arasındaki Kardeşlik İlişkilerinin Sağlanması ve Geliştirilmesi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1197-1201.

Ayın, Faruk, Atatürk ve Milliyetçilik, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 757-779.

Aysan, Mustafa, Atatürk'ün Ekonomik Görüşü , Devletçilik, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 617- 644.

Aytepe, Oğuz, Yeni Belgeler Işığında Şeyh Recep Olayı ve Şeyh Recep Kamil Özgüneş, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 41-50.

Levent Sahverdi Arşivi

– B –

Bahçeli, Devlet, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 1999 Yılı İkinci Olağan Toplantısı'nda Devlet Bakanı ve Başbakan Yard. Sayın Dr. Devlet Bahçeli'nin Yaptığı Konuşma, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 789-791.

Balkaya, Sabri, Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde Türkiye ve Bulgearistan, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 759-784.

Balcıoğlu, Mustafa, Atatürk Biyografisine Katkı, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 539-542.

Balcıoğlu, Mustafa, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar Biyografisine Katkı, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 831-835.

Balcıoğlu, Mustafa, Mersin'li Cemal Paşa Biyografisi Üzerine Değerlendirme, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 813-817.

Balcıoğlu, Mustafa, Osmanlı Genç Derneklerinden İnkılap Gençleri Derneklerine, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 139-163.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Atatürk ve Latife Hanım, Cilt VII,Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 519-533.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Basından Günü Gününe Büyük Zaferin Hikayesi, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 37-90.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Atatürk'ün Sipariş Ettiği Bazı Kitaplar, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 425-426.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Millî Kongre ve Faaliyetleri, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 197-212.

Baran, Tülay Alim, İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 627-645.

Baran, Tülay A., Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından Vasıf Çınar, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa171-203.

Batır, Betül, Cumhuriyet'in Oluşumunda Atatürk ve Sonrası, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 333-361.

Levent Sahverdi Arşivi

Baycan, Nusret, Ankara'nın Başkent Oluşu, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 119-130.

Baycan, Nusret, Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları, Cilt IX, Sayı 26, Mart 1993, Sayfa 311-394.

Baycan, Nusret, Çeşitli Cephelerde Kâzım Karabekir, Cilt IV, Sayı II, Mart 1988, Sayfa 449-457.

Baycan, Nusret, Orgeneral Cevat Çobanlı, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 367-389.

Baycan, Nusret, Karadeniz Olayı ve I. Dünya Harbine Girişimiz, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 175-182.

Baycan, Nusret, Türk İstiklâl Harbi'nde Terfi veya Takdirname İle Taltif Edilen Subaylar, Cilt IX, Sayı 25, Kasım 1992, Sayfa 127-280.

Baycan, Nusret, Türk İstiklal Harbi'nde Şehit Düşen Subaylar, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 677-740.

Baycan, Nusret, Ali Fuat Cebesoy, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 441-454.

Baycan, Nusret, İsmet İnönü, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 625-638.

Baycan, Nusret, Fevzi Çakmak, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 177-206.

Bayçu,Turhan, Yabancı Gözüyle Atatürk ve Türk İnkılâbı (Çeviri), Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 1987, Sayfa 393-399.

Bayık, Mustafa, Atatürk'ün Ana Fikrini Verdiği İlk Opera: Özsoy Destanı, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 289-300.

Baykal, Bekir Sıtkı, Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Cilt I, Sayı I, Kasım 1984, Sayfa 671-710.

Baykal, Bekir Sıtkı, Dört Hafta Sürmez Düşmanı Tepelemiş Olacağım (Çeviri) Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 757- 761.

Levent Sabverdi Arşivi

Baykal, Bekir Sıtkı, Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 413-434.

Baykal, Bekir Sıtkı, Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Cilt I, Sayı I, Kasım 1984, Sayfa 108-126.

Baykal, Hülya, Millî Mücadele'de Basın, Cilt IV, Sayı II, Mart 1988, Sayfa 471-479.

Baykal, Hülya, Atatürkçü Çağdaşlaşma Yönünden Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyeliği, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 741-762.

Baykal, Hülya, Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasında Yazışmalar,Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 379-439.

Baykara, Tuncer, Atatürk ve Seçim, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 645-649.

Bayraktar, Bayram, Milli Mücadele'de Denizli Olayı, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 141-153.

Bayramoğlu, Fuat, Milli Mücadele Yıllarında Ankara, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 485-492.

Berber, Engin, Kurtuluştan Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 443-460.

Berber, Ferhat, Kurtuluşun Ardından ve Yüzyılın Sonunda İzmir'de Aynı Adı Taşıyan Yerleşim Birimleri, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayfa 865-882.

Beysanoğlu, Şevket,Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı, Cilt II, Sayı 5; Mart 1986, Sayfa 487-503.

Bildirici, Yusuf Ziya, Çukurova'da Fransız–Ermeni İlişkileri ve 1919 Yılı Katliamları, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 755-765.

Bilgi, Nejdet, Yeni Doğuş, Manisa Halkevi Dergisi, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 131-159.

Bilgin, Sıtkı, Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan diplomasisi (1923-1930), Cilt XX, Kasım 2003, Sayı 60, Sayfa 799-820.

Borak, Sadi, Atatürk'e Ait Sanılan Şiirler, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa479-491.

Levent Sahverdi Arşivi

Borak, Sadi, Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu? Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 381-389.

Borak, Sadi, Atatürk Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1985, Sayfa 277-285.

Borak, Sadi, 31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 357-371.

Borak, Sadi, Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı, Cilt IX,Sayı 25, Ankara 1992,Sayfa 73-83.

Borak, Sadi, İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'un Ele Geçen Gizli Raporu, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 161-173.

Borak, Sadi, Latife Hanım, Ünlü Gazeteci Price'a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor, Cilt VII, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 173-176.

Boyacıoğlu, Ramazan, Harf Devrimi ve Sağladığı Kolaylıklar, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 429-450.

Boyacıoğlu, Ramazan, Bilim, Din ve Atatürk, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 487-501.

Boyacıoğlu, Ramazan, Atatürk'ün Hilafetle İlgili Görüşleri, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 99-136.

Bozkurt, Gülnihal, Ankara'nın Başkent Olmasında Dair Bir Alman Belgesi, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 757-771.

Bozkurt, Gülnihal, Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, Cilt IX, Sayı 25, Kasım 1992, Sayfa 85-93.

Bozkurt,Gülnihal, Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 45-53.

Bozkurt, Gülnihal, Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 483-506.

Bozkurt, Gülnihal, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 917-924.

Levent Sahverdi Arşivi

Bozoklu, Derya, Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 269-304.

Budak, Mustafa, Ankara İtilafnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 397-426.

Budak, Mustafa, Mondros Mütarekesi'nden Sonra Osmanlı 9.Ordusu'nun Kuzeybatı İran'ı (Güney Azerbaycan'ı) Tahliyesi, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayfa 603-633.

Budak, Mustafa, Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi?, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 961-976.

Bulut, Hüseyin, Saruhan Milletvekili Mehmed Reşad Bey (1919-1926), Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1005-1021.

Bursalıoğlu, Ziya, Atatürk Barış ve Eğitim, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 421-423.

Bursalıoğlu, Ziya, Cumhuriyet-Lâiklik- Eğitim Üzerine, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 379-381.

Bursalıoğlu, Ziya, Atatürkçü Eğitim Üzerine, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 799-803.

– C –

Cereci, Sedat, Mustafa Kemal'in İletişim Dehası, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 369-384.

Ceyhan, Emrah, Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 745-751.

Cicioğlu, Hasan-Celkan, Gül, Mektuplarda Atatürk, "Kırk Yıllık Mektup Açıklanınca..." Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 953-964.

Coşar, Nevin, Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 239-259.

Cöhce, Salim, Türk İstiklâl Savaşı ve Hindistan Müslümanları, Cilt XII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 77-88.

Levent Sahverdi Arşivi

Cöhce, Salim, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 999-1024.

Criss, Nur Bilge, Atatürk's Movement At Its Start The Views Of Outsiders (1919- 1921) Cilt VI,Sayı, 17, Mart 1990, Sayfa 345-376.

Cunbur, Müjgan, Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 259-272.

- Ç -

Çağatay, Neşet, Laiklik ve Din İlişkileri, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 557-565.

Çağlayan, K. Tuncer, Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 513-520.

Çağlayan, K. Tuncer, Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 513-529.

Çağlayan, Kaya Tuncer, Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 409-428.

Çakır, Ömer, Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (Atatürk) İsminin Yer Aldığı İlk "Manzum" ve "Mensur" Esere Dair, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 119-131.

Çalık, Ramazan, Armeniermorde im Jahre 1915?, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 1-15.

Çalık, Ramazan, Atatürk'ün Ölümü Üzerine Alman Basınında Yer Alan Haberler, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, sayfa 875-902.

Çalık, Ramazan, Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 765-817.

Çapa, Mesut, Milli Mücadele Döneminde Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1255-1261.

Levent Sahverdi Arşivi

Çapa, Mesut, Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler, Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 379-389.

Çapa, Mesut, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920) Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 553-566.

Çapuk, Erdal, Atatürk ve Gençlik, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 757-761.

Çaycı, Abdurrahman, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askerî Kariyerindeki Yeri, Cilt VIII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 29-44.

Çaycı, Abdurrahman, Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 47-62.

Çaycı, Abdurrahman, Atatürk, Bilim ve Üniversite, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 61-69.

Çelebi, Mevlüt, İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-ı Nasihası), 16 Nisan- 18 Mayıs 1919, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 561-589.

Çelebi, Mevlüt, Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri, Cilt IX, Sayı 26, Mart 1993, Sayfa 395-416.

Çelebi, Mevlüt, Oriente Moderno Dergisi'nde Türkiye (1921-1922), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 259-281.

Çelebi, Mevlüt, Atatürk'ün Manisa'yı Ziyaretleri, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 133-146.

Çelebi, Mevlüt, Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 791-801.

Çelik, Kemal, Millî Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 477-486.

Çeliker, Fahri, Atatürk'ün Yaşamından, Almanya Seyahati, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 651-663.

Çeliker, Fahri, Atatürk'ün Yaşamından, Falkenhayn- Mustafa Kemal Anlaşmazlığı, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 167-182.

Levent Sahverdi Arşivi

Çeliker, Fahri, Çanakkale ve Mustafa Kemal, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 635-655.

Çeliker, Fahri, Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 379-392.

Çeliker, Fahri, Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk, Cilt X, Sayı 30, Kasım 1994, Sayfa 685- 694.

Çereci, Sedat, Halkın İçinden Halkçı Bir Önder, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 279-288.

Çetinoğlu, Neşe, Tarihi Bir Dönüm Noktası. Çanakkale Zaferi, Cilt X, Sayı 30, Kasım 1994, Sayfa 725-727.

Çetinoğlu, Neşe, Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı Projesi, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 829-846.

Çetinoğlu, Neşe, Türk Dostu Edward Taşçı'nın "Bir Amerikalının Türkiye Sevgisi" Sergisi, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 177-187.

Çetinoğlu, Neşe, Atatürk Hakkında Senatör Robert Byrd'in Konuşması, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 281-288.

Çetinoğlu, Neşe, Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 721-733.

Çetinoğlu, Neşe, Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 803-814.

Çetinsaya, Gökhan, Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 769-797.

Çiçek, Rahmi, Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1261-1266.

Çolak, İhsan, Moskova Antlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 23-49.

Levent Sahverdi Arşivi

Çolak, Melek, Atatürk'ün Vefatı ve Macaristan'daki Yankıları, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1009-1016.

Çolak, Melek, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş yıllarında Tük-Macar Ekonomik İlişkileri, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 58, Sayfa 413-428.

Çolak, Mustafa, "Tehcir Olayını"nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: "Talat Paşa Davası" Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 1-46.

Çolak, Melek, Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Eğitim Yaşamında Macar Eğitimcilerin Yeri, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 231-244.

Çubukçu, İbrahim A., Atatürk, Din ve Lâiklik, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 573-576.

Çufalı, Mustafa, Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 561-603.

Çufalı, Mustafa, Selected Bibliography of English Articles on Atatürk Era, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 237-281.

Çufalı, Dr.Mustafa, Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 801-821.

Çubukçu, İbrahim A., Törelerimizde Kadının Yeri, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 441- 447.

Çubukçu, İbrahim A., Atatürkçülükte Barış ve Sevgi, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 657-662.

Çubukçu, İbrahim A., Halifelik, Din ve Lâiklik, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 301-305.

Çukurova, Bülent, Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 347-365.

Çukurova, Bülent, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 519-526.

Çukurova, Bülent, 15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 461-471.

Levent Sahverdi Arşivi

– D –

Dağıstan, Adil, Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk-Fransız Yakınlaşmasında Claud Farrere'nin Rolü-Le Role de Claude Farrere dans le Rapprochement Turco-Français dans les annèes de la Guerre d'Independence Turque, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 501-513.

Dağıstan, Adil, Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 171-195.

Dağıstan, Adil, Hamdullah Suphi'nin Romanya Büyükelçiliği ve Gagauz Türkleri, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 815-828.

Dağıstan, Adil -Sofuoğlu, Adnan, Sancak'ta Fransız "Mandat" Yönetimi ve Türkiye, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 687-758.

Dal, Kemal, Milli Egemenlik ve Temsili, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 97-109.

Dalay, Fazıl, Atatürk, Orman Çiftliğini Nasıl ve Niçin Kurdu? Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Sayfa 503-509.

Dalay, Fazıl , 1928 Senesinde Atatürk'ün Ankara Bahçeler Müdürlüğü Serasına Gelip Çiçek Alması, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 691-694.

Davaz, Özcan, "Kemal Paşa1 adlı Destan-şiirin Yazarı Bangladeş Milli Şairi Gazi Nazrül İslam-Doğumunun 100.Yılında, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1149-1183.

Daver, Bülent, Secularism In Turkey, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Sayfa 297-309.

Dayı, Esin, Atatürk İlkeleri, Atatürk'ün Siyasî ve Askeri Kişiliği, (Konferans Metni), Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 345-370.

Demirhan, Nezahat, Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıl Kutlamaları, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 141-150.

Demiroğlu, Cemi, Atatürk ve Gençlik, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 603-606.

Demiryürek, Mehmet, Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930), Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1211-1240.

Levent Sahverdi Arşivi

Doğan, Ayhan, I:Dünya Savaşı'nda "Kop Savunması" ve Ulusal Birliğimiz Açısından Önemi, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1191-1210.

Doğanay, Rahmi, Saltanat'tan Cumhuriyet'e İmparatorluk'tan Milli Devlet'e, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 1-23.

Doğanay, Rahmi, Atatürk'ün Askeri Yaşamında Suriye Günleri, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 163-208.

Doğramacı, Emel, Atatürk ve Kadın Hakları, Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 443-449.

Doğramacı, Emel, Atatürk Düşüncesi İle Türk Kadınının Çağdaşlaşması, Cilt IX, Sayı 26, Mart 1993, Sayfa 303- 310.

Doğramacı, Emel, Atatürk ve Kadın, Cilt IV, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 91-106.

Doğramacı, İhsan, Atatürk ve Eğitim, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 653-669.

Döğüş, Selahattin, Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıktığı Dönemde Türkiye'nin Görünümü, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 327-344.

Dönmez, Cengiz, Atatürk ve 75. Yılında Cumhuriyet, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1099-1121.

Dönmezer, Sulhi, Çağdaşlaşma, Uygarlık ve Türk Toplumu, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 5-21.

Dönmezer, Sulhi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Yönelik Bozguncu Hareketler ve Tehditler, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 381-396.

Dönmezer, Sulhi, Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 523-537.

Dönmezer, Sulhi, Atatürk Liderliğinin Sosyopsikolojik Analizi, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 15-31.

Dönmezer, Sulhi, Atatürk ve Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi, Cilt IX, Sayı 26, Mart 1993, Sayfa 281-287.

Levent Sabverdi Arşivi

Dönmezer, Sulhi, Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkılâpları, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 21-28.

Dönmezer, Sulhi, Cumhuriyetin 80.Yılında Atatürkçü Düşünce ve Hukukta Durum Tespiti, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 419-434.

Duman, Selçuk, Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 58, Sayfa 569-596.

– E –

Ecer, Ahmet Vehbi, Atatürkçü Düşüncedeki Laiklik Türkiye Gerçeklerine Uygundur, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 699-711.

Ecer, Ahmet Vehbi, İkinci İnönü Zaferinin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 651-673.

Enginsoy, Cemal, Atatürk Biyografisinden Sayfalar, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 551-624.

Enginsoy, Cemal, "Amasya Protokolü" Üzerine, Cilt IX, Sayı 25, Kasım 1992, Sayfa 29-36.

Enginsoy, Cemal, Atatürk Biyografisinden Sayfalar III, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 567-601.

Enginsoy, Cemal, Atatürk Biyografisinden Sayfalar, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Sayfa 345-416.

Enginsoy, Cemal, Atatürk'te İnsan Sevgisi, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1986, Sayfa 85-96.

Enginsoy, Cemal, Batı Yayın Dünyasında Atatürk, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 831-846.

Enginsoy, Cemal, Çok Yönlü Tarihi Kişiliği İle Atatürk, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 127-148.

Enginsoy, Cemal, Gerçekçi Atatürk, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 513-522.

Enginsoy, Cemal, İngiliz Kaynaklarına Göre Atatürk, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 75-92.

Levent Sahverdi Arşivi

Enginsoy, Cemal, Milli Kurtuluş Önderi Olarak Atatürk, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 527-541.

Enginsoy,Cemal, Türk İstiklal Savaşı'nın (1919- 1922) Dünya Askerlik Tarihindeki Yeri, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 297- 308.

Enginün, İnci, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yazarlarımız, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 733-741.

Enginün, İnci, Edebi Eser Kahramanı Olarak Atatürk, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 343-351.

Eraslan, Cezmi, Understanding of Atatürk's Foreign Policy, Peace at Home, Peace in the World and Accession of Hatay to Turkey, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 91-107.

Eraslan, Cezmi, Abolishment of the Caliphate and Turkey's Transformation to Modern State, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 345-358.

Erdoğru, M.Akif, M.Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 219-229.

Erendil, Muzaffer, Atatürkçü Düşünce Işığında Milli Birlik, Cilt II; Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 121-161.

Erendil,Muzaffer, Atatürk ve Demokrasi, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 683-731.

Erendil, Muzaffer, Atatürk ve Demokrasi, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 401- 440.

Erendil, Muzaffer, Atatürk ve Havacılık, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 215-244.

Erendil,Muzaffer, Atatürk'ün Güvendiği Gençlik ve Eğitim, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 401- 408.

Erendil, Muzaffer, Atatürkçü Uygulamada Milli Güç, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 353-368.

Ergil, Doğu, Atatürkçü Düşüncenin Temeli , Laiklik, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 245-300.

Levent Şahverdi Arşivi

Ergin, Feridun , Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri , Cilt VII Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 165-173.

Ergin, Feridun, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 59-84.

Ergin, Feridun, Mütareke Kabineleri, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 391-406.

Ergün, Mustafa, Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 435-457.

Erkun, Vecdet, Atatürk Döneminde Tarım Politikası, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1187-1197.

Erkün, Safa, Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 435-457.

Eroğlu, Hamza, Milli Birlik ve Beraberlik, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 85-99.

Eroğlu, Hamza, İsmet İnönü ve I.ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 65- 83.

Eroğlu, Hamza, Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 137-163.

Eroğlu, Hamza, Modern Eğitim İlkesi Olarak Eğitim Birliği ve Yanlış Uygulamalar, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 35-46.

Eroğlu, Hamza, Şerefli Bir Tarih, Lozan, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 805-811.

Eroğlu, Hamza, Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 7-26.

Eroğlu, Hamza, Yurtta Sulh, Cihanda Sulh, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 435-449.

Eroğlu, Hamza, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, sayfa 735-794.

Ertan, Temuçin Faik, Kadro Hareketi İle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 549- 558.

Levent Sahverdi Arşivi

Ertan, Temuçin Faik, Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 615-626.

Ertuğrul, Gülden, Atatürk ve Kadın Hakları ,Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 55-65.

Eski, Mustafa, Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 653-662.

Eski, Mustafa, Mustafa Necati, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 463-484.

Eski, Mustafa, Kazım Karabekir Paşa'nın Kastamonu'dan Geçişi, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 433-441.

Eski, Mustafa, Kastamonu'da Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci, Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiliquelin, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 705-721.

Eski, Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülâkat, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 89-98.

Eski, Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da verdiği Konferans, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 501-520.

Eski, Mustafa, İlk Kadın Milletvekillerinden Hacer Dicle, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 781-798.

Eski, Mustafa, İsmail Habib Bey'in Kastamonu'da verdiği Bir Konferans, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 817-829.

Eski, Mustafa, Mütareke Sonrasında Kastamonu'ya Gelen Önemli Kişiler, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1039-1089.

Evsile, Mehmet, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihi Boyutu, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1089-1101.

Evsile, Mehmet, Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 69-96.

Evyapan, Rafet, Atatürk ve Sosyal Devlet, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 253-282.

Levent Sahverdi Arşivi

Eyicil, Ahmet, Maraş Mücadelesinde Atatürk, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 647-673.

Eyicil, Ahmet, Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 59, Sayfa 335-368.

– F –

Fendoğlu, H.Tahsin, Atatürk'ün Devlet Adamlığı ve Verginin Önemi Hakkındaki Düşünceleri, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1257-1276.

Feyzioğlu, Turhan, Atatürk ve Milliyetçilik, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 353-411

Feyzioğlu, Turhan, Atatürk ve Kadın Hakları, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 585- 601.

Feyzioğlu, Turhan, Milli Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletlerarası Etkisi, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 13-48.

Feyzioğlu, Turhan, Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 287-357.

Feyzioğlu, Turhan, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 741- 791.

Fığlalı, Ethem Ruhi, Atatürk and Religion Of Islam, Cilt IX, Sayı 26, Mart 1993, Sayfa 289- 301.

Fığlalı, Ethem Ruhi, Nutuk'da İslam Tarihi ile İlgili Motifler, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 39-93.

Fığlalı, Ethem Ruhi, İslâm ve Laîklik, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 653-687.

Fığlalı, Ethem, Do Secular States Have a Future in the Islamic World? (Turkish Case), Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 203-219.

Levent Sahverdi Arşivi

– G –

Gedik, Aynur, Atatürk ve Kadın Eğitimi, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 259-265.

Gedik, İlhan, Yeniden Alevlendirilmek İstenen Ermeni "Jenoside-Soykırım" İddiaları ve Osmanlı Resmi Kayıtları, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 701-717

Georgeon, François, Çev.Niyazi Öktem, Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919- 1938) Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 321-335.

Giray, Muhteşem, Atatürk, Bilim ve Sanat, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 1047-1060.

Giritli, İsmet, Atatürkçülük İdeolojisi, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 102-107.

Giritli, İsmet, Atatürk Cumhuriyeti'nin Laiklik İlkesi, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 55-64.

Giritli, İsmet, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu İle Institute de France Cilt IX, Sayı 25, Kasım 1992, Sayfa 27-28.

Giritli, İsmet, Atatürk ve Barış, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 607-615.

Giritli, İsmet, Atatürk ve Halkçılık, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 181-188.

Giritli, İsmet, Atatürkçü Çağdaşlaşmada Bilim ve Teknoloji. Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 359-370.

Giritli, İsmet, Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 335-340.

Giritli, İsmet, Atatürkçü Laiklik Anlayışı, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 473-478.

Giritli, İsmet, Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 27-38.

Levent Şahverdi Arşivi

Giritli, İsmet, Fransız İhtilali ve Etkileri, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 539-549.

Giritli, İsmet, Harf İnkılabı ve Atatürk, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 31- 35.

Giritli, İsmet, Japonya'nın Modernleşmesi ve Atatürkçü Modernleşme, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 361- 377.

Giritli, İsmet, Lozan Antlaşmasının 70. Yıldönümü Ardından, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 473-478.

Giritli, İsmet, Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Sayfa 289- 296.

Giritli, İsmet, Mondros'tan Mudanya'ya, Sevres'ten Lausanne'a, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 277-284.

Giritli, İsmet, Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922), Cilt III, Kasım 1986, Sayı 7, Sayfa 49-58.

Giritli, İsmet, Yeni Türk Devletleri ve "Türk Modeli", Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 421-428.

Giritli, İsmet, Türkiye Cumhuriyetinin İlanı, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 435-436.

Göde, Kemal, Atatürk'ün Kayseri'yi Ziyaretleri, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 49-62.

Gök, Dursun, Mersinli Cemal Paşa, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 125-149.

Gökçen, Sabiha, Atatürk ve Gençlik, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 311-321.

Gökdemir, Ahmet Ender, Milli Mücadele'de Elviye-i Selase, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 151-160.

Göksel, Burhan, Atatürk ve Kadın Hakları, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 213-235.

Göksel, Burhan, Atatürk'ün Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Misak-ı Maarif, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 921- 958.

Levent Sahverdi Arşivi

Göksel, Burhan, Atatürk'ün Gençlik Konusuna Bakışı Niçin Atatürkçülük Eğitimi, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 467 -485.

Göksel, Burhan, Atatürk'ün Huzurunda Geçen Bir Gecenin Hikâyesi, Atatürk'ün Türk Gençleri Hakkındaki Düşünceleri ve Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen ve Sabiha Gökçen'in Biyografisi, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 343-379.

Göksel, Burhan, Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 405-416.

Göksoy, İsmail Hakkı, Atatürk ve Türk İnkılabının Endonezya'daki Etkileri, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 1-36.

Gölen, Zafer, Atatürk'ün Tarih Anlayışı, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 159-186.

Gönencan, Zahit, Atatürk ve Sosyal Güvenlik (23.4.1920- 10.11.1938), Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 131-140.

Gönlübol, Mehmet, "Yurtta Barış, Cihanda Barış", Cilt IX, Sayı 25, Kasım 1992, Sayfa 9-25.

Gönlübol, Mehmet, Atatürk ve Dış Politika, Cilt VIII, Sayfa 24, Temmuz 1992, Sayfa 439-442.

Gönülal, İsmet, Türk Kadını ve Kadın Hakları Kaynakçası, Cilt I, Sayı 2, Mart 1986, Sayfa 615-621.

Görgülü, İsmet, Atatürk'ün "Arıburnu Muharebeleri Raporu" ve Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe" Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 93-118.

Görgülü, İsmet, Atatürk'ün Biyografisine Yeni Sayfalar, (Org. İzzetin Çalışlar'ın Günlüğünden) Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 241-258.

Görgülü, İsmet, Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları; Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 105-135.

Levent Şahverdi Arşivi

Görgülü, İsmet, Sesli Belgelerden Kemal Atatürk, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Sayfa 459-470.

Güçlü, Yücel, The Life and Career of a Turkish Statesman, Cevat Açıkalın, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 205-225.

Güçlü, Yücel, Portrait of Secretary-General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs, Numan Menemencioğlu, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 837-857.

Gül, Muammer, Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihi Temelleri, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 193-205.

Gül, Mustafa, Atatürk, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve Milli Mücadele Paneli, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1279-1284.

Gül, Mustafa, Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Mütâreke Döneminde İstanbul-Anadolu Haberleşmesi, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 427-432.

Gül, Mustafa, Bolşevik İhtilali Sırasında Kırgız–Kazak Öğrencilerinin Osmanlı Hükümeti'ne Sundukları Bir Beyanname, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 49-55.

Gül, Mustafa- Koca, Salim,Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelini Teşkil Eden Değerler, Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 391-400.

Güler, Ali, Mustafa Kemal Atatürk'ün Soyu, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 969-1011.

Güler, Ali, Milli Mücadele'de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgahı, Cilt XVI-II, Temmuz 20002, Sayı 53, Sayfa 423-442.

Gülmez, Nurettin, Üniversite Gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersine Bakışı, Cilt XIX, Kasım 20003, Sayı 57, Sayfa 1043-1088.

Gülmez, Nurettin, Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 261-298.

Levent Sahverdi Arşivi

Gümüşçü, Dr.Osman, Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak,"Türkiye'nin Sıhh-ı İçtimai Coğrafyası", Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 939-969.

Gümüşçü, Osman, Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Saya 125-146.

Gümüştekin, Ahmet, Atatürk'ün Sanatçı Kişiliğinin Sanata ve Sanatçıya Bakışına Etkileri, Cilt, XVII, Kasım 2001, Sayfa 883-894.

Günal, Görkem, Atatürk'ün Özlemleri, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 717-725.

Gündüz, N. Birgül, Ulu Önder Atatürk'ün Ölümünün 62. ve KKTC'nin Kuruluşunun 17. Yıldönümlerinde Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyeleri'nin Kıbrıs'taki Etkinlikleri, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 297-303.

Güner, Zekâi, İzmir Olayının Trakya'daki Tepkileri, Cilt IV, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 559-568.

Güneş, İhsan, Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 763-781.

Güneş, İhsan, Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Konuşması, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 463-465.

Güneş, İhsan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 427-42.

Güneş, İhsan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 565-582.

Güney, Salih, Fiedler'in Durumsal Önderlik Modeli Açısından Atatürk'ün Önderliğinin Değerlendirilmesi, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 309-315.

Gürses, Hilmi, Atatürk'ün Türk Toplumuna Bakış Açısı ve Gençliğin Bu Bakış İçerisindeki Yeri, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 149-150.

Levent Sahverdi Arşivi

– H –

Hafızoğulları, Zeki, Türk Hukuk Devrimi ve Lâiklik, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 671-676.

Hafızoğulları, Zeki, İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 289-313.

Hafızoğulları, Zeki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Temel İlkeleri, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1155-1163.

Halaçoğlu, Ahmet, Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümetleri, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 229-235.

Halıcı, Şaduman, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 59, Sayfa 429-452.

Haqqı, S. A.H, Üçüncü Dünya Milletleri Açısından Mustafa Kemal ve Kemalizm (Türkçe-İngilizce), Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 341-347.

Hatipoğlu, Murat, Eine Humnitäre Gaste Der Kemalistischen Regierung Gegenüber Der Christlichen Bövelkerung Wöhrend Des Türkischen Befreiungskriegs in Anatolien, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 733-739.

Hatipoğlu, Süleyman, Doğu Meselesi ve Milli Mücadele'de Osmaniye, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 235-253.

Hatipoğlu, Süleyman, I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1163-1177.

Hayta, Necdet, Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 225-249.

Hayta, Necdet, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 817-850.

Haytaoğlu, Ercan, Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1135-1155.

Hergüner, Mustafa, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hereke'de, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 169-202.

Levent Sahverdi Arşivi

Hehze, Paul B., Atatürk kısa Ömründe Neler Yapmadı? (Çevirenler: Gül Celkan-Hasan Cicioğlu), Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1241-1248.

Hizmetli, Sabri, Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Anlayışı, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 457-487.

Hülagü, Orhan, Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkili, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 449-476.

Hülagü, Metin, Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 901-939.

Hülagü, Orhan, Anzavur İsyanı, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 49-68.

Hülagü, Orhan, Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922), Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 759-787.

– I –

Irmak, Sadi, Milli Mücadele'de Yurt ve Dünya, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 517-520.

Irmak, Sadi, İkinci İnönü Zaferi'nin Sonuçları, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 377-389.

Irmak, Sadi, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 487-495.

Irmak, Sadi, Atatürkçülüğün İlkeleri-İnkılapların Fikir Temelleri, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 489- 522.

Irmak, Sadi, Atatürk'ü Anarken, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1884, Sayfa 164-166.

Irmak, Sadi, Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 27-54.

Irmak, Sadi, Atatürk ve Meclis,Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 247-286.

Levent Sahverdi Arşivi

– İ –

İbraimov, Osmanokun, Yeniden Doğan Türkiye'nin Sembolü Atatürk, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 1-3.

İçli, Tülin Günşen, Atatürk Düşüncesinde Sosyal Yapı Unsurları, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 309-322.

İçli, Tülin Günşen, Atatürk ve Türk Kadını, Cilt IX, Sayı 25, Kasım 1992, Sayfa 67-72.

İçli, Tülin Günşen,Atatürk ve Aile, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 97-103.

İçli, Tülin Günşen, Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu, Cilt XIX, Temmuz 20003, Sayfa 583-596.

İlgazi, Abdullah, Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Mektubu, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 81-91.

İlgazi, Abdullah, Büyük Nutuk'taki Yansımalarıyla Tokat, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayı 51, Sayfa829-842.

İlgazi, Abdullah, Atatürk'ün Tokat Gezileri, Cilt XVIII, Mart 2002 Sayı 52, Sayfa 107-158.

İlgazi, Abdullah, İstanbul Hükümeti'nin Propoganda Faaliyetleri ve Yeni Gazete, Cilt XVIII, Temmuz 2002, Sayı 53, sayfa 471-490.

İlgazi, Abdullah –Cenik, Salih, Milli Mücadele Döneminde Erbaa, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1089-1114.

İlhan, Suat,Türk Kurtuluş Hareketinin Safhaları ve Çağdaşlaşmaya Etkileri, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 319-326.

İlhan, Suat, Atatürk'ün Yetiştiği Ortam, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 279-288.

İlhan, Suat, Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 267-276.

İlhan, Suat,Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 459-471.

Levent Şahverdi Arşivi

İlhan, Suat,The Universal Of Atatürk, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 5-11.

İlhan, Suat, Atatürk ve Atatürkçülük Karşıtları, Cilt X, Sayı 29 Temmuz 1994, Sayfa 323-332.

İlhan, Suat,Atatürkçülüğün Everenselliği, Cilt II, Sayı 4, Mart 1985, Sayfa 13-19.

İlhan, Suat, Türk Çağdaşlaşması , Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 7-19.

İlhan, Suat, Çanakkale Muharebeleri, Cilt X, Sayı 30, Kasım 1994, Sayfa 673-684.

İnan, Afet, Çağdaşlaşmada Kadın Hakları, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 331-334.

İnan, Afet,Atatürk'ün Bazı Özellikleri, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 96-101.

İnce, Nilgün, Anzak Gözüyle Türk Askeri ve Atatürk, Cilt X, Sayı 30, Kasım 1994, Sayfa 721-723.

İnce, Nilgün, Atatürk Araştırma Merkezi Dizini (1-30. Sayılar) Cilt X, Sayı 30, Kasım 1994, Sayfa 729-760.

İnce, Nilgün, Cumhuriyet'in 75. Yılında Çağdaşlaşma, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1191-1201.

İncedayı, Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 639-690.

İncedayı, Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 183-231.

İncedayı, Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 643-681.

İshakoğlu, Ayşe Nihal, Işığa Doğru, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 711-717.

İslam, İbrahim, Atatürk, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve Milli Mücadele Paneli, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1284-1288.

Levent Sahverdi Arşivi

İslam, İbrahim, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova "Sosyo-Ekonomik Bir değerlendirme", Cilt xx, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 47-64.

İzgi,Özkan, Atatürk ve Millî Birlik, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 671-676.

İzgi, Özkan, Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 267-276.

İzgi, Özkan, Atatürk'ün "Tarih İlmi" Hakkındaki Düşünceleri, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 133-137.

– K –

Kalafat, Yaşar, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi ve Türkistan Gezi Notları, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1207-1219.

Kalafat, Yaşar, Iğdır Ermeni Sempozyumu-Toplu Mezar Kazısı- Nahcivan Gezisi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1255-1265.

Kalambekova, Baktıgül, Atatürk'ün Milli Ekonomi Anlayışı ve Çağın Küreselleşme Gerçeği, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 667-672.

Kalıpçı, İlknur, Bursa'nın Kurtuluşuna İmza Atmış Bir Mücahit Kadınımız Kara Fatma (Fatma Seher), Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1201-1212.

Kalıpçı, İlknur, Çevre ve Atatürk, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 283-295.

Kaplan, Leyla, Türk Bedai'yini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 139-171.

Karaduman, Necmettin, Milli Egemenlik, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 315-318.

Karagözoğlu, Galip, Atatürk'ün Eğitim Savaşı, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 193-213.

Karahasan, Mustafa, Kitap Tanıtma , Harp Yönetimi ve Atatürk, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 223-232.

Levent Sahverdi Arşivi

Karahasan, Mustafa, Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümü Dolayısıyla Yugoslavya Basınının, Eseri ve Kişiliği Üzerine Değerlendirmeleri (1938-1988), Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa147-150.

Karakoyunlu, Sadri, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhâme-i Kübrâ Büyük Kan Seli veya büyük Savaş Alanı), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 89-107.

Kars, Zübeyir, Ankara'nın Başkent Olduğu Yıllardaki Eğitim, Sağlık ve Sosyal Durumu Üstüne, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 105-128.

Kasalak, Kadir, Birinci Dünya Harbinde Hille İsyanları, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 15-37.

Kasalak, Kadir, Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açıdan Etüdü, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 979-1005.

Kasalak, Kadir, Erzurum Kongresi'nin Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasında Yazışmalar ve Basında Tartışmalar, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 397-407.

Kavlak, S.Sedat, 75 Yılda Neler Yapıldı, Neler Yapılmalı?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 295-333.

Kaya, Turan, Ağrı'nın İşgali ve Kurtarılışı, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 925-948.

Kayadibi, Fahri, Atatürk'ün Dini Yönü ve Din Eğitimine Bakışı, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 675-699.

Kayadibi, Fahri, Atatürk'ün Eğitim Hedeflerinin Neresindeyiz?, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayı 51, Sayfa 561-585.

Kayam, Cevahir, Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi; Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 581-608.

Kayıran, Mehmet, Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 639-664.

Kayıran, Mehmet, Atatürkçü Düşünce Işığında, Çağdaş Eğitim, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 779-831.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynar, Reşat, Atatürk ve Milli Birlik, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 1-3.

Kaynar, Reşat, Atatürkçülükte Millileşme, Lâikleşme, Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik), Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 521-526.

Kaynar, Reşat, Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 579-583.

Kaynar, Reşat, Atatürkçülük, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 289-309.

Kaynar, Reşat, Atatürk Düşüncesinde Ulusçuluk ve Çağdaşlaşma, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 965-972.

Kazmaz, Süleyman, Atatürk ve Sömürgecilik (Emperyalizm), Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1157-1170.

Keleş, Zülal, Cafer Tayyar Paşa, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 529-547.

Keleş, Zühal, İstiklal Savaşı'nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri (Ekim 1918-Temmuz 1920), Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1017-1043.

Keleşyılmaz, Vahdet, Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Kökeni ve Önemi Üzerine, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 277-289.

Keleşyılmaz, Vahdet, Kafkas Harekatının Perde Arkası, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 367-395.

Keleşyılmaz, Vahdet, Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 75-81.

Keleşyılmaz, Vahdet, Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 861-901.

Keleşyılmaz, Vahdet, Türk Ordusundan Bir Vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsusa Belgeleri, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 645-651.

Keskin, Mustafa, Atatürk'e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 359-374.

Levent Sahverdi Arşivi

Kılıç, Anıl, Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 417-427.

Kılıç, Kenan, Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 381-401.

Kılıç, Mustafa, Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı, Dr.Johannes Lepisus, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayı 51, Sayfa 585-602.

Kırzıoğlu, Fahrettin, Mustafa Kemal Paşa - Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920) , Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 223-283.

Kocaoğlu, Bünyamin, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kaynaklarından Ayın Tarihi Mecmuası, Cilt XVIII, Temmuz 2002 Sayı 53, Sayfa 627-700.

Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 3-95.

Kocatürk, Utkan, Türk Toplumunda Çağdaşlaşma Gereği, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 327-330.

Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Hastalığı, Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları, Cilt II, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 543-553.

Kocatürk, Utkan, Celâl Bayar'la Bir Konuşma, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 323-359.

Kocatürk, Utkan, Büyük Nutkun Basılışı Esnasında Atatürk Tarafından Yapılan İki Düzeltme, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 609-614.

Kocatürk, Utkan, Atatürk'te "Gençlik" Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri, Cilt II, Sayı 4, Mart 1985, Sayfa 21-25.

Kocatürk, Utkan, Atatürk's Concept Of "Youth" and the Characteristics of The Atatürkist Youth, Cilt III, Sayı 7, Mart 1986,Sayfa 101-105.

Kocatürk, Utkan, Atatürk's Thesis Concerning Centaral Asia a Cradle of Civilization- Atatürk'ün Tarih Tezi, Bir Uygarlık Beşiği Olarak Orta Asya, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 497-507.

Levent Sahverdi Arşivi

Kocatürk, Utkan, Atatürk's Revolutions And Modernization, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 107-125.

Kocatürk, Utkan, İsmet İnönü İle Bir Konuşma, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1884, Sayfa 199-212.

Kocatürk, Utkan, Cumhuriyetin Anlamı, Önemi ve Milletimize Kazandırdıkları, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 467-470.

Kodal, Tahir, Milli Mücadele'de Denizli ve Önemi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1021-1045.

Kodal, Tahir, Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 147-162.

Kollu, Atilla, Mustafa Kemal ve Cumhuriyet, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1121-1135.

Kollu, Atilla, Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle), Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 481-560.

Konukçu, Enver, Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri (Eylül 1919- Nisan 1920) Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 223-235.

Konukçu, Enver, Adapazarı Kaymakamı Tahir (1919-1920), Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 521-538.

Konukçu, Enver, Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Mebusan-ı Osmani Reisi Celaleddin Arif'in Ankara Yolculuğu, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 77-87.

Konukçu, Enver, Atatürk ve Bolu, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 1035-1046.

Kopaçlı, Zekiye, Atatürk'ün Almanya'ya Yaptığı Ziyaretin 80. Yıldönümü Münasebetiyle Almanya'da Parkhotel'de Açılan Atatürk Köşesi, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 549-556.

Korkmaz, Zeynep, Milli Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru, Cilt V, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 47-60.

Korkud, Selçuk, Roma'da Cononica Müzesi'nde Atatürk, Cilt IX, Sayı 26, Mart 1993, Sayfa 443-447.

Levent Şahverdi Arşivi

Koyuncu, Emel, Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 771-777.

Köni, Hasan, Yazı Devriminin Önemi Üzerine, Cilt 21, Temmuz 1991, Sayfa 443-497.

Köni, Hasan, Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bir Bakış, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 497-484.

Köstüklü, Nuri, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 601-613.

Köstüklü, Nuri, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında "Kuva-yı Milliye" Fikri Üzerinde İlk Çalışmalar, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 479-485.

Köstüklü, Nuri, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta,Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 665-690.

Köstüklü, Nuri, Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 603- 607.

Köstüklü, Nuri, Atatürk ve Milli Mücadeleyi Anlamak ve Türk İnkılap Tarihinde Terminoloji Meselesi, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 889-915.

Köstüklü, Nuri, Çanakkale'de Şehit Olan Burdurlular ve Milli Sorumluluklarımız, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 1-18.

Köstüklü, Nuri, Çanakkale'de Şehit olan Yalvaçlılar, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 299-310.

Köymen, M. Altay, Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri,Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 311-322.

Kuran, Ercüment, Hacim Muhittin Çarıklı'nın "Kuvay-ı Milliye Hatıraları'na" Göre Kurtuluş Savaşı'nda Gönen ve Çevresi (1919-1920), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 43-49.

Kurnaz, Şefika, Türk Kadın Hakları - Bir Bibliyografya Denemesi, Cilt XV. Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 81-139.

Levent Sahverdi Arşivi

Kürkçüoğlu, Erol, Atatürk İlke ve İnkılapları Işığında Türkiye'nin Geleceği Başöğretmen Atatürk ve Türk Milli Eğitimi, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 1025-1034.

Küyel, Mübahat Türker, Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknoloji, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa, 521-564.

– L –

Lezcano, Victor Morales, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye , Bir İspanyol Yaklaşımı (Çeviri, M.Necati Kutlu) Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 417-422.

Lezcano, Victor Morales, Turquia, Del Imperio A La Republica, Una Percepcion Espanda, Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 429-441.

– M –

Megalommatis, Mohamed Chams Ab- Dın, La Grece Entre L'europe Et Le Tiers -Monde Cilt X, Temmuz 1994, Sayı 29, Sayfa 347.

Mert, Özcan, Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 331-346.

Mumcu, Ahmet, Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 513-526.

Mumcu, Ahmet, Misak-ı Milli ve Anayasamız, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 813-830.

Mumcu, Ahmet, Atatürkçü Düşünce Sisteminde Milli Birliğin Yeri, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 371-377.

Mumcu, Ahmet, Türkiye'nin Akıl Çağına Geçişi, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 669-682.

Mumcu, Ahmet, 1924 Anayasası, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 383-399.

Mungan, İhsan, Atatürk Türkiye'sini Mekanistik Yaklaşımla Yorumlama Denemesi, An Attempt to Interpret Atatürk's Turkey in Terms of The Mechanistic Approach, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 539-559.

Levent Sahverdi Arşivi

Müderrisoğlu, Alptekin, Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet, İonya, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 569-579.

– N –

Nesim, Ali, Kıbrıs Türklerinde Atatürk ve İlke ve İnkılâpları, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 309-341.

– O - Ö –

Odyakmaz, Zehra, Atatürk'ün Hukuk İnkılabının 21.Yüzyılda Türkiye'de Yönetim ve Toplumsal Yaşamdaki Etkileri, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 609-666.

Okur, Mehmet, İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1133-1156.

Okur, Mehmet, Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilme Meselesi, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 705-726.

Oral, Mustafa, Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri, Cilt XVI-II, Temmuz 2002, Sayı 53, Sayfa 491-528.

Oral, Mustafa, Birinci TBMM'de Hilafet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1171-1190.

Orbay, Kâzım , Atatürk'e Ait İki Hatıra, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 127-136.

Öktem, Niyazi.(Çev.) ,Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1986, Sayfa 321-335.

Öksüz, Hikmet, Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 753-769.

Öksüz, Hikmet, Batı Trakya Türk Basınında Atatürkçü Bir Gazete, İnkılâp, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 473-490.

Levent Şahverdi Arşivi

Önder, Mehmet, Ziya Gökalp'in Son Saatleri ve Atatürk'ün Yakın İlgisi Cilt II, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 625-634.

Önder, Mehmet, Atatürk'e Mektuplar, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 91-132.

Önder, Mehmet, Müzeler ve Atatürk, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 63-73.

Önder, Mehmet, Atatürk - Yahya Kemal Dostluğu, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 637-644.

Önder, Mehmet, Atatürk'ün Almanya Gezisi, Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 561-600.

Önder, Mehmet, Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 285- 302.

Özbudun, Ergun, Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazeteci'nin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi (Çeviri), Cilt I, Sayı I, Kasım 1984, Sayfa 167- 191.

Özbudun, Ergun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hukukî Niteliği, Cilt I, Sayı 2, Mart 1985, Sayfa 475- 503.

Özbudun, Ergun, Siyasi Lider Olarak Atatürk, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 645- 647.

Özbudun, Ergun, Atatürk ve Laiklik, Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 429-438.

Özbudun, Ergun, Atatürk ve Demokrasi, Cilt, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 285-589.

Özcan, Nezahat, Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1277-1288.

Özçelik, Ayfer, Gediz Taarruzu, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1992, Sayfa 581- 589.

Özdemir, Mehmet, İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 89-117.

Levent Sahverdi Arşivi

Özden, Neşe, British Policy on the Fate of Constantinople and the Allied Occupation of the City on March 16, 1920, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 835-871.

Özden, Neşe, Impact of the San Remo Terms on the Turkey and British Policy, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 97-114.

Özer, Sevcihan, Atatürk ve Türk Tarihi, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 761-771.

Özerkan, Şengül, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Devletçilik, Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 609-625.

Özgiray, Doç.Dr. Ahmet, İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasî İlişkileri (1920-1938), Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 687-699.

Özgiray, Ahmet, İzmir'den Uşak'a Yunan Harekâtı (1919-1922), Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 37-48.

Özgiray, Ahmet, Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 149-159.

Özgiray, Ahmet, Sedâ-yı Hak ve Nurettin Paşa, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 969-979.

Özgiray, Ahmet, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938), Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 53-75.

Özgiray, Ahmet, Arnold J. Toynbee ve James Bryce'nin Hazırladığı "Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire (1915-1916)" Adlı Kitap Üzerine, Cilt XVIII, Temmuz 2002, Sayı 53, Sayfa 713-725.

Özgiray, Ahmet, Lozan'dan Cumhuriyet rejimine Giden Yol, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 597-608.

Özgül, Cemil, Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi, Cilt X, Sayı 28, Kasım 1994, Sayfa 137-156.

Özgüneş, Mehmet, Devlet Adamı Olarak Atatürk; Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 192-198.

Özkaya, Yücel, Milli Mücadele'de Anadolu Ajansının Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 871- 911.

Levent Sahverdi Arşivi

Özkaya; Yücel, Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 139-186.

Özkaya, Yücel, İzmir Suikastı, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 67-73.

Özkaya, Yücel, Kuva-Yı Milliye, Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 451- 480.

Özkaya, Yücel, İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 127-143.

Özkaya, Yücel, Atatürk Biyografisinden Sayfalar I, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 93- 153.

Özkaya, Yücel, Atatürk Biyografisinden Sayfalar II, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 507- 538.

Özkaya,Yücel, Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 499-505.

Özkaya, Yücel, Cumhuriyetin İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 471-482.

Özselçuk, Nusret, 30 Ağustos Zaferi, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 663-670.

Öztoprak, İzzet, Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri, Cilt I, Sayı 1, Kasım 1984, Sayfa 288-299.

Öztoprak, İzzet, Milli Mücadele'ye Tepki , Şeyh Recep Olayı, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 237-244.

Öztoprak, İzzet, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi, Cilt IX, Sayı 25, Kasım 1992, Sayfa 95- 107.

Öztoprak, İzzet, İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 153-193.

Öztoprak, İzzet, II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1081-1099.

Levent Sahverdi Arşivi

Öztoprak, İzzet, Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 565-613.

Öztoprak, İzzet, Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 507-520.

Öztoprak, Latife, Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 731-736.

Öztorun, Necdet, Atatürkçülük'te Devletin Dinamik İdeali, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 625-652.

Öztorun, Necdet, Atatürkçülüğü Hareketle Birlikte Yürütecek Bir Programın Esasları, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 557-577.

Öztorun, Necdet, Türk Milleti'nin En Medeni, Refah Seviyesi Yüksek Bir Millet Olarak Varlığını Yükseltmede Atatürkçülük, (Bir Sistem Yaklaşımı) , Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 527-549.

Özüçetin, Yaşar, Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Maarifçiler, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 871-889.

Özyurt, Hasan, Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1239-1241.

– P –

Parlakyıldız, Hayrettin, Cumhuriyet ve Atatürk Devrimleri, (Konferans Metni) Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 331-344.

Pehlivanlı, Hamit, Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918), Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 421-441.

Pehlivanlı, Hamit, Atatürk Dönemi Millî Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 159-206.

Pehlivanlı, Hamit, Mudanya Mütakeresi ile Lozan Antlaşması Arasında Ankara Hükûmeti'nin İngiliz İşgal Birliklerini Kontrolü ve Geçit Teşkilatı Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 441-477.

Levent Sahverdi Arşivi

Pehlivanlı, Hamit, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 535-552.

Pehlivanlı, Hamit, Askeri Polis Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Batı Cephesi'nde Yunan Askeri Harekâtı ve Zulmü, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 155-160.

Pehlivanlı, Hamit, Tarih Perspektifi İçinde Pontus Olayı ,Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri, Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 357-377.

– Q - R –

Qureshi, M. Naeem, Muslims of British India and the Kemalist Reform in Turkey, Iqbal, Jinnah and Atatürk, 1924-1938, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 379-387.

Rustow, Dankwart A, Atatürk, Populism And Democracy, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, Sayfa 141-145.

– S –

Sakal, Fahri, Ağaoğlu Ahmed'in Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya Harbleri Esnasında Kaleme Aldığı "Birlik ve Beraberlik" Yazıları, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 699-709.

Sakal, Fahri, Ağaoğlu Ahmet Bey'in Demokrasi Anlayışı, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 195-223.

Sakal, Fahri, Milli Mücadele'de ve Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Propoganda ve Tanıtım Çalışmaları, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 83-104.

Sakal, Fahri, Türkiye'de Çalışma Hayatının Millileştirilmesi, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 745-758.

Saray, Mehmet, Ermenilerin İddiaları ve Tarihi Gerçekler, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 59, Sayfa 325-334.

Levent Sahverdi Arşivi

Sarıkoyuncu, Ali, Zonguldak ve Havalisinde Milli Mücadeleye Zarar verici Faaliyetler, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 331-356.

Sarıkoyuncu, Ali, Cumhuriyetin 75. Yılında Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadının Dünü ve Bugünü, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 19-41.

Sarıkoyuncu, Ali, Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 19-47.

Sarıkoyuncu, Ali, Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 787-813.

Sarınay, Yusuf, Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 857-889.

Sarınay, Yusuf, Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 107-163.

Sarınay, Yusuf, Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938), Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 3-67.

Sarınay, Yusuf, Atatürk'ün Hatay Politikası II, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 407-455.

Sarısaman, Sadık, Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 695-725.

Sarınay, Yusuf, Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 207-246.

Sarısaman, Sadık, I. Dünya Savaşı'nda Türkler ve İnsan Hakları, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 547-558.

Sarısaman, Sadık, Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve bu İnkılapların Özümsenmesi Meselesi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1101-1121.

Savaş, Vural, Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler, Cilt IV, Sayı II, Mart 1988, Sayfa 311-343.

Saydam, Abdullah, Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 421-434.

Levent Sahverdi Arşivi

Selvi, Haluk, İstanbul Hükümetinin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 547-567.

Selvi, Haluk, Mondros Mütarakesi'nden Sonra Vilâyât-ı Şarkıyye'de Nüfus, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 307-326.

Selvi, Haluk, Ayvalık'ın İşgali ve Belediye çeşmesi Protokolü, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayfa 843-864.

Selvi, Haluk, Sivas Kongresi ve Damat Ferit hükümeti'nin İstifası, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 849-874.

Semiz, Yaşar- Akandere, Osman, Milli Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 903-951.

Seyfeli, Erol, Milli Mücadele'nin "İlk Kurşun"unun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 397-407.

Sezer, Ayten, Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 889-907.

Sezer, Ayten, Richard Hattmer'den, Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 385-408.

Siler, Abdurrahman, Darülfünûn'un Kurtuluş Savaşı ve İnkılâplara Bakışı, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 177-187.

Sofuoğlu, Adnan, Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları, Cilt IX, Sayı 26, Mart 1993, Sayfa 417-442.

Sofuoğlu, Adnan, Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 211-256.

Sofuoğlu, Adnan, Damat Ferit paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabaları, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 37-88.

Levent Şahverdi Arşivi

Sofuoğlu, Adnan, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 51-83.

Sofuoğlu, Adnan, Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İznik Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 795-814.

Sönmez, Naim, I. Mecliste Gruplar İlişkisine Bir Örnek, İcra vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 441-491.

Söylemez, Faruk, Millî Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 159-171.

Sürmeli, Serpil, Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adası'na Ubeydullah Efendi'nin Anıları, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 107-119.

Sürmeli, Serpil, Çanakkale Çephesi'nde Arap İlmi Heyeti ve Uryanizade Ali Vahid Efendinin Anıları, Cilt XVIII, Temmuz 2002, Sayı 53, Sayfa 373-404.

Süslü, Azmi, Türk-Bulgar Dostluğu adına Atatürk ve Türkiye Kitap Sergisi'ni Açış Konuşması, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1219-1221.

Süslü, Azmi, Güneydoğu'daki Terör Sorunu, Tarihi İnceleme, Tedbirler, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 133-145.

Süslü, Azmi, Atatürk, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve Milli Mücadele Paneli, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1267-1279.

Süslü, Azmi, Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 21-43.

Süslü, Azmi, Milli Egemenli ve Atatürk, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1248-1255.

Süslü, Azmi, Çanakkale Savaşları ve Önemi, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 303-307.

Süslü, Azmi, 1998 Ödül Töreni Takdim Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 689-693.

Levent Sahverdi Arşivi

– Ş –

Şahingöz, Mehmet – Keleşyılmaz, Vahdet, Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 357 – 379.

Şahingöz, Mehmet, Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 417-433.

Şahingöz, Mehmet, Lozan Türk Yurdu, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 31-76.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Elhac Hurşit Efendi, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 55-62.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Kadı Hasbi Efendi, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 209-210.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Kurtuluş Savaşı'nda Savaş Sanayi, Cilt VI-II, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 317-324.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı, Cilt VIII, Sayı 24, Temmuz 1992, Sayfa 601-604.

Şehirli, Yücel Atilla, Atatürk, Milli Birlik ve Beraberlik, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 117-133.

Şehirli, Yücel Atilla, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nin Tahlili, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 637-647.

Şehirli, Y. Atilla, Atatürk İlkelerinin Sürekliliğini Sağlamak Görevi ve Bu Görevde Gençliğin Rolü, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 235-248.

Şehirli, Attilla, Türkiye'ye ve Atatürkçülüğe Yönelen Tehditler, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 225-268

Şen, İsmail, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 537-561.

Levent Sahverdi Arşivi

Şenalp, Leman, Atatürk'de Okuma Tutkusu, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 369-377.

Şenalp, Leman, Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 507-518.

Şıvgın, Hale, Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri, Cilt IV, Sayı II, Mart 1988, Sayfa 481-494.

Şıvgın, Hale, Mustafa Kemal'in İlk Savaşı, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 187-195.

Şimşir, Bilal N., Ankara'nın Başkent Oluşu, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 189-222.

Şimşir, Bilal N., Kanberra'da Atatürk Anıtı Tasarısı, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayfa 633-726.

– T –

Tacar, Pulat, Atatürk'ümüz Panelinde Yaptığı Konuşma, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1213-1231.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürkçülükte Sistem ve Strateji, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 603-615.

Tanfer, M. Vehbi, Tevfik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 709-721.

Tanfer, M. Vehbi, Türk İnkılâbının Evrenselliği, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 493-501.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1177-1187.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 41-53.

Tanfer, Vehbi, Kâzım Özalp (1882-1968), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 163-177.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürk ve Türk Milletinin Sağduyusu, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 359-368.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanfer, Vehbi, İrtica Olayları Karşısında Atatürk, Cilt VI, Sayı 17, Mart 1990, Sayfa 307-319.

Tanfer, Vehbi, Atatürk ve Atatürkçülük, Cilt I; Sayı I, Kasım 1984, Sayfa 195-198.

Tanfer, M. Vehbi, 9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslar Arası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayla 105-116.

Tanfer, Vehbi, Türk Kurtuluş Savaşı, Kapsamı ve Yöntemi Sorunu, Cilt VII, Sayı 20, Mart 1991, Sayfa 323-330.

Tanfer, Vehbi, Atatürk ve Barış, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 303-315.

Tansuğ, Sabiha, Ankara Etnografya Müzesi, Cilt VI, Sayı 18, Temmuz 1990, Sayfa 659-663.

Taş, Fahri, Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 87-101.

Taş, Fahri, Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 725-759.

Taş, Fahri, Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müffettiş Nicolas Hoff, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 923-969.

Taş, N. Fahri, Rus İşgalinden Önce Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 455-463.

Taş, Fahri, Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Fransızların Trakya'yı İşgali, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 659-674.

Taş, Kenan Ziya, Erzincan'ın Düşman İşgalinden Kurtarılışı, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 371-382.

Taşdemir, Serap, Konya Halkevi Tarih Kolu Çalışmaları ve Konya Dergisi, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 265-278.

Taşdemir, Serap, Sivas Halkevi Dergisi: Ortayayla (4 Eylül), Cilt XVIII, Temmuz 2002, Sayı 53, Sayfa 405-422.

Levent Sahverdi Arşivi

Taşdemir, Serap, Sivas Türk Ocağı Dergisi: Birlik, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 245-260.

Taşdemirci, Ersoy, Atatürkçü Düşünce Sisteminde Laikliğin Yeri ve Önemi, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 5-36.

Taşkıran, Cemalettin, Çanakkale Savaşlarının Önemi ve Sonuçları, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1249-1256.

Tatarlı, İbrahim, İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bulgar Basınında Atatürk ve Reformları, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 451-470.

Tchernıkov, Igor, Mustafa Kemal Atatürk and Turkish- Ukrainian Relations (1918-1938), Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 305-316.

Tellioğlu, İbrahim, Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 785-798

Tetik, Ahmet, Malta'dan Esir Mektupları, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 83-104.

Tevetoğlu, Fethi, Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı, Prof.Dr.Hulûsi Y.Hüseyin (Pektaş), Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 197-207.

Tevetoğlu, Fethi, Atatürkle Okyar'ın Çıkardıkları Gazete, Minber, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 183-193.

Tevetoğlu, Fethi, Milli Mücadele Kahramanlarından Baha Sait Bey, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 207-221.

Tevetoğlu, Fethi, Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi, Dr.Rasim Ferit Talay, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 623-638.

Tevetoğlu, Fethi, Kızılaycı Hamit Bey, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 681-690.

Tezcan, Mahmut, Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 557-594.

Toker, Metin, Atatürk ve Barış, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 537-549.

Levent Sahverdi Arşivi

Toksoy, Nurcan, Rusya'nın Trans-Kafkas Politikası ve Komiserlikle Münasebetleri, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 491-537.

Torumtay, Necip, Atatürk The Great Liberator and Founder of the Modern Turkish Republic, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Sayfa 233-257.

Tosun, Hüseyin, İtilaf Devletleri Son Birliklerinin İstanbul'dan Ayrılışları (2 Ekim 1923), Cilt IX, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, Sayfa 627-652.

Tosun, Hüseyin, Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 187-234.

Tosun, Hüseyin, Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Cumhuriyet, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 815-876.

Tosun, Hüseyin, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne İlişkin Yurt Dışından Haberler ve Yorumlar, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 949-958.

Tosun, Hüseyin, Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1435-1468.

Tosun, Ramazan, Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 67-87.

Tuna, Ali, Atatürk Araştırma Merkezi'nin Yurtdışında Kurduğu ve İşbirliği İçinde Olduğu Atatürk Araştırma ve Araştırma Merkezleri ile Türk-Fransız Atatürk Kültür Derneği Örneği, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1265-1269.

Tuna, Ali, Romanya'da Yaşayan Türk Topluluklarının Yayınladığı Genç Nesil, Hakses ve Karadeniz Gazeteleri Hakkında, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 329-333.

Tuna, Ali, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 1999 Yılı İkinci Olağan Toplantısı, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1201-1203.

Tuna, Ali, Tarihi Seyri İçerisinde Türk Dilinin Serüveni, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 877-915.

Tuna, Ali, Türk-Fransız Kültür Derneği'nin Faaliyetleri, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1469-1471.

Levent Sahverdi Arşivi

Tuncer, Hüner, Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 163-172.

Tural, Sadık, Atatürk'ün Yapılandırmayı İstediği Hukukun Gereği, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1231-1239.

Tural, Sadık, Genç, Reşat, İle Nutuk Konulu Söyleşi Işık TV "Merhaba" Programı, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, sayfa 973-998.

Tural, Sadık, Milli Bilinç ve Şiir Üzerine Konuşma, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 821-832.

Tural, M.Akif, Bir Fotoğraf ve 1928 Yılı Kadın Kıyafetlerine Ait Bilgiler, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 145-153.

Tural, M.Akif, Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya'dan İzmir'in Alınışına) Cilt X, Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 695-716.

Tural, Sadık, Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Antlaşması: Lozan, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 1-16.

Turan, Refik, Milli Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 693-701.

Turan, Refik, Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1241-1248.

Turan, Mustafa, İzmir'in İşgali Üzerine, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 739-755.

Turan, Ömer, Milli Mücadele Lehine Kamuoyu Oluşumda Din Adamları, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 821-835.

Turan, Mustafa, İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı", Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 151-153.

Turan, Ömer, 1926 Hukuk İnkılâbının Fikri Temelleri, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 477-493.

Turgut, Osman, 76. Yıla Doğru, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 725-733.

Levent Sahverdi Arşivi

Tutsak, Şadiye, İzmir'in İşgalinden sonra Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 58, Sayfa 555-568.

Tüfekçi, Gürbüz D., Atatürk Milliyetçiliği, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 913-919.

Tümerdem, Yıldız, Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 151-153.

Tünay, Bekir, Mustafa Kemal ve "İttihat ve Terakki" Cilt I, Sayı I, Kasım 1984, Sayfa 236-276.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Sorumluluk, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 209-224.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Cumhuriyet, Cilt III, Sayı 7, Kasım 1986, Sayfa 155-170.

Tünay, Bekir, Atatürk'ün Üstün Kişiliği, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985, Sayfa 847-862.

Tünay, Bekir, Atatürk'ün Sevgi Felsefesi, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 163-173.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Milli Birlik, Cilt III, Sayı 8, Mart 1987, Sayfa 409-419.

Tünay, Bekir, Atatürk'ün İnkılâpçılık İlkesi, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 671-679.

Tünay, Bekir, Jeopolitik Tehditler Karşısında, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, Sayfa 743-756.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Hatay, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 449-461.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Liderlik, Cilt I, Sayı 2, Temmuz 1985, Sayfa 555-571.

Tünay, Muharrem, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası, Cilt II, Sayı 4, Kasım 1985, Sayfa 245-256.

Tünay, Muharrem, Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, Sayfa 245-256.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkdoğan, Berna, Atatürk ve Türkiye Kitap Sergisi-Türk-Bulgar Dostluğu Adına, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1221-1225.

Türkdoğan, Berna, "Hukukun Üstünlüğü, Siyasal Gerçekler ve Değişim İhtiyacı" Semineri, KKTC,2-4 Haziran 1999, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1225-1243.

Türkdoğan, Berna, Türk-Ermeni İlişkileri Uluslar arası Sempozyumu ve "Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi'nin" Açılış Töreni, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1243-1255.

Türkdoğan, Berna, Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri – Atatürkçü Düşünce Işığında - , Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 417-448.

Türkdoğan, Berna, Atatürk'ü Anekdotlarla Anlamak, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 697-701.

Türkdoğan, Berna, Atatürk'ün Türk Gençliği Hakkındaki Düşünceleri, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 683-693.

Türkdoğan, Berna, Mustafa Kemal Atatürk'ten Bir Amerikalı Çocuğa-Curtis La France, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 187-203.

Türkdoğan, Berna-Aktaş, Abdullah, Atatürk Araştırma Merkezi'nin 2000 Yılı Fuar Faaliyetleri, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 915-918.

Türkdoğan, Berna, Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye –Ukrayna İlişkileri (1918-1938), (İngilizceden Çeviri), Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 317-239.

Türkdoğan, Berna, Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi, Cilt XIX, Kasım 2003, Sayı 57, Sayfa 1401-1434.

Türkmen, Zekeriya, Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 37-89.

Türkmen, Zekeriya, Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 395-421.

Türkmen, Zekeriya, İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1011-1039.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkmen, Bekir, Atatürk'ün Eğitime verdiği Önem ve İnebolu'da Eğitim Durumu, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 701-711.

Türkmen, Zekeriya, Mustafa Kemal (Atatürk)'in Yemen'e Tayini ve Bununla İlgili Belgeler, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 501- 526.

Türkmen, Zekeriya, Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923), Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 49-81.

Türkmen, Zekeriya, İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920), Cilt XVIII, Temmuz 2002, Sayı 53, Sayfa 319-372.

Türkmen, Zekeriya, Mustafa Kemal Paşanın Büyük Taaruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordusu, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 203-230.

Tüzün, Necat, Atatürk İnkılâplarında Lâiklik, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, Sayfa 27-34.

– U - Ü –

Uludağ, Zekeriyya, Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 471-500.

Umar, Ö. Omar, Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardumanı, Cilt XVII, Kasım 2001, Sayfa 727-784.

Umar, Ömer Osman, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 59, Sayfa 369-412.

Ural, Selçuk, 6.Ordunun 13.Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar, Cilt XX, Temmuz 2004, Sayı 58, Sayfa 523-554.

Umunç, Himmet, The Universal Values Of Atatürk's Educational Policy, Cilt VIII, Sayı 22, Kasım 1991, Sayfa 33-37.

Ülken, Yüksel, Atatürk ve İnsan Sevgisi, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, Sayfa 509-517.

Ülken, Yüksel, Atatürk'te Eğitim, İlim ve Teknik, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988, Sayfa 551-556.

Levent Sahverdi Arşivi

Ünsal, Hüsamettin, Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası, Cilt V, Sayı 15, Temmuz 1989, Sayfa 595-605.

– Y –

Yalçın, Durmuş, Milli Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdareciliği, Cilt VII, Sayı 21, Temmuz 1991, Sayfa 407-470.

Yalçın, Semih, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü, Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 401-416.

Yalçın, Semih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 835-861.

Yalçın, Semih, Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi, Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 333-346.

Yalçın, Semih, Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 567-603.

Yalçın, Semih, Dahiliye vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 405-417.

Yalçın, Semih, Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 673-704..

Yavuz, Bige, 1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 273-308.

Yavuz, Bige, Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler, Cilt XIX, Temmuz 2003, Sayı 56, Sayfa 705-730.

Yavuz, Bige Sükan, Kurtuluş Savaşı Sırasında Kurulması Düşünülen Rum-Ermeni Konfederasyonu, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 17-40.

Yavuz, Ünsal, Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri, Cilt V, Sayı 13, Kasım 1988, Sayfa 195-221.

Yavuz, Ünsal, Atatürk'te Ulusal ve Evrensel Boyutlarıyla Barış Kavramı, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, Sayfa 153-161.

Levent Sahverdi Arşivi

Yel, Selma, İttihat ve Terakki'nin Kurucularından İbrahim Temo'nun Atatürk ve İnkılapları Hakkındaki Düşünceleri, Cilt XVIII, Mart 2002, Sayı 52, Sayfa 89-106.

Yel, Selma, Brest-Litovsk Barış Konferansında Sovyet Rusya'nın Ermeni Politikası, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, Sayfa 829-848.

Yel, Selma, Atatürk ve İnkılaplarının Arnavutluk'taki Tesirleri, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, Sayfa 105-124.

Yetişkin, Mehmet, Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, Sayfa 65-82.

Yeşilbursa, B. Kemal, A General Review of Turkey's Internal Affairs During the Democrat Party Period According to British Documents, 1950-60, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 797-837.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, Britain's Post-war Defence policy in the Middle East and Its Impact on Turkey 1945-50, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1121-1149.

Yeşilçayır, Neşe, Atatürk'ün Yazdırdığı Bazı Notlar, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988,Sayfa 495-501.

Yıldırım, Hüseyin, Atatürk İnkılâpları ve Sivas, Cilt X, Sayı 29, Temmuz 1994, Sayfa 459-470.

Yıldırım, İsmail, Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 387-397.

Yıldırım, Hüseyin, Atatürk'ün Sivas'ı Ziyaretleri, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 621-705.

Yıldırım, Hüseyin, İrade-i Milliye Gazetesi, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, Sayfa 325-330.

Yıldırım, İsmail, Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları ve İlk İç borçlanmalar (1923-1950), Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 603-627.

Yılmaz, Mustafa, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersleri ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 313-329.

Levent Sahverdi Arşivi

Yılmaz, Mustafa, Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study of a Dictator" (Bozkurt Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 721-757.

Yılmaz, Mustafa, 1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi, Cilt X, Sayı 28, Mart 1994, Sayfa 157-207.

Yolalıcı, M.Emin, 1922-1923 Yıllarında Samsun'da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri'ne Göre), Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1045-1081.

Yüksel, Yurdagül, Atatürk ve Roosevelt, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 777-784.

– Z –

Zeyrek, Şerafettin, Amasya Mülâkatı, Cilt V, Sayı 14, Mart 1989, Sayfa 467-477.

Zor, Ferruh, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 401-417.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi, Dergimiz Çıkarken, Sayı I, Sayfa 1-2.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün Bir Hatıra Defterine Yazdıkları, Cilt I, Sayı I, Sayfa 286-287.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Notu, Cilt I, Sayı 2, Sayfa 349-352.

Merkez Araştırma Ekibi, Onuncu Yıl Nutku'nun Son Şekli, Cilt I, Sayı 2, Sayfa 505-511.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a Gelişi, Cilt I, Sayı 3, Sayfa 793-798.

Merkez Araştırma Ekibi, İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması, Cilt I, Sayı 3, Sayfa 977-982.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Prof.Dr.Afet İnan 1908-1985) Cilt I, Sayı 3, Sayfa 983-986.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Gothard Jaeschke), Cilt II, Sayı 4, Sayfa 257-275.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün Türk Gençliğine Hitabı, Cilt II, Sayı 5, Sayfa 319-322.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Muslih Fer 1909-1985), Cilt II, Sayı 5, Sayfa 527.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Prof. Dr.Bekir Sıtkı Baykal 1908-1987), Cilt III, Sayı 9, Sayfa 695-700.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Ord. Prof. Dr.Sadi Irmak 1904-11.XI.1990), Cilt VII, Sayı 19, Sayfa 161-164.

Atatürk Araştırma Merkezi, Kaybımız (Cemalettin Enginsoy , Cilt X, Sayı 27, Sayfa 472)

Atatürk Araştırma Merkezi, Kaybımız, (Vehbi Tanfer, Cilt XVIII, Kasım 2002, Sayı 54, sayfa1079)

Düzeltme, Cilt XX, Kasım 2004, Sayı 60, Sayfa 913.

Levent Sahverdi Arşivi

Haberler

Haberler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt II, Sayı 6, Sayfa 763-765.

Haberler, Cilt III, Sayı 7, Sayfa 213-214.

Haberler, Cilt III, Sayı 8, Sayfa 473-474.

Haberler, Cilt IV, Sayı 11, Sayfa 515-514.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Gönderdikleri Mesaj, Cilt I, Sayı I

Cumhurbaşkanımız Kenan Evren Diyor ki; Cilt II, Sayı 4, Sayfa I.

Atatürk Uluslararası Barış Ödülü Töreni, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren'in Konuşması, Cilt II, Sayı 6, Sayfa 535-536.

Suat İlhan'ın Konuşması, Cilt II, Sayı ..., Sayfa 536-540.

Joseph Luns'un Konuşması, Cilt II, Sayı 6, Sayfa 540-555.

Panel- Sempozyum

Konu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Laiklik, Cilt III, Sayı 8, Sayfa 219-245. Yöneten, Prof.Dr.Utkan Kocatürk, Konuşmacılar, Prof.Dr.Turhan Feyzioğlu,Prof.Dr.İsmet Giritli, Prof.Dr.Bülent Daver, Prof.Dr.Hamza Eroğlu, Ord.Prof.Dr.Reşat Kaynar, Prof.Dr.Ahmet Mumcu, Prof.Dr.Ergun Özbudun.

Atatürk Sempozyumu Açılış Töreni, Cumhurbaşkanımız Sayın Kenan Evren'in Konuşması, Cilt IV, Sayı 10, Sayfa 1-4.

Suat İlhan'ın Konuşması, Sayfa 5-11.

Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması. Sayfa 11-18.

Ölümünün 50. Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Konuşması, Cilt V. Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 1-7.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Sayın Yıldırım Akbulut'un Konuşması, Sayfa 7-10.

Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Sayfa 10-14.

Levent Sahverdi Arşivi

Yüksek Kurum Başkanı Suat İlhan'ın Konuşması, Sayfa 15-21.

Prof.Dr.Hamza Eroğlu'nun Konuşması, Sayfa 21-28.

Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması, Sayfa 28-30.

Ölümünün 51.Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 1-6.

Yüksek Kurum Başkanı Suat İlhan'ın Konuşması, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 233-239.

Prof.Dr.Yüksel Ülken'in Konuşması, Sayfa 239-244.

Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması, Sayfa 242-244.

Ölümünün 52.Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Başbakan Yıldırım Akbulut'un Konuşması, Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 1-6.

Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu Açılış Töreni, Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 1-4.

Başbakanımız Sayın Mesut Yılmaz'ın Konuşması, Sayfa 4-6.

Suat İlhan'ın Konuşması, Sayfa 7-11.

Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması, Sayfa 11-13.

Ölümünün 54.Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 1-5.

Devlet Bakanı Sayın Şerif Ercan'ın Konuşması, Sayfa 6-8.

Çanakkale Deniz Zaferinin 80.Yıl Kutlamaları,

Başbakanımız Sayın Prof.Dr.Tansu Çiller'in Konuşması, Cilt X, Sayı 30, Sayfa 531-534.

Prof.Dr.Abdurrahman Güzel, Onsekiz Mart 1995 Çanakkale Zaferi'nin 80.Yılında Millî Birlik ve Beraberlik, Sayfa 535-540.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı İle Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İşbirliğiyle Düzenlenen "Çanakkale Zaferinin 80.Yıldönümü Sempozyumu",

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Valisi Sayın Hüsnü Tuğlu'nun Açış Konuşması, Cilt X, Sayı 30, Sayfa 543-546.

Prof.Dr.Bayram Kodaman, Harp, Büyük Devletler, Çanakkale Muharebeleri, Sayfa 547-551.

Prof.Dr.Süleyman Hayri Bolay, Çanakkale Savaşlarının Kazanılmasında Manevî Gücün Rolü, Sayfa 553-557.

Doç.Dr.Refik Turan, Tarihî Seyir ve Çanakkale'de Değişen Tarih, Sayfa 559-565.

Doç.Dr.M.Ali Ünal, Çanakkale Savaşları ve Sömürgeciliğin Sonu, Sayfa 567-571.

Doç.Dr.Mustafa Safran, Bir Kahramanın Doğuşu, Çanakkale Savaşları ve Sonuçları, Sayfa 573-577.

Yrd.Doç.Dr.Hüsamettin Öztürk, Çanakkale Savaşlarının Millî Mücadelemize Etkisi, Sayfa 579-587.

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin Ağca, Tarihte Liderlik ve Çanakkale Zaferinde Liderler, Sayfa 589-597.

Yrd.Doç.Dr.Ali Yakıcı, Çanakkale Savaşları Etrafında Oluşan Menkıbelerin Türk Folkloru İçindeki Yeri, Sayfa 599-608.

E.Tümg.Turhan Olcaytu, 18 Mart Çanakkale Zaferinin Tarihteki ve Ulusal Yaşantımızdaki Yeri, 609-661.

Vehbi Tanfer, Çanakkale Savaşlarının Tarihimizdeki Yeri ve Önemi, Sayfa 663-669.

Konferanslar

Ord.Prof.Dr.Sulhi Dönmezer, Atatürk Hukuk İnkılâbı, Cilt VI, Sayı 18, Sayfa 665-676.

Kâmuran Ardıç, Atatürk İle Çağdaşlaşmak, Sayfa 677-696.

Vehbi Tanfer, Atatürk İle Türk Gençliği, Sayfa 697-705.

Levent Sahverdi Arşivi

Prof.Dr.Gündüz Gökçe, Sanat Kurumlarının Oluşmasında Atatürk'ün Rolü, Sayfa 707-713.

Mehmet Özgüneş, Neden ve Nasıl Bir Lâiklik, Cilt X, Sayı 28, Sayfa 259-268.

Prof.Dr.Azmi Süslü, Tehcir Olayı ve Düşündürdükleri, Sayfa 269-277.

Prof.Dr.İsmet Giritli, Lâiklik ve Köktenciliğe Dair, Sayfa 279-297.

Prof.Dr.Reşat Genç, Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti, Sayfa 299-309.

Cihat Akçakayalıoğlu, Atatürk ve Atatürkçülük Konusunda Bazı Görüş ve Düşünceler, Cilt X, Sayı 29, Sayfa 487-496.

Prof.Dr.Sadık Tural, Kültürel Kimlik Kavramı, Sayfa 497-501.

Prof.Dr.Reşat Genç, Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Lâiklik, Sayfa 503-510.

Prof.Dr.Azmi Süslü, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gelişi ve Ankara'nın Milli Mücadele'deki Yeri, Sayfa 511-525.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihine ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

Levent Sahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle otaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen, makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Levent Sahverdi Arşivi

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak

Levent Sahverdi Arşivi

ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve Çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (Yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Saray 1999: 117)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. s. 18.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Saray'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), Tarih-Yer, Sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, Tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, Tarih-Yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, Tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Sahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

Levent Sahverdi Arşivi

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

Levent Sahverdi Arşivi

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

The Evaluation of the Artıcles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and

Levent Şahverdi Arşivi

Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1.Title of the Article

2.Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3.Abstract and key words (in Turkish)

4.It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5.Showing the contribution (if necessary)

6.Bibliographical index

7.The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the

Levent Şahverdi Arşivi

bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital

Levent Sahverdi Arşivi

letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

...(Saray 1999: 117)

...Some Researchers (Saray, 1999: Tosun, 200: Tuna, 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Mehmet Saray, ***Türk-İran İlişkileri,*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. S. 18.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Saray'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

Levent Şahverdi Arşivi

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Sahverdi Arşivi

DÜZELTME

(Correction)

Dergimizin 58. sayısında Yrd.Doç.Dr. Serap Taşdemir imzasıyla yayımlanan "Sivas Türk Ocağı ve Dergisi: Birlik" adlı makalenin 250'nci sayfasında yer alan 18'nci dipnot sehven yanlış yazıldığından dolayı şu şekilde düzeltilmiştir: *"Bu çalışmanın "Sivas Türk Ocağı" ve "Sivas Türk Ocağı Dergisi: Birlik" bölümlerinin kurgusu ve içeriği tam olarak Ahmet Bozdoğan'ın " Türk Ocağı'nın Taşra Mecmuaları" adlı çalışmasına dayanmaktadır.* Bkz: Ahmet Bozdoğan, **Türk Ocağı'nın Taşra Mecmuaları**, Sivas, 1996. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Levent Sehverdi Arşivi